1

1978

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

VIII. évfolyam, 1. szám, 1978., január—február

„Nem az emberek tudata az amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához: Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási-Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos, műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav mr. Martin
Molnár Irén
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád mr. György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Kovaček dr. Božidar
Martin mr. Borislav
Dr. Mirnics József
Popin Vladimir
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

A szerkesztőségi titkár
Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában, Újvidéken.
A szám kéziratának leadási ideje 1977. december 1-én.
Megjelent 1978. március 15-én.

TARTALOM

Fejes Szilveszter — A Szocialista Szövetség szerepe az érdekegyeztetés folyamatában küldöttrendszerünkben 7

Molnár Irén — A küldöttrendszer távlatai politikai rendszerünk további fejlesztésében 15

Rehák László — A JSZSZK politikai rendszerének osztálytartalma és fejlődési irányzatai 28

Szenes György — A szabadkai község 1985-ig terjedő fejlesztési tervének kérdései, problémái, céljai és feladatai 46

Ivić Blaško — A szabadkai homokvidék gyümölcsészete 67

Somogyi Sándor — A keveréktakarmány ipari előállításának jelentősége Vajdaságban 79

Milan Bajić — Halgazdaság és halászat Vajdaságban, és a további fejlődés lappangó természeti lehetőségei 92

Radoslav J. Šubić — Bácska falusi lakosságának migrációja mint az agrotechnika fejlődésének következménye 130

***Tóth** Lajos* — Az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztésének jelentősége és feltételei az oktatási-nevelési intézményekben 152

Bordás Győző — Az Újvidéki Rádió és Televízió műsorainak hallgatottsága és nézettsége Vajdaságban 165

Lévay Endre — Egy érdemes életút — a nyolcvanéves Garay Béláról 182

Műhely

Azucki Ágnes — Az eladási csatornák, mint a marketing mix eszközei 197

Külpolitikai szemle

Engler Lajos — Helsinkitől Belgrádig — Európa kételyek és remények között 213

Pietro Ingrao — Az 1956. évi fordulat és a szocializmusba vezető olasz út elmúlt húsz esztendeje 221

Szimpozion

Molnár Irén, dr. Ana Tot — Ricardo—Marx—Lenin és az időszerű közgazdasági gondolkodás (Herceg-Novi, 1977. október 26—28.) 237

Könyvszemle

Dési Ábel Dialógus a történelemmel (Josip Broz Tito: Izbor iz djela, 1—5. Svjetlost, Sarajevo, 1977.) 243

Ružica Žnideršić A. V. Necenko: A szabad idő szociális és gazdasági problémái a szocializmusban (Kiadó: Leningrádi egyetem, 1975.) 255

Fejős I. István Polgárok részvétele a bíráskodásban Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány területén (Szerzők: dr. Tihomir Vasiljević, dr. Ljubiša Lazarević, dr. Momčilo Grubač, mr. Vladimir Kuhajda, Kiadó: Zavod za naučno istraživački rad Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1975.) 261

Fejes Szilveszter

A SZOCIALISTA SZÖVETSÉG SZEREPE AZ ÉRDEKEGYEZTETÉS FOLYAMATÁBAN KÜLDÖTTRENDSZERÜNKBEN

A gyakorlat igazolja, hogy sem a gazdaságban, sem a társadalmi élet egészében nem lehet jó döntéseket hozni, ha a küldöttrendszer nem biztosítja, hogy ezek a társult termelők szükségleteit fejezzék ki, és ha nem a termelők kezdeményezik, egyeztetik és erősítik meg ezeket a határozatokat. A társult munka csak ennek elérésekor válik valóban képessé — szélesebb asszociációkban is —, hogy önmaga oldja meg a jövedelemszerzés, a gazdálkodás feltételeinek a problémáit.

Kardelj elvtárs is megállapítja „A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányvonalai" című könyvében, hogy politikai rendszerünk további építésében előre kell látnunk a küldöttrendszernek az összes társadalmi erő integrálódása érdekében történő megszerveződését, amely csak mint szerves egész biztosíthatja, hogy a küldöttrendszer valóban a társadalmi fejlődés legfőbb mozgatóereje és erőteljes demokratikus hordozója legyen.

A tágabb értelemben vett küldöttrendszer, a falu szocialista átalakulásának folyamatában lehetővé teszi és igényli is, hogy a földműves, aki a társult munka hordozójaként mind szorosabban kapcsolódik a társadalmi termelés folyamatához, mindinkább önigazgatóvá váljék. A küldöttrendszer ily módon hatékonyan elősegíti a falu és a város közti — a kapitalista társadalomtól örökölt — ellentétek felszámolását, és érvényesítve a munkásosztály társadalmi szerepét, feltárja a Kommunista Szövetségnek a falu szocialista átalakulására és dolgozóink erkölcsi-politikai egységének erősítésére vonatkozó politikája megvalósításának szervezeti és lényegbeli társadalmi elemeit.

Igazolva a Szocialista Szövetséget mint a munkások, parasztok és a többi dolgozó osztályszövetségének szervezetét, és a szervezett szocialista erőink frontját, hangsúlyoznunk kell a munkásoknak és az ifjúságnak a Szocialista Szövetség iránti mind nagyobb érdeklődését, és a tevékenységében való közvetlen részvételét. Ennek ellenére szükség mutatkozik a dolgozók még nagyobb arányú bevonására a Szocialista Szö-

vetségbe, valamint az alapvető osztály- és társadalmi kérdéseknek a megoldásában és a kezdeményezésekben való közvetlenebb részvételére.

A szakszervezetnek a politikai rendszerünkben, a küldöttrendszer affirmálódásában, a társultmunka-szervezete önigazgatási viszonyainak erősítésében, de tágabb értelemben politikai rendszerünk egészének fejlődésében betöltött szerepét új alkotmányos rendszerünk világosan áttekinti, meghatározza és magában foglalja a dolgozók alkotó hozzájárulását „A társult munka törvényének" és az önigazgatási termelő viszonyokat fejlesztő és meghatározó, valamint a munkásosztály társadalmi helyzetének erősítését célzó más jogszabályok megvalósításához. A Szocialista Szövetség érdekelt, hogy a Szakszervezet mint a munkásosztály tömegszervezete minél előbb és minél teljesebben ellássa a politikai rendszer fejlődésének jelenében, különösképpen a küldöttrendszerben meghatározott feladataiból adódó hatáskörét.

A Harcos Szövetség — mint társadalmi-politika szervezet — nemcsak a közelmúltban bizonyította be jelentőségét a forradalom vívmányai érvényesítésének, a Kommunista Szövetség irányvonala megvalósításának szilárd politikai támaszaként, hanem a jelenkorban is mint a munka és forradalmunk fejlődésének a tényezője szerepel.

A munka szabad cseréjének az 1974. évi alkotmánnyal meghatározott új intézménye az önigazgatási érdekközösség. A Szocialista Szövetségnek ezért külön feladata az önigazgatási érdekközösségek működésének előrelendítése, mindenekelőtt a társadalmi tevékenységek tényleges társadalmasítása és a társadalmi újratermelésben való integrálódásuk szempontjából. (Ideértve mindazon szervezett erőket, amelyek a Szocialista Szövetség keretében egységes frontot képeznek.)

Elengedhetetlen, hogy a dolgozók a Szocialista Szövetség községi és helyi szervezeteiben, a társadalmi-politikai és társadalmi szervezetekben és az önigazgatási tevékenység különböző formáiban mindennapi aktivitásukkal megteremtsék annak feltételeit, hogy maguk szabályozzák az egymás közti viszonyokat, határozzanak az eszközökről, a jövedelemről és a munka eredményeiről, továbbá hogy saját, közvetlen, valamint tágabb osztályérdekeik alapján döntsenek a közérdekű kérdésekben.

Tömegesítéssel, akcióegységgel, a kezdeményezés serkentésével, a dolgozóknak és a polgároknak az önigazgatásban és a politikai élet egészében való nagyobb arányú részvételével lehet leginkább fejleszteni az önigazgatási viszonyokat, kielégíteni a mindennapi életszükségleteket és megvalósítani a közös érdekeket és törekvéseket egyesítő fejlesztési programokat.

Rendkívül fontos, hogy a szervezett munkások a Szocialista Szövetségben közvetlenül aktivizálódjanak saját életszükségleteik és a helyi közösség általános társadalmi érdekeinek megvalósításában. A helyi közösségben a munkások és minden egyes dolgozó szükségleteinek kielégítése az eszközök önigazgatású társítása, a társultmunka-alapszervezeteinek és a helyi közösségeknek a megegyezései, valamint az önkéntes munkák és járulékok útján valósítható meg a legteljesebben.

A bázisból eredő kezdeményezéseknek és javaslatoknak a községi szervezetekben egységesítve a küldöttek és a küldöttségek politikai irányelveit kell képezniük és jelentős mértékben hatniuk kell a küldöttek testületének a döntéshozatalára mind a községekben, mind pedig a szélesebb területen tevékenykedő szervek munkájára.

A Szocialista Szövetségnek a helyi közösségekben, a szakszervezetnek pedig a társult munka szervezeteiben és a munkaközösségekben közvetlenül hozzá kell járulnia a küldöttrendszer viszonyainak és a küldöttségek munkájának a megvalósításához, a szkupstinai kérdésekben való orientációhoz, az irányelvek meghatározásához, az időbeni tájékoztatáshoz, különösen pedig a dolgozók és a polgárok gyűlésének a munkájához. Társadalmi gyakorlatunkban eddig is volt példa kapcsolatteremtésre a küldöttségek munkájában, de a jövőben — amennyiben a társadalmi-politikai szervezetek alapszervezeteiben a küldöttségeket tartalmasabb munkára serkentik — több példa akad majd a kölcsönös együttműködésre, a küldöttségek közti megbeszélésre, úgyhogy a küldöttek testületeiben és az önigazgatási közösségekben a döntéshozatal a dolgozók által a társultmunka-szervezeteiben, illetve a polgárok által a helyi közösségekben már előzőleg összehangolt közös érdekek forrása lesz.

Az önigazgatás társadalmi bázisában a Szocialista Szövetség keretein belül azon társadalmi szervezetek, társulások és egyesületek akcióegységének kell létrejönnie, amelyekben a dolgozók és a polgárok önállóan szervezik meg, elégítik ki számos egyéni és társadalmi szükségletüket, ezek alapján pedig áttekinthetik az egyéni és a társadalmi érdekeket, és alkotó módon vehetnek részt a Szocialista Szövetség politikájának kialakításában és megvalósításában. A Szocialista Szövetség legjelentősebb akcióerejét a legtömegesebb társadalmi szervezetek képezik, amelyeket az elkövetkező időszakban jobban fel kell használni a küldöttrendszer erősítése céljából.

A küldöttségek munkájának csak azon hibáira mutatunk rá, amelyek véleményünk szerint a leggyakrabban jelentkeznek, és amelyek a küldöttségek munkájának tartalma szempontjából lényegesek, valamint amelyeknél még nem valósították meg a kívánt eredményeket, ezek pedig:

— A munkaszervezetekben még mindig az operatív kérdések vannak túlsúlyban, az egyes tanácsok értekezletén pedig hiányzik a gazdasági és társadalmi életet, vagy az egyes munkaszervezeteket érintő jelentősebb, időszerű kérdésekről folytatott vita.

— Hiányzik az egyes munkaszervezetek vagy gazdasági ágak önigazgatási szerveivel való véleménycsere.

— A munkaszervezetek még nem látták be annak szükségességét, hogy javasolják és követeljék a saját fejlődésükről, vagy a tágabb értelemben vett fejlesztésről szóló tárgyalást, különösen a különböző megoldásokat nyújtó kérdésekben, különösen azokban, amelyekben a társult munka — mint a küldöttrendszer alapvető bázisa — a megvitatáson levő közérdekű politikai irányelvek végleges meghatározásához építő jellegű hozzájárulását adhatja.

A Szocialista Szövetségben mint a szervezett szocialista erők legszélesebb demokratikus frontjába tömörült társadalmi-politikai szervezetek legfontosabb feladata a küldöttrendszer folyamatos és eredményes működésének biztosítása, valamint társadalmi-gazdasági és eszmei-politikai lényegének megvalósítása. Ezek nem egyszerű szervezeti-technikai vagy gyakorlati kötelezettségek, hanem szocialista forradalmunk folyamatosságának és osztálylényegének megvalósítása. A küldöttségeket ezért tehermentesíteni kell a fölösleges információktól és azoknak a kérdéseknek a formális megoldásában való részvételétől, amelyeket a közigazgatási szervek teljes felelősséggel, de a küldöttrendszer ellenőrzése alatt, maguk is megoldhatnak. Az eddigi gyakorlat azt mutatja, hogy a küldöttségeknek a jövőben kevesebb, de a község és a szélesebb közösség társultmunka-szervezetei politikájára nézve lényegesebb kérdésekkel kell foglalkozniuk. A Szocialista Szövetségnek ezért az önigazgatási érdekek és kezdeményezések olyan demokratikus kifejezőjévé kell válnia, amely a szakszervezettel együtt demokratikus módon lehetővé teszi, hogy a küldöttségek valóban a lényeges, a tmasz-okban dolgozó és a helyi közösségekben élő polgárok számára jelentős kérdésekkel foglalkozzanak. Viszont kisebb mértékben foglalkozzanak a „föntről jövő" vitaanyagokkal, különösen azokkal, amelyek nem fejezik ki a dolgozók demokratikus törekvéseit.

A Szocialista Szövetségbe társult társadalmi-politikai szervezetek küldöttségeik útján közvetlenül vesznek részt a szkupstinai rendszerben, és így — a küldöttrendszer elvei alapján — hozzájárulnak a politikai hatalom megvalósításához, valamint a társadalomért és a fejlődésért vállalt közvetlen felelősség és kötelezettség átvételéhez. Ily módon a társadalmi-politikai szervezetek — mint a küldöttségek bázisai — nemcsak tagságuk sajátos érdekeit fejezik ki, hanem számottevő eszmei-politikai erőt képviselnek, amely arra törekszik, hogy a parciális érdekeket általános társadalmi érdekekként mutassák be vagy éppen érvényesítsék, nem csökkentve ezáltal a társultmunka-szervezetei és a helyi közösségek küldöttségeinek a közvetlen felelősségét.

A Szocialista Szövetségnek az említett eszmék nyílt tribünjének kell lennie, ugyanakkor azonban kezdeményeznie kell, hogy minden társadalmi-politikai szervezet rendszeresen és bírálóan mérje fel a küldöttrendszer fejlesztésében kifejtett aktivitását, amikor is a munka tartalma, a határozatok és a közösen elfoglalt álláspontok megvalósítása szolgál alapvető mérceként minden küldött és küldöttség objektív értékelésénél.

A Szocialista Szövetség tevékenységének újabb tapasztalatai arról tanúskodnak, hogy minőségi változásokat érhetünk el e mindent felölelő társadalmi-politikai szervezet fejlesztésében, ha sikerül elérnünk, hogy minden társadalmi-politikai szervezet saját tagsága érdekeit és törekvéseit fejezve ki, bebizonyítja szükségességét, akkor ez az individualitás és a társadalmi fejlődésünk, valamint a mindennapi életben felvetődő konkrét kérdések iránti egyéni felelősségérzet csak erősíti a Szocialista Szövetség társadalmi szerepét, azzal a feltétellel, hogy az egyes társa-

dalmi-politikai szervezetek és a polgárok társulásai által felvetett bizonyos kérdések és sajátos nézetek kinyilvánítása nem korlátozódik csupán a nyílt kérdések hangoztatására, a saját tagság törekvésére és igyekezetére, hanem a felmerült kérdések reális megoldására és a közös álláspontok kialakítására való törekvés is megnyilvánul, más szóval, a politikai egységet nemcsak az egységes megfogalmazás fejezi ki és teremti meg, hanem az egységes politikai akció, és így olyan politikai egység jön létre, amelyet a Kommunista Szövetségnek a felvetődött és a megvitatott feladatok együttes megoldására tett konkrét erőfeszítésekben megnyilvánuló politikai és eszmei hatása ihletett meg.

A munkásosztálynak, a parasztságnak és a többi dolgozónak a Szocialista Szövetségben megvalósuló sokoldalú osztályszövetsége állandó hangsúlyozásakor — a Kommunista Szövetségnek mint forradalmunk vezető eszmei-politikai erejének a vezetésével a Szocialista Szövetség szervezett szocialista frontját képező társadalmi-politikai szervezetek szükséges önállóságának és felelősségének a kiemelésével — a dolgozóknak a Szocialista Szövetség munkájában való nagyobb méretű közvetlen részvételét célzó határozott irányvételére van szükség, ugyanakkor pedig állandóan figyelemmel kell kísérni a Szocialista Szövetség és más társadalmi-politikai szervezetek akcióterveinek az osztályjellegét.

Annak a törekvésnek a kezdeti eredményei, hogy a polgárok tömegesebb szervezetei a Szocialista Ifjúsági Szövetség, a Harcos Szövetség és a Tartalékos Tisztek Szövetsége gyakorlatához hasonlóan a helyi közösségekben alakítsák meg saját alapszervezetüket, arról tanúskodnak, hogy többszörösen jelentős eredmény érhető el. A szervezetek, egyesületek ilyen alapsejtjei lehetővé teszik a tagság alkotó kezdeményezésének közvetlen megnyilvánulását, ugyanakkor a helyi közösség életére gyakorolt közvetlen hatását is, elősegítve azt, hogy a helyi közösség mint a munkások és más dolgozók lakhelye és élettere a küldöttrendszer megvalósításának mind jelentősebb, döntő tényezője legyen.

A DNSZSZ szervezetei Vajdaságban pozitív tapasztalatokat szereztek annak az általános irányvonalnak a megvalósításában, hogy a dolgozók minél közvetlenebbül bekapcsolódjanak a DNSZSZ-nek a helyi közösségekben levő csoportjai tevékenységébe. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kommunisták aktíváinak a részvételével mozgósítani lehet a munkások és dolgozók nagy többségét a DNSZSZ jelentős akcióiban mint amilyen az erőműfejlesztési kölcsön, az általános honvédelem és társadalmi önvédelem stb. Ezekben az akciókban figyelemre méltó eredményeket értünk el. Az elkövetkező időszak feladata, hogy biztosítsuk a munkások folyamatos részvételét a DNSZSZ kevésbé jelentős társadalmi és politikai akcióiban is.

A Szocialista Szövetség szervezetei számára a vajdasági falu a tevékenység külön területét jelenti, a küldöttek működését meghatározó érdekek kifejezése, valamint a küldöttrendszerünk szempontjából jelentős álláspontok kialakítása értelmében. A Szocialista Szövetségnek, a Kommunista Szövetség vezette más társadalmi-politikai szervezetekkel együtt,

igen jelentős mozgósító, nevelő és irányító szerepe van a falu életében. A magántermelők társulásával kapcsolatos nem rég lezárult akciók, valamint a földművesek nyugdíjbiztosításával kapcsolatban a magántermelők hajlandóságát, kívánságait és a lehetőségeket sokoldalúan felmérő akció megmutatta a DNSZSZ egész jelentőségét. A vajdasági falvak többségében azonban már régóta nem kizárólag csak a magántermelők laknak és dolgoznak, hanem jelentős számú munkás és más dolgozó is. Ezért a Szocialista Szövetség falusi alapszervezetei tevékenységének a fejlesztése egyben a falun, tehát a lakhelyükön, de ugyanakkor a társultmunka-szervezetüktől távol élő munkások mind nagyobb arányú bevonását is jelenti. A Szocialista Szövetség falusi alapszervezeteinek a fejlesztésében mutatkozó minden késedelem vagy hanyagság a parasztoknak a küldöttrendszeren alapuló politikai rendszerünk működésében való részvétele elhanyagolását, egyben pedig a munkás-osztályjellegű irányvétel szem elől tévesztését is jelenti, amennyiben nem biztosítjuk a munkásosztály falun élő részének az önigazgatású szocialista rendszerünkben való jelentősebb részvételét. (Vajon kell-e részletesebben tárgyalni a JKSZ agrárpolitikájának következetesebb megvalósítása és a DNSZSZ falusi szervezeteinek fejlesztése közötti kapcsolatot?)

A több nemzetiségű Vajdaság megköveteli a Szocialista Szövetség szervezeteinek széles körű tevékenységét, hogy kifejezésre juttassa a dolgozók nemzeti sajátosságait, de ugyanakkor érvényesítse a társadalmi törekvések munkás-osztályjellegét, ápolja és erősítse VSZAT nemzeteinek és nemzetiségeinek az egységét és szolidaritását, s ezáltal megvalósítsa a KSZ politikáját és mozgósítsa az erőket a dolgozók nemzeti egyenjogúságának a községekben, a tartományban és szélesebb körben való megvalósítása érdekében. A megtett út tapasztalatai azt mutatják, hogy még szorosabb kapcsolatot kell kiépíteni a szakosított szervezetek, valamint a nemzeteink és nemzetiségeink sajátos és közös érdekeit érvényre juttató polgárok egyesületei és a Szocialista Szövetség mint általános társadalmi-politika szervezet között, de rámutat annak lehetőségére is, hogy az ilyen szervezetek a szocialista erők szervezett frontjának részeként még inkább affirmálódjanak.

Az elmúlt időszak kevés példával szolgál a helyi közösség dolgozói eszközeinek és a társult munka eszközeinek a társítására vonatkozólag. Az eszközök ilyen nemű társítása egyelőre csak mint lehetőség áll fenn, valami olyan, ami kívánatos, és már a közeljövőben megvalósulhat a széles körű gyakorlatban. Ily módon kibővül majd a dolgozók szükségletei és érdekei kielégítésének a formája, a társult munka többszörösen kapcsolódik majd a helyi közösségekhez, ezek pedig nyíltabbak lesznek más tényezők és a községi politikai döntéshozatal előtt.

A Szocialista Szövetség már jelentős mértékben érvényesült mint olyan szervezet, amelyben szabadon kinyilváníthatók a legkülönfélébb társadalmi és egyéni érdekek, a helyi közösségben és szélesebb körben végzett társadalmi munkára vonatkozó döntést illetően. Sokkal lassúbb folyamat az ilyen törekvések, érdekek kifejezése és nyilvántartása közti

különbség felfedése, mint a következő fázis, amelyben ezeket a törekvéseket már nemcsak kiválogatjuk és az arra érdemesülteket társadalmilag érvényesítjük, hanem még tovább lépünk, hogy dolgozóink politikai egysége az akcióegységben a Kommunista Szövetség által vezetett Szocialista Szövetségen belül a meghatározott célok megvalósításában kovácsolódjék mind szilárdabbra.

Fordította *Vereckei Valéria*

Rezime

Funkcije Socijalističkog saveza u procesu usaglašavanja interesa u delegatskom sistemu

Autor članka govori o društveno-političkoj funkciji Socijalističkog saveza u uslovima samoupravnog socijalističkog društva, ističući, da ova društveno-politička organizacija, ukorak sa organizacijama Saveza komunista, u stanju je da mobiliše još masovnije, radne ljude za razne aktivnosti od opštedruštvenog interesa. Na tom planu u prvom redu ističe između ostalog i ulogu angažovanja Socijalističkog saveza na agitaciji upisa zajma za elektrifikaciju Vojvodine, delovanje na organizaciji opštenarodne odbrane i socijalističke društvene samozaštite.

Posebno govori o važnosti Socijalističkog saveza kao društveno-političke organizacije na selu, gde je on nosioc skoro svih ideoloških i konkretnih akcija, pokretač svih aktivnosti od opštedruštvenog interesa. SSRN preko svojih seoskih organizacija odigrao je odlučujuću mobilizatorsku, vaspitnu ulogu u stvaranju potrebne političke atmosfere za ostvarivanje udruživanja poljoprivrednih proizvođača i poljoprivrednih organizacija. Međutim ne sme se zanemariti ni politička funkcija Socijalističkog saveza na selu po pitanju angažovanja drugih društvenih slojeva, osim poljoprivrednih proizvođača, jer ova politička organizacija nikada nije gubila iz vida prilikom usmerivanja svojih aktivnosti, da je on radnički klasno orijentisan.

Činjenica, da je naša uža domovina, Vojvodina, po etničkom sastavu višenacionalna, to određuje specifične zadatke organizacijama Socijalističkog saveza, u prvom redu na širenju savesti o ravnopravnosti svih naroda i narodnosti vojvođanskog življa.

Zusammenfassung

Die Tätigkeit des Sozialistischen Bundes im Prozess der harmonisierung der Interesse im Delegatensystem

Der Verfasser betrachtet die gesellschaftliche-politische Funktion des Sozialistischen Bundes in selbstverwalterischen, sozialistischen, gesellschaftlichen Verhältnissen, im Schritt mit den Organisationen des Bundes der Kommunisten,

und behauptet, diese politische Organisation sei in der Lage die Arbeitstätigen in noch grosseren Massen für verschiedene Aktivitäten vom allgemein-gesellschaftlichen Interesse zu mobilisieren. In dieser Hinsicht hebt er vor allem unter anderen die Rolle des Sozialistischen Bundes aus in der Agitationstätigkeit für die Darleheneinschreibung für die Elektrifikation der Wojwodina, die Tätigkeit am Organisieren der allgemeinen Volksverteidigung und des sozialistischen gesellschaftlichen Selbstschutzes.

Er legt insbesonders die Wichtigkeit des Sozialistischen Bundes, als gesellschaftliche-politische Organisation im Dorfe dar, wo diese Organisation der Träger beinahe aller ideologischen und konkreter Aktionen ist, Anreger aller Tätigkeiten vom allgemeinen gesellschaftlichen Interesse ist. Der Sozialistische Bund der Arbeitstätigen Völker, durch seine Organisationen, spielte eine entscheidende mobilisatorische und erzieherische Rolle in Verwirklichung und Schaffung einer nötigen politischen Atmosphäre im Integrationsprozess der landwirtschaftlichen Arbeitenden und der landwirtschaftlichen Organisationen. Aber man darf die politische Funktion des Sozialistischen Bundes auf dem Dorfe nicht verschweigen, was die Frage der anderen gesellschaftlichen Schichte in der Engagierung anbelangt, d.h. ausser der in der Landwirtschaft Betätigten, denn diese politische Organisation verlor nicht einmal das Ziel aus den Augen bei der Feststellung der Richtungen seiner Tätigkeit, dass sie hinsichtlich seines Klassencharakters arbeiterisch orientiert ist.

Die Tatsache, dass unsere engere Heimat, die Wojwodina, bezüglich ihrer ethnischen Zusammensetzung mehrvölkerisch ist, bestimmt spezifische Aufgaben für die Organisationen des Sozialistischen Bundes, in erster Reihe in der Verbreitung des Selbstbewusstseins bezüglich der Gleichberechtigung aller Völker und Nationen die die Wojwodina bewohnen.

Molnár Irén

A KÜLDÖTTRENDSZER TÁVLATAI POLITIKAI RENDSZERÜNK TOVÁBBI FEJLESZTÉSÉBEN

I. A JSZSZK KÜLDÖTTRENDSZERE — ÖNIGAZGATÁSÚ KÜLDÖTTRENDSZER

1. A küldöttrendszer osztályjellege és céljai

Az önigazgatással bevezetett társadalmi viszonyok — természetesen a társadalmi tulajdon, tervezés és a jövedelem elve alapján — azt jelentették, hogy így az alkotó munkásosztály lesz mindennemű társadalmi előrehaladás hordozója. A cél a szabad termelők asszociációinak megalakítása, amikor majd elérjük a munka „gazdasági" felszabadulását is. E cél elérésére szolgálnak a társult munka különböző formái és a küldöttrendszer is.

A küldöttrendszernek (mai alakjában) biztosítani kell, hogy az önigazgatási és politikai alapon szervezett munkásosztály és más dolgozók, a küldöttek által közvetlen döntsenek a társadalmi és más politikai kérdésekről, de a munka eredményeiről is (nemcsak saját munkájukról, hanem a társadalom összes munkaeredményéről). Így — Lenin szerint — a lakosság tömegesen részt vesz nemcsak a szavazásokon, hanem az igazgatásban is: „Valóban az egész lakosság igazgatni tanul és igazgatni kezd." Fokozatosan „megtanulja vezetni, irányítani az államot", amely ezáltal feleslegessé válik (elhal).

A fejlett társadalmi önigazgatás, tehát biztosítja az olyan társadalmi rendszert, amelyben fejlődhet a szocialista demokrácia, megakadályozva minden elbürokratizálódást és erősítve a dolgozó emberek tényleges részvételét elsősorban a munka asszociációiban. A munkásosztály olyan termelési viszonyok közepette uralkodik, amelyben az önigazgatás rendszere lehetővé teszi számára a széles körű aktivitást elsősorban a termelésben, elosztásban és a munkaszervezés területén. Ez a társadalmi-termelési helyzet, már objektív feltétel az önigazgatás társadalmi kiszélesítéséhez — a globális társadalmi önigazgatás pedig már a politikai döntéshozatalt jelenti. Leszögezhetjük, hogy önigazgatásunk olyan társa-

dalmi folyamat, amely létében dinamikus, fejlődése pedig két szinten történik: mikro-szinten, amikor a társultmunka-alapszervezeteiben és a társadalmi-politikai közösségekben folyik, valamint makro-szinten, amikor az önigazgatást egészében, társadalmunk termelési viszonyaiban vizsgáljuk. E két szint nem határolható el egymástól. Egybefolyik, hisz hordozója ugyanaz a szubjektum, a dolgozó ember.

Szocialista társadalmunk termelési viszonyai fokozatosan társadalmasiasodnak elsősorban azért, mert a közvetlen termelő közvetlenül hat a társadalmi-gazdasági fejlődésre, a termelés eredményeire; és azt a társult munkában irányítja. A munkásosztály önigazgatása tehát a munka folyamatából fakad, hisz a dolgozók személyes hozzájárulásukkal döntenek a termelésről, a fogyasztásról, a munka szabad cseréjéről, a jövedelemről, a beruházásokról. A társadalmi önigazgatás az 1974-es alkotmány meghozatala óta még jobban kiszélesedett: a dolgozók döntenek az egész társadalmi újratermelés feltételeiről és eszközeiről is. Ezen a fokon a társult munka hatása már nemcsak a termelés szférájában jelentkezik, hanem a társadalom egészének funkciójában is. Ezen a szinten a munka már nem lehet elidegenített folyamat a munkástól, hanem előfeltétele az össz társadalmi integrációnak, amelyben a munka és az eszközök társítása az alapja a termelésnek és az önigazgatás rendszerének az életkörnyezet minden területén. Önigazgatásunk tehát arra törekszik, hogy leküzdve minden technokrata és etatista törekvést, lehetővé tegye dolgozóinknak, hogy valóban az igazgatás funkciójának hordozói legyenek a társult munkában, az önigazgatási közösségekben stb. Csakis így valósulhat meg, a „munkásosztály és más dolgozók hatalmának egységes rendszere". Fontos meghatároznunk azt a törekvést, hogy a tmaszokban önigazgatásunknak mind mélyebb funkciókat adjunk, hogy ezáltal, a társult munka összetett szervezeteiben, végül is univerzális tartalmat kapjon. Az ún. „integrációs önigazgatás" folyamata tehát nem más, mint az önigazgatás elmélyítése a tmasz-októl kezdve a globális társadalom szintjéig. Ebben a fejlődésben jelentős helyet foglalnak el az önigazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások, mint olyan jogszabályok, amelyek összekapcsolják a dolgozók közös érdekeit és a társadalmi önigazgatás különböző szféráit. A küldöttrendszer hazánkban éppen a társadalmi önigazgatás megvalósulásának szerve, melyen keresztül a hatalom és a döntéshozatal funkciói a társadalmi munka és élet alapsejtjeiből indulnak (tmasz-ok, önigazgatási érdekközösségek stb.) és összekötik a munkásosztály és más dolgozók érdekeit. Ezáltal megvalósul a munka és a hatalom gyakorlásának egybekapcsoltsága, megszüntetve az osztálytársadalmat jellemző állapotot, amikor a munka és a politikai határozat egymástól elszakítva, két különböző (sőt antagonosztikus) osztály kezében van. Nálunk a munka (ill. annak hordozója a dolgozó ember) nem különíthető el az integrált társadalmi önigazgatásban megnyilvánult politikai döntéshozataltól. A munkásosztály, a termelés megvalósítója így nemcsak hat a döntéshozatalra, hanem aktív részt vevője az államhatalom és a politikai élet funkcióinak. A küldött-

rendszernek, amely által e társadalmi-gazdasági helyzet biztosított, természetesen, biztosítania kell meghatározott jogokat, kötelezettségeket és felelősséget is a küldöttek részére. A munkások küldöttei pedig, tartalmában meghatározzák a küldöttrendszer osztályjellegét, biztosítva egy új társadalmi viszonyt, amelyben elhalhat az államnak a társadalom fölötti hatalma. Ha politikai rendszerünk célját tömören szeretnénk megfogalmazni, legalkalmasabb E. Kardelj szavait idézni: „Ennek a célnak leginkább az önigazgatási pluralizmus, azaz az önigazgatási érdekek pluralizmusának fogalma, illetve az önigazgatási közösségek és az egységes küldöttrendszer érdekeinek pluralizmusa felel meg. Társadalmunkban csaknem három évtizede fejlődik és mindinkább erősödik az ilyen önigazgatási pluralizmus, és a küldöttrendszer már egységes demokratikus szervezetté válik, és mint ilyen tényleges letétményese egész társadalmi és politikai rendszerünknek. Minden igyekezetünket az önigazgatási pluralizmus éppen ilyen teljes demokratikus rendszerének további erősítésére és fejlesztésére kell fordítani."[1]

Politikai rendszerünk megszilárdításának jelentős feltétele, hogy a szocialista társadalom alkotóinak összes erői demokratikusan szerveződjenek a küldöttrendszerben, mert így a társadalmi tudat szervezett erői elvesztik a politikai hatalommal való rendelkezésben túlzott monopolhelyzetüket (mint a politikai pártok) és lehetővé teszik az önigazgatási érdekek kifejeződésre jutását. A küldöttrendszer osztályjellege tehát éppen abban nyilvánul meg, hogy mint a társadalmi viszonyok egységes rendszere lehetővé teszi:

A) A munka és az igazgatás egybekapcsolását, közvetlen egyesítését, mindennemű közvetítő (politikai vagy igazgatási szerv) nélkül. Ebben a folyamatban társadalmasiasodik a hatalmi rendszer és mind több aktív részt vevője van az igazgatásnak és a politikai döntéshozatalnak is.

B) A szervezett munkásosztály uralmát az egész társadalomban. A hatalom tehát már nem a munkásosztály nevében történik, hanem maguk a dolgozók döntenek a munka feltételei, eredménye (holt- és élőmunka) felett; ehhez nemcsak joguk van, hanem alkotmányos kötelezettségük. „A társadalmi tulajdonban levő eszközökkel végzett társult munkában minden dolgozó számára biztosítva van, hogy a társadalmi eszközökkel végzett munkához való joguk megvalósítása során a társultmunka-alapszervezeteiben ahol dolgozik, valamint a munka- és eszköztársítás minden más formájában szabadon és más dolgozókkal egyenjogúan igazgassa a társultmunka-szervezetének munkáját és tevékenységét, továbbá az egész társadalmi újratermelés ügyeit és eszközeit, hogy szabályozza a munkában az egymás közötti viszonyokat, hogy döntsön a különféle munka- és eszköztársítási formákban létrehozott jövedelemről, s hogy személyi jövedelmet szerezzen."[2]

A küldöttrendszer céljának központjában tehát maga a dolgozó áll, ill. annak társadalmi-gazdasági helyzete. Az önigazgatás ezáltal állandóan szélesedik, míg el nem éri a társadalom minden szféráját és területét.

2. *A társult munkában jelentkező küldöttrendszer jellegei*

„A politikai rendszerben a legnagyobb változást mindenekelőtt a küldöttrendszernek a társadalmi döntéshozatal minden téren való bevezetését jelenti... A küldöttrendszer alapja a dolgozó ember, a termelő és a polgár, akik önigazgatásilag szervezkedtek a társultmunka-alapszervezeteiben és a dolgozók önigazgatási szervezeteinek egyéb formáiban, a helyi és más önigazgatási közösségekben, a társadalmi és politikai szervezetekben. A dolgozók ezekben a szervezetekben — az önigazgatás alapján — alakítják ki egymás közötti viszonyaikat a termelésben és az elosztásban elégítik ki egyéni és közös szükségleteiket, alakítják ki a szocialista fejlődés kérdéseire vonatkozó közös álláspontjaikat közvetlen és hosszú távú érdekeik alapján. A küldöttségek megalakítása az önigazgatási alapközösségekben biztosítja, hogy a küldöttségek, illetve a küldöttek valóban annak a környezetnek a létérdekeit képviseljék, amelyben dolgoznak és élnek. Ebben rejlik ennek a rendszernek mélyreható demokratikus sajátossága."

Ha külön figyeljük a társult munkában jelentkező küldöttrendszert, a következő jellegzetességekre, ill. meghatározó elemekre kell rámutatnunk (JSZSZK alkotmánya — II. alapelvek):

„... az ember helyzetének és szerepének sérthetetlen alapja:

— a termelőeszközök társadalmi tulajdona, amely kizárja a kizsákmányolás minden formáját, megszünteti a munkától való elidegenedést és biztosítja az önigazgatást;

— a munka felszabadítása mint a munka és a tőke közti ellentét leküzdése és a bérmunka megszüntetése;

— az önigazgatási jog, amelynek alapján minden dolgozó a többivel egyenjogúan dönt munkájáról, annak feltételeiről és eredményéről, saját- és közös érdekeiről, a társadalmi fejlődés irányításáról, gyakorolja a hatalmat és igazgat más társadalmi ügyeket;

— a dolgozónak az a joga, hogy a „mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája szerint" elv alapján élvezze munkájának eredményét;

— az ember gazdasági, szociális és személyi biztonsága;

— mindenkinek a közösséggel és a közösségnek mindenkivel való szolidaritása és kölcsönössége;

— szabad kezdeményezése a termelésnek és más társadalmi, valamint személyes tevékenységnek, az egyén és a társadalom javára;

— a demokratikus politikai viszonyok;

— az emberek jogainak, kötelességeinek és felelősségeinek egyenlősége az alkotmányossággal és a törvényességgel összhangban."

Hazánk társadalmi-politikai és gazdasági rendszere is, az embernek ebből a helyzetéből ered. Abban az igyekezetünkben, hogy megvalósítsuk a dolgozók közvetlen hatását, a társultmunka-alapszervezetének meg-

alakításakor, azt a társult munka alapvető formájaként határoztuk meg, amelyben a dolgozók egyenjogúan valósítják meg jogaikat. A tmasz azonban nem zárt egységként létezik, hanem annak dolgozói szabadon társítják munkájukat és a társadalmi újratermelési eszközöket. Viszonyaikat ilyenkor önigazgatási megegyezéssel szabályozzák. Ebből kifolyólag „A munkaszervezet a munkában közös érdekekkel egybekapcsolt és a kötelékébe tartozó társultmunka-alapszervezeteibe szervezett dolgozóknak, vagy az egységes munkafolyamattal közvetlenül egybekapcsolt dolgozóknak az önálló önigazgatási szervezete."[4] A dolgozó az önigazgatást a társult munka alapszervezetében valósítja meg, a többi dolgozóval egyenjogúan és a kölcsönös felelősség viszonyai között, a dolgozók gyűlésén, referendum és a személyes véleménynyilvánítás más formái útján, valamint a munkástanácsban levő küldöttek által való döntéshozatallal. A fennt említett önigazgatási szerveket ezúttal csak a küldöttrendszer szempontjából dolgozzuk fel; tevékenységükkel részletesebben más fejezet foglalkozik.

A tmasz ill. más munkaszervezet irányítási szerve leggyakrabban a *munkástanács,* amely az alkotmányban, önigazgatási megegyezésben, az alapszervezet alapszabályában meghatározott ügyeket is intézi. A munkástanács összetétele jelentős. „A társultmunka-alapszervezetének munkástanácsa e szervezet munkafolyamatainak minden szakaszában dolgozók küldötteiből áll, ... összetételének meg kell felelnie az alapszervezet munkaközössége szociális összetételének." Kissé más a helyzet a munkaszervezet és a társult munka összetett szervezetének munkástanácsa esetében: ott „a társulásról szóló önigazgatási megegyezésben megállapított módon és eljárással a társultmunka-alapszervezetei dolgozóinak közvetlenül megválasztott küldöteiből áll. A munkaszervezet munkástanácsában a munkaszervezet kötelékébe tartozó társult munka minden alapszervezetének képviselve kell lennie."[5]

A munkástanács tagjait két évre választják, és senki se választható meg egymás után kétszer ugyanabba a munkástanácsba.

A tmasz-ban, a munkástanács az összes tagok szavazatának többségével dönt, míg a munkaszervezet munkástanácsa figyelembe veszi minden kötelékébe tartozó tmasz véleményét, és ha a kérdés minden egyes alapszervezet elidegeníthetetlen jogával kapcsolatos, a döntés csak egyöntetű lehet. Ha a probléma nem érinti közvetlenül a munkások elidegeníthetetlen jogait, a döntést a küldöttségek szavazattöbbségével hozzák meg.

A munkástanácsok *végrehajtó szerveket* választhatnak (tanács vagy bizottság alakjában), amelyet az egyes funkciók végrehajtásával bíznak meg. Ezenkívül a társult munka minden szervezetében *ügyvezető szerv* irányítja a tevékenységet, szervezi és összeegyezteti a munkafolyamatokat, végrehajtja a munkástanács és a végrehajtó szerv határozatait. Az ügyvezető szerv önálló a munkájában, de felelőssége kétirányú: egyrészt felelősséggel tartozik a társultmunka-szervezet dolgozóinak, munkástanácsának, továbbá a társadalmi közösségnek, a szervezet munkájának törvényességéért és a törvénybe előírt kötelezettségeinek a teljesítéséért. Így

pl. joga és kötelessége felfüggeszteni a jogszabályokat, ha azok ellentétesek a törvénnyel.

„Önigazgatási jogaik megvalósítása és védelme céljából a társult munka alap- és más szervezeteiben a dolgozóknak joga és kötelessége *önigazgatási munkásellenőrzést* gyakorolni közvetlenül a szervezet igazgatási szervei és az önigazgatási munkásellenőrzés külön szerve útján."[6] A munkásellenőrzés szervének, igen nagy jelentősége van, mert munkája kiterjed minden jogszabály és határozat végrehajtására, a dolgozók jogainak és kötelezettségeinek, a munka szerinti elosztás elvének a megvalósítására, a dolgozók tájékoztatására stb.

II. AZ ÖNIGAZGATÁSÚ POLITIKAI RENDSZER ÉS A JKSZ SZEREPE

1. Gyakorlati-politikai kiindulópont, politikai rendszerünk felépítésében

A X. kongresszus után a JKSZ legfőbb aktivitása a társultmunka-alapszervezeteinek a megalakítására, valamint a föderalizmusban jelentkező új viszonyok kiépítésére és a delegátusi rendszer megszervezésére irányult. Ezek a változások társadalmi-politikai rendszerünkben új minőséget jelentettek, mégis ma a XI. kongresszus előkészületei során megállapíthatjuk, hogy egy bizonyos elmaradottság tapasztalható az adott társadalmi-gazdasági, illetve a termelési viszonyok és az egész társadalmi felépítmény között. Ebben a helyzetben a társadalmi-politikai rendszer elemei nem kapcsolódnak mindig megfelelőképpen egymáshoz, sőt gyakran a szubjektív szocialista erők hatásának módja és mércéja sem tisztázott. Éppen ezért leszögezhetjük, hogy jelenleg az önigazgatásunk további előrehaladása érdekében az egész társadalmi felépítményünk, különösen politikai rendszerünk fejlesztése a legfontosabb feladat. Edvard Kardelj tanulmányában politikai rendszerünk további irányvonaláról jelentős áttekintést nyújt (a JKSZ KB elnökségének 30. ülésén megvitatott anyag), kifejezve azt a tényt, hogy politikai rendszerünk fejlődése egy bizonyos lemaradásban van, ill. meghatározott intézményei ellentmondásban állnak a már előrehaladottabb önigazgatási viszonyokkal és formákkal.

Alapjában véve ezek a problémák határozzák meg a JKSZ tevékenységének irányvonalát is az elkövetkező években (kongresszusi periódusban). E. Kardelj szerint a legfontosabb feladatok:[7].

1. bírálóan felmérni az adott helyzetet és elősegíteni a politikai rendszer és a társadalmi-gazdasági struktúrák közötti diszharmónia kiküszöbölését;
2. meghatározott intézkedésekkel szélesíteni és szilárdítani kell a de-

mokratikus viszonyokat és az önigazgatási döntéshozatalt gyakorlatunkban;

3. világosabban és konkrétabban meg kell határoznunk a szubjektív erők tevékenységének módját és szerepét társadalmunkban, szemünk előtt tartva persze a JKSZ vezető eszmei-politikai pozícióját;

Politikai rendszerünk elégtelen fejlettségének fő okát, nem annyira az intézményeiben, hanem inkább az alkotmányos rendelkezések és a gyakorlat közötti eltérésben kell keresnünk. Nincs teljes összhang a normatívák és a valóság, a polgárok szavatolt jogait bizonyító alaprendeletek és azok megvalósítása között. Az intézmények felépítése tehát nem okoz annyi akadályt, mint azoknak helytelen tevékenysége. Ez bizonyítja, hogy még mindig van hatásuk a bürokrata és technokrata erőknek, ami által egyes szervek és szervezetek magukba zárkózva fékezik a demokratizálódás folyamatát. Igaz, a gyakorlatban sokszor találkozunk olyan helyzettel, amikor a szaktudás nélkülözhetetlen egyes döntéshozatalban. Mégis nem szabad megengednünk, hogy ilyen esetben újjászülessenek az igazgatást monopoliumukká varázsoló erők. A politikai döntéshozatal monopoliumával rendelkező szubjektumok ma, mivelhogy jelentősen decentralizáltuk a hatalmi rendszert, az önigazgatás szférájába költöztek az ügyviteli szervek közé. Ezért elsődleges feladatunk világosan meghatározni és egységes platformra hozni azokat a törekvéseket, amelyek meghatározzák munkásosztályunk történelmi célját. Megvilágítva a célt, minden társadalmi-politikai szervezet, vagy önigazgatási szerv részére, társadalmunk kevesebb tévelygéssel halad előre az ellentmondások kiküszöbölésében.

2. *Az önigazgatású demokrácia osztályjellege — az önigazgatású érdekek demokratikus pluralizmusa politikai rendszerünkben*

Jugoszlávia társadalmára az önigazgatású szocializmus specifikus demokráciája jellemző. Ez azt jelenti, hogy nálunk a demokrácia nem a polgári jogok címszavait jelenti, hanem alapját megtaláljuk a társadalmi-gazdasági viszonyokban és az adott társadalmi tudatban is. Társadalmunkban a „népuralomnak" osztályjellege van, mert elsősorban a dolgozó nép vitathatatlan vezető szerepéért harcolunk. Ugyanakkor társadalmunk előrehaladása is az uralkodó társadalmi erők manifesztálódásától függ, tehát attól, megvalósul-e valójában a munkásosztály önigazgatása.

A szocializmust lehetetlen elképzelni demokrácia nélkül. Hazánk önigazgatású demokráciájának rendszere ma tulajdonképpen az osztályuralom fenntartásának eszköze, ezért nem véletlen, hogy az önigazgatásellenes erők éppen ezt a rendszert próbálják más irányba terelni. Egyesek a polgári társadalom politikai pluralizmusával próbáltak felülkerekedni megbontva a munkásosztály érdekeinek specifikusan megszervezett önigazgatású pluralizmusát. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az önigazgatású demokrácia alapja nem egy absztrakt polgár a politikai rendszer-

ben (mint a burzsoa társadalmakban), hanem olyan ember, aki él, dolgozik és alkot meghatározott társadalmi feltételek között, és érdekeltsége van, amelyet egyeztetnie kell a többi dolgozóéval. Polgárunk tehát nem elvont politizálással foglalkozik (kiválasztva időnként, hogy melyik párt legyen a vezető erő az országban), hanem társadalmi lény, akihez érdekkomplexumok kötődnek. Társadalmunkban a dolgozó ember ugyanakkor a parciális és az általános társadalmi érdekek hordozója is. Éppen ezek az érdekek kötik őt össze a többi polgárral, egy objektíve létező érdekközösségbe.[8] Ezeknek az érdekeknek szabadon kell megnyilvánulniuk és közvetlenül, önigazgatási eszközökkel megvalósulniuk abban a döntéshozatali rendszerben, amely meghozza az érdekek egybehangolását. Az önigazgatású társadalom demokratikus jellege éppen ezen alapszik — miközben az állam mint eszköz, történelmi szerepe még fennáll. Az önigazgató, amikor kifejezi érdekeit, ugyanakkor határoz is, mint többség, amely a társadalomban dönt. Ez a többség, mindig az adott társadalmi probléma körül kialakult vitában, érdekegyeztetésben alakul (vagy konfliktusok, vagy kompromisszumok, vagy megegyezések közepette), és végül is, amikor határoz, feltételezi az önigazgatás előrehaladását is. A végső cél tulajdonképpen az ember olyan magas szintű szabadsága, amely lehetővé teszi számára, hogy a többi termelővel közösen önigazgasson élete, munkája és alkotása minden területén.

Küldöttrendszerünknek alapvető rendeltetése, hogy megfelelő intézményeivel felkarolja és összehangolja az összes érdekeket társadalmunk különböző szféráiban (a társult munkában, az érdekközösségekben, helyi közösségekben, társadalmi közösségekben — a föderáció, a köztársaság és a tartományok szintjén, társadalmi-politikai szervezetekben és nem utolsó sorban az állami szervekben a képviselőház szerveiben). Dolgozónk, amikor határoz (szavaz), nemcsak a választások terén élvez demokratikus jogokat (amit a polgári társadalmak is többé-kevésbé elismernek), hanem a konkrét döntéshozatal folyamata a lényeges, amikor éppen munkásaink küldötteik által, érdekeiket fejezik ki és kapcsolják azt a társadalmi érdekhez. A küldöttek tevékenységének minőségét ez a közvetlenség, állandóság határozza meg. Politikai rendszerünknek tehát nincs szüksége a klasszikus parlamentáris képviselőkre, akik esetleg több párt (vagy akár egy uralkodó párt) kötelékében tartozva képviselnének különböző érdekszférákat is.

3. A parlamentáris rendszer politikai pluralizmusa, az egypártrendszer és az önigazgatás

Az egypártrendszerrel, de a többpártrendeszerrel szemben is, nekünk bíráló álláspontunk van.[9] Számunkra nem lehet elfogadható a polgári parlamentarizmus politikai pluralizmusa, mert ebben a társadalomban az ember elvont, politizáló polgárként lép fel, az uralkodó, vagy éppen az ellenzéki párt kötelékében. A dolgozó ember autentikus érdekeit az

ilyen politikai rendszer elfojtja, sőt szándékosan az uralkodó politikai párt színtjén tartja a döntéshozatal osztályjellegét. Hazánk politikai rendszere az önigazgatású erők érdekeinek pluralizmusán alapszik, nem pedig a különböző osztályérdekeket hangoztató társadalmi struktúrák harcán.

Jelentősek tehát Marx szavai, amelyek szerint: „A kommunisták nem külön párt a többi munkáspárttal szemben. Nincsenek az egész proletariátus érdekeitől eltérő érdekeik. Nem állítanak fel külön elveket, hogy ezek kaptafájára húzzák a proletármozgalmat. A kommunisták a többi proletárpárttól csak abban különböznek, hogy egyrészt a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, a nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik, másrészt abban, hogy a proletariátus és a burzsoázia között folyó harc különböző fejlődése fokain mindig az összmozgalom érdekét képviselik. A kommunisták tehát a gyakorlatban minden ország munkáspártjainak leghatározottabb, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részét alkotják; az elmélet terén a proletariátus többi tömegével szemben az az előnyük, hogy világosan látják a proletármozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit."[10]

A szocialista önigazgatás társadalmi-gazdasági viszonyainak nem felel meg az egypártrendszer sem. A történelem igaz, bebizonyította, hogy meghatározott társadalmi feltételek közepette egy párt igen jelentős és progresszív szerepet is játszhat. Ez a forradalmi proletárdiktatúra időszaka, amikor a kommunista párt uralkodó szerepe nélkülözhetetlen az osztályellenséggel szemben, és szükséges az új termelési viszonyok kialakításában. Ma azonban már tévesek azok a felfogások, amelyek szerint a JKSZ szerepe egyenlő az egypártrendszerű politikai rendszerekben jelentkező pártokkal, amelyek kezében politikai monopólium van. Gyakorlatilag az egypártrendszer mindenhol ugyanolyan funkciót végez, mint a polgári társadalom többpártrendszere, csak az a különbség, hogy a politikai hatalomban nem válogatja egymást több párt, hanem csupán egy áll kontinuálisan az élen. Épp ez az, amit ki akarunk kerülni a JKSZ esetében, mert előbb-utóbb a technokrata erők kezébe kerülne, mintegy eszköz a társadalom kívülről való irányítására. Hogy az egypártrendszerben eltávolodik a vezető párt a néprétegtől, vagy pedig idővel egybeolvad vele, az attól függ, milyen a szocialista szubjektív erők orientációja, mennyire és milyen formában kapcsolódik a vezető párt az osztályhoz, milyen viszonyban áll az államapparátus szerveivel, milyen a belső társadalmi erők intenzitása, ellentéte stb.

Hazánkban még a társadalmi önigazgatás bevezetésekor megváltoztattuk a kommunista párt helyzetét a tipikus egypártrendszerhez viszonyítva. Radikális változások következtek be, amikor a JKSZ végrehajtó szerveit elválasztottuk az állam végrehajtó szerveitől. Így a KSZ, mint a munkásosztály vezető eszmei-politikai ereje, társadalmunkban nem kaparinthat meg magának monopolista szerepet, egybenőve az államapparátussal. Így pártunk már nem klasszikus politikai párt, hanem munkásosztályunk érdekeit fejezi ki specifikus formában, mint a dolgozó

nép és az egész társadalom érdekét, amely az önigazgatási szubjektumok érdekeinek demokratikus pluralizmusán alapszik. Ezt megvalósítva mondhatjuk, hogy majd a JKSZ végképp megszabadul a sztálinista párttípustól, ami tkp. semmi más, mint a polgári parlamentarizmus mechnizmusának átvitele az egypártrendszerre. Ezáltal elérjük azt, hogy egyrészt az embert nem választjuk el a társadalom közvetlen igazgatásától, másrészt pedig a választópolgár már saját és közös érdekek felett határoz, nem adva át ezt a döntésjogot elidegenített erők kezébe.

4. A vezető szubjektív erők és a JKSZ feladatai politikai rendszerünk további fejlesztésében

A JKSZ időszerű társadalmi szerepét világosan meghatároztuk a X. kongresszuson, tehát fundamentális vagy lényegbevágó változásra nincs szükségünk. Gyakorlatilag a XI. kongresszus feladata a JKSZ szerepének, munkamódszerének meghatározása politikai rendszerünkben.

Mint szubjektív erő a JKSZ nem áll egymaga a társadalomban. Ide soroljuk még a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségét, a szakszervezetet, a Jugoszláv Szocialista Ifjúsági Szövetséget, sőt minden társadalmi szervezetet, amely valamilyen módon hat a társadalmi tudatra, mert a társadalmi viszonyokban feladata és érdekeltsége van. Ide tartoznak az állami szervek is (művelődési-, tudományos- és szakszervek stb.), végül pedig a tömegek spontán, szocialista tudata, kezdeményezése és akciója is. Röviden, a szubjektív tényezők alatt hazánkban a társadalom összes szocialista és demokratikusan alkotó erőit értjük. Konkrétan a társadalmi-politikai szervezetek nálunk, nem egyszerűen elemei az államapparátusnak, hanem jogi szempontból is (az 1974-es alkotmány óta), politikai rendszerünk ill. küldöttrendszerünk szerves részei. Ebből az új társadalmi helyzetükből ered az a szükséglet is, hogy változtassunk e szervezetek munkamódszerén. Rendkívül fontos, hogy az önigazgatási közösségek és társadalmi szervek megtalálják a megfelelő együttműködés módszerét a szubjektív erőkkel.

Valójában a társadalmi-politikai szervezetek (így a JKSZ) nem avatkozhatnak be közvetlenül az önigazgatási szervek munkájába, mégis mindig és mindenhol ott kell lenniük, hogy lehetővé tegyék a helyes demokratikus viták és álláspontok kialakítását. A kérdés lényege ebben a pillanatban tehát nem az, hogy a Kommunista Szövetségnek kell-e vagy nem beavatkoznia egyes társadalmi probléma megoldásába, hanem az, hogy hogyan csinálja ezt.[11]

Igen fontos, hogy éppen a küldöttrendszerben találjuk meg a demokratikus kommunikáció megfelelő módját. Itt ugyanis olyan helyzetben vagyunk, hogy az egyes társadalmi kérdések megoldásának folyamatában, a különböző érdekek leggyakrabban szükségszerűen megosztják a dolgozókat: a többség és kisebbség tehát mindennap jelen van a konkrét önigazgatásban. Ez azonban nem jelent érdekmegoszlást. Itt nincs általános

politikai többség és kisebbség (mint igen gyakran az osztálytársadalomban az uralkodó és ellenzéki párt esetében), hanem éppen a különböző érdekek összehangolása a lényeges momentum. A társadalmi fölépítmény területén tehát mindig az egységes érdek felé haladunk, ami nem lehet egyenlő a sok parciális érdek összegével (az élet, munka, alkotás, kultúra területén). A JKSZ pedig mint a munkásosztály eszmei és politikai avantgardja a dolgozók érdekeinek specifikus komplexusát fejezi ki, és így szerves része is az önigazgatási érdekek demokratikus pluralizmusának. A Jugoszláv Kommunista Szövetség akkor része a társadalom többségének, ha eszmei és gyakorlati álláspontjai is kiegyenlítődnek a többség (az önálló önigazgatási szervek és közösségek alapjában) érdekeivel. Ezt a pozíciót nem érheti el erőszakkal, viszont nem maradhat a társadalmi események periferiáján sem. A kérdés tehát ismét: megtalálni a legmegfelelőbb utat és kapcsolatot az önigazgatók tömegéhez, állandóan alkalmazkodva a társadalmi változásokhoz. A kommunisták nem lehetnek a küldöttrendszer kívülálló szemlélői, hanem továbbra is harcolniuk kell a JKSZ politikájának megvalósításáért magában a rendszerben. Csakis így érhetjük el azt, hogy politikai rendszerünk progresszív úton halad előre.

Jegyzetek

1. Edvard Kardelj: Az emberi szabadság és a demokrácia új területei (bevezető beszéd a JKSZ KB elnökségének 1977. jún. 13-án megtartott 30. ülésén) — Magyar Szó — Kommunista (melléklet) — 5. old.
2. A JSZSZK Alkotmánya — Hivatalos lapkiadó, 1974 — 14. szakasz.
3. J. B. Tito — Beszámoló a JKSZ X. kongresszusán — Forum, 1974. — 43. old.
4. A JSZSZK Alkotmánya — 35. szakasz, 1. bekezdés.
5. Ugyanott — 101. szakasz.
6. Ugyanott — 107. szakasz.
7. Edvard Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja — Komunist, 1977. — 11. old.
8. Ugyanott: 92. old.
9. Ugyanott: 46. old.
10. Marx—Engels: A kommunista kiáltvány — Kossuth Könyvkiadó, 1973. — 57—58. old.
11. Edvard Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja — Komunist, 1977. — 176. old.

Használt irodalom

1. Društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja — Predavanje političke škole SKJ „J. B. Tito" Kumrovec, 1975—76. Sveska osma. — Izd. centar „Komunist", Beograd, 1977.

2. Edvard Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja — Izd. centar „Komunist" — Beograd, 1977.
3. Edvard Kardelj: Az emberi szabadság és demokrácia új területei — bevezető beszéd a JKSZ KB elnökségének 1977. jún. 13-án, Beogradban megtartott 30. ülésén — 1977 júniusa, Magyar Szó — Kommunista (melléklet).
4. Edvard Kardelj: Szocialista önigazgatás — Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.
5. JSZSZK Alkotmánya — a JSZSZK hivatalos lapja — Belgrád, 1974.
6. JKSZ X. kongresszusa — Dokumentumok, Forum — Újvidék, 1974.
7. Marx—Engels: A kommunista kiálltvány — Kossuth Könyvkiadó 1973.
8. Marksizam i samoupravljanje — Marksistička teorija samoupravljanja (redaktor dr Predrag Radenović) — Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1977. I. és II. kötet.
9. Marksistička teorija o društvu (redaktor dr Vladimir Milanović) — Naučna knjiga, Beograd, 1976.
10. Socijalizam — Časopis SKJ — 7—8. szám, 1977.
11. J. B. Tito: A JKSZ a szocialista önigazgatás fejlődésének új szakaszában (válogatás J. B. Titónak a JKSZ IX. kongresszusa utáni beszédeiből) — Forum könyvkiadó, Novi Sad, 1977.

Rezime

Budućnost delegatskog sistema u daljem razvoju našeg političkog sistema

Autor, imajući u vidu veoma aktuelne rasprave o našem političkom sistemu, obrađuje najvažnija pitanja delegatskog sistema koja inače zaokupljaju sve forume u predkongresnoj aktivnosti. Analizirana su najpre elementi i najbitnije karakteristike samoupravnog društveno-političkog sistema, klasna suština delegatskog sistema, a zatim kako se ona realizuje u udruženom radu, u praksi. Jer formalno-pravni uslovi su dati Ustavom od 1974. godine, ipak moramo konstatovati da postoji izvestan raskorak između naše nadgradnje i datih društveno-ekonomskih odnosa. Drugi deo rada upravo govori o ulozi i zadacima organiziranih, društveno-političkih organizacija koji treba da nađu najbolje rešenje u svom delovanju da bi u sledećoj etapi našeg razvoja prevazišli spomenuti raskorak. Polazna osnova za ovaj deo rada je bila studija Edvarda Kardelja: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, koja je na 30. sednici Predsedništva CK SKJ prihvaćena kao osnova za aktivnost u pripremama za Jedanaesti kongres SKJ.

Autor posebno obrađuje teoretsko objašnjenje, zašto mi odbacujemo i politički pluralizam parlamentarnog sistema, i višepartijski sistem, a i jednopartijski sistem. Naš radni čovek ne može da se zadovoljava sa površnim i nedovoljno produbljenim mogućnostima koje bi pružili pomenuti sistemi. Mi moramo imati svoj, samoupravni socijalistički sistem u kojoj težimo ka jednom demokratskom pluralizmu samoupravnih interesa. Ovi ciljevi određuju i zadatke svih subjektivnih snaga u društvu, pa i ulogu SKJ u iznalaženju takvog metoda rada, pomoću kojeg će postati sastavni deo ovog sistema.

Résumée

Le futur du système delégué dans le développement de notre systéme politique dans l'avenir

L'auteur, tenant compte des débats très actuelles, concernant notre système politique, a traité les quéstions plus importantes de notre système delégué, lesquelles occupent tous les organs dans l'activité dans la période avant le Congrès du Parti. On a analysé tout d'abord les éléments et les caractéristiques plus importants du système social-politique de la direction autonome, et après lemême la caractérestique de la classe du systéme delégué, et celui comme il étaient réalisés dans le organisations du travail associé, dans la pratique. C'est-à-dire, parce que les conditions formelles-juridiques sont données par la Constitution de l'année 1974, toutefois, il le faut faire la constatation, qu'il y a qualque divergence entre notre construction et les rélations sociales-economiques données.

La deuxième parte de l'essai confére les rôles et les oeuvres des organisations sociales-politiques organisées, lesquelles cherchent les meilleurs solutions dans ses activités, aux fins d'éviter des citées divergences dans le degré futur de notre développement. Le point initial pour cette parte de l'activité il était l'essai du camarade Edvard Kardelj: Le principe directeur du développement du système politique de notre système socialistique de la direction autonome, lequel était accepté sur la 30-ème Assemblée du Comité Central de l'Alliance Communiste de Yugoslavie, comme un principe fondamental pour l'activité dans la préparation du Congrès de l'Alliance Communiste de Yougoslavie.

L'auteur a traité en particulier l'interprétation théoretique, pourquoi nous réjetons le pluralisme politique dy système parlamentaire, tant dans le système de plusieurs partis, comme dans le systéme d'un parti. Notre homme ouvrier ne peut pas être content avec une possibilité superficielle et insuffissament absorbée, laquelle peu vent assurer les systémes dites. Nous devons avoir un propre systéme socialistique à la base de la direction autonome, dans lequel nous nous efforcons d'établir un pluralisme démocratique de interêts de la direction autonome. Ces programmes déterminent les missions de tous les forces subjectifs dans la société, et la rôle de l'Alliance Communiste de Yugoslavie dans la trouvaille d'une méthode du travail et l'activité, à l'aide dequel il se transformerá à la piéce constitutive de cet systéme.

Rehák László

A JSZSZK POLITIKAI RENDSZERÉNEK OSZTÁLYTARTALMA ÉS FEJLŐDÉSI IRÁNYZATAI

Az önigazgatású demokrácia mint a JSZSZK mai politikai rendszerének formája

Jugoszlávia mai politikai rendszere forradalmi társadalmi átalakulásának eredménye. Ennek az átalakulásnak megvan a saját folytonossága, de a forradalmi gyakorlat tudatos vizsgálatának és befolyásolásának következtében tartalmában, de különösen formájában jelentősen változott.

Politikai rendszerünk egyik alapvető állandó sajátsága a dolgozók széles rétegeinek szoros és fokozatosan kiépített osztályszövetségében van. Ennek az osztályszövetségnek a magva a forradalmi élcsapattól vezérelt munkásosztály. Sajátossága, hogy a JKP, később a JSZK tudatosan forradalmi tevékenységét és a dolgozók forradalmi cselekvésre való szervezését és mozgósítását sohasem pusztán a hatalom megragadására, a hatalom gyakorlására irányította. Mindig nagy figyelmet szentelt a politikai befolyásra, az igazi osztályérdekek alapján kialakult és a szocializmust igenlő társadalmi befolyás erősödésére. Ezért az új Jugoszlávia politikai rendszerének kezdeti kialakítása idején, még a forradalmunk fegyveres szakaszának idején, többről volt szó mint a régi kizsákmányoló rend hatalmi gépezetének lerombolásáról, annak ellenforradalmi fegyveres alakulatainak a megszálló seregekkel egyetemben való legyőzéséről és az új forradalmi hatósági szervek rendszerének kiépítéséről. Egyben kifejezésre jutott az osztályerők viszonyának döntő megváltoztatása a népfelszabadító mozgalom javára, valamint az új Jugoszlávia létrehozása, támogatása, és a szocialista fejlődés érdekében kifejtett társadalmi tevékenység.

Az osztályszövetség politikája, a politikai rendszer tudatosan sokkal átfogóbb felfogása, hogy az ne szűkülhessen le a hatalmi rendszerre, ez mindenképpen a szocialista Jugoszlávia politikai rendszerének egyik állandója. Ez magába foglalta a proletárdiktatúra tudatosan keresett, majd megvalósított jelentős és sajátos tartalmi formáit. Ezt a gyakorlatot

és felfogást az 1958-ban meghozott JKSZ Programja a következőkben fejezi ki: „A politikai rendszer formái, módszerei és szervezete meghatározott társadalmi tartalomból fejlődik ki, s más és más országban, más és más korszakban különbözők lehetnek — és elkerülhetetlenül különbözők is." (a második magyar kiadás, Újvidék 1972., 111. old.). Majd a gondolatsor folytatásaként: „Így öltött formát a proletárdiktatúra Jugoszláviában, ahol a proletariátus forradalmi eszközökkel kivívta magának a vezető politikai pozíciókat, de csak ezután kellett kiharcolnia döntő győzelmét a reakciós erőknek tápot adó általános elmaradottság fölött... A proletárdiktatúrának nem lehetnek ugyanolyan formái abban az országban, ahol a munkásosztály a hatalom hadállásainak fokozatos meghódításával és erősítésével válik vezető társadalmi tényezővé, mint abban az országban, ahol a belső ellentétek végső kiélezettsége folytán a proletariátus forradalmi fordulattal küzdötte ki hatalmát, amely viharerővel elsöpörte és alapjaiban megsemmisítette a régi gyűlölt politikai rendszert, és bevezette a vezető forradalmi erők nyílt forradalmi diktatúráját és monopolista uralmát." (ugyanott, 112—113. old.).

A szocialista Jugoszlávia politikai rendszerének mint a proletárdiktatúra saját forradalmi talajunkon testet öltő formájának állandó jellegzetessége a demokratikus formák tudatos vállalása és alkalmazása. Ez természetesen nem valamilyen elvont elvnek hódolva történt. Vezető forradalmi élcsapatunk, de a megvalósuló gyakorlat is bizonyította, hogy szó sincs valami általános és teljes demokráciáról, hogy ez mindig az adott helyzetből kiindulva valakik számára biztosított demokratikusság volt, amelyből formálisan vagy lényegében mindig voltak kirekesztettek is. De a forradalom kibontakoztatásának állandóan jelenlévő céltudatos törekvését képezte a dolgozók, a szocialista fejlődést igénylők mind nagyobb sokaságának tevőleges részvétele a közügyek intézésében, a társadalmi folyamatok alakításában, kifejezésre juttatva és érvényt szerezve saját társadalmi elvárásainak a szolidaritás és a közös döntéshozatal elve alapján. Ez a demokrácia a társadalmi viszonyok szocialista jellegének erősödésével formailag is, de méginkább a valóságban, a JKSZ Programja megfogalmazásával élve (II. magyar kiadás, 157. old.) „a társadalmi élet minden terén óriási mértékben bővíti a dolgozók igazi demokráciáját".

Ezért is beszélhetünk az önigazgatás kezdeteiről úgy, hogy azok már jelen vannak a forradalmi társadalmi változások indulásakor. Az önigazgatás intézményesített formáinak bevezetése, az az eltökéltség, hogy egész társadalmunk az önigazgatói viszonyok megvalósítását mint átfogó társadalmi viszony megvalósítását vallja alapvető programjának, az önigazgatású szocialista demokráciának — mint a politikai rendszerünk formájának — szilárd és tartós fejlődési alapot nyújtott. Ez az alap a formákat gyorsuló változásnak vetette alá, de az önigazgatás mint lényeges belső tartalom a változtatásoknak megbízható, elvszerű támaszul szolgált, megóvta politikai rendszerünk formáinak fejlesztését a felesleges tévutaktól.

A proletariátus diktatúrája és az önigazgatású szocialista demokrácia

Az önigazgatás mint átfogó társadalmi viszony megvalósítása formailag, óriás mértékben kibővítette a dolgozók igazi demokráciáját, de nem szüntethette meg nálunk sem a szocialista társadalomnak mint átmeneti társadalomnak ellentmondásosságát. Történelmi hordereje abban van, hogy az érdekek sokrétűsége — és nem egy esetben ellentmondásossága — közvetlenebbül jut kifejezésre kevesebb közvetítő révén. Ezenkívül megvan a lehetősége annak — és ezzel politikai rendszerünk él is —, hogy a jelentkező ellentmondásokat idejekorán áthidalja, illetve a megfelelő megoldásokat megtalálja, és azokat mielőtt még tényleges feszítő erőként jelentkeznének semlegesítse. Erre az önigazgatású szocialista demokrácia nagy lehetőségeket kínál, de a társadalmi tartalom lényege továbbra is megmarad, továbbra is proletárdiktatúra megvalósulásáról van szó.

Nem mindegy milyen irányban keressük és találjuk az ellentmondásokat áthidaló megoldásokat. A tudományos felismerés, a tudatosító szocialista társadalmi erők, a közvetlen termelők és dolgozók hiteles társadalmi elvárásainak alapján lehetséges, és egyedül az lehet a tényleges megoldás, amelyik a munkásosztály közvetlen és történelmi érdekeit, az osztálynélküli társadalom létrehozását szolgálja. Ez viszont más szóval a proletariátus diktatúrájának belső tartalma. Ez nem jelenti azt, hogy a célok megvalósítása érdekében nem léphetünk egy lépést hátra, hogy azután kettőt léphessünk előre, de ezt itt többé-kevésbé tudatosan kell vállalnunk. Azt sem jelenti a proletariátus diktatúrája, hogy a munkásosztály valami szűk, elszigetelt osztályérdekeiről van szó, amely merőben különbözik, vagy éppenséggel szembehelyezkedik mint ellentétes osztályérdek a többi dolgozó osztály alapvető érdekeivel.

Jugoszlávia forradalmi gyakorlata és a munkásosztály vezette osztályszövetség politikája számtalanszor igazolta Marx tételét, hogy a proletariátus magát mint osztályt csak úgy szabadíthatja fel, hogy a szocialista társadalom többi osztályát is felszabadítja, és velük együtt teremti meg a társult munka társadalmát. Ez teszi lehetővé a széles körű demokratikus módszerek alkalmazását, de nem változtat a lényegen, azon, hogy alkotó módon a munkásosztály jelentős része az osztály szövetségeseivel együtt mint osztály biztosítja vezető társadalmi szerepét, és ebből a helyzetéből keresi a szocialista társadalmi viszonyoknak megfelelő megoldásokat, forradalmi élcsapatától vezérelve osztályszövetségeseivel építi és irányítja szocialista társadalmunkat.

Az önigazgatású demokrácia mint közvetlen, alkotó jellegű, tömeges és tényleges demokrácia

Az önigazgatású demokrácia a társadalmi forradalmi megmozdulások során, ha nem is mint rendszer, de mint a forradalmi tömegek ösztönszerű törekvésének kifejezője sok esetben megmutatkozott. Példaként említjük

az októberi forradalom szovjetjeit Lenin idejéből. Ezek a szovjetek nem voltak csak a munkások és szegény parasztok hatalmi szervei, de a forradalomba indult és a forradalmi győzelemre mozgósított tömegek önszervezkedési formái is. A rövidéletű Magyar Tanácsköztársaságban a még rövidebb életű Szlovák Tanácsköztársaságban, a bajor főváros ideiglenes munkáshatalmi szerveiben, Bécs gyárainak munkástanácsai és Európa-szerte, ahol nem jutott kifejezésre az akkori forradalmi helyzetben teljes egészében, elsősorban a munkásság és városok kispolgárainak eltökéltsége, hogy forradalmi úton szerezzenek érvényt társadalmi elvárásaiknak — mindenütt legalább alapjellegzetességként jelen van a forradalmi helyzetben alakult tanácsok tömegessége és közvetlensége.

Ez a körülmény a forradalmiasult dolgozók önszervezkedési formája, a tömegesség és közvetlenség jelen van a második világháború végén és közvetlenül a háború befejezését követő idők népbizottságainak a felépítésében és a tevékenységük tartalmában azokban az országokban, ahol lebontásra került a fasiszta és kizsákmányoló burzsoá rend, és sajátos körülmények között néhány év alatt kialakult és megszilárdult a proletárdiktatúra népi-demokrata formája.

Nálunk Jugoszláviában ezt a folyamatot már a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom szervezett kibontakozásának első hónapjaitól nyomon követhetjük. Saját forradalmunk kibontakozásának példáján különösen szembetűnik a népfelszabadító bizottságok sokoldalú szerepe, amely szerep nem szorítkozik szűken csak a hatalom gyakorlására. De ez a jellegzetesség jelen van a népi demokrácia többi hatósági szerveinél népbizottság, népi tanács stb. amelyek különösen kezdetben elsősorban az összeszervezkedésen, a kezdeményezésen alapuló, alakozók nagy számának közös elhatározása alapján jelentős vállalkozásokat visznek végre a területükön végigvonuló vagy állomásozó katonaegységek szükségleteinek a kielégítésében, a lakosság életkörülményeinek a lehetőségekhez mért normalizálásában és a háborús pusztítások gyors helyrehozásában. Itt azoknak az időknek a népi bizottságai — noha hatalmi szervek voltak olyan értelemben is, hogy lehetőségük volt katonai kényszert is alkalmazni — eredményességüket az biztosította elsősorban, hogy kifejezték az osztályöntudatos dolgozók, az előretekintő lakosság nagy tömegének gondolkodási módját, szolidaritáson alapuló érzelmeit és alapvető társadamli elvárásait, azok valóra váltására szervezési kereteket nyújtottak és lehetővé tették, hogy a tettre kész lakosság szervezetten és közvetlenül részt vegyen a sürgető feladatok megoldásában.

Jugoszlávia erre sajátos példa, de megtalálható ez a jellegzetesség más országok forradalmi átalakulásában is a második világháború végén és közvetlenül a háborút követő időkben, ami abban nyilvánul meg, hogy a politikai szervezkedés, a Kommunista Párt és az antifasiszta népfelszabadító társadalmi-politikai szervezetek nemcsak irányítják és befolyásolják a népfelszabadító hatósági szervek munkáját, de a maguk módján szinte szervezeti keretet biztosítanak az érdekelt és mozgósított tömegek

közvetlen bekapcsolódására az előttük álló és sajátnak érzett feladatok megoldásában.

A tevékenység lényegét vizsgálva, joggal állapíthatjuk meg, hogy itt jelen vannak az önigazgatás csírái. Az érdekelt dolgozók közvetlen, alkotó módon és tömegesen valósítják szűkebb, vagy szélesebb közösségünk feladatát. Ez a részvétel elsősorban a saját belátás és a részvétel szükségessége felismerésén alapul. Az akkori hatósági szervek mozgósító és szervező szerepe dominál, és csak másodsorban van jelen a kényszerítő-büntető hatalmi közbelépés. Ezért is jellemezzük az ilyen helyzetet mint közvetlen, alkotó jellegű, tömeges és tényleges demokráciát.

Az önigazgatásnak intézményesített formájának bevezetésével, egész társadalmunk szilárd eltökéltsége, hogy a szocialista társadalmi viszonyait átfogó módon az önigazgatás alapján alakítja és fejleszti, nálunk Jugoszláviában a proletár diktatúra megvalósítása tartósan tartalmilag és formájára is nézve demokratikus módon valósul meg. Ezért is határozzuk meg az önigazgatási demokráciát nálunk mint közvetlen, alkotó jellegű, tömeges és tényleges demokráciát.

A társult munka önigazgatású demokráciája mint a szocialista demokrácia alapvető és lényeges tartozéka

Társadalmi átalakulásunk forradalmi logikája alapján, az elméleti meggondolások, de társadalmi gyakorlatunk is igazolta, hogy a politikai rendszerünk — mint a közvetlen szocialista demokrácia eszközeivel kiteljesülő proletárdiktatúra — igényli a munkásosztály társadalmi súlyának folytonos növelését. Ennek a folyamatnak nálunk kialakult formája az önigazgatás. Ez tette lehetővé az osztály jellegű korlátok hatékony lebontását szocialista társadalmi viszonyaink erősítése érdekében.

Szocialista társadalmunkban a tőkés rendszer forradalmi megszüntetése után az osztályjegyek megnyilvánultak többek között az öröklött társadalmi különbségekben, az új államgépezet kényszerének szükségszerű alkalmazásában, a dolgozók társadalmi tudatában. Az önigazgatás erősödésével gyorsan háttérbe szoríthattuk az előjogokat a termelés irányításában és az elosztásban. Az önigazgatású szocializmusunk bebizonyította, hogy mennyire alkalmas az etatista viszonyok leépítésére anélkül, hogy jelentősebb megrázkódtatás érje társadalmi fejlődésünket. Az önigazgatás a dolgozók hatékony azonulási lehetőségét biztosította egész társadalmi közösségünkkel, de ez a folyamat hangsúlyozottan kifejezésre jutott a munkahelyen, és érezhető a közvetlen környezetünkben is.

Az önigazgatás fejlődése nálunk már elérte nemcsak a felismerést, hogy az átfogó társadalmi viszonnyá kell alakulnia, aminek tengelyében a közvetlen termelők és az egész munkásosztály a teljes társadalmi újratermelés döntő befolyásolása van, de ez már megvalósulóban van társadalmi gyakorlatunkban. Ennek a célnak elérése érdekében a társult

munka önigazgatású demokráciája az a rendszer, amely hosszú távra biztosítja szocialista társadalmunk kiegyensúlyozott és szilárd fejlődését, társadalmi viszonyaink szocialista jellegének állandó erősödését.

Az önigazgatású szocialista demokrácia és az ezzel a demokráciával ellenszegülő erők

Szocialista önigazgatású rendszerünk kiteljesedését gátló erők jelenléte és jelentkezése egyáltalában nem elméleti lehetőség. Gyakorlati társadalomépítő tevékenységünkben kifejezettebben, vagy palástoltan gyakran találkozunk nézetekkel és érdekekkel, amelyek tudatosan, vagy ösztönösen ellenszegülnek az önigazgatású szocialista demokrácia erősödésének. Lényegében olyan szándékról van szó, amely igyekszik megrövidíteni az önigazgatókat, hogy uralják az egész társadalmi újratermelést, és saját szűk egyéni vagy réteg érdeküket védik azzal a szándékkal, hogy saját maguk számára indokolatlan kiváltságokat biztosítsanak.

Két különböző rétegről van elsősorban szó, a bürokráciáról és a technokráciáról, amelyek eredete és arculata különböző, gyakran egybecsendül magatartásuk, az önigazgatású szocialista demokráciával szembeni ellenszegülésükben.

A bürokratikus magatartás és csoportérdek az emberek feletti hatalom, az igazgatás alapján jut kifejezésre. A technokratikus szűk csoportérdek a szaktudás és munkafolyamat kulcsjellegű vezetőszerep értesültségén alapuló indokolatlan előjogok igénylésében nyilatkozik meg. Mindkettőnek közös vonása, hogy a munka eredménye szerinti elosztás elve ellen lép fel, és saját érdemét túlértékeli, saját magának érdem nélküli anyagi és társadalmi előnyöket szeretne biztosítani.

Az ilyen törekvéseknek ideológiai kifejezője az önigazgatók rátermettségének lebecsülése, az önigazgatás lehetőségének lekicsinylése.

Soknemzetű társadalmi közösség lévén az önigazgatásellenes magatartás, a bürokratikus is, de a technokrata is, gyakran nacionalista jelszavakhoz folyamodik. Ez a nacionalizmus gyakran a letűnt burzsoá rendszer jelszavaival, érvelésével és gondolatmenetével azonos, belső társadalmi tartalma viszont saját ellentmondásos szocialista tulajdonukból fakad, s mindenképpen parazita módra indokolatlan társadalmi és anyagi előjogok megszerzését célozza.

A szubjektív szocialista tényezők a szocialista demokráciában

Azért, mert közvetlen, tömeges és tényleges önigazgatású szocialista demokráciának, igen lényeges szerepük van politikai rendszerünkben a szubjektív szocialista tényezőknek. A szocialista társadalmi tudat útmutatásai, a tudományos meglátásnak nélkülözhetetlen szerepe van az ellentmondások megfelelő áthidalásában és a doglozók társadalomformáló alkotóerejük kibontakoztatásában.

A Kommunista Szövetségnek és a társadalmi-politikai szervezeteknek, de mindenekelőtt a JKSZ-nek kettős vonatkozásban nyilvánul meg irányító szerepe. Először úgy, hogy mozgósít, befolyásolja az önigazgatókat társadalmi elvárásaik helyes konkretizálásban és döntéshozatalukban. De úgy is, hogy mint szervezet külön felelőssége és szerepe van politikai rendszerünkben, amely alapján önállóan és nyilvánosan vállal felelősséget munkásosztályunk és az ország egész társadalma színe előtt. Ez az utóbbi szerep nemcsak országos viszonylatban, de a társultmunka-szervezeteiben és társadalmi-politikai közösségünkben is lényeges. Politikai rendszerünk fejlesztése, többek között ezt a közvetlen szerpet fogja határozottabban önigazgatásunk belső szerkezete kialakítani és ezáltal a politikai döntéshozatalt még biztosabb úton továbbfejleszteni.

A politikai döntéshozatal mechanizmusának további társadalmiasulása

A politikai döntéshozatal fogalmának különben két általános elterjedt értelmezése létezik. Az egyik szorosabban fűződik a politikai hatalom gyakorlásához, így hatalmi gépezet szerepének betöltése során szükséges közvetlen célok és feladatok meghatározását jelenti. A másik gyakori értelmezése általánosabb és nem szorítkozik kizárólag a politikai hatalom működésére, hanem a közügyek intézésében való részvételre, ideértve a döntéshozatal mechanizmusát is. Mind a két értelmezés azonos nálunk és a politikai döntéshozatal ilyen két értelmezésének társadalmi és külön osztálytartalma lényeges politikai rendszerünk további fejlődése szempontjából.

Jugoszlávia forradalmi logikája szorgalmazta még a fegyveres harcok időszaka kezdete óta, hogy a népfelszabadító bizottságok mind az új forradalmi hatósági szervek a hatalom gyakorlásában mind több dolgozót vonjon be az ügyek és feladatok intézési módjának meghatározásába, és ennek alapján vagy az akkori idők felsőbb hatalmi utasításai alapján magának a hatalomnak a gyakorlásába. Ezért a saját körülményeikben kibontakozott szocialista forradalom számára és a kialakuló proletárdiktatúra Jugoszláviában megvalósuló formája számára — a közvetlen szocialista demokrácia már nevében is utal erre a körülményre — lényeges volt, hogy nemcsak az új forradalmi népfelszabadító hatalmi szervek mögé sorakozzanak fel nagy tömegek, és hogy támogassák azokat működésében, hanem hogy az új forradalmi hatósági szervek sokkal közvetlenebbül legyenek az övéi, nemcsak az ellenőrzés gyakorlásával, a munkájukba való betekintés által, ügyködésükről szóló jelentésük megvitatása által, hanem elsősorban működésükben való részvét által. Így valósulhatott meg a hatalmi rendszer kiépítése és működése területén a JKP osztályszövetségre vonatkozó stratégiai fontosságú vonala. Ezért beszélhetünk arról, ahogyan azt Kardelj elvtárs megfogalmazta: „Az önigazgatás nálunk a népfelszabadító háború idején született, s kezdettől fogva a szocialista forradalom egyik tényezője és formája volt." (E. Kar-

delj: Szocialista önigazgatás, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976. 396. old.).

Politikai rendszerünk további fejlődése a háború utáni időszak egyik jelentős forradalmi jelszava értelmében, a dolgozók önkezdeményezésének szorgalmazását serkentő elve szellemében, tovább szélesítette a dolgozók, a polgár olyan társadalmi helyzetét, amely forradalmunk logikája alapján, elutasítja azt a lehetőséget, hogy a hatalom gyakorlásának egyszerűen tárgya legyen, s igényli, hogy mindinkább minden lényeges társadalmi folyamat alanya legyen.

Ennek az elvnek megvalósulása érdekében a hatósági szervek működésében szükségessé vált alkotmányjogilag meghatározni a képviseleti szervek és a közigazgatási szervek működésének nyilvánosságát, beszámolási kötelezettségét, az egyedi felelősségének elvét stb. Hatással volt ennek az általános elvnek biztosítása a hatalmi szervek és a közigazgatási gépezet létrehozási módjára: a választásra, illetve a kinevezést megelőző pályázat kiírására, a megbízatási időtartam korlátozására, a tisztségek egy személyben való korlátozására. De kihatott ennek az elvnek érvényrejuttatása a hatósági képviseleti szervek és más hatósági szervek döntéshozatali módjára is. Hatósági szerveink munkájában kezdettől jelen van a tanácsok, munkacsoportok és más kollektív segédszervek megalakításának kötelezettsége, előzetes tárgyalásuk eredményének figyelembevétele. A kommunális rendszer bevezetésével és a helyi közösségek megalakulásával a választók gyűlésén túlmenően politikai rendszerünk bevezeti a fontos döntések meghozatalakor a közvetlen akaratnyilvánítás intézményét. Az itt felsorolt szervezeti-jogi keretek mellett mindig figyelembe kell venni, hogy társadalmunk tudatos szocialista erői a JKP, később a JKSZ vezetésével állandóan tevőlegesen oda hatottak, hogy a meglévő keretek tartalmilag is a döntéshozatal társadalmasiasodását jelentsék. Ez egyben segítséget is jelentett a különféle ellenszegülések leküzdésében, és elősegítette, hogy szocialista közvetlen demokráciánk ne formalizálódjon, s a dolgozó és a polgár általában mindinkább a döntéshozatal tényleges alanya legyen. Más szóval, hogy a szocialista demokráciának rendszere mint körülményeinknek megfelelő formát öltött proletárdiktatúrája mindinkább magának az osztálynak, a munkásosztálynak és szövetséges osztályoknak közvetlen hatalmi rendszerévé alakuljon.

A társadalmi-politikai közösségek funkcióinak további társadalmiasodása

Az önigazgatásnak mint mindinkább átfogó társadalmi viszonnyá való fejlesztése közvetlenül kihat a társadalmi-politikai közösségek funkcióinak további társadalmiasodására. Egyben az e körülmény és igény, hogy a munkásosztály és a dolgozók általában uralják az egész társadalmi újratermelés döntő kérdéseinek meghatározását igényli a döntéshozatal módjának és intézményeinek további fejlesztését.

Az 1974-es alkotmányos rendszerünk tovább fejlesztette politikai rend-

szerünket, de az 1977. év politikai mérlegeléseinek eredményei félreérthetetlenül kitűzték a célt, hogy önigazgatású politikai rendszerünket tovább kell fejlesztenünk. Az 1978-as év, a jelentős politikai megbeszélések és az utóbbi négy év eredményeinek és nyílt kérdéseinek éve, a JKSZ kongresszusainak éve világosan meg is fogja határozni a következő szakasz fejlesztési feladatait és formáinak lényeges körvonalait. Vonatkozik ez önigazgatású szocialista társadalmunk alapvető irányító és vezető eszmei ereje, a JKSZ társadalmi funkciója megvalósítási módjára és szervezettségére, de vonatkozik küldöttrendszerünk intézményesített elemeinek és a szkupstinai rendszer továbbfejlesztésére, tekintettel arra, hogy az 1978. év az új küldöttségek választásának és megalakulásának éve is egyben.

Mindenképpen ma már kirajzolódik a községek, mint politikai rendszerünk alapvető társadalmi-politikai közösségeinek működésében az a hatás, amelyet az 1974-es alkotmányos rendelkezések gyakorolnak működésük társadalmiasodásában. Azonkívül hogy a küldöttrendszer növekvő társadalmi hatást tartalmaz a községi szkupstinák működésében két körülmény jelent lényeges fejlődést. Az egyik körülmény az önigazgatású érdekközösségek életrehívása és működésük kezdete, a másik a helyi közösségek új szerepe politikai rendszerünkben és hatásuk a község, mint társadalmi-politikai közösség életében.

Az önigazgatású érdekközösségek, nemcsak a termelő és nemtermelő munka szabad cseréjének intézményesített formái, amelynek tartalma első tapasztalataink alapján jelentős nehézségek leküzdésével fog csak tartalmilag kiteljesülni, de mint társadalmi szerve egyben a szkupstinai döntés jelentős tényezője is. Bizonyos értelemben, az alkotmányos rendelkezések alapján, a községi szkupstina szerves részeként is jelentkeznek.

A helyi közösségek ma már az új alkotmányos meghagyások alapján közvetlenül kifejezésre juttatják területükön az önigazgatásilag szervezkedett dolgozók és polgárok álláspontját, érdekeit és részvételüket az önigazgatású döntéshozatalban küldöttségeik küldöttei által a község szkupstinája munkájában a külön létesült helyi közösség tanácsán keresztül.

A köztársaságok és tartományok megnövekedett jogköre és felelőssége megvalósításában a társadalmi jelleg erősödését elsősorban a községekben végbemenő folyamatok tükröződése által fejezik ki. De ezen felül a társadalmi-politikai szervezetek hatása növekedésével a közügyek intézésében és a társult munka szervezeteinek közvetlen hatásában, de a gazdasági kamaráknak, mint a társult munka szervezeteinek közvetett hatását kifejező szervezetek is hangsúlyozzák a társadalmi viszonyok szabályozásában a nemállami, társadalmi jelleget.

Ezért is hangsúlyozta Tito elnök a JSZSZK Elnökségének 1976. november 26-i ülésén: „A föderációban új viszonyok jöttek létre. Érvényesült a köztársaságok és tartományok önigazgatási önállósága, és egyúttal megerősödött egységük is. Ma sokkal felelősebbeknek érzik magukat, nemcsak saját fejlődésükért, hanem az egész közösség előrehaladásáért. Mert csak az ilyen politikában látják Jugoszlávia nemzetei és

nemzetiségei a teljes nemzeti érvényesülések és a sokoldalú szocialista fejlődés lehetőségét." (Létünk, 1977. 2. szám, 7. oldal)

Jugoszlávia szövetségi államszerkezete az önigazgatás erősödésével sajátos fejlődésen ment keresztül. A köztársaságok és tartományok egyedisége, jogai és felelőssége határozottabban rajzolódik ki, de az egymásrautaltság és kapcsoltság tudata és gyakorlata mind határozottabb alakot ölt. Alkotmányjogilag ezt a fejlődést az 1974-ben meghozott alkotmányos rendszerünk jelöli meg. Belső társadalmi tartalma pedig Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei kapcsolatának további fejlődése elsősorban pedig az önigazgatás erősödése a munkásosztály befolyásának növekedése alapján valósul meg. Ez a társult munka szervezetének növekvő szerepét és szocialista tudat szervezett erőinek, elsősorban a JKSZ eszmei és politikai befolyását is jelenti, egyben az állami hatalom szükséges beavatkozását, de az előzetes érdekegyeztetés alapján, amelyet új alkotmányos rendszerünk határoz meg.

A köztársaságok és tartományok jogainak, de felelősségének növekedése, a belső társadalmi fejlődésünk eredményei, az utóbbi években a gyakorlatban bizonyították szövetségi államszerkezetű országunk egységének szilárdulását és társadalmi rendszerünk fejlődésének biztató távlatait.

Ezt a változást szövetségi államszerkezetünkön belül, amelynek lényege az önigazgatás erősödése és a köztársaságok és tartományok új 1974-ben meghatározott alkotmányos helyzete, Kardelj elvtárs a Politikai Tudományok Nemzetközi Egyesülete kerekasztal-beszélgetésén 1975 szeptemberében Dubrovnikban a következőkben részletezte (Edvard Kardelj: Szocialista önigazgatás, Forum Könyvkiadó, Újvidék 1976., 404—405. oldal):

„A szocialista önigazgatás mint koncepció és eszme, illetőleg mint a mi dolgozóink gyakorlata egyúttal a Jugoszláviában élő nemzetek és nemzetiségek szabadságának és egyenjogúságának legfőbb biztosítékát i jelenti. A nemzetek közötti viszonyok fejlesztésének kiindulópontja társadalmunkban nemcsak a politikai és kulturális szabadság, tehát a demokratikus nemzeti szabadságjogok, hanem a gazdasági önállóság is, ami szinte magától következik a munkások és általában a dolgozók önigazgatói helyzetéből. Ily módon a munkások, a dolgozók önigazgatása egyúttal szavatolja minden nemzet önigazgatói önállóságát is a munkában és a munka eredményeivel való rendelkezésben, illetve saját kultúrájuk és civilizációjuk anyagi alapjának megteremtésében. Egy-egy nemzet szabadságának szavatolásához ugyanis — a politikai és kulturális szabadság mellett — elengedhetetlenül fontos, hogy rendelkezzen társadalmi munkája eredményeivel, azaz jövedelmével, szabályozza a társadalmi újratermelés egészét, természetesen kölcsönös függőség és felelősség mellett a többi nemzettel szemben, amelyekkel egy gazdasági rendszerben él... Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek éppen ez az önigazgatói önállósága bizonyult egymáshoz való közeledésünk, egyesülésünk s egyenrangú, kölcsönös felelősségünk legfőbb feltételének és

mozgató erejének a közös problémák megoldása, a közös célok elérése terén."

Megállapítva, hogy korántsem akarja azt állítani, hogy a már kiépült viszonyokban nem jelentkeznek összeütközések az érdekek különbözése alapján, Edvard Kardelj elvtárs hozzáfűzi: „De egész eddigi tapasztalatunk azt bizonyítja, hogy éppen az önigazgatás a legfőbb tényező az ilyen érdekellentétek kiküszöbölésében, vagyis az ilyen összeütközésekből eredő közös problémák demokratikus rendezésében." (Uo. 405. oldal.)

A küldöttrendszernek mint a JSZSZK politikai rendszerének önigazgatású integráló formájává való alakulása

A küldöttrendszer gondolata már a hatvanas években érlelődött azok a vizsgálódások során, amelyek mérlegelték, hogy az erősödő önigazgatású társadalmi viszonyoknak milyen formák felelnek meg jobban politikai rendszerünk további fejlesztésében. Elvileg bizonyosra vehető volt az a tétel, hogy a termelési viszonyok szocialista jellegének erősödése nem hagyhatja érintetlenül a hatalom gyakorlásának és a társadalmi befolyás megvalósításának módját sem. Ma már nem vitatható, noha a küldöttrendszernek, mint általános rendszernek megvalósítása kezdetén vagyunk, hogy ahogyan azt E. Kardelj megfogalmazta: „A szocialista önigazgatási demokráciának mint a proletárdiktatúra különleges demokratikus formájának lényegét és jellegzetességét éppen a küldöttrendszer adja." (Edvard Kardelj: A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977. 153. oldal.)

A küldöttrendszer olyan szervezési formának bizonyul, amely az önigazgatású szocialista társadalmi viszonyok adottságaiban a munkásosztály és minden dolgozó számára lehetővé teszi a közvetlenebb hatás megvalósítását és részvételét a hatalom gyakorlásában, de a társadalmi viszonyok önigazgatású alapokon való alakítását is. Ez a rendszer lehetővé teszi nemcsak a munkásosztály egyes részeinek, a dolgozók és a polgárok csoportjának részérdekeinek felszínre kerülését, de a különérdekek önigazgatási alapon, a szocialista elvek figyelembevételével való összehangolását, elsősorban a közvetlenül érdekeltek hathatós részvételével. Ezért is hangsúlyozza E. Kardelj (idézett mű, 153. oldal):

„A küldöttrendszer egybefogja és lényege szerint kifejezi az önigazgatású társadalom szubjektumait és érdekeit, egyszersmind az egyént és érdekeit is, a közérdekűséget, valamint a társadalmat és érdekeit általában. Ezáltal a küldöttrendszer úgy is jelentkezik, mint a társadalom önigazgatási és demokratikus integrálódásának formája, amely képes arra, hogy kifejezze az ember, az egyes érdekközösségek és általában a társadalom mai érdekeit és szükségleteit, valamint a szocialista társadalom továbbfejlődésének haladó távlati céljait és e célok eléréséhez szükséges utakat és eszközöket."

A küldöttrendszer lényeges tartalma a társadalom tömörítése, a társadalmi ellentmondások idejekorán történő felismerése és megfelelő áthidalása. Az ilyen szerep megvalósításához szükség van a küldöttrendszer mindkét, már említett kifejezésre juttatására. Arra is, hogy a hatalom hordozója legyen, de arra is, hogy az önigazgatású közösségek kifejezője legyen és azokban az önigazgatású döntéshozatal folyamatának tartozéka is legyen. Így járul hozzá jelentős módon a küldöttrendszer ahhoz, hogy az önigazgatás mindinkább a társadalmi érdekek és viszonyok rendszereként jelentkezik.

Az érdekek közvetlen jelentkezése, nemcsak a felesleges közvetítők kizárását jelenti, de egyben azt is, hogy a különérdekek nem politizálódnak feleslegesen, hanem a maguk tényleges mivoltukban jelentkeznek. Önigazgatású egybehangolása, vagy egyes figyelembe nem vehető érdek mellőzése nem mehet végbe egyszerűen a küldöttek igyekezete alapján. Az önigazgatású döntéshozatal igényli a szakvéleményezésen alapozott mérlegelést, de a szocialista tudat szervezett erőinek jelenlétét is.

Ezzel kapcsolatban E. Kardelj megállapítja politikai rendszerünk szükséges további fejlesztését sürgetve, hogy „politikai rendszerünk nem oldja meg kielégítő módon annak kérdését, hogy a Kommunista Szövetség vezette szubjektív szocialista erők demokratikusan és felelősségteljesen, de teljes mértékben kifejezésre jussanak az önigazgatók és a küldöttek tudatának és akcióinak befolyásolásában, ezzel a társadalmi problémák megoldásában is..." A szocialista tudat szervező erőivel kapcsolatos káros nézeteket jellemezve, két végletben vázolva azokat, leszögezi: „... még mindig nem szabadultunk meg teljesen két igen káros irányzattól: az egyik, amely a Kommunista Szövetséget a társadalmi történések peremére szorítja, és valamilyen eszmei-propagandisztikus társadalmi szervezetté teszi, és a másik, amely azt akarja, hogy a Kommunista Szövetség legyen a társadalom monopolisztikus irányítója az önigazgatási munkásosztály és általában az önigazgatási nép helyett." (Idézett mű, 152. oldal.)

Az államgépezet további demokratizálódása

Az államgépezet további demokratizálódása és egyes funkcióinak fokozatos társadalmasítási folyamata a közigazgatási szervek munkájában nyilvánul meg. Olyan esetekről van szó, amelyekben a közigazgatási szervek saját felhatalmazásuk alapján a felmerült viszonyokat szabályozzák saját jogkörük alapján.

A közigazgatási szervek, úgy a községben mint alapvető társadalmi-politikai közösségben, de az átfogóbb társadalmi-politikai közösségek (tartomány, köztársaság) esetében is, amikor egy-egy adott társadalmi viszonyt a közigazgatási szervek jogkörében tartozóan rendezést igényel, elvben mindig fel kell vetniük a kérdést: vajon feltétlenül közigazgatási

hatalmi eszközökkel való rendezéssel lehet-e a felmerült kérdést elintézni?

Amennyiben lehetséges a kérdés társadalmi megállapodás vagy önigazgatású megegyezés útján való rendezése, a közigazgatási szerv el fog tekinteni a közigazgatási eszközök igénybevételétől és közre fog működni a nem-hatalmi eszközökkel, hanem az önigazgatású megegyezések és társadalmi megállapodás alapján való ügyintézés megvalósításában.

A társadalmiasulás folyamata a társadalmi-politikai közösségek közigazgatási szerveinek munkájában, nemcsak abban nyilvánul meg, hogy tartózkodnak minden olyan esetben a hatalmi eszközök alkalmazásától, ahol társadalmi alapon önigazgatási módszerekkel lehetséges kialakítani a megfelelő megoldást. A közigazgatási szerveknek felügyeleti és ellenőrzési funkciói nemcsak a törvényes rendelkezések betartása feletti őrködés, hanem kimondott törvényes meghagyás alapján kötelesek felügyeletük eredményeiről értesíteni a társult munkaszervezet megfelelő szerveit és társadalmi-politikai szervezeteit. Ezáltal erősítik az önigazgatást és az önigazgatási ellenőrzést és társadalmi önvédelmünket.

A közigazgatási szervek nemcsak a tervezés folyamatában, a tervek összehangolásában véglegesítésük előtt, valamint a meghozataluk előkészítésének szakaszában vesznek részt, de a meghozataluk után a megvalósítás és az esetleges további tervezésben a közigazgatási szervek, mint a társadalmi-politikai közösségek szakosított szolgálatai a tényleges lehetőségek és szükségletek feletti áttekintésük alapján, s általában értesültségük alapján hathatósan segítik a tervezés folyamatát a TMASZ-okban, ahol a tervezés döntő része megy végbe, de ugyanakkor részt vesz a társult munka minden szervezetének tervezési folyamatában is.

Az államgépezet demokratizálását jelentette a kettős állami végrehajtó szervek bevezetése. Ezzel kapcsolatban E. Kardelj (idézett mű, 173. oldal) megjegyzi: „Nálunk a ‚kormányt' a szó parlamenti értelmében valójában a JSZSZK Elnöksége és a Szövetségi Végrehajtó Tanács együtt alkotja, világosan elhatárolt hatáskörrel. Ugyanez vonatkozik a köztársaságokra és tartományokra is."

De az államgépezet demokratizálását lényegesen, nemcsak az 1974-es alkotmányos rendszerrel bevezetett és az állami végrehajtó szervekre vonatkozó újítások jelölik. Lényeges az a körülmény is, hogy az állami végrehajtó szervek és általában az egész államgépezet a küldöttrendszerű szocialista politikai rendszer része, hogy a küldötti testületek államgépezete. Ezért hangsúlyozza E. Kardelj: „Nálunk azonban a politikai erő nem összpontosul sem a JSZSZK Elnökségében, sem a Szövetségi Végrehajtó Tanácsban, hanem a küldöttrendszerű képviseleti testületben, de még csak nem is benne magában, hanem úgy jut kifejezésre, hogy kapcsolatban áll az egész társadalmi struktúrával. Itt mindenképpen a Jugoszláv Kommunista Szövetség sajátos eszmei és politikai vezető szerepétől eredő viszonyokra is... Mindebből kitűnik, hogy a végrehajtó tanácsoknak állandóan együtt kell működniük és konzultálniuk az egész társadalmi struktúrával, amely a decentralizált politikai erő letéteményese.

Ezenkívül támaszkodniuk kell a társadalom egész alkotói tudományos potenciáljára, éspedig nemcsak arra a részére, amely közvetlenül be van kapcsolva az állami közigazgatás rendszerébe. És végül, a végrehajtás sem lehet pusztán az önmagába zárkozó állami közigazgatási szervek ügye, hanem átfogó ellenőrzése alatt kell hogy álljon. Igaz, hogy ez az ellenőrzés nem csorbíthatja meg a végrehajtó tanács, illetve a közigazgatási szerv hatáskörét, sem pedig a döntéshozatalban való önállóságát, még kevésbé a küldöttrendszerű képviseleti testület előtti közvetlen felelősségét..." (Idézett mű, 173. és 174—175. oldal.)

Az államgépezet további demokratizálását jelölik a társadalmi szaktanácsok kezdeti gyakorlata is. A társadalmi tanácsok létrehozása és működésük várható átfogóbb kiterjedtebb alkalmazása nem jelenti ezeknek a tanácsoknak állami szervvé való átalakítását és hatósági jogkörrel való felruházását, de a közigazgatási szervek önálló felelősségének csorbítását sem. Arról van szó, hogy az ilyen tanácsok a társadalmi ellenőrzés, véleménynyilvánítás és a társadalmi tényezők befolyásának megfelelő eszközeinek bizonyultak az állami gépezet megfelelőbb működése kialakításában.

E. Kardelj igen kedvezően ítéli meg a társadalmi tanácsok kezdeti eredményeit, de szükségesnek tartja más hasonló intézmény létrehozásának lehetőségét megvizsgálni politikai rendszerünk továbbfejlesztése érdekében. Ezzel kapcsolatban többek között megjegyzi: „... az utóbbi években néhány társadalmi tanácsot hoztunk létre, amelyek a küldöttrendszerű képviseleti testület és a végrehajtó szervek, illetve közigazgatási szervek, valamint a társadalmi struktúra egyéb alkotó tényezői hatékony összekapcsolódási formájának bizonyultak. Ezek a tanácsok, azonban nyilvánvalóan nem az egyetlen szükséges forma rendszerünkben. Ezt a kérdést tehát tanulmányoznunk kell politikai rendszerünk továbbfejlesztésének munkálatai során, mindenképpen szem előtt tartva, hogy ez a rendszer demokratizálásának egyik formája." (Idézett mű, 175. oldal.)

A politikai pártok nélküli demokrácia rendszerének kiépítése

Jugoszlávia önigazgatású demokráciájának politikai rendszere a küldöttrendszer bevezetésével, mint olyan rendszer bevezetésével, amely jobban idomul az alapvető termelési viszonyhoz, mind jobban fejezi ki alapvető osztálytartalmát, mint saját adottságainkban megvalósuló proletárdiktatúránk formáját is, de egyben a megvalósult forma demokratikus jegyeit is.

Forradalmunk múltbeli tapasztalataiból kiindulva, de fejlődésünk közvetlen múltbeli és a soron következő éveinek előirányzataira támaszkodva, E. Kardelj találóan leszögezhette (idézett mű „Az önigazgatási érdekek demokratikus pluralizmusa a demokratikus politikai rendszer új formája" című III. fejezetben, 85. oldal): „A szocializmus el sem képzelhető de-

mokrácia nélkül. Nem haladhat előre, ha nem bontakoznak ki az emberek közötti demokratikus viszonyok. A szocialista társadalomnak azonban a demokrácia azért kell, hogy a szocializmus javára váljon, nem pedig azért, hogy fegyver legyen a szocializmus ellen. Ezért kell ragaszkodnunk demokráciánk osztály jellegéhez. Ez pedig csakis azt jelenti, hogy magában a demokrácia rendszerében biztosítjuk a többi dolgozóval szorosan egybekapcsolt munkásosztály érdekeinek elvitathatatlan elsőbbségét, tovább azt, hogy a demokrácia hozzáférhető legyen mindenki számára, aki elismeri ezt a tényt."

Aligha találunk önigazgató társadalmunkban embert, aki nem nézett volna szembe társadalmi ellentmondásaival, aki előtt ne lenne világos, hogy ellentmondásos társadalomban élünk. Valójában az önigazgatói döntéshozatal leggyakrabban a felmerült ellentmondások áthidalását, vagy feloldását szolgáló legmegfelelőbb megoldás megtalálása és elfogadása. A kérdés csak az, milyen úton jutunk el a megfelelő megoldáshoz, vajon a megoldást monopolizálja-e egy vagy több politikai szervezet, vagy a közvetlen érdekeltek bevonásával és tevőleges részvételével történik a megoldás körvonalazása és megvalósítása?

A mi esetünkben az önigazgató dolgozó és még inkább a dolgozók, akik társították munkájukat saját érdekeik szószólói, nem veszik igénybe külön politikai szervezet és annak hatalmi gyakorlás igényét. Így nem politizálódik a felmerült igény és ellentmondás, hanem a maga valós méreteiben, mint gazdasági, szociális, kulturális, vagy más természetű kérdés merül fel.

A politikai rendszer lehetőségeiről, hogy a politikai szervezettség kiküszöbölésével az önigazgatói szocialista demokrácia a küldöttrendszerrel gazdagodva mindinkább közvetlenül oldja fel az ellentmondásokat és szerezzen érvényt a lehetőségek határain belül a felmerült érdekeknek, E. Kardelj (idézett mű, 90. oldal) a következő módon fogalmazza meg az érdekek sokrétűségét, pluralizmusát és a kérdések politizálása helyett, a közvetlen demokratikus elintézési módjának előnyét:

„Az említett összeütközések és nézeteltérések azonban nem a hatalomért folyó politikai harcban rendeződnek el, hanem az önigazgatási demokrácia rendszerében. És éppen az önigazgatási demokrácia a legalkalmasabb az ellentétek és a különbségek kiegyenlítésére, mert keretében — a többpártrendszerű demokráciától eltérően — a politika azonosul az adott önigazgatási közösérdekűségben megnyilvánuló önigazgatási érdekek hiteles tartalmával. Eszerint az ilyen „politikai pluralizmus" zavartalanul kifejezésre juthat az önigazgatási érdekek pluralizmusának formájában, azaz magának a szocialista önigazgatásnak és az önigazgatási demokratikus küldöttrendszernek demokratikus viszonyaiban és szükségtelen, hogy politikai pártok alakításában keresse érvényesülését."

Amikor az érdekek sokfélesége, illetve pluralizmusa szóba kerül saját adottságainkban, van aki meghökken, mert csak elvben könyvelte el, hogy szocialista társadalmunk ellentmondásos, de a felmerülő érdekek

magukon hordják társadalmunk osztály jellegét és az érdekek összehangolásának és a végeredménynek is osztály jellege van. Ezért mondja ki E. Kardelj kategorikusan (idézett mű, 85. oldal): „Ezért az önigazgatási demokrácia nem lehet más, mint csak a munkásosztály, a dolgozó nép és a polgárok érdekeinek sajátosan megszervezett önigazgatási pluralizmusa. Ugyanis a politikai pártok, bármennyire demokratikusak is, s velük együtt az összes demokratikus polgári rendszerek sohasem képesek kifejezésre juttatni a sokféle közérdekűséget, így hát a konkrét ember akaratát sem, aki számos egyéni és társadalmi érdek megtestesítőjeként lép fel."

Az említett sokféle közérdekűséget nehéz áttekintően felsorolni. Erre vonatkozóan E. Kardelj a már idézett tanulmányában úgy vázolja ezeket az érdekeket, hogy (magyar kiadás, 83—94. old.) hat alapcsoportba sorolja őket, amire ez alkalommal csak utalunk.

Akármennyire is, hangsúlyozni kell a közvetlen érdekek kifejezésének fontosságát és azok minél demokratikusabb formában való összehangolását, minden érdeket csak azért, mert közvetlenül kifejezett, még nem lehet összehangolni, és nem is kell figyelembe venni. Ezért az önigazgatási döntésfolyamatot nem lehet a spontaneitásra és valamiféle automatizmusra bízni. Lényeges szerepe van és ennek a szerepnek növekedni kell a jövőben a szocialista elvek mércéjeként való alkalmazása, az érdekek pluralizmusának összehangolása folyamatában. Edvard Kardelj ezt a körülményt a következő módon fogalmazza meg (idézett mű, 157. old.):

„... Egyetlenegy rendszer, így a mi társadalmi-politikai rendszerünk, ezzel a küldöttrendszer sem működhet sikerrel magától, ha nem támaszkodik a társadalom szubjektív tényezőinek teljes tudatos alkotóerejére A küldöttrendszerben éppúgy, mint a társadalom esetében általában, a spontaneitás és az automatizmus nem pótolhatja a társadalom szervezett alkotóerejét."

Ezért várható, hogy társadalmunk szocialista tudatának szervezett tényezői nem maradnak intézményesített vonatkozásban sem a társadalmi folyamatok szabályozásának felszínén. Előreláthatólag már 1978-ban szervezettebben épülnek be majd küldöttrendszerünkbe, de egész önigazgatású szocialista politikai rendszerünkbe is.

Az önigazgatás és az állam mint dialektikusan kapcsolt és egymást kiegészítő jelenség a JSZSZK politikai rendszerének mai fejlődési szakaszában

Az állam szerepének ködösítésével napjainkban is nemegyszer találkozhatunk. Századunk második felében ez leggyakrabban olyan fogalmazást ölt, amely szerint a sikeres szocialista forradalom következtében kiépült proletárdiktatúra államát tovább kell fejleszteni valamiféle demokrácia államává. Ez esetben a forma és a tartalom felcseréléséről van

szó, arról, hogy mindaddig, amíg államról beszélhetünk, az az osztálydiktatúra megvalósulását is jelöli, amit a fokozatosan elhaló proletár állam által többé vagy kevésbé demokratikus módszerekkel valósítható meg az osztályerőktől és a társadalmi körülményektől függően.

A szocialista Jugoszláviában, ahol a proletariátus államának elhalása elméleti és gyakorlati kérdésként három évtizede napirenden van, s különösen az önigazgatás, mint az elhalás folyamatának megtalált tartalma és formája bővítette ismereteinket, nem jelentkezett nagy méretű ingadozás a proletárállam szerepét és jellegét illetően. Erről a kérdésről már kifejtett formában az 1958-ban meghozott JKSZ Programja értekezik. A két évtizeddel ezelőtt leszögezett tételek ma is helyeseknek bizonyultak. A későbbi ismereteink csak kiegészítették, de nem cáfolták meg az 1958-as tételeket. Azok is, mint ismeretes, két káros és elfogadhatatlan az állam szerepével kapcsolatos nézetről beszélnek, amelyek az állam szerepét a szocialista társadalmi viszonyok építésében hol etatista, hol anarchista irányban igyekeznek eltorzítani. De ennek következtében, a JKSZ Programja az állam szerepét a szocialista társadalmi viszonyok építésében egyáltalában nem, mint valamiféle szükséges rosszat tárgyalja. Kertelés nélkül hangsúlyozza annak forradalmilag indokolt, nagy jelentőségű szerepét, amennyiben a társadalmilag indokolt keretek között mozog hatalmi kényszerhatása és ha valóban, mint elhaló állam a maga módján szolgálja a társult munka leendő társadalmának közelítését. Valójában az önigazgatás és az állam erőszakszervezete dialektikusan kapcsolt viszonyban van, egymást kiegészítik politikai rendszerünk megvalósulásában és fejlődésében.

Ezt az eszmei közelítést és társadalmi gyakorlatot összegezi E. Kardelj a JKSZ KB Elnöksége 1977. június 13-án megtartott 30. ülésén megtárgyalt tanulmányában, amikor többek között kifejti (magyar nyelvű kiadás, 172. oldal): „A Kommunista Szövetség és társadalmunk kitartóan harcolt az önigazgatás fejlődéséért és egységes társadalmi rendszerré való integrálódásáért. E folyamatban egyben az államnak, mint erőszakszervezetnek az elhalási folyamatát is láttuk. De ezt a távlati elképzelést szem előtt tartva, sem a Kommunista Szövetség, sem társadalmunk soha sem ringatta magát abban az illúzióban, hogy az állam és az állami kényszer szerepe mellékes vagy jelentéktelen mozzanata politikai rendszerünknek. Ellenkezőleg, tudatában voltunk annak, hogy ez a szerepe lényeges előfeltétele a szocialista önigazgatású társadalom fejlődésének, tehát a mi politikai rendszerünknek is szavatolnia kell. E tekintetben alkotmányunk igen szabatos mind e szerepet, mind pedig e szerep megvalósítását szavatoló intézményeket és viszonyokat illetően. Ezeket az alkotmányos megoldásokat ki kell munkálni, és politikai rendszerünkre vonatkozóan konkretizálni kell."

A politikai rendszer fejlesztésének közvetlenül megvalósításra váró elemei

Önigazgatású szocialista demokráciánk fejlesztésének gyakorlata, mint Jugoszlávia társadalmi adottságaiban megvalósuló proletárdiktatúránk sajátos formájának gyakorlata napirenre tűzte az egyes új alkotmányos intézmények viszonyának és működésének pontosabb meghatározását. Így a köztársaságok és tartományok megállapodásainak az eddigi tapasztalatok szerint igen lassú megkötése és meghatározott esetekben további lassú megvalósítása. Ez valóban az átfogó társadalmi-politikai közösségek érdekeinek összehangolásának folyamatát jelenti, aminek eddigi fogyatékossága — erre utalnak az eddigi elemzések — az, hogy létrejöttében nem vettek részt kellőképpen társadalmunk szubjektív erői a Kommunista Szövetség vezetésével és az alapvetően érintett társult munka szervezetei. Ennek hátrányát Vajdaság társult munka szervezetei is közvetlenül kénytelenek voltak tapasztalni, mint például a kőolaj kitermelésére és feldolgozására vonatkozó, meg a mezőgazdaságra, és az élelmiszeriparra vonatkozó megállapodás létrehozása esetében.

A jövőben világosabban kell meghatározni a JSZSZK Elnöksége és a Szövetségi Végrehajtó Tanács egymás közti viszonyát, vagyis szövetségi államunk két politikai végrehajtó szervének feladatkörét, és mindkettőnek viszonyát az új küldöttszkupstinába. Ez vonatkozik az átfogóbb társadalmi-politikai közösségekre is, a szocialista köztársaságokra és a szocialista autonóm tartományokra is. Itt is a köztársaságok elnökségének és végrehajtó tanácsának egymás közti és mindkettőjük viszonya a köztársaság, illetve a tartomány, küldött-szkupstinája közötti viszony pontosabb meghatározására van szükség.

Várható a közigazgatás helyzetének változtatása politikai rendszerünk további fejlesztése során. Mégis, az 1974-es alkotmányos rendszerrel létrehozott küldöttrendszer eddigi tapasztalatai állnak politikai rendszerünk vizsgálatai központjában. Ezzel kapcsolatban meg a szocialista társadalmi tudat szervezett erőinek, a társadalmi-politikai szervezetek, de különösen a Kommunista Szövetség megfelelőbb szerepének biztosítása politikai rendszerünkben igényelt jobb rendezést. Ezért politikai rendszerünk továbbfejlesztésében a küldöttrendszerre vonatkozó újabb szabályozások a legsürgetőbbek. Ez segíti elő majd, hogy az intézményesített keretek tartalmi-magatartási tényezői is hozzájáruljanak politikai rendszerünk fejlesztéséhez.

Rezime

Klasni sadržaj i razvojne tendencije političkog sistema SFRJ

U razmatranju svoje teme rad polazi od samoupravne socijalističke demokratije kao oblika savremenog političkog sistema SFRJ i suštinskih veza diktature proletarijata i smoupravne socijalističke demokratije. Između ostalog ukazuje se na karakteristike samoupravne socijalističke demokratije kao aktivne, neposredne, stvaralačke, masovne i stvarne demokratije. Posebno rad naglašava da je samoupravna demokratija udruženog rada osnovna i atribut socijalističke demokratije. Autor u nastavku tretira i društvenu osnovu i ispoljavanje antidemokratskih snaga kao i važnost uticaja i uloge subjektivnog socijalističkog društvenog faktora u socijalističkoj demokratiji.

Rad obrađuje proces daljeg podruštljavanja političkog odlučivanja i dalju evoluciju funkcija društveno-političkih zajednica. Posebno se tretira izrastanje delegatskog sistema u oblik samoupravne integracije društveno-političkog sistema SFRJ. Pošto autor obrađuje pitanja dalje demokratizacije državnog mehanizma i izgradnje sistema bezpartijske demokratije, svoja razmatranja završava tretiranjem samoupravljanja i države kao dijalektički povezane i komplementarne pojave na savremenoj etapi razvoja političkog sistema SFRJ.

Zusammenfassung

Klasseninhalt und Entwicklungstendenzen im politischen System der SFRJ

Bei der Bearbeitung seines Themas geht der Autor von der selbstverwaltenden sozialistischen Demokratie als Form des zeitgemässen politischen Systems der SFRJ, sowie von der wesentlichen Verbindungen der Diktatur des Proletariats und der selbstverwaltenden sozialistischen Demokratie aus. Unter anderem charakterisiert er die selbstverwaltende sozialistische Demokratie als eine aktivne, unmittelbare, schaffensfähige, wirkliche Demokratie der Massen. Insbesonders werden wir darauf aufmerksam gemacht, dass die selbstverwaltende Demokratie assozierter Arbeit als Grund und Attribut der sozialistischen Demokratie gilt. Ausserdem behandelt der Autor die gesellschaftliche Grundlage und die Erscheinung antidemokratischer Kräfte wie auch die Wichtigkeit der Einflüsse und die Rolle des subjektiven sozialistischen gesellschaftlichen Faktors in der sozialistischen Demokratie.

Ferner berücksichtigt der Autor den Prozess weiterer Vergesellschaftlichung des politischen Entscheidens und die weitere Evolution der Funktionen gesellschaftlich-politischer Gemeinschaften. Betont wird besonders das Auswachsen des Delegatsystems in die Form selbstverwaltender Integration des gesellschaftlich-politischen Systems Jugoslawiens. In Anbetracht dessen, dass der Autor die Frage der weiteren Demokratisierung des Staatsmechanismus und des Ausbaus des Systems der parteilosen Demokratie stellt, betrachtet er Selbstverwaltung und Staat zum Schluss als dialektisch verbundene und komplementäre Begriffe in der zeitgemässen Etappe der Entwicklung des politischen Systems der SFRJ.

Szenes György

A SZABADKAI KÖZSÉG 1985-IG TERJEDŐ FEJLESZTÉSI TERVÉNEK KÉRDÉSEI, PROBLÉMÁI, CÉLJAI ÉS FELADATAI

A bővített társadalmi újratermelés olyan egyedülálló, egységes, osztthatatlan állandó folyamat, amely a múlt eredményeinek hordozójaként bizonyos módon kihat a fejlődés további menetére. Ebből következnek a szocialista önigazgatású társadalmunk tervezési rendszerének és módszereinek sajátos jellemzői, amelyek nem mesterségesen rákényszerítettek, hanem fejlődésünk természetéből adódnak, de ennek a ténynek a következményei mindazok az eljárási módok és munkamódszerek, amelyek társadalmi berendezéstől függetlenül azonosak a tervezésben.

Mindazok, akik háromtól öt évig terjedő időszaknál hosszabb távon foglalkoznak a társadalmi és gazdasági fejlődés tudományos előrejelzésével, két rendkívül lényeges kérdéssel és egy sereg problémával találják magukat szemben, amelyek megoldásától függ, hogy milyen mértékben sikerült az előrejelzésnek a fejlődés valódi, szakszerűen és tudományosan megalapozott, az adott körülményeken és társadalmi célokon alapuló koncepciójává válnia.

Az egyik legfontosabb kérdés, hogy az előrejelzésnek milyen mértékben kell következnie a természeti adottságok alapján megteremtett társadalmi javak, a meglévő kapacitások és természetesen a jelenlegi fejlődés üteme következtében lehetségesnek mondható fejlődésből, illetve abból, hogy milyen mértékben válhat a társadalmilag kitűzött célok és a társadalomirányítás eredményévé, ha az eddigi és a jelenleg áttekinthető objektív körülmények túlhaladása a cél.

A másik problémát kérdésként fogalmazhatnánk meg: az előrejelzett időszak tartalma milyen mértékben módosítja két jelentős módszerbeli irányzat viszonyainak a befolyását? Például a tények mérlegelésének és ösztönös megsejtésének módszerét, amelyek mindennemű előrejelzésben és intellektuális tevékenységben kifejeződésre jutnak.

A helyzet legkedvezőbb kihasználásának elmélete gyakorlatunkban talán azért kapott negatív színezetet, mert egészen mást tükröznek a piac és a tervek közötti viszonyok, az eszközként funkcionáló állami tervek, mint a fejlődési lehetőségek tudományos kivizsgálása és értel-

mezése, az önigazgatási megállapodásokban és megegyezésekben társadalmi kifejezésre jutó objektív körülmények és társadalmi célok. A helyzet legkedvezőbb kihasználását nem kompromisszumnak kell eredményeznie, hanem a feltételek és célok dialektikus egységének. Másrészt viszont lényeges, hogy a tervekben meghatározott gyakorlati feladatok teljes egészében kifejezésre juttassák a hosszú távú társadalmi célokat, mint ahogyan a társult munkában kifejeződésre jut — a kezdeményező- és alkotókészség által — az optimális fejlődés. Ennek következtében társadalmi terveinkben és fejlesztési programjainkban helyénvaló a szubjektív tényezőnek, a fejlődés irányításában és üteme fokozásában játszott szerepének a hangsúlyozása.

Vitathatatlan, hogy a kutatás végeredményétől — aminek az előrejelzés kiindulópontját kell képeznie, és ami a fenti két módszer meghatározott mérvű kombinációjának, nem pedig kompromisszumának lesz az elkerülhetetlen következménye — függ az előrejelzés minősége, valószerűsége és az előrejelzések alapján kidolgozott tervek megvalósítási lehetősége.

A tudományos-technikai forradalom egyik legfontosabb eleme — vagy talán éppen a leglényegesebb tulajdonsága — az ismeretek rendkívül gyors változása, ami folyamatos továbbképzést és tanulást igényel, valamint a gondolkodás- és szemléletmód megváltoztatását. Ez mindenekelőtt szocialista önigazgatású fejlődésünk körülményei között jut kifejezésre, mert nem áll előttünk lemásolható példa, sem tudományosan megalapozott, világméretű tapasztalatokkal alátámasztott elméleti álláspont. A rendkívül gyors és általános méreteket öltött változások ellenére is léteznek *állandó, megdönthetetlen* alapelvek. Egy ilyen elv az is, hogy minden ésszerű és célszerű munka alkotóeleme az egész társadalom munkájának, és így nem jöhet létre előzetes terv és megszervezés nélkül a célok, az irányvétel és a fejlődés ütemének meghatározásától függetlenül, hisz ellenkező esetben megtörténhetne, hogy célt tévesztenénk vagy a célbajutás előtt kifulladnánk.

Az említett problémák áttekintése, megoldása és káros hatásuk kiküszöbölése érdekében már a hosszú távú fejlesztési terv kidolgozásakor számolnunk kell a közösségi hatótényezőkkel, azoknak tervbevételével, amelyet meghatározott elképzelések alapján dolgoznak ki. A hatótényezők sokaságára való tekintettel ennek szükségszerűsége nagy gondot okoz, amit már a kezdet-kezdetén, az előrejelzés kidolgozásakor meg kell oldani. Ezeknek a serkentő, szabályozó és korlátozó tényezőknek a jelentősége meghaladja írásunk keretét. A kérdéskörrel bővebben dr. Radmila Stojanović foglalkozik Tervezés az önigazgatású társadalomban című könyvében. Mindenesetre említést kellett tennünk ezekről a hatótényezőkről, hogy könnyebben áttekinthessük az egész problémakört és az említett vitás kérdéseket.

I.

Szabadka község 1985-ig terjedő fejlesztési tervének a vázlatát áttekintve megállapíthatjuk, hogy megfelelő figyelmet szentel az említett kérdéseknek és nehézségeknek. Olyan elképzelések alakultak ki, amelyek egyrészt a pozitív és a negatív tényezők hatásának, másrészt pedig a társadalmi célok eredményei, de a fennálló lehetőségek adta keretben a társadalmi célok kaptak elsőbbséget.

Mivel a kérdések ellentétes pólusainak legésszerűbb kombinálását és a fejlődés tényezői hatásának és ellenhatásának legjobb kihasználását kellett szemmel tartani a hosszú lejáratú tervvázlat kidolgozási módszerének megválasztásánál, a feldolgozásmód kifejezetten makrostrukturális. Elkészült az előrejelzett időszak utolsó évének gazdasági modellje, de oly módon, hogy a fejlődési tényezők hatását ki lehet és ki kell terjeszteni a további időszakra is. Mivel tizenöt éves időszakról, az 1971—1985 közötti évekről van szó, a tervbe bekerültek az alapvető társadalmi célok és a felkutatott fejlődési lehetőségek is.

Bár a hosszú távú fejlesztés koncepcióját magában foglaló tanulmány 1975-re készült el, mégis az 1971—1975-ös időszakot választotta vizsgálódási alapul. Erre azért került sor, mert a JSZSZK, a Szerb SZK és Vajdaság SZAT tervvázlatai erre a periódusra készültek. Amellett, hogy a hosszú távú előrejelzési időszaknak néhány beruházási ciklusra kell tagolódnia, igen lényeges feltételnek számít még az összehasonlítási lehetőség is. Ez az egységes jugoszláv piac és az egységes gazdasági rendszer tényéből következik.

Természetes tehát, hogy az 1971 és 1975 közötti évek, azaz a hosszú távú tervidőszak első harmadának gazdasági eredményeit és társadalmi változásait érzékeltető adatokat is felhasználták. Ez azért lényeges, mert a koncepcióban megfogalmazott elképzelések megvalósítási lehetőségét legjobban szemléltetik.

A vizsgálódások ahhoz az állásponthoz vezettek, hogy községünknek 1985-re el kell érnie a lakosonkénti 2880 dollár nemzeti jövedelmet — ami egyébként lehetséges is — a külföldi pénznemek hazai vásárlóereje, illetve a dinárnak a társadalmi össztermék alapján kialakuló árfolyama szerint, mégpedig a dollárnak és a dinárnak az 1970. évi értékét véve alapul, ami a fejlődés szempontjából nem sok, hisz a fejlett európai országok 1970. évi egy főre számított nemzeti jövedelmének felel meg. Ez kétségkívül tizenöt éves lemaradást jelent az említett országok mögött. A nemzeti jövedelemnek a külföldi pénznemek hazai vásárlóereje alapján való meghatározásáról részletesebben dr. Ivo Vinski írt könyvében: A társadalmi össztermék Jugoszláviában és a nyugati országokban 1968 és 1985 között (a zágrábi Ekonomski Institut kiadása, 1970.).

Másrészt az 1970. évi nemzeti jövedelemhez viszonyítva ez háromszoros növekedést jelent, valamint a vajdasági 106 százalékos átlaghoz képest a község helyzetének 115,6 százalékra való pozitív alakulását,

ami egyben az eltelt időszak, legfőképpen az utóbbi két-három év egyenetlen fejlődésének a túlhaladását is jelenti.

Minden eddigi — Szabadkának a tartományban elfoglalt helyére vonatkozó — kutatás azt a tényt támasztja alá, hogy a községnek megvannak mindazok a természeti, népesedési, ökológiai és gazdaságföldrajzi feltételei, funkcionális erői, amelyek lehetővé teszik számára, hogy egy vidék elsődleges fontosságú központjává váljon.

(Tanulmányunknak ebben a fejezetében megkíséreljük bemutatni, hogy a város jelenleg milyen fejlettségi fokon áll.) Felvázoljuk, hogy Szabadka meddig jutott el ezeknek a feltételeknek a kihasználásában, és hogy a fejlődés során milyen serkentő és korlátozó tényezők jelentkeztek. Kitérünk arra is, hogy mi módon osztályozzák majd fejlődése tényezőit, hisz határmenti övezetről van szó, tehát magától értetődő ennek a ténynek a figyelembe vétele a fejlődési irányvonalának a meghatározásakor.

Szabadka község hosszú távú fejlődésének egyik legfontosabb jellemzője — ami egyébként egész Észak-Vajdaság hosszú távú irányvonalának is lényeges vonása — kétségkívül a gazdasági fejlődés depressziója. Ez a fejlődési irány aggasztóan hosszú távú, a századeleji fellendülés óta — tehát az első világháború kitörésétől egészen a közelmúltig — minden jelentős ingadozástól mentes.

A két háború közötti Jugoszlávia határmenti vidékek irányában gyakorolt diszkriminációs politikája többé-kevésbé kényszerűen az ipari kapacitások és vállalatok belső országrészekbe való áttelepítéséhez, a helybeli gyárosok és kereskedők kezdeményező készségének elfojtásához, vagy más vidékeken való kibontakozásához vezetett. A megszállás idején ez tovább folytatódott és fokozódott; a felszabadulás első éveiben — a lerombolt ország újjáépítésének, a nehézipari és villamossági létesítmények sürgős megépítésének, valamint a társadalmi eszközökből való térítménymentes beruházásoknak az időszakában — szintén nem került sor jelentősebb beruházásokra ezen a vidéken. A Tájékoztató Iroda támadásai idején stratégiai okokból — ahogyan abban az időben vélték — nem került sor befektetésekre. Az azóta eltelt időszak — egyrészt pénz- és anyagi eszközök, valamint a gyenge újratermelési képesség, másrészt községünk gazdaságának sajátos szerkezete miatt — nem tudta helyrehozni a lemaradást.

Hogy ezt a fejlődési irányzatot mindmáig nem sikerült megfelelő mértékben megfékezni, az kitűnik tartományunk regionális fejlődésének hét jelentősebb községére vonatkozó kimutatásaiból:[1]

(Vajdaság SZAT = 100,0)

	Az egy főre jutó nemzeti jövedelem		Foglalkoztatottsági ráta		Az egy főre jutó költségvetési bevétel	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975
Újvidék	167,5	150,6	178,8	179,2	153,9	171,0
Zrenjanin	132,7	118,8	132,3	128,8	110,6	102,3
Pancsova	114,4	118,5	122,1	122,1	112,4	88,8
Verbász	115,4	128,0	117,8	123,9	105,0	111,9
Szabadka	116,9	106,8	126,0	130,1	110,2	115,9
Zenta	111,9	108,8	121,6	105,8	110,6	85,6
Zombor	102,7	104,5	108,7	103,3	110,2	115.9

A táblázat nyújtotta kép egyébként világosan igazolja a hosszú távú fejlődésről szóló tanulmány álláspontját, miszerint a következő időszak a gazdasági fejlődés depressziójának túlhaladására fog irányulni, függetlenül attól, hogy milyen erőfeszítéseket kell tenni érdekében.

Ugyanilyen jelleggel bír a fejlesztési terv egy másik feltevése is, amely a demográfiai változásokra vonatkozik. A fejlődési folyamatok összességében a demográfiai változások rendkívül jelentősek, hisz egyrészt a társadalmi-gazdasági fejlődés alapját és tudatos hajtóerejét képezik, másrészt rendkívül képlékenyen fejezik ki egy hosszabb időszak eredményeit. Községünk eddigi depressziós gazdasági fejlődését depressziós demográfiai változások kísérték. Az 1961-es és 1971-es népszámlálás között a község lakosságának száma évenként átlagosan ezer fővel növekedett: hétszázzal természetes szaporulat, a többivel pedig bevándorlás útján. Az 1971-től 1985-ig terjedő tervidőszakban a lakosság száma évente átlagosan 1200 fővel kell hogy növekedjen, azzal hogy a természetes szaporulat és a bevándorlás közti arány fennmarad, illetve némileg javul az előbbi javára. Lényegében véve az 1961 és 1971 közötti időszak 0,56 százalékos népszaporulatát kell feljavítani 1971 és 1980 között 0,8 százalékra, 1976 és 1985 között pedig 0,9 százalékra.

Magától értetődő, hogy egy határmenti terület meghatározott népességtudományi jellegzetességek forrása is, nem csupán a heterogén nemzetiségi összetétel szempontjából, hanem a nemzetiségek sokoldalú nyelvi, kulturális, oktatási és egyéb társadalmi tevékenységének biztosítása szempontjából is, amelyek egyrészt megnehezítik a munka és az élet megszervezését, másrészt tetemesebb társadalmi kiadásokat igényelnek úgy a közvetlen termelésben, mint egyéb társadalmi tevékenységek terén.

A problémakörtől elsősorban a lakosság foglalkoztatottságának és tevékenységének kérdését kellett megvizsgálnunk. Ilyen szempontból kérdésessé válik, hogy milyen mértékben lehet összeegyeztetni a valóságos gazdasági feltételeket a társadalmi célokkal és elvárásokkal, még ha ezek a célok — közgazdaságilag és műszakilag — a lehető legésszerűbbek

is. Az eltelt időszak gazdasági struktúrája és az előrejelzett periódus, ha az elvárásoknak megfelelően alakul, a lakosság alábbi megoszlását mutatja:

	1961	1971	1975	1980	1985
Mezőgazdaság	43,3	34,4	30,1	28,6	25,6
Ipar	30,1	35,2	36,9	37,9	39,7
Infrastruktúra	26,6	30,4	33,0	33,5	34,7

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az előrebecsült időszak lejártáig be fog következni az infrastruktúra által felölelt tevékenységek két csoportra való szétválása. A lakosság átrétegeződése községünkben, akárcsak az országban általában, már hosszú ideje tart. Érthető tehát, hogy a következő időszakban is folytatódni fog. Mindazokra a tényezőkre való tekintettel, amelyek kihatnak e folyamat gyorsaságára, valamint azt a tényt figyelembe véve, hogy ezeknek a tényezőknek nagy többsége objektív jellegű, de különösen szem előtt tartva azt, hogy a lakosság mezőgazdaságból az iparba való elvándorlása — elsősorban itt a munkaképes hányadára gondolunk — összefügg a mezőgazdaságon kívüli munkahelyek megnyitási lehetőségével és a mezőgazdasági egyéni termelőknek a szocialista alapon megszervezett bővített újratermelésbe való bevonásával, valamint társadalmi fejlődésünk önigazgatási folyamataiba való bekapcsolásával, szükségszerűnek mutatkozott tervbe venni a lakosság szerkezeti átalakulása folyamatának mérséklését. Meg kellett ezt tenni annak a felismerésnek ellenére is, hogy az agrárjelleg felszámolási folyamatának lelassítása hátráltatni fogja a mezőgazdaságnak az elsődleges elosztásban és a földműveseknek a jövedelemszerzésben való egyenrangúsodását, amire a továbbiakban még kitérünk.

A másik lényeges dolog, ami Szabadka határmenti helyzetéből következik, hogy szükségszerűen perifériku helyet foglal el az ország piacaihoz viszonyítva. Ez egyrészt a község gazdaságának piacra utaltsága miatt, elsősorban a mezőgazdasági termékek és a mezőgazdasági feldolgozóipar kínálata miatt lényeges. Míg a tartomány saját mezőgazdasági termelésének több mint 65 százalékát feléli, addig Szabadka csupán a 30 százalékát, ami rendkívül fejlett bel- és külkereskedelmi kapcsolatokat igényel. Bár kedvező lehetőségei vannak a kivitelre, ilyen nemű tevékenysége még nem mérhető saját lehetőségeivel.

Ugyancsak lényeges, hosszas fontolgatásoknak alávetett problémakörnek számít a bővített újratermelésbe való társadalmi beruházások kérdése. Minden eddigi vizsgálódás azt igazolja, hogy az elégtelen társadalmi befektetések is előidézői, talán a legfontosabb kiváltó okai az eddigi gazdasági fejlődés depressziójának. Az eltelt időszakban a beruházások alacsony szintje részben gazdaságunk alacsony felhalmozóképességének a következménye, amit kedvezőtlen struktúrája és az elsődleges elosztásban elfoglalt hátrányos helyzete tett ilyenné, de jelentős

mértékben gazdaságon kívüli tényezők — például meg nem térülő társadalmi beruházások — következménye is. Ezeknek a feltételeknek a következtében az 1960-tól 1973-ig terjedő időszakban a szabadkai, a tartományi és köztársasági beruházások viszonyát a következőképpen módosították:

(Szabadka = 100)

	Szerb SZK	Vajdaság SZAT
Összbefektetések	162	126
Gazdasági befektetések	146	120
Ipari befektetések	162	109
Mezőgazdasági befektetések	83	178
Egyéb gazdasági befektetések	162	99
Gazdaságon kívüli befektetések	231	151

Világos tehát, hogy ezeknek a viszonyoknak a következtében a beruházások által életrehívott létesítményekben dolgozók munkája csupán szegényesen felszerelt termelőeszközökkel párosul, s ebből érthetően következik községünk gazdaságának csökkentett jövedelemszerzési, újratermelési és felhalmozási képessége, az ami a depressziós gazdasági fejlődést előidézte.

Egyértelműen világos az is, hogy a depressziós gazdasági fejlődés túlhaladása kétségkívül létfontosságú társadalmi és gazdaságpolitikai cél a következő időszakban, amit csak a községi beruházások növelésével, dolgozóink maximális erőfeszítésével, az eszközök lehető legnagyobb mértékű társításával és községen kívüli beruházási eszközök felkutatásával valósíthatjuk meg a társultmunka-szervezetek hatékony programjaira építve, és nem utolsó sorban a nagyobb társadalmi egységek segítségére támaszkodva.

A vizsgálódásokból kitűnik, hogy milyen szintű befektetésekre volna szükség, és honnan lehetne azokhoz eszközt biztosítani. Az 1971-től 1985-ig terjedő időszakban évente 2 058 037 000 dinár beruházásra lenne szükség, illetve — az utóbbi fél évtized változatlanságát figyelembe véve — 1976-tól 1985-ig átlagosan évi 2 797 566 000 dinárra.

Ezek a számok egy pillanatra elgondolkodtatnak. Az eddigi befektetések összegéhez képest meglepetésként hat nagyságuk. Ugyanilyen hatást válthat ki az a tény, hogy az adott forrásokból származó pénzeszközökkel nem tudjuk fedezni ezeket a szükségleteket, és hogy ezt atraktív gazdasági programokkal is csak részben érhetjük el.

Az ilyen erőfeszítést igényelő befektetések azonban a tervezett társadalmi termelés, jövedelem és életszínvonal megvalósítása miatt elkerülhetetlenek, de hozzá kell tennünk, hogy még ezzel sem lehetünk elégedettek, hisz ezek a beruházások nem hoznak lényegbeli változást gazdaságpolitikai téren, azaz nem várhatóak szerkezeti változások. Az átalakulást illetően elsősorban a legszélesebb értelemben vett iparosításról

lenne szó, valamint a mezőgazdaságnak az elsődleges elosztásban részt vevő tényezőkkel való kiegyenlítéséről, vagy azokhoz való közelítéséről. A rendelkezésre álló természeti kincsekre és gazdasági struktúrára való tekintettel ez a feladat valójában egyik előfeltétele az önigazgatású szocialista társadalom teljes felépítésének. Vizsgálódásaink során ennek a fejlődésnek az üteméről is szót ejtünk.

Ilyen álláspontról még ezek a rendkívül nagyratörőnek tartott, és valószerűnek csak feltételesen elfogadott beruházások sem kielégítőek. A befektetés nagysága a gazdaság újratermelési képességeitől és más források felkutatásának a lehetőségétől függ. Egy tizenöt éves időszakban az esedékes beruházási hitelek törlesztési határideje kétszer is lejár, ami azt jelenti, hogy a községnek elsősorban a saját újratermelési kapacitásaira kell támaszkodnia. A tervezett beruházási összeg tehát maximális, de feltétlenül szükséges.

Megemlíthetjük még a személyi és a társadalmi közfogyasztási eszközök elosztásának kérdését is. Azok a nem termelő ágazatok, amelyek tevékenységét a termelésben dolgozó társult munkások társadalmi célokra előirányzott eszközeiből pénzelnek a munka szabad cseréje útján, a tudományos-technikai forradalom korszakában mindinkább a gazdasági és társadalmi fejlődés elsőrangú tényezőivé lépnek elő. Ez különösen és rendkívül kifejezetten vonatkozik a tudományos kutatómunkára és a közoktatásra, de legalább ilyen mértékben az egészségvédelemre is. Ennek következtében elengedhetetlenül szükség van ezeknek a tevékenységi formáknak a dinamikus fejlesztésére, olyan mértékben, hogy az meghaladja a társadalmi termelés ütemét. Másrészt viszont jelen van egy növekedést korlátozó tényező, amely a személyi fogyasztás terén érvényesül, ezért szükségesnek mutatkozott alaposan kielemezni a közfogyasztásnak összfogyasztáson belüli növelési lehetőségét, nem veszítve szem elől a személyi fogyasztás ösztönző jellegét.

Az elmondottakban rámutattunk néhány olyan kérdésre és nehézségre, amelyek községünk hosszú távú fejlesztési tervének az összeállítóit leginkább foglalkoztatták. Természetes, hogy ezenkívül egy sor más kérdés is létezik, amelyeknek felsorolására ezúttal nem vállalkozhatunk.

A felsorolt fejlődésgátló tényezők mellett léteznek olyanok is, amelyeknek a fejlődés serkentése irányába kell hatnia, és amelyek ilyen jellegű hatásukat — különösen az utóbbi időben — eredményesen érvényesítették.

Mindenekelőtt a külfölddel kiépített rendkívül fejlett kapcsolatokat kell említenünk, amelyek részint a határmenti helyzetből, részint a város rendkívül jó földrajzi fekvéséből — Szabadka a Balti-tengert az Adriával összekötő, európai jelentőségű vasútvonal és az E—5-ös nemzetközi út egyik csomópontja — következnek. Ez teszi érthetővé a tényt, hogy Szabadka hazánk legjelentősebb tranzitkereskedelmi szárazföldi határátkelőhelye.

Gazdaságföldrajzi és gazdaságpolitikai szempontból Szabadkának számtalan egységes és kedvező sajátsága van. Elsősorban az E—5-ös út

kiépítésének jelentőségére és a Belgrád—Bar vasútvonalnak a kelebiai határállomással való összekötésére hívnánk fel a figyelmet, hisz ezek lényegesen növelni fogják előnyös helyzetét. Az úgynevezett északi főútvonal mindössze 110 kilométeres szakaszának megépítésével befejeződne az országot körülövező műút munkálatai, és ezáltal lényegesen megváltozhat az áru- és utasforgalom iránya. Az észak—déli útvonal forgalmának egy része áttevődik a nyugat—keleti útvonalra, ami lehetőséget nyújt majd a fejlett nyugati piac adta lehetőségek kihasználására, valamint az északról és keletről nyugatra irányuló, de fordított irányban is érvényesülő utas- és áruforgalom kialakulására.

A leendő közlekedési infrastruktúrának, amely a lehető legjobb feltételeket fogja biztosítani a földrajzi fekvés és a gazdasági adottságok kihasználásához, külön tanulmányt szentelnek. Már a kutatások jelenlegi állásánál is egyértelműen bebizonyosodott, hogy Szabadkának megvannak a feltételei ahhoz, hogy tranzitkereskedelmi, átrakodó és ezentúl feldolgozóipari vámmentes övezetté váljon Kelet- és Észak-Európa, valamint Nyugat-Európa között, ezentúl pedig a kontinensünk és a közel-keleti, afrikai államok között bonyolódó nemzetközi kereskedelemben.

Ugyancsak meg kell említenünk a szomszédos Magyarországgal kialakított termelési, szállítási és kereskedelmi, valamint kulturális és egyéb együttműködést, amely már eddig is egy meghatározott színvonalon ment végbe. Konkrét formát a Szegeddel való testvérvárosi kapcsolat kialakításában és a kölcsönös kapcsolatteremtésben öltött.

A szakmai és tudományos együttműködés a DIT (a jugoszláviai Mérnökök és Technikusok Társasága) és a MÉTESZ (a magyarországi Mérnökök és Technikusok Szövetsége) között megy végbe, mondhatni igen eredményesen.

A kishatárforgalom a szabadkai, illetve szegedi székhelyű, kirendeltségű vállalatok között bonyolódik szerződéses alapon, de növeléséhez hozzájárulnak a környező országok Szabadkán vásárló polgárai és a szomszédos országokban költekező szabadkaiak is, ami jelentősen serkenti városunk és környéke kis- és nagykereskedelmét.

A község 1985-ig terjedő gazdasági és társadalmi fejlődése irányvonalának a kidolgozását rendkívül alapos vizsgálódások, az eddigi változások elemző áttekintése, valamint a további fejlődés feltételeinek és lehetőségeinek felmérése előzte meg. Az így kialakult kép azt sejteti, hogy a fejlődés iránya és üteme az 1985 utáni időszakban is hasonlóan alakul.

A feltételezett fejlődési irány — amely természetesen csak a legáltalánosabb vonulatokat foglalja magába és ezért nem törekszik a hatótényezők pontos meghatározására — az alábbi fejtegetések során válik áttekinthetővé.

II.

A már említett 2880 dolláros egy főre jutó nemzeti jövedelem, illetve az 1975. évi valutaárfolyam szerinti 68 443 dinár eléréséhez a társadalmi termelés évi 10,2 százalékos, ezen belül pedig a társadalmi szektor termelésének 11,2 százalékos átlagos növekedésére lesz szükség. Ez a százalék túlságosan merésznek tűnik, ha összehasonlítjuk az 1961—1970 közötti 9,1 százalékos és az 1971—1975-ös időszak 2,4 százalékos csökkent mértékű termelésnövekedéssel. A gazdasági fejlődés depressziójának túlhaladása szükségszerűvé, a dolgozók alkotó jellegű kezdeményezései és erőfeszítései pedig lehetővé teszik a társadalmi termelés ilyen mérvű növekedését a következő időszakban.

A fejlődés során jelentős szerkezeti átalakulás megy majd végbe gazdaságunkban. A szerkezeti változásoknak a természeti adottságok és a termelőerők, valamint a terület gazdaságföldrajzi előnyeinek maximális kihasználásában játszott szerepe miatt most részletesebben bemutatjuk a strukturális átrétegeződés folyamatát.

(A társadalmi termelés %-ban kifejezve)

Részvételi arány	1970	1975	1985	Növekedési mutatószám
Társadalmi tulajdon	76,00	80,99	91,73	120,70
Ipar	41,46	41,89	62,79	151,45
Mezőgazdaság	34,35	30,80	15,89	46,26
— társ. szektor	12,58	13,50	8,07	64,15
— magánszektor	21,77	17,30	7,82	35,92

A várható lényeges átalakulásokat jelentős mértékben befolyásolták az 1975-ös év kedvezőtlen eredményei, ami bizonyos módon törést idézett elő a fejlődés ütemében.

A társadalmi termelés és a strukturális átalakulások fokozódásával arányosan növekszik a foglalkoztatottak száma, bár — az eddigi extenzív fejlődés következtében — némileg csökkentett mértékben. Ennek ellenére a jelenlegi 34,1 százalékos foglalkoztatottsági arány 39,3 százalékra növekszik az átlagos vajdasági növekedéssel párhuzamban.

Már említést tettünk az összlakosság gadzasági rétegződéséről, a mezőgazdaságban dolgozó aktív lakosságnak a részvételi arányáról, és a mezőgazdaság viszonylagosan kedvezőtlen helyzetéről. A felsorolt adatokból, valamint a demográfiai változás mutatóiból kitűnik, hogy még 1985-ben is az aktív lakosság 26,3 százaléka a mezőgazdaságban fog dolgozni és a társadalmi termelésnek csupán 15,9 százalékát valósítja meg. A mezőgazdasági termelés további növelése céljából végzett eddigi kutatásokat tanulmányunk három változatban és egy mellékletben dolgozta fel. Ezekből megtudtuk, hogy a hátrányos helyzet nem csupán a

mezőgazdasági munka alacsony termelékenységéből, sem a kihasználatlan nagy tartalékokból következik — amelyeknek részleges kihasználását már tervbe vettük —, hanem a mezőgazdaságban dolgozók munkájának hátrányos társadalmi értékeléséből, ami az adminisztratív ármegállapítások időszakának legtovább a mezőgazdaságban megcsontosodott maradványa.

A legnagyobb erőfeszítések ellenére sem sikerült növelni az új munkahelyek megnyitására szánt befektetési eszközöket a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő számára. Ugyancsak meg kell állapítanunk, hogy sem a mezőgazdasági termelők társítását célzó erőfeszítések, sem az öntözési rendszer kiépítését sürgető intézkedések nem gyorsíthatják meg a mezőgazdaságból való elvándorlás ütemét, és a mezőgazdaságnak a többi ágazattal való kiegyenlítődését az előttünk álló évtizedben.

Az agrárjelleg felszámolásának folyamatát és következményeit vizsgálva nem téveszthetjük szem elől azt a kérdést sem, hogy mennyire szükségszerű, lehetséges és célszerű ennek a folyamatnak a felgyorsítása vagy éppenséggel lassítása. A társult munkával kapcsolatos alkotmányos elvek megvalósítása és az agráripari komplexum fejlődése agrárpolitikánkat egyértelműen két alapvető cél elérésére ösztönzi. Egyrészt a mezőgazdasági termelés és a munkatermelékenység növelésére, másrészt a falu szocialista átalakulásának véghezvitelére és a mezőgazdasági egyéni termelőknek a szocialista fejlődés önigazgatási folyamatba való bevonására.

Az előttünk álló időszak egyik alapvető és mindenképpen fordulópontot jelentő feladata, hogy olyan gazdasági és politikai eszközöket találjunk, amelyek a lehető legeredményesebben teszik lehetővé ezeknek a céloknak a megvalósítását, miközben lehetőséget találnak a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatásra és a mezőgazdasági termelés lehetőségeinek a további kiaknázására.

Már az eddigi fejlődés is az említett, stratégiai célok elérésére irányult. Községünkben a gazdasági egységesülés folyamata erős gazdasági, műszaki és önigazgatási rendszerek kialakulásához vezetett, amelyek szélesebb területre is kiterjedtek. Mivel ezek a folyamatok még csak kezdeti eredményeket szolgáltattak, az előttünk álló időszak elengedhetetlen feladata ezeknek a rendszereknek az erősítése; önigazgatási státust kell biztosítani ezeken belül a társultmunka-szervezetek számára és lehetővé kell tenni, hogy vegyék ki részüket fejlesztési programjukból, valamint hogy szerkezetileg átalakulhassanak és felkészülhessenek az újratermelési szinteken létrejövő integrációra.

III.

A következő időszak gazdasági fejlődését három fejlődési szempont keretében vizsgáljuk:

1. a fejlődés pólusai,

2. a sajátos fejlődésű tevékenységek és
3. egyéb tevékenységek.

A továbbiakban csoportonként ismertetjük a tervezett fejlődés általános jellemvonásait.

Az első: A fejlődés pólusainak kijelölése azoknak a különböző — a fejlődés eddigi menetében kifejezésre jutó — tényezőknek az alapján történt, amelyek az ilyen gyújtópontokat, a fejlődés pólusait jellemzik. A természeti adottságokat és a komparatív gazdasági lehetőségeket, a többi tevékenység és a társadalmi élet fejlődéséhez viszonyított maximális hatóerőket, az Észak-Vajdaságban érvényre jutó vonzási erőt és végül, de nem utolsó sorban a tartománnyal és az országgal közös érdekű tevékenységbe való beilleszkedést szem előtt tartva jutottak el a kutatások a fejlődés három pólusának azonosításához.

Az első az agráripari komplexum, amely természeti adottságai, gazdaságföldrajzi, nyersanyagszolgáltatási és piaci feltételek alapján kétségkívül a fejlődés legjelentősebb pólusa, és ezért minden szempontból megérdemli, hogy kiemelten fejlesszék.

A fejlődés második pólusát a szeves és szervetlen vegyi anyagokat gyártó komplexum képezi, amely feltételeiben — a nyersanyagbiztosítás tekintetében — némileg elmarad az agráripari komplexumtól, de minden más szempontból azonos jelentőségű, mely komplexum fejlődési lehetőségei igen nagyok.

Végül harmadik helyen a fém- és a villamossági ipar következik, amelynek régi hagyományai, munkaszokásai, képzett szakmunkásai és jelentős termelési kapacitásai vannak Szabadkán, így a fejlesztés szempontjából hasonló figyelmet érdemel.

Az agráripari komplexumnak már napjainkban is rendkívül nagy a jelentősége a város gazdasági és társadalmi fejlődésében, ami még csak fokozódhat a következő időszakban. Sikerült véghezvinnünk az összes érdekelt tényező integrációját — bár még mindez a kezdeti fázisában van — és rendkívül nagy erőfeszítésekkel társítani az egyéni termelők egy részét. Az egész újratermelésre fokozatosan kiterjedő integráció nagy távlatokat nyit a termelés, a feldolgozás és a kereskedelem előtt külföldön és itthon egyaránt. Ennek következtében 1985-re 34,5 százalékkal vesz részt a társadalmi termelésben (ezen belül a mezőgazdaság 15,9, a feldolgozóipar 18,6 százalékkal). Ha ehhez még hozzászámítjuk a kereskedelemnek és a többi mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenységnek a részarányát — a szarvasmarha-takarmány és műtrágyatermelést, a mezőgazdasági és a feldolgozóipar melléktermékeinek, hulladékainak vegyi feldolgozását —, akkor megállapíthatjuk, hogy ez az egység fogja képezni Szabadka gazdaságának a súlypontját.

Az érdekesség kedvéért most ismertetjük az agráripari komplexumnak a község gazdaságában betöltött szerepét és jelentőségét.

(Ezrekben és %-ban kifejezve)

	1974		1975		1976	
	összeg	%	összeg	%	összeg	%
Társadalmi össztermelés	3 153 055	100,00	3 623 874	100,00	4 303 596	100,00
A társadalmi szektor termelése	2 658 055	85,30	3 086 874	85,13	3 688 596	85,71
A magánszektor termelése	495 000	15,70	539 000	14,87	615 000	14,29
Mezőgazdaság:						
— társ. szektor	370 656	11,76	450 793	12,43	538 208	12,51
— magánszektor	455 159	14,44	491 572	13,64	565.307	13,14
A földművesek %-os részvétele	55,15%		52,16%		51,23%	
A mezőgazdaság összesen	825 815	26,20	942 365	26,07	1 103 515	25,65
Élelmiszeripar	236 285	7,49	244 255	6,74	287 616	6,68
Mezőgazdaság és élelmiszeripar	1 062 100	33,69	1 186 620	32,84	1 391 131	32,33
Egyebek:						
Zorka Műtrágyagyár	60 000	1,90	65 000	1,79	70 475	1,64
Agroseme	26 553	0,84	29 300	0,81	32 300	0,75
Agroprodukt	8 000	0,25	10 745	0,30	20 722	0,51
Vetprom	4 200	0,13	4 750	0,13	6 210	0,14
Jugokoža	31 000	0,98	29 000		41 000	0,95
Poljotehna	1 700	0,06	2 500	0,07	1 600	0,04
	131 453	4,16	141 295	3,90	172 307	4,03
Végösszeg	1 193 553	37,85	1 327 915	36,74	1 563 438	35,36

Megjegyzés: Kimutatásunk nem foglalja magába a nem szabadkai székhelyű társultmunka-szervezetek felvásárlóállomásainak társadalmi termelését, sem a mezőgazdasági társultmunka-szervezetek, az Agroprodukt és az Agroseme kereskedelmi hálózatában fel nem ölelt kereskedelmi szervezetek társadalmi termelését.

Második megjegyzés: A magánszektor adatait az 1976-os évre magam számítottam ki. A község mezőgazdasági magánszektorából származó jövedelem elszámolása című összegezés alapján. A kisiparosokra vonatkozó adatokat pedig a község társadalmi tervéből vettem.

Ezzel rendkívül szoros kapcsolatban van a szerves és szervetlen vegyi anyagok gyártása is, aminek terén — a nitrogén beszerzésének nehézsége ellenére — jelentős fejlődés várható. Az elmondottak eredményeképp az agráripari komplexum és a vegyi komplexum 1985-ig biztosítja az elsődleges termelést; nyersanyaggal ellátja a feldolgozóipart és a forgalmazóvállalatokkal létesítendő önigazgatási kapcsolatok útján megoldja az egész komplexum fejlődésének kérdését, mégpedig olyan szinten, amely legalább háromszorosa a jelenleginek. A következő évtizedben ezzel egyidőben valóra válik a szabadkai ipar már kijelölt fejlődése, aminek a műanyagfeldolgozásban is jelentős növekedést kell magával hoznia.

A fém- és villamossági ipar az eddigiek során 24,35 százalékban vette ki részét az ipari termelésből, illetve 10,39 százalékban a társadalmi szektor termeléséből. 1985-re a tervek szerint 36,53 százalékban kell hogy részesedjen az ipari termelésből, illetve 17,59 százalékban a társadalmi szektor termeléséből. Adataink világosan rámutatnak ennek az ágazatnak a Szabadka gazdaságában betöltött fontos szerepére.

Az elmondottak egyrészt fényt vetnek ezeknek az iparágaknak a jellegére, a fejlődés pólusaira és a többi ágazatra gyakorolt hatásukra, másrészt pedig arra, hogy milyen vonzási területeik vannak a községi határokon kívül.

A második: A fejlődés pólusai mellett hangsúlyozott jelentőséggel bírnak még más tevékenységi területek is, amelyek nagymértékben kihatnak az általános fejlődésre, és sajátos feltételeik vannak a fejlődésük felgyorsításához. Felmerül tehát a kérdés, hogy nem lenne-e jobb ezeket a tevékenységi köröket is besorolni a fejlődés pólusai közé.

Ezúttal a közlekedés és a közlekedési útvonalak kiépítésének a jelentőségét kellene kiemelnünk, hisz Szabadka rendkívül kedvező gazdaságföldrajzi fekvése miatt hazánk legnagyobb „szárazföldi kikötője", valamint a Baltikumot a bari kikötővel összekötő vasútvonal Szabadkán áthaladó szakaszának a befejezésére, az E5-ös autópálya megépítésére, és az északi főútvonal szükségességére hívnánk fel a figyelmet. Ezek az útvonalak rendkívüli mértékben módosítanák Vajdaság északi részének a forgalmi áteresztőképességét.

Ezek a fejlődési feltételek sürgetik a vasúti csomópont kiépítését, az áruforgalom korszerűsítését, a közraktárak kiépítését, és a szabad vámövezetté válás feltételeinek megteremtését. Ha ezek elkészülnek, akkor teljességében kibontakozhat az országúti és vasúti áruforgalom, megnövekedhetnek a nemzetközi szállítások. Ezek az előrejelzések nem illuzórikus látomások, hanem reális lehetőségek, amelyeknek megvalósítása a Vasútforgalmi Vállalat fejlesztési programjának gyorsított véghezvitelétől és a szabadkai közlekedési csomópont 1985-ig való kiépítésétől, azaz a rekonstrukciós munkálatok negyedik fázisának befejezésétől függ.

Nem kisebb jelentőségű és fontosságú a vízgazdálkodás sem, ami vidékünkön eddig nem juthatott kifejezésre.

A Duna—Palics—Tisza csatorna megépítése elengedhetetlen feltétele nemcsak a szabadkai község, hanem egész Észak-Bácska további fejlődésének, gondolunk itt az öntözéses gazdálkodásra és a többi vizet igénylő tevékenységi ágra, elsősorban a vegyiparra. A csatorna megépítésével megoldódik az egyik legfontosabb infrastrukturális létesítmény kérdése, amely a közlekedési infrastruktúra mellett a következő időszak gyorsított ütemű fejlődésének conditio sine qua non-ját képezi. A csatorna egyébként az egyik legfontosabb előfeltétele a mezőgazdaság egyenrangúságának.

A másik nagy fontosságú infrastrukturális és egyben gazdasági jelentőségű létesítmény a gázvezeték, amelyet az előirányzott tervektől eltérően előbb meg kell építeni. A gázvezeték megépítésével nemcsak fontos

energia- és ipari nyersanyagforráshoz jutunk, hanem — a területünkön levő kőolajforrások hasznosításával — megteremtjük az iparosodás gyors fejlődésének a feltételeit.

Bár az eddigi ismereteink arra utalnak, hogy az előttünk álló évtized végéig nem készül el ez a két létesítmény, mégis minden erőfeszítést meg kell tenni felépítésük érdekében, hogy az utána következő időszak új fejlődési lehetőségekkel induljon.

Utoljára, de nem utolsósorban számításba kell venni a fejlődés szempontjából sajátos jelentőségű külkereskedelmi tevékenységet, ami az eddigi időszakban — a Közös Piac diszkriminációs vámpolitikája ellenére — községünkben fontos szerepet játszott. Így például megemlíthetjük, hogy Szabadka lakossága az ország összlakosságának 0,72 százalékát, Vajdaságnak pedig 7,52 százalékát képezi, társadalmi termelése országos viszonylatban 0,75 százalékot, a tartományon belül 13,5 százalékot tesz ki; kivitele viszont a jugoszláv export 1,1 százalékát, illetve a vajdaságinak 13,8 százalékát adta az utóbbi öt évben. A tervek szerint községünk 1985-re 1,3—1,4 százalékig terjedő részarányt vállal az országos exportból, amit a tervezett 14,7 százalékos évi növekedéssel el is lehet érni.

A tevékenységeknek ezt az osztályozását semmiképpen sem szabad úgy értékelni, hogy a többi gazdasági területet el fogjuk hanyagolni. Nem tévesztheti szem elől azokat az önállóan kifejlődött iparágakat sem, amelyek a munkaképes lakosság jelentős hányadát foglalkoztatják és alaposan kiveszik részüket a társadalmi termelésből. Elsősorban a fa-, a textil-, a bőr-, a cipő- és a nyomdaipart említenénk.

Tény, hogy 1985-re a társadalmi összterméknek csak 16,8 százalékát adják, azaz fejlődésük a kiemelt ágazatokhoz viszonyítva lassul, de a saját területükön belül mégis jelentős marad.

Az építőipar jelentőségéről el kell mondani, hogy a beruházások dinamikus növekedéséből szükségszerűen következik majd az a 7,8 százalékos évi növekedés, amit a fejlődési terv előirányozott. Az észak-vajdasági egységes építőipari rendszer kialakítása válhat ennek a fejlődésnek és a további növekedésnek a biztosítékává.

A többi infrastrukturális tevékenység közül elkerülhetetlen azoknak a fejlesztése, amelyek hozzájárulnak az életszínvonal általános növekedéséhez és a polgárok jólétéhez. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaság és az ipar fejlődésével párhuzamban halad majd az infrastruktúra fejlődése is. Itt elsősorban a foglalkoztatási politika jut kifejezésre, tekintettel a lakosság személyi és kommunális szükségleteinek a kielégítéséhez elengedhetetlen feltételek biztosítására.

A felsorolt tevékenységek mellett ki kell emelnünk a kereskedelmet és a kisipart, amelyek a turizmussal együtt jelentősen befolyásolhatják a mezőgazdasági és ipari termelést, és növelhetik az érintett ágazatok társadalmi termelésének értékét az ésszerű energia- és nyersanyagfelhasználással, valamint a termékeinek a hazai és a külföldi piacon való forgalmazásával.

Ami a község fejlődését illeti, a rendelkezésre álló források kihasz-

nálása és az eddigi depressziós gazdasági fejlődés túlhaladása szempontjából elmondhatjuk, hogy a tanulmány ezt a társadalmi fejlődéssel foglalkozó tervezetben dolgozza fel. A koncepciónak a következő céljait és feladatait kell külön aláhúzni:

— Mindenekelőtt a természeti adottságoknak, a város mezőgazdasági lehetőségeinek a kihasználását. Meg kell jegyeznünk, hogy jelentősek a kihasználatlan mezőgazdasági kapacitások, főleg ha azokat a sajátos ökológiai és éghajlati feltételeket vesszük figyelembe, amelyek kedveznek a munkaigényes mezőgazdasági termékek termelésének — különösen a tejipar és a borjútenyésztés fejlődésének — a mezőgazdasági össztermelés szerkezetén belül.

— Ezeknek a kapacitásoknak a kihasználása a művelésre alkalmas területeknek a gyümölcs- és veteménytermesztésre, illetve más intenzív kultúrákra való átállítását feltételezi. Ezzel kapcsolatban elkerülhetetlenné válik a Duna—Palics—Tisza csatorna megépítése, amely egész Észak-Bácska fejlődésének a legfontosabb alapfeltétele. Ez nemcsak a mezőgazdaság fejlődésének a felgyorsulására vonatkozik, aminek következtében szükségszerűen lassulni fog az iparba való elvándorlás és a község területén marad a munkaképes lakosság. A csatorna megépítését az ipar fejlődése is sürgeti — különösen a vegyipar, de más ágazatok is — akárcsak az árutermelés egésze, még ha jelenleg nem is látjuk előre az országúti, vasúti és folyami közlekedés integrációjában betöltött szerepét.

— Az egységesített, zárt láncú újratermelés kialakítására törekvő gazdasági és technikai rendszerek elsősorban az agráripari komplexumban — a szerves és szervetlen vegyi anyagok gyártásában — valamint a fém és villamossági iparban két szempontból is elsődleges fontossággal bírnak. Ezek a rendszerek rendkívüli erővel hatják át a viszonylag kisebb, kísérő jellegű ipari és kisipari hálózatot, aminek legfontosabb tulajdonsága, hogy gyorsan alkalmazkodik a piaci és más viszonyokhoz, kihasználja az infrastruktúra létesítményeit és önigazgatásilag kapcsolódik az ökológiai és technikai rendszerekhez. Az ilyen objektumok létrehozása jelentős számú munkaerőt igényel. A gazdálkodásnak ez a módja rendkívül kedvez a kis parcellákra tagolódó határmenti vidéknek, a lappangó munkaerőfeleslegnek.

— A közlekedési infrastruktúra, valamint a városi és városközi közlekedési hálózat kiépítése csökkentheti a községi alapokra nehezedő nyomást és az urbanizációs kiadásokat, mert a lakosságnak az a része, amely naponta ingázik, korszerű közlekedési eszközöket vehet igénybe.

Mint már hangsúlyoztuk, a terv általános vonatkozásban gondoskodik a társadalmi tevékenységek — különösen a tudomány, a nevelés és az egészségügy — fejlesztéséről, de nem hanyagolja el a szociális gondoskodást és a kultúrát sem. Ezeknek a területeknek a fejlődése azonban már külön feldolgozást igényel.

Fordította *Garai László*

Rezime

Dilemi i problemi, ciljevi i zadaci subotičkog razvoja u periodu do 1985. godine

1. Dileme i problemi, ciljevi i zadaci dugogodišnjeg razvoja Subotice u stvari proizilaze iz onog kompleksa pitanja, da jedan ovakav dugoperiodični razvoj u kolikoj meri je posledica dosadašnje razvojne linije i razvojnog tempa; odnosno u kom odnosu se može i potrebno je dosadašnju liniju i tempo na osnovu privredne svrsishodnosti odnosno društvenih ciljeva promeniti.

2. Subotica je jedna od prvih opština u našoj Republici, koja je izradila i donela razvojne koncepcije za narednih petnaest godina perioda, to jest za period od 1971. do 1985. godine. Razvojna koncepcija, koja je izrađena na osnovu optimizacione teorije, svakako predstavlja jedinstvenu dijalektičku celinu, izrađenu na opštedruštvenim ciljevima i na svim nivoima zajednica udruženog rada.

3. Na osnovu gornjih koncepcija, kao i na osnovu prihvatanja stručno-naučnih inovacionih perioda, koji se javljaju u toku tehnološke revolucije, mogućnosti i potrebe razvoja su odredile osnovnu koncepcionu liniju i tempo razvoja za predstojeći vremenski period. U skladu sa istim, nacionalni dohodak po glavi stanovništva u Subotici, do 1985. godine može da dostigne 2.880,00 dolara, uzimajući u obzir kupovnu moć i vrednost valute u toku 1970. godine. Ovakav nacionalni dohodak po glavi stanovnika na osnovu postojećih potreba može da nam se čini i suviše skromnim, iako, u odnosu na stanje iz 1970 godine to predstavlja utrostručenje; a u odnosu na vojvođanski prosek od tadašnjih 106% ovo predstavlja porast na 115,6%.

4. Možemo ustanoviti, da prirodni izvori opštine, njen privredno-geografski položaj i komparativne prednosti omogućavaju ovakav, pa čak i još brži razvoj. Da ove prednosti dosada nisu se mogle eksploatisati, to se može obrazložiti uglavnom vanprivrednim razlozima.

5. Naš samoupravni privredni sistem kao i one konstrukcione promene, koje se već i sada mogu osetiti u privredi naše zemlje i naše pokrajine, kao i one grane, koje su u razvojnoj koncepciji Vojvodine predviđene i isticane i njihov akcelerantni razvoj eliminišu gore spomenute prepreke. Ovde se radi pre svega o nezavidnom položaju poljoprivrede, u primarnoj raspodeli, a osim toga i o neproporcionalnoj raspodeli društvenih investicija. Naime, na teritoriji Republike društvena investicija po glavi stanovnika bila je veća za 62%, a u Pokrajini za 26% od investicije, koje su vršene u Subotici u toku proteklih 14 godina (1960—1973).

Naravno, društvene investicije predstavljaju jedan od najvažnijih faktora u akceleraciji privrednog razvoja. Polazeći od tog aspekta, kao i iz potrebe društvene proširene reprodukcije, koja je bila usaglašena sa organizacijama udruženog rada, koncepcija je predvidela, da u tangiranom vremenskom periodu (od 1971. do 1985. godine) godišnje se vrši u proseku investicija u iznosu od 2,058,037,000 dinara. U deceniji od 1976. godine do 1985. godine ovaj iznos će se povećati na 2,797,566,000 dinara, pošto u proteklim godinama, to jest u prošlih pet godina investicije su bile jako siromašne. Ova investiciona svota — bilo da se uporedi sa dosadašnjim investicionima, bilo da se uporedi sa predviđenim sopstvenim izvorima — čini se isuviše visokom, međutim uprkos tome, neophodno je da predstojeći vremenski period obezbedi ubrzani razvoj. Dakle,

obezbeđivanje stranih investicionih izvora predstavlja jedan od najvažnijih zadataka.

7. Najvažniji razvojni pravci se mogu utvrditi u sledećim momentima:

— Promena negativnog razvojnog tempa stanovništva, kao i promena strukture zanimanja stanovništva ... u 1985. godini 25,6% stanovništva će pripadati primarnim, 39,7% sekundarnim, a 34,7% tercijalnim granama,

— iskorišćavajući prednosti našeg privredno-geografskog položaja, u svakom slučaju je potrebno da se vrši razvoj osnovnih koncepcija saobraćajne infrastrukture. Uklapanje železničke pruge Beograd—Bar u međunarodni saobraćaj; dogradnja saobraćajne mreže E-5 do graničkog prelaza kod Horgoša, odnosno do Kelebije; izgradnja t.zv. „Severne glavne magistrale", predstavljaju važne predispozicije u ostvarivanje predviđenim daljih razvojnih puteva i uslovima istih.

— Isto toliko je važan preduslov, izgradnja kanala Dunav—Palić—Tisa, što neće predstaviti samo preduslov razvoja naše opštine, već i čitavog severobačvanskog područja.

8. Postizavanje gore spomenutog nacionalnog prihoda po glavi stanovnika zahteva povećanje društvene proizvodnje u godišnjem iznosu od 10,2%, a povećavanje proizvodnje na društvenom sektoru treba da iznosi 11,2%. U isto vreme industrijska proizvodnja se spram dosadašnjih participacija od 41,46% teži za postizavanje iznosa od 62,79%, a kod poljoprivredne proizvodnje ovaj iznos će se smanjiti sa 34,35% na 15,89%. Individualna poljoprivredna proizvodnja u svojoj participaciji iznosiće svega 7,82% ukupne proizvodnje.

9. Razvojna koncepcija je zabeležila kao pol razvoja pre svega agrarni kompleks, hemijsku industriju kao i metalni i elektroindustrijski kompleks, a osim toga i saobraćaj, spoljnu trgovinu i trgovinu u celini, nadalje turizam, koje su grane navedene kao sposobne za razvijanje.

— Agrokompleks, svakako je ona grana, koja u skladu sa privrednim izvorima, u najvećoj meri odgovara optimalnom iskorišćavanju ovih izvora u cilju postizavanja razvojnih ciljeva. Ovaj kompleks već i dosada obuhvata notorično 36% celokupne privrede Subotice, ali u stvarnosti to predstavlja znatno veću propulziju. Do 1985. godine usled industrijalizacije privrede ovaj postotak doduše neće se povećavati (smanjiće se na 34,5%), međutim ovo smanjenje proizilazi od smanjenja participacije poljoprivredne proizvodnje, dok proizvodna industrija će se i nadalje povećavati.

— Planovi hemijske industrije su jako važne, pre svega na polju obrade organskih i neorganskih hemijskih materijala, delimično na bazi dosada obrađivanih sirovina, a delimično na osnovu obrađivanja petrokemijskih sirovina, plastičnih materijala, kao i poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, obradom njihovim nusprodukata i otpadaka se takođe može postići izvestan razvoj. Značajnu novost će predstavljati obrada azota.

— Najzad — ali ne i na kraju — metalna i elektroindustrija, koja je u Subotici industrijska grana, koja raspolaže sa instiktivnim razvojnim tendencijama, takođe predviđa ozbiljan razvoj. Proizvodnja ove industrijske grane je dosada predstavljala 24,35% industrijske društvene proizvodnje, dok na planu društvene proizvodnje ovaj iznos je bio 10,39%, a u 1985. godini predviđa se participacija ove industrijske grane u visini od 36,54% odnosno u 17,59%.

10. Gornji iskazi svakako ne znače da ostale grane neće se razvijati u označenom vremenskom intervalu, pre svega drvoprerađivačka industrija, tekstilna

i kožna industrija i ostale industrijske grane, kao i građevinarstvo (građevinska industrija), koja, prema predviđanjima iznosiće 40% društvene investicije, nadalje unutrašnja trgovina, kao i tercijalne uslužne grane.

11. U eri tehnološke revolucije, u vremenu što bržeg sticanja znanja i tehničkih inovacija naučno-istraživački rad, prosvetno-pedagoška delatnost, zdravstvena služba, kao i racionalno korišćenje slobodnog vremena neće predstavljati isključivo značajan faktor povećavanja životnog standarda stanovništva, nego će značiti i jedan od eminentnih uslova privrednog razvoja na ovoj teritoriji. Razvijanje ovih društvenih delatnosti, dakle u razvojnoj koncepciji opštine Subotice dobiće posebno potencirano mesto.

Zusammenfassung

Problemen, Ziele und Aufgaben der Entwicklung Suboticas bis 1985.

1. Probleme und Dilemmen, die sich bei der Ausarbeitung der Konzeptionen und Aufgaben der langfristigen Wirtschaftsentwicklung der Gemeinde Subotica stellen, entstehen eigentlich aus der Frage, inwieweit ergibt sich die langfristige Entwicklung als Folge der bisherigen Fortschrittsrichtung, und des bisherigen Tempos; bzw. in welchem Masse ist es nötig und möglich diese Richtung und Tempo der wirtschaftlichen Rationalität und den gesellschaftlich festgestellten Zielen unterzuordnen.

2. Subotica ist eine der ersten Gemeinden unserer Republik, und sicher die Erste in unserem Autonomen Gebiet, die für die nächsten fünfzehn Jahren (von 1971—1985) die Grundkonzeptionen der Wirtschaftsentwicklung ausgearbeitet und festgestellt hat. Die Konzeption, auf Grund der Optimalitätsteorie ausgearbeitet, entspricht selbstverständlich den allgemeinen Zielsetzungen und den interessen der vereinigten Arbeits, Grund- und Arbeitsorganisationen die an verschiedene Organisationsnivos der vereinigten Arbeit festgestellt wurde. Sie stellt eigentlich die dialektische Einheit dieser Interessen und der gesellschaftlichen Ziele dar.

3. Die Entwicklungsmöglichkeiten in der nächsten vorgesehenen Zeitspanne wurden auf Grund der obigen Überlegungen, sowie in Anbetracht der kurzen Innovationsperioden im Zeitalter der wissenschaftlichen und Technologischen Revolution vorausgesehen. Lt. diesen Konzeptionen soll im Jahre 1985, Subotica ein pro Kopf Nationaleinkommen von 2,880 Dollar, in innerem Kaufwert der Geldeinheiten von 1970-erreichen. Dieses Nationaleinkommen per capita, könnte zwar auf den ersten Blick nicht sehr hoch sein; entspricht jedoch dem dreifachen Einkommen des Jahres 1970.

4. Es kann ohne weiteres festgestellt werden, dass die natürlichen Quellen, sowie die Geoekonomische Lage und die komparativen Vorteile der Gemeinde solche Entwicklung ermöglichen. Dass diese Vorteile bis jetzt nicht genützt werden konnten, hat weite, und oft nichtoeconomische Ursachen.

5. Unser Selbstverwaltungssistem; die strukturellen Veränderungen die in unserer Wirtschaft schon zu fühlen sind, sowie die Priorität der vorgesehenen Wirtschaftszweige, werden die vorerwähnten Hindernisse sicher überwinden. Als Erstes, müssen wir die Verbesserung der paritätlichen Position der Landwirtschaft, und nachdem sofort die Verbesserung unserer Stellung in der Ge-

sammtheit der Gesellschaftlichen Investitionen in's Gedächtnis rufen. In den vergangener vierzehn Jahren sind nähmlich diese Investitionen in unserer Republik um 62%, in unserem Autonomgebiet um 26% höher als in unserer Gemeinde gewesen.

6. Es ist daher selbstverständlich, dass genügende Investitionen mit die ersten Beschleunigungsfaktoren der Wirtschaftsentwicklung sind. In unserer Konzeption wird daher vorgesehen, dass in den kommenden Jahren (zwischen 1971- und 1985) jährlich im Durchschnitt 2,058,037 Tausend Dinar investiert sein müssen, und die vorgesehenen Ziele zu erreichen. Nachdem unsere Gemeinde in den vergangenen Jahren (1971—1975) nur viel weniger investierte, so soll diese Zahl für die nächsten zehn Jahren sogar auf 2,8 Milliarden Dinar steigen. Die Zahl scheint an unseren bisherigen Investitionen, und sogar an unsere Eigenmitteln gemessen, viel zu hoch; ist aber unentbährlich, und stellt die Aufgabe der Herbeischaffung zusätzlichen Geldmittel, als eine der wichtigsten Aufgaben dar.

7. Die wichtigsten Entwicklungsrichtungen sind die folgenden:

— Die Verbesserung der demographischen Entwicklung in Hinsicht der Vergrösserung und struktureller Veränderung der Einwohner. Im Jahre 1985 soll 25,6% der Bevölkerüng in primären; 39,7% in secundären und 34,7% in tertiären Arbeitssphären beschäftigt werden.

— Um diex Vorteile unserer Geoekonomischen Lage auszunützen, sollen vor Allem die Infrastrukturobjekte des internationalen und regionalen Verkehrs weiter entwickelt werden. Die Weiterführung des BB-Gleises bis zur Nordgrenze; die internationale Hauptstrasse E/5 bis Subotica und Horgoš, sowie die sogenannte Nordliche Hauptstrasse, sind wichtige Bedingungen unserer schnelleren Entwicklung.

— Nicht weniger wichtig erscheint die Verwirklichung des Donau—Palić—Theisskanals, der nicht nur für uns, sondern für den genzen Norden des Autonomgebiets von erstrangiger Wichtigkeit ist.

8. Um die Ziele zur erreichen, soll der Nationalprodukt jährlich im Durchschnitt um 10,2%; das NP. des sozialistischen Sektors um 11,2% wachsen. Der Anteil des Industrieprodukts wird statt 41,46%, im Jahre 1985 62,79%; das, der Landwirtschaft, statt 34,35% nur 15,89% ausmachen.

9. Die Konzeption bezeichnet als wichtigste Entwicklungszweige unserer Wirtschaft folgende Reproduktionskreise:

— Der Agrarkomplex, entspricht selbstverständlich der Forderung, die natürliche Gegebenheiten optimal auszunützen, am besten. Er stellt schon jetzt 36% der aktivität der Gemeinde, und wird diese Stellung bis 1985, trotz des grossen aufschwunges, und trotz der relativen Verminderung des Anteils der Landwirtschaft fast im Ganzen behaupten. 1985. soll dieser Anteil 34,5% sein.

— Der nächste prioritätszweig ist die an organische und organische chemische Industrie mit der Landwirtschaft auch engst verbunden. Ausserdem, wird die anorganische Chemie weiter ausgebaut; petrochemische Grundstoffe verarbeitet, plastische Massen erzeugt, und als besonders wichtig ist, die Verarbeitung von Nitrogen vorgesehen. Man kann eine sehr weite Entwicklung in diesem Industriekomplex voraussagen.

— Es soll hier als letzter, wenn auch nicht minder wichtig die Metalverarbeitende und Elektroindustrie erwähnt werden. Diese Industriezweige sind die ältesten und spontan formierten und ausgewachsenen Industriezweige in Subotica. Diese Industriezweige integriert, mittels ihrer Gemeinschaft „EMIS", be-

teiligen sich am Nationalprodukt der Industrie mit 24,35%, und der ganze Wirtschaft der Gemeinde mitlo, 39%. Sie sehen starke Entfaltung vor und werden im Jahre 1985 etwa 36,54% der Industrie bzw. 17,59% der Wirtschaft in Subotica erzeugen.

10. Selbstverständlich sollen die Obigen, nicht die Unwichtigkeit anderer Wirtschaftzweige bedeuten. Die holzverarbeitende, und andere Industriezweige wie z. B. Textil und Lederindustrie; das Baugewerbe, aber auch die tertiären Arbeitsgebeite, aber insbesondere der Innen und besonders der Aussenhandel; der Turismus und Gewerbe, werden auch hone Entwicklungsraten erleben.

11. Im Zeitalter der wissenschaftlichen und technologischen Revolution, wird die wissenschaftliche Arbeit; die Erziehungstätigkeit, die Gesundheitsfürsorge und überhaupt auch die Aktivitäten der Freizeitgestaltung ein unentberlicher Faktor der Wirtschaftswachstums und des Lebensstandards im Ganzen. In der Konzeption der Gemeinde, haben daher diese Arbeitsgebiete angemessenen Platz bekommen.

Ivić Blaško

A SZABADKAI HOMOKVIDÉK GYÜMÖLCSÉSZETE

Vajdaságban két nagykiterjedésű homokvidék van: egyik a bánáti úgynevezett Delibláti-homokpuszta, a másik a szabadkai—horgosi homokvidék Bácskában. Azonban az említett, gyümölcsészetéről és szőlészetéről híres homokvidéken kívül Bácska területén van még egy kisebb homokvidék, amely Zombor környékén terül el. (Aleksa Šantić, Regőce és Béreg.) Ez a vidék „fiatalabb" gyümölcstermelő terület, csak 1965-től létesítettek itt nagyobb kiterjedésű gyümölcsösöket.

A gyümölcsfákkal betelepített területek nagysága gyorsan növekedett a szőlővel betelepített területek rovására. Ez a következő táblázatból látható:

hektárokban

Homokvidék (községenként)	1965			1975		
	gyümölcs	szőlő	össz.	gyümölcs	szőlő	össz.
Kanizsa[1]	200	1200	1400	587	1156	1774
Szabadka[2]	365	4960	5325	2165	4560	6725
Zombor[3]	180	1330	1480	579	1406	785
Összesen	745	7460	8205	3131	6123	9254
Vajdaság	6200	29300	35500	12309	20798	33007

Vajdaságban ezen ágazatok húszéves fejlődését elemezve láthatjuk, hogy a gyümölcssel betelepített területek kétszeresére növekedtek, míg a szőlőskertek területe 30%-al csökkent.

[1] Horgos, Kispiac, Kishomok.

[2] Bácsszőlős, Šupljak, Palics, Radanovac, Napkeleti Szőlők, Csávoly, Kelebia, Buckák, Bajai Szőlők, Mérges, Csikéria, Skenderevo.

[3] Aleksa Šantić, Regőce, Rastina, Béreg.

A szabadka—horgos—regőcei homokvidéken a gyümölcsösök területi növekedése még kifejezettebb volt.

Az elmúlt húsz év alatt a társadalmi tulajdonban lévő gyümölcsösök és a magántulajdonban lévő kisebb gyümölcsösök megnégyszereződtek. Figyelemre méltó, hogy legtöbb esetben korszerű (intenzív), belterjes gyümölcsösöket telepítenek, melyeken területegységenként nagyobb a gyümölcsfák száma, könnyű és olcsó a megmunkálásuk (metszés, növényvédelem). Ugyanakkor az új gyümölcsösöket jobb minőségű fajtákkal telepítik be.

A szőlőtermesztés a homokvidékeken is pang, területileg pedig állandóan csökken, mert a szőlőskertek elöregedtek, fajtaösszetételük kedvezőtlen, a termesztési folyamat elavult, korlátozott a gépesítés lehetősége (például a közepes nagyságú traktorral történő megművelés). Az említetteken kívül a szőlő alacsony felvásárlási ára, valamint a költséges reprodukciós anyagok is hozzájárulnak a termelők tartózkodó megtartásának kialakításához.

A gyümölccsel betelepített terület leggyorsabban Szabadka környékén növekedett, azután a horgosi majd a zombori—regőcei homokvidéken.

Észak-Bácskának 28 000 ha gyümölcs- és szőlőtermesztésre alkalmas homokos területe van. Ma ebből körülbelül 9500 hektárt használnak erre a célra. A fennmaradt terület egy részét erdővel telepítették be, ami indokolt is, a többit viszont nem gazdaságos módon használják ki (szántók, homokos legelők). Ezért ezeken a területeken minél előbb jól jövedelmező és hasznos gyümölcsösöket kellene létesíteni.

A gyümölcsfákat úgy számoljuk össze, hogy a gyümölcsösökben és a szőlőskertekben található gyümölcsfákat összeadjuk. Egyes becslések szerint 1966-ban egymillió-nyolcszázezer termő és nem termő fa volt a két szektorban együttvéve a szabadka—horgos—regőcei homokvidéken, 1975-ben pedig 2 529 000.

A HOMOKOS TALAJ ALAPVETŐ ÖKOLÓGIAI TULAJDONSÁGAI

Éghajlati jellegzetességek:

— Hőmérséklet.

Az évi átlaghőmérséklet 10,7 °C, a vegetációs időszak átlaghőmérséklete 16,8 °C, ami azt mutatja, hogy Észak-Bácskában alacsonyabb a hőmérséklet, mint a tartomány más területein. Júliusban van a legmelegebb, januárban pedig a leghidegebb. A legalacsonyabb abszolút hőmérsékletet Palicson februárban mérték —26,7 °C míg Zomborban január hónapban —27,7 °C jegyeztek fel. Az első fagy ezen a vidéken

október 10-én az utolsó pedig április 21-én van. Az évi összhőmérséklet átlagosan 4000 °C (a minimális 1956-ban 3450 °C, a maximális pedig 1951-ben 4350 °C volt).

Ha a homokvidék hőmérsékleti tulajdonságait összehasonlítjuk más gyümölcstermő vidékek (Skopje, Niš, Belgrád, Tuzla, Maribor stb.) azonos tulajdonságaival, több hazai és külföldi szakértő (Passeckr, Mohácsy és Stanković) vizsgálatai alapján megállapíthatjuk, hogy a homokvidék hőmérsékleti feltételei megfelelnek a legtöbb gyümölcsfajta termesztésére.

— Csapadék.

A homokvidék — összehasonlítva a tartomány és az ország más területeivel — csapadékban szegény. Az évi csapadékmennyiség Palicson átlagosan 499 mm, a vegetációs időszakban pedig 310 mm. A regőcei körzetben pedig évente átlagosan 570 mm, a vegetációs időszakban 357 mm csapadék hullik.

Shulz és Kemmer, valamint Lösehnig, Sztoicskov és Nyújtó vizsgálatainak alapján a gyümölcs termesztéséhez — megfelelő elosztással — évi 500—800 mm csapadék szükséges (a legvízigényesebb gyümölcs az alma, majd a körte és a szilva).

A fent említett adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az Észak-Bácskai homokvidék gyümölcstermesztés szempontjából csapadékban szegény terület, és ha nem létezne valamilyen más kiegészítő vízforrás (a talajvíz közelsége), akkor nem volna lehetséges a gyümölcstermesztés ezen a vidéken.

A levegő évi átlagos viszonylagos nedvességtartalma 75% (Palics) és 76% (Zombor), a vegetációs időszakban pedig 69% (Palics). A levegő abszolút nedvességtartalma júliusban a legmagasabb, és januárban a legalacsonyabb.

A jégverés sűrűsége a körzetben közepes: minden tíz évre 2,5 jégveréses esztendő jut. A jégverés leggyakrabban az április—júliusi időszakban fordul elő.

A szél gyakorisága és erőssége szempontjából a homokvidék, más gyümölcstermesztési körzetekhez viszonyítva, kedvezőbb helyzetben van. A hattól nagyobb Beaufort-skála szerinti erősségű szél átlagosan évente 31 napon, a vegetációs időszakban pedig 17 napon fordul elő. Az erős szelek leginkább márciustól májusig jelentkeznek.

— A talaj jellegzetességei

Mechanikus és vegyi összetétele, valamint más alaptulajdonságai alapján a homokvidék talaja könnyű, laza humuszban és más tápláló anyagokban (könnyen felhasználható foszfor és kálium) szegény. Kivételt képez a regőcei homokvidék, melynek talaja valamennyivel jobb minőségű. A talaj mésztartalma különböző (4%—14%-ig), kivételt képez a mészben szegény, szürkéssárga, karbonátszegény (szenet nélkülöző) fekete, agyagos homokfajta.

A homokos talajfajták pH ellenhatása gyengén lúgos (alkalikus), kivételt képez néhány kisebb terület, ahol a pH ellenhatás kimondottan lúgos.

A homokos talajfajták a szóban forgó területen összetételük szerint különbözőek: szürkéssárga, barna, fekete és fekete-agyagos, valamint sós homok. Külön csoportot képez az úgynevezett rigolírozott homok, amelyet száz éven keresztül több éves kultúrák borítottak (gyümölcsösök, szőlők, erdők).

A homokvidék talajfajtáinak ilyen összetétele megköveteli a gyümölcsfák és a szőlők trágyázását, amennyiben szeretnénk minőségileg és mennyiségileg is kiváló szőlő- és gyümölcshozamokat elérni.

— A talajvíz.

Szőlő- és gyümölcstermesztés szempontjából a szabadkai homokvidék legkedvezőbb tényezője a talajvíz magas szintje és jó minősége.

A talajvíz hatásának vizsgálatai azt bizonyítják, hogy a gyümölcstermesztés ezen tényezője a termelés hordozója, mivel állandóan a gyümölcsfák gyökérrendszerének szintjén van. A talajvíz szintje Šupljak és Bácsszőlős környéken a legmegfelelőbb, és éppen ezért is érezhető a legjobban a termésre gyakorolt hatása is. Az említett körzetben a talajvíz mélysége 1—2,5 m között mozog. A szabadkai homokvidéken a talajvíz szintje Tavankut körzetében a legalacsonyabb (4—5,5), mivel ennek a vidéknek van legmagasabb tengerszint feletti magassága.

A vidék talajvizének szintje a következőtől függ: az évszaktól, a Duna és a Tisza vizének szintjétől, a csapadék mennyiségétől és annak eloszlásától.

Összegezés.

Figyelembe véve az éghajlati viszonyokat, a homokos talajfajták pedológiai összetételét és a talajvíz szintjét megállapíthatjuk, hogy a szabadkai homokvidék megfelel az alma, a meggy, a barack, az őszibarack, a szilva és más gyümölcsféleségek termesztésére, beleértve a szőlő (főleg a borszőlő) termelését is.

TERMÉSHOZAMOK

1975-ben a termő gyümölcsfák száma az össz gyümölcsfák 85%-át képezte. A termő gyümölcsfák 50% alma volt, 18% szilva, 10% barack, 7% meggy, 6% őszibarack, a fennmaradt 9%-ot a körte, cseresznye, birsalma és a dió képezte.

A legtöbb gyümölcsfa mind a társadalmi, mind magánszektorban a homokvidék szabadkai körzetében van, ezt a körzetet a horgosi, majd a zombori körzet (Regőce, Aleksa Šantić) követi.

A következő táblázat a homokvidék termőfáinak számát és a termelési eredményeket körzetenként mutatja be, az 1975-ös évben.

Gyümölcsfajták	Zombor		Horgos		Szabadka	
	gyümölcs-fák (000)	ter-més (t)	gyümölcs-fák (000)	ter-més (t)	gyümölcs-fák (000)	termés (t)
alma	115	2 082	315	13 960	641	26 546
körte	14	132	10	330	67	1 185
birsalma	5	31	2	54	23	338
cseresznye	15	175	10	173	27	495
meggy	29	328	13	190	110	1 708
barack	14	88	23	285	154	2 511
szilva	73	720	35	1 008	265	6 185
őszibarack	10	141	15	260	106	1 559
dió	11	140	2	32	21	387

1975-ben a 2 136 000 termő gyümölcsfáról összesen 61 038 tonna friss gyümölcsöt szedtek le, vagyis egy fáról átlagosan 30 kilogrammot. A legjobb termést az alma adta (az össz gyümölcs 70%-a alma). Egy almafáról átlagosan 41 kg almát szedtek le, ami igen jó terméseredménynek számít. A társadalmi szektor ültetvényein fánként átlagosan 49 kg almát termesztettek, míg a magántermelőknél ezt 28 kilogrammra becsülik.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a szabadkai homokvidék 1975-ben Jugoszlávia minden lakossának 3 kg gyümölcsöt termett.

A gyümölcstermesztés dinamikus fejlődését a gyümölcsfák számának növelésével és az átlaghozam növelésével érték el. Ha már a fejlődésnél tartunk, nem szabad figyelmen kívül hagyni a további fejlődés távlatait sem. Észak-Bácskában még kb. 8000—10 000 hektár földművelés szempontjából igen gyenge homokos terület van, ami nagyon megfelelne minőségi gyümölcsültetvények, vagy szőlőültetvények létesítésére. Tehát ezeken a területeken is kiváló minőségű, diabetikus és vitamindús élelmiszert, esetleg élelmiszeripari nyersanyagot lehetne termeszteni, amely a kivitel céljaira is megfelelne.

Az alábbiakban megvizsgáljuk a homokvidék szabadka—horgosi körzetének fontosabb gyümölcstermelő központjaiban elért terméseredményeket.

A fák száma (000)	A magánszektor 1975-ben elért termel. eredményei					
	Bács-szőlős	Palics—Šupljak	Kele-bia	Novi Grad Radanovac	Tavankut Skenderevo	Horgos Kispiac
alma						
a termőfák száma	62	45	58	130	46	61
termés (t)	1984	1446	1160	2600	1380	3760
körte						
a termőfák száma	12	11	10	18	5	7
termés (t)	288	342	147	102	125	272
szilva						
a termőfák száma	3	16	52	63	65	20
termés (t)	99	421	927	1134	1950	621
őszibarack						
a termőfák száma	16	8	14	45	16	15
termés (t)	288	155	98	540	320	368
barack						
a termőfák száma	5	7	34	33	17	22
termés (t)	26	122	268	363	412	271
meggy						
a termőfák száma	5	8	11	6	25	8
termés (t)	59	16	110	33	490	145
cseresznye						
a termőfák száma	1	2	6	4	2	7
termés (t)	11	42	67	53	53	152
birsalma						
a termőfák száma	1	2	4	4	3	1
termés (t)	9	39	53	46	52	19

Legnagyobb átlagtermést (főleg almából) a bácsszőlősi, horgosi és palicsi termelők értek el. A jó eredmények a talajvíz magas szintjének és a megfelelő agrotechnika alkalmazásának köszönhetők.

A HOMOKVIDÉK GYÜMÖLCSFÉLESÉGEI[1]

Sok gyümölcstermesztő és gyümölcsfogyasztó számára érdekes lehet az a kimutatás, amely összefoglalja, hogy milyen fajta és minőségű gyümölcsöket termesztenek a szabadkai homokvidéken.

[1] A gyümölcsféleségeknél a közhasználatban elterjedt elnevezéseket és a kiejtés szerinti írásmódot használtuk.

A kutatómunka eredményei, amelyet ezen a téren a társadalmi és a magánszektorban végeztem 1946-ban, 1966-ban és 1975-ben, a termelők dinamikus átorientálódását tükrözik a gyümölcsfajták kiválasztásában.

Almafajták

A mezőgazdasági magánszektor almafa állományának értékelésénél az 1945—1946-ra vonatkozó ankéttal a termelők 3%-át, az 1965—1966. évi ankéttal a termelők 6,5%-át, az 1975. évi ankéttal pedig a termelők 8%-át öleltük fel. A társadalmi tulajdon ültetvényeinél az almafajták részesedésére vonatkozó adatokat a munkaszervezetek szakszolgálataitól kaptuk. Az 1946-ra vonatkozó ankéttal a társadalmi szektor nincs felölelve, tekintettel arra, hogy nem voltak ilyen ültetvények.

A társadalmi szektor ültetvényein levő almafajták

Almafajták	1966	1975	(százalékban)
Jonathan	47,00	44,5	
Jonathan red	—	0,5	
Piros delicions	20,5	10,5	
Starking	5,0	3,5	
Eyed red	—	2,5	
Rich red	—	2,5	
Arany delicions	18,5	23,0	
Húsvéti rozmaring	5,0	4,0	
Téli arany parmin	2,0	1,0	
Téli kései fajták (Mellrose, Starkrimszon, Stayman red, Granny Smith)	1,0	3,5	
Téli, kései almafajták összesen	99,0	95,5	
Mantet	—	1,3	
Korai stark	—	1,3	
James Greeve	—	1,0	
Melba	—	0,6	
Más nyári almák	1,0	0,5	
Nyári almafajták Összesen	1,0	4,5	

A táblázat adataiból látható, hogy a tízéves fejlődési időszakban meghatározott minőségi változások keletkeztek, de nem olyan ütemben, mint amilyenben arra lehetőség van az ökológiai, piaci és egyéb feltételek következtében. Különösen alacsony a jó minőségű Eyed red, Rich red és egyes nyári almafajták részaránya.

A társadalmi ültetvényeken az almafajták részaránya minimális, vagyis a fajtákat egységesítették, a magántermelőknél azonban annál heterogénebb az összetétel, amit a következő táblázatból is láthatunk.

Az almafajták részaránya a magánszektor ültetvényein

(százalékban)

Almafajták	1946	1966	1975
Belicsnik (Péter-Páli)	9	0,4	0,1
Mantet	—	—	2,2
Raritán	—	—	+
Korai stark	—	—	1,3
Piros Asztrahán	6	1,5	0,7
Lódi	—	—	0,2
James Greeve	—	—	1,5
Fontos alma	12	0,8	0,6
Fahéj alma	+	0,7	0,2
Piros korai	—	+	+
Melba	—	—	1,1
Early blaze	—	—	0,6
Virginiai rózsa	1	0,2	0,1
Sárlámovszki	+	+	+
Sándor császár alma	+	+	+
Nyári és őszi fajták összesen	27	3,6	8,6
Jonathan	16	60	30,8
Jonathan gold	—	—	0,8
Jonathan red	—	+	1,6
Eyed red	—	0,5	5,9
Rich red	—	1,1	4,9
Arany delicions	—	5,0	22,2
Piros delicions	—	7,0	6,0
Starking	—	9,5	3,7
Starkrimson	—	+	3,8
Mellrose	—	+	2,7
Húsvéti rozmaring	24	8,7	2,9
Téli arany parmin	12	1,6	0,6
Mutsu	—	—	0,5
Gold spur	—	—	3,1
Szépvirágú (Belle fleur)	0,1	0,4	0,3
Bauman	—	+	+
Bismarck	+	+	+
Londoni peping	0,1	0,4	0,2
Ripston peping	0,1	0,4	0,2
Newton peping	—	—	+
Parker peping	+	+	+
Téli kálvil	0,1	0,1	+

Batulem	+	0,1	+
Budimka	+	+	+
Szabadkai szercsika	2,0	+	+
Pogácsa alma	8	0,1	+
Cigány alma	2	0,2	+
Kanadai renet	2,1	0,2	0,1
Rombyuti	—	+	+
Koksz orange	+	+	+
Francia bőralma	1,0	0,1	+
Török Bálint	0,8	0,3	0,1
Entz rozmaring	0,2	+	+
Staymored	—	+	+
Van Mons	+	0,3	+
Más almafajták	4,5	0,4	1,0
Téli fajták összesen	73,6	96,4	91,4

(Megjegyzés: A + jel azokra a fajtákra vonatkozik, amelyeknek részaránya elenyésző, a — jel alatt pedig a fajta kihalása értendő.)

A magánszektor ültetvényein szemmel látható változások álltak be az almafajták részesedését illetően. Észrevehető, hogy arra törekszenek, hogy a gyenge minőségű (Belicsnik, Piros Asztrahán, Húsvéti rozmaring, Pogácsa) almafajtákat kiirtsák, mivel ezek után kicsi a kereslet. Egyes fajtáknál csökken az állomány, mert nem ellenállóak bizonyos parazitákkal szemben, (a Jonathan: liszharmat, keserű rothadás; Starking: gyors kásásodás; a Londoni peping szintén). A felsorolt fajták mellett új jóminőségű, keresett, kellemes ízű, szép színű, jó illatú almafajtákat ültetnek, mint az Eyed red, Arany delicions, Mellrose, Jonathan red, Rich red, valamint a korai Mantet, James Greeve, Melba, Lódi, és hasonlók.

Az ültetvények növekedése és a minőségibb fajták nagyobb részaránya mellett a magántermelők nagy része elfogadta a korszerű termesztés technikáját, ami azt jelenti, hogy alacsonyabb, a talajhoz közel álló fajtákat termesztenek, mert így könnyebb a szüret, a védelem és a metszés.

Nemcsak az alma, hanem más gyümölcs esetében is felfigyelhetünk arra a jelenségre, hogy növekszik a minőségibb fajták részesedése az újonnan telepített gyümölcsösökben.

BARACK: E gyümölcs 90%-át kb. egyenlő megoszlással két fajta képezi: a Kecskeméti rózsa és a Magyar legkiválóbb. Megtalálható még a korai telt és az Ananászbarack.

SZILVA: Vidékünkön legtöbb a Besztercei szilva, míg az asztali szilvákból (Stanley, Kaliforniai, Gróf Altán, Kék ringló) kevesebb van.

A MEGGYBŐL a következő fajták az elterjedtek: Májusi, Lot, cigány meggyek, Spanyol, Kelerisz, Hayman rubin stb.

Környékünkön az alma után az ŐSZIBARACK képviselteti magát a legtöbb fajtával. Elterjedtek a korai fajták, az értékes kései fajták és

az úgynevezett szőlőkben termők (ezek kimondottan aromásak és állandó mennyiségű termést adnak, tehát alkalmasak az ipari feldolgozásra). A sok fajta közül csak a legelterjedtebbeket említjük: Halle, Raun, Collins, Kardinális, Red heaven, Marettini, Olga királynő, Alberta, Amsden, Halberta, Stark early blaze, Kései halle stb.

A KÖRTÉK közül a legtöbb a téli Kieffer (rossz minőségű), a „Náci" körte, Júliusi tarka, Bécsi triumf, Klerzsó, Téli dékán, Mostohalány stb.

A gyümölcsfák egészségi állapota és a termés minősége a társadalmi tulajdonban lévő ültetvényeken magas szinten van, mivel nagy gondot fordítanak a trágyázásra, a gyümölcsvédelemre és más egyébre. A magántermelők között is szép számban akadnak olyanok, akik gondozott ültetvényeken, kiváló termelési eredményeket érnek el.

A gyümölcstermesztésben jelentkező változások és a több éves gyakorlat azt mutatja, hogy ma már nem okoz gondot elegendő és jó minőségű gyümölcsöt termeszteni, a probléma inkább az eladásnál, az értékesítésnél jelentkezik, mivel:

— nem létezik szakosított és jól szervezett gyümölcsfelvásárló- és -forgalmazó-hálózat,

— ezen a vidéken nincs elegendő hűtőház,

— környékünkön nincs korszerű feldolgozóipar,

— nem létezik gyümölcs- és szőlőtermesztésre szakosított szakszolgálat, és ugyancsak hiányzik a fiatal gyümölcs- és szőlőtermesztőket képesítő iskola is.

A homokvidék gyümölcstermesztésének dinamikus, korszerű és helyes fejlesztése, véleményem szerint, elképzelhetetlen a gyümölcsészeti mikrokörzetek részletes telepítési, termesztési, feldolgozási és értékesítési terve nélkül. Az említett tervek készítésekor figyelembe kell venni a Vajdaság gyümölcstermesztésének hosszú távú fejlesztésére vonatkozó koncepcióit is.

A tervek elkészítését a következő előmunkálatoknak kell megelőzni:

Mindkét szektorban (társadalmi és magán-) mikrokörzetenként össze kell írni a gyümölcsösöket és a szőlőket, valamint számba kell venni a gyümölcsfákat (termők, nem termők) és a gyümölcsfajtákat, azután fel kell mérni a fánkénti hozamot és a termés minőségét (ki kell vizsgálni az agrotechnika alkalmazását is). Ugyanakkor meg kell állapítani azoknak a homokos területeknek a nagyságát, amelyeket szántóföldeknek és legelőknek használnak. A piackutatás is elengedhetetlen egyes gyümölcsféleségek keresletének megállapítása céljából.

Csak az egybegyűjtött adatok rendezése és feldolgozása után kerülhet sor a gyümölcstermesztés (beleértve az apró gyümölcs: málna, földieper, ribizli és áfonya) hosszú távú fejlesztési tervének kidolgozására.

A fenn vázolt feladatok teljesítése mindenképpen sürgető, hisz a késlekedés anyagi kárral jár.

Fordította *Árokszállási-Borza Gyöngyi*

Rezime

Kratak prikaz o voćarstvu na Subotičkoj pješčari (subotičko—horgoško—riđičkoj)

Pjeskovito područje na sjeveru Bačke (Pješčara) od 1939. godine, a naročito od 1959 godine, kao veoma pogodan ekološki reon za uzgoj dugogodišnjih vrsta (voćaka, vinove loze i šumskih vrsta) danas je poznat voćarski bazen.

Ovo pretvaranje pjeskovitih siromašnih i niskoproduktivnih oranica, pašnjaka i livada u savremene voćnjake je tim značajnije, jer pšenica, raž, kukuruz i sl. kulture na tim tlima ne pokrivaju ni direktne troškove u ekstenzivnom sistemu gazdovanja. Međutim jabuka, kao vodeća voćna vrsta, zatim višnja, kajsija, pa breskva, šljiva i druge vrste sa vrlo dobrim sortama daju visoke prinose, vrijednost proizvodnje i ostatak čistog dohotka.

Najjači proizvodni reoni u okviru cca 28.000 ha pješčarskih površina na području komune Kanjiža—Horgoš, Subotica i Sombor (Al. Šantić, Riđica i dr.) ubraja se Bački Vinogradi, Hajdukovo, Horgoš i Palić, dakle tamo gdje je nivo podzemne vode najbliži površini, pa tu vodu koriste biljke sa razvijenim korjenovim sistemom, jer padavina nema dovoljno u VII i VIII mj., kada je za razvoj plodova najpotrebnije.

Ostali reoni su većom nadmorskom visinom i sa dubljom podzemnom vodom su bez navodnjavanja manje produktivni (Tavankut, Ljutovo, Al. Šantić i dr.).

Da bi proizvođači ostvarili visoku proizvodnju i kvalitet neophodno je redovito đubriti (hraniti) i zaštićivati voćke i vinovu lozu od raznih bolesti i štetočina.

Ovom prilikom treba istaći, da se u zadnjih desetak godina ozbiljno krče vinogradi (vadi vinova loza), a voćnjaci podižu i to sa prilično kvalitetnim sortama Kombinati proizvode jabuke sa nekoliko sorti, a ind. proizvođači od nekoliko desetina, ali napuštajući loše i nekvalitetne sorte. U pogledu kajsija vodeće sorte su Mađarska najbolja i Kečkemetska ruža, a kod višanja je pored Senteške, Kereške, Majuške, Španske i dr. dobila veće mjesto Keleris, Hajmanov rubin, Cigančica i dr., koje su samoplodne i donose redovito rod.

Obzirom na prilično velike površine pogodne za razvoj voćarstva (i vinogradarstva) predviđeno je, da se do 1980. i 1985. godine ozbiljno povećaju površine pod voćnjacima, a ukupna proizvodnja da dostigne preko 6.000 vagona voća.

U obrađenom materijalu je prikazan kvalitet i sortiment jabuka i dr. voća, kretanje prinosa po sektorima i po reonima.

Zusammenfassung

Ein Überblick über den Obstbau auf dem Sandboden Suboticas (Subotica—Horgoš—Riđica)

Die sandige Landschaft der Nordbačka, die sich von 1939 und besonders von 1959 an als ein sehr günstiges ekologisches Gebiet für die Zucht von langjährigen Pflanzenarten (Obstbäume, Weinreben und Waldarten) erwiesen, hat, ist, heute als Obstzüchterbereich bekannt.

Die Verwandlung der sandigen, produktivarmen Äcker, Weiden und Wiesen in moderne Obstgärten ist desto bedeutungsvoller, wenn man die Tatsache vor den Augen hält, dass Weizen, Roggen, Mais und ähnliche Kornsorten auf diesem Boden nicht einmal die unmittelbaren Kosten bedecken können. Im Gegensatz hierzu bringen Äpfel, als die führende Obstsorte, dann Sauerkirschen, Aprikosen, Pfirsiche, Pflaumen usw. hohe Beträge; sie bedecken also die Produktionskosten und bringen reinen Gewinn.

Zu den stärksten Produzenten im Rahmen der circa 28.000 ha sandiger Fläche auf dem Gebiet der Gemeinden Kanjiža—Horgoš, Subotica und Sombor (Al. Šantić, Riđica u.a.) zählen Bački Vinogradi, Hajdukovo, Horgoš und Palić, also dort, wo der unterirdische Wasserspiegel der Oberfläche am nächsten liegt. Dieses Wasser benötigen nämlich diejenigen Pflanzen mit einem entwickelten Wurzelsystem, denn gerade im siebten und achten Monat, wenn es für die Entwicklung der Früchte am notwendigsten ist, sind die Niederschläge ungenügend.

Die übrigen Gebiete, die höher über Meer liegen und einen tieferen unterirdischen Wasserspiegel aufweisen, sind ohne Bewässerung weniger produktiv (Tavankut, Ljutovo, A. Šantić u.a.).

Zur Erhöhung der Produktion und Qualität müssen die Obstbäume und Weinreben regelmässig gedüngt und vor verschiedenen Krankheiten und Schädlingen geschützt werden.

Hier müsste hervorgehoben Werden, dass die Weingärten in den letzten zehn Jahren ernsthaft abgestockt werden (die Weinreben werden herausgezogen), während die Zahl der Obstgärten, insbesonders diejenigen mit ziemlich qualitätiven Sorten, zunimmt. Anders als die Kombinate, die nur einige Sorten von Äpfeln züchten, geht die Zahl der Sorten bei den individuellen Obstzüchtern über zehn hinaus, und zwar ohne Rücksicht auf die schlechten und qualitätsarmen Sorten. Was Aprikosen betrifft, sind unter den führenden Sorten die ungarischen am besten, wie z. B. die „Rose" aus Kečkemet. Bei Sauerkirschen haben neben den „Sentischen", „Kerischen", „Maischen", „Spanischen" u.a. die „Keleris", „Hajmaner Rubin", „Cigančica" einen höheren Platz erworben, also diejenigen die sich selbst befruchten und regelmässig Früchte bringen.

Unter Berücksichtigung der ziemlich grossen Flächen, die für die Entwicklung des Obstbaus (und des Weinbaus) günstig sind, ist es vorgesehen, dass die für Obstgärten benutzten Flächen bis 1980 und 1985 ernsthaft erhöht werden, während sich die Gesamtobstproduktion über 6.000 Waggons steigert.

In der vorliegenden Studie werden die Qualität und das Sortiment von Äpfeln und anderen Obstsorten sowie die Schwankung der Beträge nach Sektor und Gebiet erläutert.

Somogyi Sándor

A KEVERÉKTAKARMÁNY IPARI ELŐÁLLÍTÁSÁNAK JELENTŐSÉGE VAJDASÁGBAN

Bevezető

A keveréktakarmány ipari termelésének mai formája aránylag újkeletű. A takarmány termelését 1870-ben kezdték meg először Poroszországban a lovasság részére. A takarmánytermelés terén Németországban érték el az első jelentős eredményeket is. Az első világháború kitörése előtt, évenkénti 0,5 millió tonna termelést valósítottak meg; 1934-ben pedig 1,5 millió tonnát. A második világháború után az 1964—65. évi termelésük már túlhaladta az 5 millió tonnát. Hollandia, a fejlett állattenyésztő ország, állatállományának nagyságához mérten a keveréktakarmány termelésének legjelentősebb képviselője. Egyes számítások alapján állattenyésztésük az összes szükséges koncentrált takarmánymennyiség 85%-át ipari keveréktakarmány formájában használja fel.

A keveréktakarmány ipari előállítása a szocialista országokban, így nálunk is, csak a második világháború utáni időszakban indult fejlődésnek. A rövid idő alatt aránylag figyelemreméltó eredmények születtek. Tíz évvel ezelőtt Jugoszlávia termelése túlhaladta az 1 millió tonnát, 1970-ben pedig 2,5 millió tonnát. Jugoszláviában 1972-ben a takarmány feldolgozása 3,5 millió tonna potenciális kapacitással és elegendő tapasztalattal rendelkezett.

Az állattenyésztés problémái és stagnálása az utóbbi években a takarmány ipari termelésének stagnálásához vezetett. Tekintet nélkül az időszakonként jelentkező problémákra az ipari keveréktakarmány alkalmazása a háziállatok takarmányozásában és állattenyésztésünkben növekvő tendenciát mutat, és ezen a téren további fejlődés várható.

A búza termesztésére, az ipari melléktermékekre, az aránylag fejlett sertés- és baromfitenyésztésre, valamint a keveréktakarmány-fogyasztásra való tekintettel kiemelt jelentősége van hazánkban a vajdasági keveréktakarmány-termelésnek, mivel az Jugoszlávia keveréktakarmánytermelésének a 22%-át adja.

A keveréktakarmány termelésének jelentősége

A lakosság folytonos számbeli növekedése, jövedelmének és életszínvonalának emelkedése fokozza az állati eredetű táplálék iránti keresletet. Tekintettel a fejlett országokhoz viszonyított állati eredetű proteinek fogyasztásában tapasztalható lemaradásunkra (1. ábra) a jövőben — ha figyelembe vesszük gyors gazdasági fejlődésünket — igen jelentős változásokat várhatunk. Szembeötlő, hogy az egy főre eső napi fehérjefogyasztás 90 gramm felett mozog, azonban összetételében igen kevés az állati eredetű fehérje. Hamarosan változás várható mind az összfogyasztásban, mind az állati eredetű fehérjefogyasztás növekedésében és a növényi eredetű fehérjefogyasztás csökkenésében. A táplálkozás fehérjetartalmának a nemzeti jövedelem szintjétől való függősége és a változások irányvonala jól látható a 2. ábrán.

A nemzeti jövedelem növekedésével párhuzamosan a fehérjefogyasztás is emelkedik, kezdetben eléggé hirtelen, később az ember fiziológiai szükségleteinek szintjén állapodik meg. A fehérjefogyasztás hirtelen növekedése a nemzeti jövedelem szintjén, mely kb. 500 $ lakosonként, az olcsó növényi eredetű fehérjék fogyasztásának és az állati eredetű fehérjefogyasztás viszonylagosan gyors növekedésének tudható be. A későbbi egyenletesebb növekedés az állati eredetű fehérjék további fokozottabb fogyasztásával, valamint az olcsó és kevésbé minőségi fehérjék, főleg a búzából származók fogyasztásának csökkentésével magyarázható.

A nemzeti jövedelem emelkedésének következményeként az állati eredetű termékek iránti kereslet növekedését várhatjuk. Az állati eredetű fehérje iránti kereslet továbbra is növelni fogja Vajdaság SZAT állattenyésztési termékeinek a kivitelét, melyet az élelmiszertermelés hosszú távú fejlesztési terve alapján tovább kell fejleszteni.

Mindebből az következik, hogy a jövőben elmaradhatatlan az állattenyésztés fejlesztésének és a takarmányalapnak állandó bővítése. Az állati eredetű táplálék iránt mutatkozó növekvő szükséglet nem elégíthető ki a külterjes gazdálkodás módszereivel, vagyis a takarmánynövények vetésterületének növelésével és behozatal útján. Az emberiség egész sor más tevékenysége csökkenti a mezőgazdasági területet, így egyre szükségesebb a mezőgazdasági kultúrák olyan fajtáinak termesztése, amelyek termékeit közvetlenül tudják hasznosítani az emberek táplálkozásában. Mindezek alapján a lehetőségekhez mérten inkább csökkenteni kell a takarmánynövények vetésterületét, mégpedig a terméshozam egységnyi területen történő növelésével. A belterjes gazdálkodás a maga részéről korszerűbb agrotechnika alkalmazását, termőképesebb fajták kiválasztását, a betakarítás és tárolás hatékonyabb módszereit és a takarmány felhasználásának ésszerűbb módozatait követeli meg.

Mint ismeretes a háziállatok a növényi eredetű termékeket igen gyengén alakítják át állati termékekké, éppen ezért a genetikus potenciálokat is fel kell javítani ezen a téren. A háziállatok konverziójának alacsony fokát igazolják a következő adatok is.

A fehérjeátalakítás összehasonlító adatai különböző állati eredetű termékek előállításában

1. táblázat

Állati eredetű termékek	Elért világszint	Gazdaságilag igazolt felső szint	Energetikailag lehetséges felső sz.
	A fehérjék %-ban kifejezett átalakítása		
Marhahús	16	18	22
Sertéshús	25	30	35
Baromfihús	33	35	40
Juhhús	10	12	15
Kenyér előállítás	43	48	50
Tojástermelés	30	33	40

Az első számoszlop a világon elért szintet mutatja, a másik két oszlop pedig azt bizonyítja, hogy a meglévő származási teljesítőképesség mellett a háziállatok fiziológiai szükségleteinek kielégítési fokától és egyéb feltételektől függően elérhetők a takarmány átalakításának különböző fokozatai.

Amikor a takarmány ésszerűtlen kihasználásáról beszélünk, voltaképpen hiányos tápértékére és összetételére gondolunk, mely szükségszerűen kihasználásának mértékét is csökkenti, hiszen a tápláló alkotórész miniuma nagy mértékben megszabja a többi összetevő kihasználását is.

A fiziológiai vizsgálatok és felismeréseik alkalmazása a háziállatok élelmezésének mindennapi gyakorlatában még a múlt században elkezdődött. Ma már ezen a téren nem fordulnak elő súlyosabb hibák, kivételt csak azok a területek képeznek, ahol még mindig a háziállatok élelmezésének belterjes módszerei érvényesek. Keveréktakarmányt előállító gyáraink már rég túlhaladták a keveréktakarmány voluntanisztikus strukturáltságának szakaszát, gyakorlatunkban azonban még mindig jelentős szerepet játszanak a keveréktakarmány előállításának klasszikus módszerei, melyek megfelelő naturális konverziót biztosítanak ugyan, de a keverék gazdasági optimumára vonatkozó kérdéseket megválaszolatlanul hagyják. Ha pedig a gyári termelés keretének és a keveréktakarmány használatának állandó bővülését vesszük figyelembe, akkor mindenképpen vitathatatlan, hogy a gazdasági optimalizáció problémája a háziállat-tenyésztés mind jelentősebb komponensévé válik.

A keveréktakarmány iránti kereslet egyre növekszik, következésképpen a keveréktakarmányt előállító gyárak így az állattenyésztés és a takarmány kihasználásának fontos tényezőivé válnak. A kiváló minőségű keverékek előállítása és optimális gazdasági áron történő eladása

1. ábra

Az egy főre eső napi gr-ban kifejezett fehérjefogyasztás 1970—71. évben

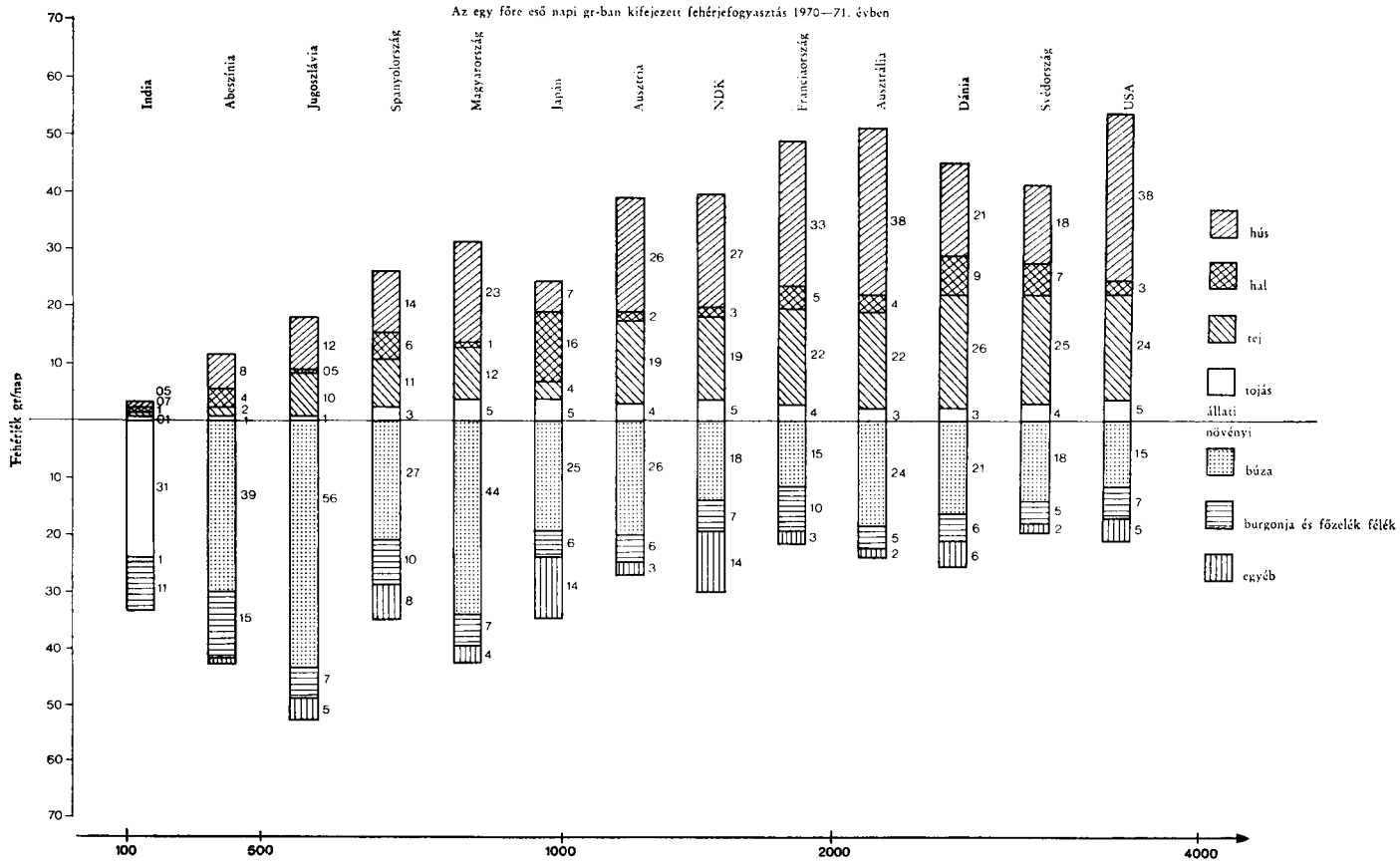

az egy főre eső gr-ban kifejezett napi fehérjefogyasztás

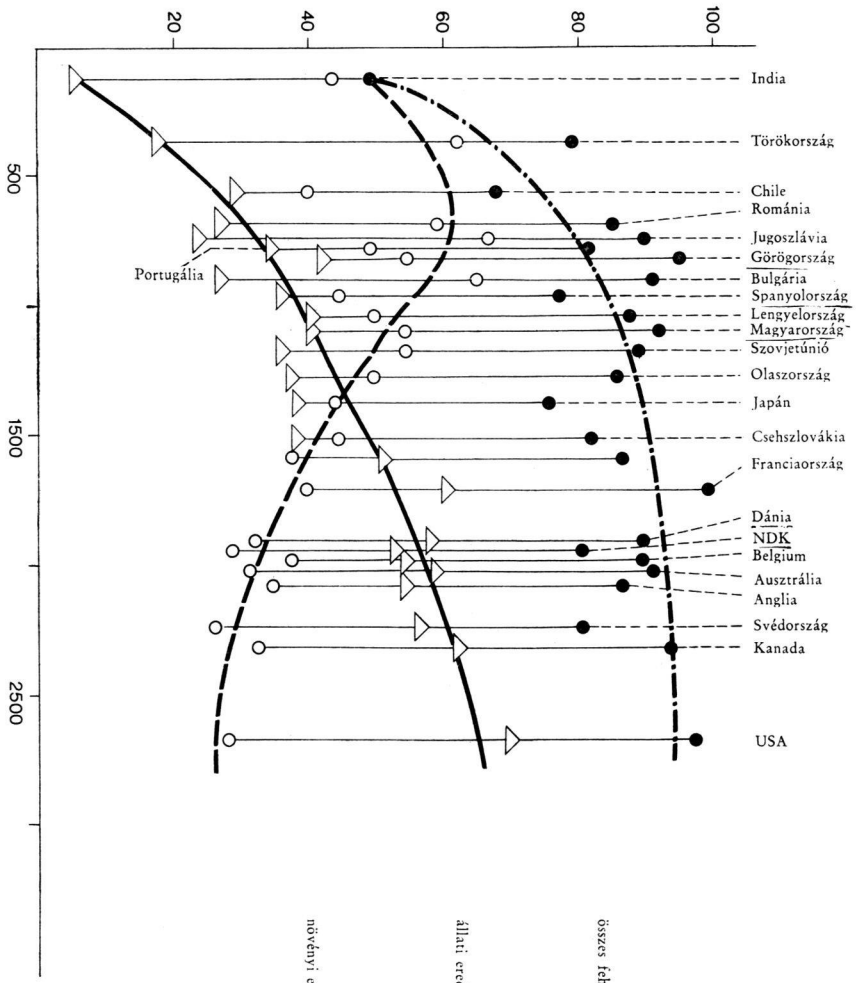

jelentősen befolyásolhatja az állattenyésztés fejlődését, valamint a takarmány állati érdetű termékekké való *természeti és gazdasági* átalakítását.

M. Winterhalter. A termelő felelőssége a takarmány káros hatásáért című 1967-ben megjelent cikkében a keveréktakarmány 2 500 000 tonna évenkénti termeléséről és a termelők felelősségéről ír, akiktől nagy mértékben függ az állattenyésztés *termelésének* rentabilitása és fejlődése.

Ez a kérdés az állattenyésztés gazdálkodásának szempontjából is rendkívül fontos, hiszen a háziállattartás összköltségeinek 60—80%-át a takarmány képezi. Ezt illusztrálja a sertéstenyésztés pénzügyi eredményének, valamint az élelmezés költségeinek kölcsönös összefüggése és a pénzügyi eredmények rugalmassága az élelmezés költségeihez viszonyítva. Az értékek ilyen alakulása azt igazolja, hogy az állattenyésztés egyes ágazataiban a termelés harmadik szakaszához érkeztünk, melyben minden újabb beruházás a gazdálkodás pénzügyi eredményét csökkenti. Mindez a háziállatok élelmezésére fordított beruházásokkal kapcsolatos gazdálkodás kérdésének rendezetlenségét igazolja, és azt hogy minden intézkedés, mely a takarmányozással kapcsolatos beruházások csökkentését irányozza elő, az állattenyésztés pénzügyi eredményének javulásához kell hogy vezessen.

Vajdaság SZAT keveréktakarmány termelésének jelentősége Jugoszláviában

Hazánk mezőgazdasági árutermelésében Vajdaság SZAT-nak nagy a mezőgazdasági teljesítőképessége.

Márton János A mezőgazdasági termelésben rejlő potenciál tényezői című cikkében írja: „Az USA-ban az élelmiszertermelés 1/6-át fordítják a konverzió javítására, továbbiakban a konverzió hatékonyságának folytán a takarmánymegtakarítás jelentősége az állattenyésztés termelésének növelését és a takarmánynövények vetésterületének *csökkentését* teszi lehetővé."

Vajdaság mezőgazdaságának részvétele a mezőgazdasági termékek felvásárlásában Jugoszláviában

2. táblázat %

	1973. év	1974. év
gabonafélék	61	61
ipari növények	50	59
zöldségfélék	20	22
gyümölcs	12	11
jószág	33	37
baromfi, tojás	6	6
tej és tejtermékek	15	14
összes felvásárlás	33	35

A táblázatból jól látható, hogy Vajdaság SZAT, amely Jugoszlávia összterületének 8,4%-át, összlakosságának 9,5%-át alkotja, tekintettel kiváló feltételeire és mezőgazdaságának fejlettségére hazánk összmezőgazdasági termékfelvásárlásának 33—35%-át fedezi. Különösen a gabonafélék és az ipari növények felvásárlása jelentős. Az állattenyésztés termékeinek felvásárlása a termelés irányvonalával és az állattenyésztés mezőgazdasági termelésben betöltött szerepével áll összhangban.

Vajdaság SZAT mezőgazdasági termelésének összetétele az 1971-es évben

3. táblázat

Ágazat	%-ban kifejezett részarány
1. Földművelés	61,0
— gabonafélék	41,5
— ipari növények	8,5
— zöldségfélék	6,9
— takarmánynövények	4,1
2. Állattenyésztés	35,3
— szarvasmarha-tenyésztés	11,7
— sertéstenyésztés	16,6
— baromfitenyésztés	6,3
— juhtenyésztés	0,3
— halászat	0,4
3. Gyümölcstermelés	1,6
4. Szőlőtermelés	0,7
5. Elsődleges feldolgozás	1,5

A táblázatból jól látható, hogy az állattenyésztés a mezőgazdasági termelés 30%-át teszi ki, és ha figyelembe vesszük, hogy Vajdaság állattenyésztése elsősorban a hústermelésre korlátozódott, akkor érthető az élőjószág 30%-os felvásárlása.

Vajdaság SZAT mezőgazdasági és állattenyésztési árutermelésének jelentősége még szembeötlőbbé válik, ha figyelembe vesszük a 4. táblázatot.

Vajdaság SZAT gazdaságának szerepe Jugoszláviában

4. táblázat JSZSZK = 100%

Területek	%-ban kifejezett részarány 1960.	1973.
Összgazdaság	12,0	11,4
Ipar	8,0	8,8
Mezőgazdaság	19,3	20,9
Erdészet	3,3	3,9
Építészet	7,7	9,0
Közlekedés	7,1	7,2
Kereskedelem és vendéglátóipar	10,8	10,2
Kisipar és kommunális tevékenység	12,6	11,2

Amint azt a táblázat is bizonyítja, Vajdaság SZAT gazdasága Jugoszlávia társadalmi termelésének mintegy 12%-át teszi ki, sőt a vajdasági gazdaság-mezőgazdaság a hazai mezőgazdaság társadalmi termékének 21%-át alkotja. Ezek szerint tehát Vajdaság mezőgazdaságának a mezőgazdasági termékek felvásárlásában kifejezett árujellege (3. táblázat) Jugoszlávia többi területéhez viszonyítva meglehetősen nagy. (Magától értetődik, hogy a mezőgazdaság ilyen fokú árutermelési jellege és az állattenyésztés ilyen szerepe a mezőgazdasági termelés összetételében alacsony a fejlett országokéhoz viszonyítva, azonban a birtoknyilvántartás összetételének változásával és a mezőgazdaságban a társadalmi szektor bővítésével jelentős változások tanúi lehetünk a jövőben.)

Jugoszlávia többi területéhez viszonyítva Vajdaság mezőgazdasága magas fokú árutermelő jellegét elsősorban fejlettebb társadalmi szektornak köszönheti, amelynek további bővítése az árutermelés növekedését idézi elő. Mivel a keveréktakarmányt elsősorban az állattenyésztési termékek termelői használják, Vajdaság SZAT-ban az ipari keveréktakarmánytermelés üzemrészlegeinek szerteágazó, fejlett hálózata alakult ki.

A hálózatot viszonylagosan kisszámú, 18 nagy kapacitással rendelkező ipari üzemrészleg (az összkapacitás kb. 700 000 tonna) és nagyszámú kisebb teljesítményképességű takarmánykeverő (kb. 230 takarmánykeverő 500 000 tonna összkapacitással) jellemzi, de szavatolja Vajdaság SZAT elsőbbségét Jugoszlávia keveréktakarmányának ipari termelésében.

A statisztikai közlöny adatai alapján, melyet a szövetségi statisztikai intézet adott ki 1973-ban, (nem teljes ankét alapján) az összes takarmánykeverő és takarmányt előállító üzemek 55%-a vajdasági volt. Ugyanakkor a teljes keverékmennyiség 55%-át, a fehérje tartalmú keverékek — szuper koncentrált takarmány 68%-át és az ásványi-vitamin jelleg keverékek 86%-át is Vajdaság SZAT állította elő.

A keveréktakarmány előállításának ilyen ipari jellege és (jórészt) az ilyen takarmányalapokra átállított állattenyésztés különös jelentőségű hazánkra nézve. Továbbfejlesztési terveink a takarmánytermelést lényeges stratégiai kérdésnek tekintik, következésképpen Vajdaság SZAT-nak figyelembe véve kedvező termelési feltételeit jelentős szerep jut ezen a téren. Különösen a koncentrált takarmány útján megvalósuló hústermelés bír nagy jelentőséggel. A fejlett állattenyésztő országok ismert irányvonalát követve a takarmányipar jelentőségének növekedése várható hazánkban is. Igen figyelemreméltó, hogy a fejlett országokban a felhasznált koncentrált takarmány 80—90%-át iparilag készítik elő, míg nálunk csak 50%-a készül ilyen eljárással. Mindezek után tehát a keveréktakarmány iparszerű termelésének bővülését várhatjuk, nemcsak az állattenyésztési alap növekedése és a koncentrált takarmányfogyasztás keretének bővülése következtében, hanem az iparilag előállított koncentrált takarmány szerepe miatt a takarmányfogyasztás összetételében is.

A nyersanyagok jelentősége a keveréktakarmány iparszerű termelésében

A keveréktakarmány iparszerű termelésének lényege: különböző összetételű nyersanyagok összevegyítése olyan állandó minőségű kész termékek előállítása céljából, melyek kielégítik a háziállatok egyes kategóriáinak szükségleteit. A technológiai eljárás nem követel drága berendezést, nagy emberi munkabefektetést és túl nagy üzemi beruházást, mindenesetre az összköltségek jelentős hányadát a nyersanyag költségei képezik, és ez csak növeli jelentőségét.

Amint azt a táblázat is mutatja, az anyagi költségek részvétele igen magas és 80% felett mozog. Sajnos nem rendelkezünk arra vonatkozó adatokkal, hogy az anyagköltségekben a nyersanyag költségei milyen arányban vesznek részt, azonban annyi bizonyos, hogy a legnagyobb részét alkotják. Az amortizáció, a személyi jövedelmek és járulékok mindössze néhány százalékos szinten mozognak.

A takarmány iparszerű termelésének és költségeinek ilyen alakulása folytán megállapíthatjuk, hogy a nyersanyagprobléma mindenfajta tanulmányozása döntő fontosságú. A legkisebb megtakarítás is sokkal többet jelenthet, mint az össz egyéb kiadás racionálizálása. Külön problémát jelentenek a nagy fehérjetartalmú nyersanyagok. Hazánkban a keveréktakarmány ipari termelését fehérjebehozatalra alapoztuk, mely épp a nyersanyag költségeire, a költségek legnagyobb tételére volt közvetlenül negatív hatással. Mind ebből világosan kitűnik, hogy a keveréktakarmány problematikájának vizsgálatakor nem hagyható ki a nyersanyag és elsősorban a fehérje kérdésének vizsgálata sem.

1. A keveréktakarmány ipari előállítása aránylag újkeletű. Ez főként a szocialista országokra, így a hazánkra is vonatkozik.
2. A lakosság folytonos számbeli növekedése, jövedelmének és életszínvonalának emelkedése fokozza az állati eredetű táplálék iránti keresletet. Hazánkban a lakosság élelmezésének irányvonalai azonosak lesznek, és a nemzeti jövedelem emelkedésének következményeként az állati eredetű táplálék iránti kereslet növekedése várhat.
3. Az állati eredetű termékek iránt mutatkozó növekvő szükséglet és Vajdaság SZAT-nak az állati termékek kivitelére vonatkozó irányvonala, az állattenyésztés és ezzel egyetemben a keveréktakarmány ipari termelésének további fejlesztését irányozza elő.
4. A takarmányipar jelentős tényezőjeként kell tekinteni a keveréktakarmány 50%-os fogyasztását az állattenyésztésünkben tapasztalható magvas táplálék összfogyasztásához viszonyítva. A fejlett országok példája — ahol a magvas táplálék fogyasztásában a keveréktakarmány 80—90%-ban van jelen — arról győz meg bennünket, hogy a keveréktakarmány szerepe a háziállatok táplálkozásában fokozatosan nálunk is megnövekszik, és ezzel párhuzamosan a keveréktakarmány termelése is megnagyobbodik.

A takarmány iparitermelés-értékének elemei (9.)

A termelés összértéke	A termelés összértéke	Anyagköltségek	Társadalmi termelés					Az 1972-ben termelt meny nyiség
			Összesen	Amort.	Nettó termék			
					Személyi jöv.	járulékok	többi akkum.	
Jugoszlávia	3.025.488	2.648.874	376.614	49.920	123.206	53.100	150.388	1.609.189
Bosznia-Hercegovina	133.253	117.252	16.001	1.840	5.407	2.991	5.763	80.234
Crna Gora	11.324	9.476	1.848	217	865	228	538	6.437
Horvátország	1.143.914	1.009.980	133.934	20.908	42.189	18.167	52.670	625.659
Macedónia	124.713	111.296	13.417	2.285	5.146	1.976	4.010	73.259
Szlovénia	329.804	291.188	38.616	7.041	16.423	6.311	8.841	135.765
Szerbia	1.282.480	1.109.682	172.798	17.629	53.176	23.427	78.566	687.835
szűkebb Szerbia	556.535	489.820	66.715	5.817	20.087	8.565	32.246	305.328
Vajdaság	695.079	593.186	101.893	11.078	31.529	14.205	45.081	366.147
Kosovo	30.866	26.676	4.190	734	1.560	657	1.239	16.360
Jugoszlávia	100	87.5	12,5	1,6	4	1,75	4,9	
Vajdaság SZAT	100	85.3	14,7	1,58	4,5	2,01	6,47	

5. A vajdasági keveréktakarmány-termelés Jugoszláviában nemcsak Vajdaság SZAT hazánk takarmánytermelésében kifejezett részvételében tükröződik, hanem e terület állattenyésztési árutermelésének keretében is.
6. A keveréktakarmány ipari termelésének egyik legjelentősebb tényezője a nyersanyag, ugyanis az anyagköltségek részvétele (s ezek főleg a nyersanyag költségei) 80% felett van. Következésképpen a nyersanyag és fehérje kérdés tanulmányozása elsőrendő fontossággal bír. A legkisebb megtakarítás is sokkal többet jelenthet, mint az össz egyéb kiadás racionalizálása.

Irodalom

1. Karlovanszky U. Pál: A fehérjeprobléma — Mezőgazdasági kiadó, Budapest, 1975.
2. de Lacroix Feaux: Die Mischifutterindustrie in der Bundesrepublik Deutschland, IV FEFAC Kongress, Berlin 1964.
3. Leenstra S.: Die Hiederlandische Misdifutterindustrie IV FEFAC Kongress, Berlin 1964.
4. Mijatović H.: Izgledi i potrebe industrije stočne hrane do 1985 godine, Krmiva, Zagreb, 1/15. szám.
5. Marton János, dr. Pataki Ernő, dr. Takács Jánosné: A mezőgazdasági termelésben rejlő potenciál tényezői, Gazdálkodás, 1968. II. sz.
6. Vajdaság SZAT hosszú távú fejlesztésének terve.
7. Šomođi Šandor: Korelaciona zavisnost i elastičnost finansijskog rezultata u odnosu na neke troškove u svinjarstvu, Novi privrednik — Subotica, 1969. 9/10. szám.
8. Statisztikai évkönyvek 1972., 1974. és 1975.
9. A Szövetségi Statisztikai Intézet 891. statisztikai közlönye 1975., Beograd (Az ipari termelés értékének struktúrája 1972-ben).
10. M. Winterhalter: A termelők felelőssége a takarmány káros hatásáért. Krmiva 12. sz. 1967., Zagreb.

Rezime

Značaj industrije stočne hrane u SAPV

Industrija stočne hrane je relativno mlada u svetu. Ovo posebno važi za njen razvoj u socijalističkim zemljama, pa i u našoj zemlji.

Kontinuelni prirast stanovništva, porast dohodka i životnog standarda povećava potražnju za proizvodima ishrane animalnog porekla. Tendencije u ishrani stanovništva naše zemlje će biti iste. Pod uticajem povećavanja nacionalnog dohotka, možemo očekivati stalno povećavanje potražnje za animalnim proizvodima.

Povećavanje potražnje za animalnim proizvodima i orijentacija SAP Vojvodine na izvoz tih proizvoda zahtevaće dalje razvijanje stočarstva, i u skladu s tim i industrijske proizvodnje krmnih smeša.

Kao značajan faktor razvoja industrije stočne hrane treba istaći i sadašnji nivo utroška krmnih smeša od svega 50% u odnosu na celokupnu potrošnju zrnate hrane u našem stočarstvu. Primer razvijenih zemalja sa učešćem krmnih smeša od 80—90% u utrošku zrnate hrane uverava nas, da će se učešće krmnih smeša povećavati i u ishrani domaćih životinja kod nas, pa prema tome i proizvodnja krmnih smeša.

Značaj vojvođanske proizvodnje krmnih smeša za Jugoslaviju se ogleda ne samo u visokom učešću SAP Vojvodine u Jugoslovenskoj proizvodnji stočne hrane, nego i u značajnom obimu robne proizvodnje stočarstva, koju podržava u ovom regionu.

U problematici industrijske proizvodnje krmnih smeša ističe se problem sirovina na prvom mestu, naime, učešće materijalnih troškova (a to su uglavnom troškovi sirovina) iznose 80 i više procenata. Iz tih razloga istraživanja problema sirovina a na prvom mestu proteina je od prevashodnog značaja. Čak i najmanja ušteda na ovoj stavci može da znači daleko više nego racionalizacija svih ostalih utrošaka.

Zusammenfassung

Bedeutung der Viehfutterindustrie in der SAP Wojwodina

Die Viehfutterindustrie ist in der Welt relativ jung. Dies gilt besonders für ihre Entwicklung in den sozialistischen Ländern, also auch in unserem Land.

Infolge ständigen Bevölkerungszuwachses sowie der Erhöhung des Einkommens und des Lebensstandards nimmt die Suche nach Ernährungsprodukten tierischen Ursprungs zu. Auch in unserem Land werden die Tendenzen in der Ernährung der Bevölkerung gleich sein. Unter dem Einfluss des erhöhten nationalen Einkommens können wir eine ständige verstärkte Suche nach Tierprodukten erwarten.

Durch Intensifizierung der Suche nach Tierprodukten und SAP Wojwodinas Orientierung zum Export dieser Produkte wird weitere Entwicklung der Viehzucht gefordert und im Einklang damit der industriellen Produktion von Futtermischung.

Als bedeutsamer Faktor in der Entwicklung der Viehfutterindustrie sollte hervorgehoben werden, dass das jetztige Niveau des Verbrauchs von Futtermischung bei uns nur 50% beträgt, im Verhältnis zum gesamten Verbrauch von Kornfutter. Das Beispeil der entwickelten Länder, wo die Verwendung von Futtermischung 80—90% beim Verbrauch von Kornfutter beträgt, überzeugt uns, dass die Verwendung von Futtermischung auch bei der Ernährung von Haustieren bei uns zunehmen wird, und damit auch die Produktion von Futtermischung.

Die Bedeutung von Wojwodinas Futtermischungsproduktion für Jugoslawien kann nicht nur an ihrem grossen Anteil an der jugoslawischen Viehfutterproduktion gemessen werden, sondern auch an dem bedeutsamen Umfang der Warenviehzuchtproduktion, die in diesem Gebiet unterstützt wird.

Bei der Problematik der Industrieproduktion von Futtermischung steht an erster Stelle das Problem der Rohstoffe; nämlich, der Anteil von materiellen Ausgaben (und das sind hauptsächlich Ausgaben für Rohstoffe) beträgt 80% und mehr. Aus diesem Grund ist die Forschung des Problems der Rohstoffe, vor allem des Proteins, von grosser Bedeutung. Sogar die geringste Ersparnis in diesem Posten könnte bei weitem mehr bedeuten als die Rationalisierung aller übrigen Aufwände.

Milan Bajić

HALGAZDASÁG ÉS HALÁSZAT VAJDASÁGBAN, ÉS A TOVÁBBI FEJLŐDÉS LAPPANGÓ TERMÉSZETI LEHETŐSÉGEI

Bevezető

A halgazdaság a társadalom sajátos gazdasági ténykedését képezi, amely felöleli a halállomány tenyésztését, védelmét és kihalászását, azaz a haltenyésztést és a halászást. A halászat az emberek gazdasági turisztikai és sporttevékenységét képezi. Ezeknek az emberi tevékenységeknek gazdasági ágazattá való fejlődési lehetősége függő viszonyban áll a vízzel Vajdaságban. A nagy vízgazdaság és igen fejlett vízhálózat ellenére a halgazdaság és a halászat fejlődése nem érte el a megfelelő szintet.

Vajdaság általános vízrajzi hálózatának alapját, a nagyobb folyamszakaszok, mint például a Duna, Száva, Tisza és Temes folyó számos kisebb vízfolyás, és a Duna—Tisza—Duna vízrendszer képezi. Közöttük a lapályokban árterületek és számos tó terjeszkedik különböző nagyságban és mélységgel. Mindez a halgazdaság és halászat fejlődésének lappangó alapját képezi tartományunkban. A halászatra alkalmas vizek nagysága Vajdaság területén meghaladja a 100 000 ha-t, viszont a halastavak és a többi vizek átlagos évi halkitermelése ezt nem tükrözi. A létező térfogat ésszerű használati fokától jóval nagyobbak a természeti lehetőségek. (1. számú melléklet).

Az elégtelenül fejlett halgazdaság és halászat Vajdaságban, valamint a további felvirágzáshoz szükséges rendkívül nagy, de lappangó természeti lehetőségek, csábították a szerzőt, hogy sokoldalúan tanulmányozza a gazdaságnak ebben az ágában rejlő kérdéseket, és saját szerény adalékával rámutasson e tevékenységek fokozásának útjaira, lehetőségeire, és úgy hozzájáruljon fejlődésük ütemének meggyorsításához.

Vajdaság vízrajzának hálózata mint a halgazdaság és a halászat fejlődésének elsődleges, lappangó alapja

Vajdaság síkvidéki térszintje feltételezte országunk ezen a területén a síksági halászati vizek fejlődését. Ezeket a vizeket két alapcsoportba sorolhatjuk:

a) nyílt vagy folyóvizek és
b) zárt vagy állóvizek.

Nyílt vizek Vajdaságban. Ezeknek tagjait képezik az összes nagyobb és kisebb vízfolyások, melyek között legjelentősebb a Duna. Ez a folyó vezeti le Vajdaság összes folyóvizét a Fekete-tengerbe.

1. számú melléklet:

Vajdaság SZAT vízrajzi térképe

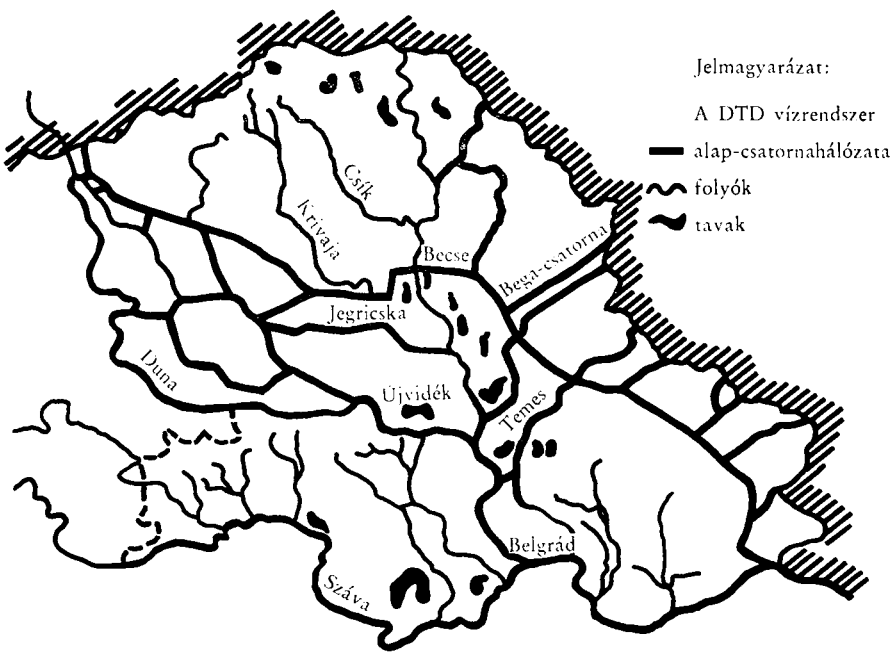

A Duna mellett, halászat szempontjából, jelentős hely illeti meg a Tisza, Temes, Száva és Boszut folyókat. Legkisebb halászati jelentősége Vajdaság kisebb folyóinak van. Sekély, és aránylag szűk mederrel rendelkeznek. Ilyenek Bácskában a Csík, a Krivaja, a Jegricska, a Mosztonga stb.

A nem is olyan régen, a nagy vízlecsapolási műveletek kivitelezése előtt, a nagyobb folyók, melyek Vajdaságon át vagy annak peremrészén

2. számú melléklet:

A Duna ártéri övezeteinek csökkenését bemutató vázlatos ábra Bácskában 1924—1965-ig

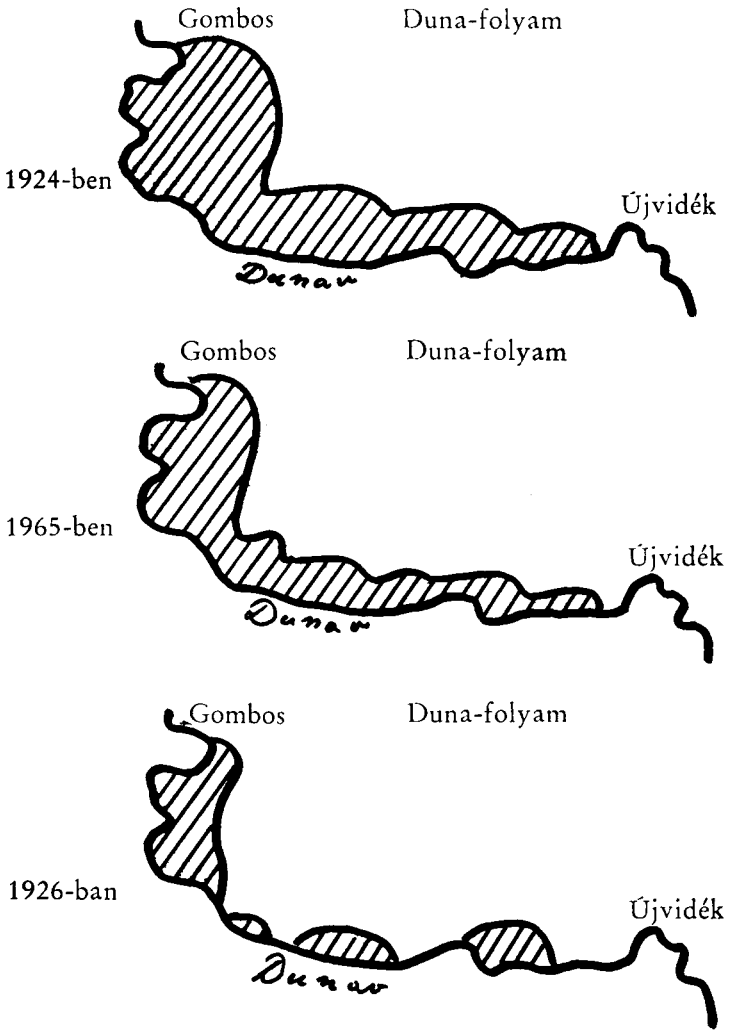

folynak, hazánk jelentős halgazdasági alapját jelentették. A Duna és a többi folyó óriási árterülete több tízezer hektárnyi területre terjedt ki, és ezáltal biztosította az ívás, valamint a halivadék számára a megfelelő föltételeket. (2. számú melléklet).

Később az árterületek védelme, és a vízfolyások végső szabályozása céljából széles körű vízlecsapolási műveleteket foganatosítottak. Az ártéri övezetek száma ezáltal az utóbbi 50 év alatt több mint 100 000 hektárral csökkent. Ilyen mezőgazdasági tevékenységek lényegesen befolyásolták a tenyészanyag nagyfokú, általános csökkenését.

A halgazdaság lényeges elszegényedésére a nyílt vizeken más tényezők is kihatással voltak. Közülük legkárosabb hatása az ipari szennyvizeknek volt. A szennyeződés százaléka Vajdaságban mind nagyobb, ami sokszor a halak pusztulásának, az úgynevezett „dögvész"-nek az okozója a folyami szakaszok egyes részein. Az idézett és más tényezők hatása alatt Vajdaság nyílt vizei többé nem jelentik a halgazdaság jelentősebb termelőképességét. Ezek most túlnyomórészt a sporthogászás és a sporthalászati-idegenforgalmi tevékenység tartós alapját képezik, amelyek az utóbbi években mind nagyobb jelentőséggel bírnak. Habár tartományunk folyóvizei nem képezik többé a halgazdaság jelentősebb termelőképességét, az említett gazdasági ágak fejlődése érdekében elengedhetetlen meghatározott intézkedések rendszeres és időszerű foganatosítása, melyek célja fenntartani a legkedvezőbb feltételeket a tenyészanyag és annak fejlesztése érdekében.

Már ennek a fejezetnek első részében hangsúlyoztuk a folyóvizek ártéri övezetének jelentőségét a hal szaporodásában. Mindazonáltal, hogy a vízépítészeti műveletek nagyrészt csökkentették az árterek övezetét a Vajdaságon át ömlő nagy folyamok mentén fennmaradt még tízezernyi hektár ilyen területet. A nyílt síksági vizeken — a halgazdaság fejlesztése szempontjából — részletesebben meg kell ismerni a nagyobb folyószakaszok egyes tulajdonságát és jellegzetességét, ártéri övezetüket, és a bennük levő víz sajátosságát.

Ismeretes, hogy a halgazdaság fejlődésére a nyílt síksági vizeken hatással van több — az élőlények valamint a környezet viszonyából eredő, és más tényező. Közülük a legjelentősebbek a következők: az áradás területe, az elárasztott terület nagysága, a magas víz idejének marandósága, a hőmérsékleti feltételek és mások (5,6). Amennyiben kedvezőbbek az éghajlati viszonyok, a magasvíz pedig állandóbb, úgy kedvezőbbek az ívási idő és a halivadék fejlődésének a feltételei. Az eddigiek alapján következtetést vonhatunk le, hogy Vajdaság területén átfolyó folyóvizek vízállása és a bennük uralkodó hőmérséklet, valamint a folyók egyéb tulajdonsága jelentős előfeltétele a hal sikeres szaporodásának a nyílt vizeken. Még mielőtt ismertetnénk a nagyobb folyamok eme jellegzetességeit Vajdaság halgazdasága összetett, megoldásra váró kérdéseinek ismertetése céljából, meg kell ismerni a nyílt síksági vizekben élő halak ívásának módját és a megtermékenyített ikra fejlődésének idejét.

Az ívás és az ikra fejlődési ideje a fontosabb halfajtáknál

A hal neve	Ívási idő	Az ívás helyének leírása	Az ívás módja	Az ikra fejlődési ideje természetes hőmérséklet mellett
Ponty	május—június	Az árterület sekély, befüvesedett részei	csoportosan	3—7 nap
Csuka	március—április	Az árterület sekély, befagyott részei	csoportosan	7—10 nap
Süllő	április—május	Kemény talajon a folyó partja mentén, kövek és tönkök mellett	kisebb csoportokban	7—10 nap
Compó	május—június	A parti öv mély részein a fűben	kisebb csoportokban	3—5 nap
Kárász	május—június	A parti öv füvében	rajokban	5—7 nap

A megtermékenyített halikra fejlődése

Halfajták	A víz hőmérséklete C°-ban	A halikra kifejlődéséhez szükséges napok száma	A víz hőmérséklete C°-ban	A halikra kifejlődéséhez szükséges napok száma	A víz hőmérséklete C°-ban	A halikra kifejlődéséhez szükséges napok száma
Ponty	20	4,8	24	4,0	28	3,1
Süllő	15	6,0	18	5,0	22	4,1
Compó	18	2,5	20	2,2	22	2,0
Kárász	16	3,0	18	2,8	20	2,5
Dévérkeszeg	20	4,3,	22	4,2	26	3,5

Az ismertetett adatok két fontos következtetés levonásához vezetnek:

1. Minél melegebb a víz az árterek övezetében, annál jobban csökken az ikra kifejlődéséhez szükséges napok száma.

2. Minél hosszabb ideig áll az ártéri övezet víz alatt, annál biztosabbak és kedvezőbbek a halivadék fejlődése számára a feltételek.

Vajdaság nyílt halászati vizeinek természettani és egyéb tulajdonságai vizsgálata közben szembeötlő a nagyobb folyószakaszok és azok egyes részeinek különböző jellege. Az alábbiakban ismertetjük a halgazdaság és halászat szempontjából fontos sajátságokat.

Vajdaság nyílt halászati vizei közül legjelentősebb a Duna. Jugoszláviai szakaszának (588 km) több mint kétharmada Vajdaságon folyik át, vagy határfolyóként érinti tartományunkat. Vajdasághoz tartoznak a Duna folyami medrének 13 397 hektárnyi, valamint ártéri övezetének

27 499 hektár nagyságú része (5,22). Meghatározott éghajlati és más feltételek között mindkét övezete cselekvően részt vehet a hal szaporításában. A védőtöltések felépítése óta a hal természetes szaporodásában jelentős fontossága csak a fennmaradt nádasoknak van (tágas, elárasztott területek), mint amilyenek Apatin környékén, a Dráva folyó torkolatánál és a kovilj—gardinovci rét mentén húzódnak (5,22).

Az alábbiakban a halnak a Dunában és a hozzá tartozó vizekben való szaporodási feltételeinek tanulmányozásakor kellő figyelmet kell szentelni a fontosabb környezettani tényezőnek, mint amilyenek például a vízállás, a víz hőmérséklete, a víz vegyi tulajdonsága stb.

A Duna vízjárási módjára jellegzetes, meghatározott tulajdonságok vetítik annak okozóit, éghajlati, vízrajzi és más változásokat előidéző tényezőket, amelyektől ez a folyam függő viszonyban van. Ezeknek a tényezőknek a hatására a Duna vízállásában különböző változások jelentkeznek. Különösen nagy változások állnak be a Duna folyam Bezdántól Szlankamenig terjedő folyási szakaszán, ezért ezen a területen ismerkedünk velük meg részletesebben.

Jellegzetes vízállás a Dunán az 1921—1940-ig (I.) és 1946—1945-ig terjedő időszakban (II.) (14,89)

Vízmérőállomás		A vízmérce magassági pontja	legmagasabb vízállás cm-ben	szabályosan magas vízállás	középvízállás cm-ben	szabályosan alacsony vízállás	Legalacsonyabb vízállás cm-ben
1		2	3	4	5	6	7
Bezdán	I.	80,61	696	565	290	65	—25
	II.	80,64	776	575	244	18	—77
Apatin	I.	78,81	774	635	359	115	0
	II.	78,84	825	621	300	63	—49
Gombos	I.	77,14	782	630	352	135	—53
	II.	77,46	817	589	282	43	—66
Újvidék	I.	71,70	706	550	282	50	—87
	II.	71,73	778	528	251	7	—68
Szlankamen	I.	69,60	773	580	308	65	—16
	II.	60,68	770	596	271	19	—19

Ha összehasonlítjuk a két tanulmányozott időszakot, fontos változásokat észlelhetünk. A háború utáni időszakban, a legmagasabb vízállás az összes vízállásmérő állomás adatai szerint, különböző módon emelke-

dett-áradt — a közép és alacsony vízállás meg csökkent, apadt — jelentéktelen esetek kivételével (14,89). A halgazdaság és halászat nézőpontjából a vízállás ilyen arányú mozgásának a Dunán különös jelentősége van, mert az ilyen változások befolyásolják a hal természetes szaporulatának rendes folyamatát.

A Duna magas vízállása a védőgátak felépítése előtt, Vajdaság területén, sűrűbben okozott árterületeket. Mivel meghatározott természeti feltételek között az árvizek néha a hal szaporodására kedvezően hatnak (ha a víz szintje az árasztott területen nem magas, és ha az ártéri övezeten a víz huzamosabb ideig tartózkodik), az alábbiakban megismerkedünk, Vajdaság területén a nagyobb árvizekkel, melyeknek okozói a Duna folyam magas vizei voltak.

A Duna nagyobb árvizei Bácska területén 1853—1965. évig (14,94)

1.	Az 1853. évi	apatin—gombosi	árvíz elárasztott	5 800	hektárt
2.	Az 1867. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
3.	Az 1868. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
4.	Az 1870. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
5.	Az 1876. évi	bács—monostori	" "	9 200	"
6.	Az 1876. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
7.	Az 1876. évi	plavna—kanyari	" "	8 500	"
8.	Az 1876. évi	titel—gardinovci	" "	5 000	"
9.	Az 1890. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
10.	Az 1891. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
11.	Az 1892. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
12.	Az 1897. évi	„Kučka"-térségi	" "	1 600	"
13.	Az 1924. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
14.	Az 1924. évi	apatin—gombosi	" "	1 100	"
15.	Az 1924. évi	Plavna-kanyari	" "	18 500	"
16.	Az 1926. évi	„Kučka"-térségi	" "	1 600	"
17.	Az 1926. évi	apatin—gombosi	" "	9 200	"
18.	Az 1926. évi	plavna-kanyari	" "	32 000	"
19.	Az 1926. évi	cséb—begecsi	" "	1 800	"
20.	Az 1940. évi	bezdán-szigeti	" "	1 600	"
21.	Az 1940. évi	mladenovo—palánkai	" "	1 900	"
22.	Az 1940. évi	újvidéki (városi)	" "	—	"
23.	Az 1956. évi	Kenđija (Bezdán)	" "	4 800	"
24.	Az 1965. évi	plavna-kanyari	" "	32 000	"
25.	Az 1965. évi	bácsújlak-kanyari	" "	600	"
26.	Az 1965. évi	mladenovo—palánkai	" "	3 600	"
27.	Az 1965. évi	cséb—begecsi	" "	4 400	"

A vízállás változásai mellett a hal életére és szaporulatára a víz vegyi összetétele szintén kihatással van. Hogy a Duna vizének vegyi összetételét megbízhatóan meghatározzák, folyásának különböző szakaszaiból merítettek vízmintát, éspedig Bezdánnál az 1425. km-nél, Palánkánál

1295 km-nél és Újvidéknél az 1257 km-nél. Tekintettel a kapott eredmények nagy hasonlóságára, részletesebben csak az Újvidéken merített vízminta eredményeit ismertetjük.

A Duna vize vegyi elemzésének eredménye az 1257. km-nél Újvidéknél merített vízminta alapján (5,25)

A meghatározás neme	április	július	december
1	2	3	4
A víz hőmérséklete C°-on	11,0	20,0	7,0
A víz Ph értéke	7,4	7,9	7,5
Hordalékanyag mennyisége mg/lit.	42,4	85,6	74,0
Oldott O_2 mg/lit.	10,8	9,3	9,8
O_2 viszonylagos tartalma %-ban	99,0	103,0	81,0
B.P.K.^{5} mg/lit.	2,8	3,4	2,8
Oldott CO_2	nem tartalmaz	nem tartalmaz	nem tartalmaz
A szűretlen víz száraz maradéka mg/lit.	279,0	406,0	433,0
A szűretlen víz hevítés utáni maradéka mg/lit.	182,0	348,0	270,0
Veszteség a hevítésnél mg/lit.	97,0	168,0	163,0
A szűrt víz száraz maradéka mg/lit.	196,0	260,0	194,0
A szűrt víz maradéka hevítés után mg/lit.	94,0	116,0	85,0
Veszteség a hevítésnél mg/lit.	102,0	144,0	109,0
Nitritek mint NO_2 mg/lit.	nem tartalmaz	nem tartalmaz	nem tartalmaz
Nitrátok mint NO_2 mg/lit.	nyomokban	nem tartalmaz	nem tartalmaz
Ammoniák mint NH_4 mg/lit.	0,50	0,75	0,50
Elhasznált $KMnO_4$ mg/lit.	27,7	56,5	32,1
Kloridok mint Cl mg/lit.	18,8	16,8	18,8
Szulfátok mint SO_4 mg/lit.	39,0	28,8	35,5
Foszfátok mint PO_4 mg/lit.	0,06	—	—
Kálcium mint CaO mg/lit.	113,6	72,2	97,0
Magnézium mint MgO mg/lit.	23,0	46,7	44,5
Összkeménység °dH	14,5	13,7	15,9
Összlúgos kémhatású milival. 1/1	3,5	2,8	3,5
A víz nem tartalmaz H_2S és CH_4	—	—	—

A Duna vizének összes mintáiból nyert vegyi elemzés eredményei, amelyeket az 1966-os esztendőben folyásának különböző szakaszaiból merítettek, azt mutatják, hogy ezen folyó vizének vegyi tulajdonságai a hal és más élő szervezet számára megfelelőnek mondható határok között mozgott. Azonban a Duna menti települések és a part mentén épülő új ipari létesítmények előzetes szűrés nélküli ipari szennyvízzel állandóan szennyezik a Duna vizét. Így a káros alkotóelemek száma állandóan szaporodik, és a hal életmódjához szükséges optimális feltételek pedig csökkennek.

Ma a Duna vizének szennyeződése jóval nagyobb, mint az tíz évvel ezelőtt volt. A folyók vizének minősége szerinti legújabb csoportosítása alapján a Duna folyam a III. csoportba sorolható. Ennek a folyónak a vize most már baktériumokkal fertőzött, de használható öntözésre, ipari célokra (kivéve az élelmiszeripart) és halastói pontytenyésztésre. A legújabb adatok szerint a Dunába és a Tiszába (a mellékfolyókkal együtt) napi kétmillió köbméternyi szennyvíz is belefolyik, ami azt bizonyítja, hogy a hal megfelelő életre és elszaporodására mind kedvezőtlenebbé válnak az életkörülmények (6,35).

A hal élete és szaporodása számára legfontosabb környezeti (ökológiai) tényezők csoportjában találjuk a hal táplálékát, a planktonok közösségét, azok sűrűségét és különféleségét. Habár a Duna folyam folyásának teljes hosszából nem rendelkezünk elegendő adattal, a hal természetes táplálékának élettani (biológiai) elszaporodásáról, az apatini dunai árterületen lévő Mali Petreš és Tikveški Dunavac planktonközösségének alapján meghatározott következetetéseket lehet levonni.

Vízminta: Mali Petreš

Az egyedek (individuum) száma, és a zooplankton szervezetek hozzájárulása 1 liter vízben az 1956. évi tenyészeti (vegetációs) időszakban (5, 27—28)

Zooplankton szervezetek fajai	IV. egyedek 1 l-ben	%	V. egyedek 1 l-ben	%	VI. egyedek 1 l-ben	%	VII. egyedek 1 l-ben
1	2	3	4	5	6	7	8
Rotatoria	26,30	95,46	197,18	74,02	92,5	60,84	32,37
Clanocera	0,05	0,18	13,05	5,23	4,6	3,01	2,9
Copepoda	1,20	1,35	39,3	19,75	55,20	36,15	19,60
Összesen	27,55		249,53		152,70		346,20

	%	VIII.	%	XI.	%	X.	%
	9	10	11	12	13	14	15
Rotatoria	93,50	73,15	92,2	816,87	77,27	939,8	83,7
Clanocera	0,84	1,3	1,5	65,1	6,02	66,2	5,9
Copepoda	5,40	4,95	6,2	175,25	17,57	116,9	10,4
Összesen		79,40		1057,20		1122,9	

Vízminta: Mali Petreš

A fenék állatvilága, a jelenlevő anyagmennyiség összege (biomassza) hektáronként grammokban az 1956-os esztendőben hónaponként

A szervezetek faja:	IV. gramm/ha	%	V. gramm/ha	%	VI. gramm/ha	%	VII. gramm/ha
1	2		3		4		5
Oligochaeta	38,440	70,61	34,441	98,73	15,554	97,22	15,554
Chironomida	15,554	28,57	—	—	—	—	—
Heleida	444	0,82	—	—	444	2,78	—
Corethra	—	—	444	1,27	—	—	9,776
Összesen	54,439		34,885		15,998		25,330

	VIII.		X. hó kezdete		X. hó vége	
	%	gramm/ha	%	gramm/ha	%	gramm/ha	%
		6		7		8	
Oligochaeta	61,40	22,200	100	11,110	58,14	19,998	68,70
Chironomida	—	—	—	—	—	—	—
Heleida	—	—	—	—	—	1,111	3,81
Corethra	38,60	—	—	7,999	41,86	7,554	25,96
Összesen		22,200		19,109		24,664	

Vízminta: Tikveški Dunavac

Az egyedek (individuum) száma és a zooplankton-szervezetek hozzájárulása 1 liter vízben az 1956. évi tenyészeti (vegetációs) időszakban

Zooplankton szervezetek fajai	V. egyedek 1 l-ben	%	VI. egyedek 1 l-ben	%	VI. egyedek 1 l-ben	%	VII. egyedek 1 l-ben	%
1	2		3		4		5	
Rotatoria	10,15	91,27	94,95	84,95	11,05	69,56	749,09	98,52
Cladocera	—	—	4,45	4,45	1,3	8,18	0,2	0,27
Copepoda	0,97	8,72	10,60	10,30	3,55	22,32	3,39	1,21
Összesen	11,12		100,00		15,90		752,68	

Vízminta: Tikveški Dunavac

A fenék állatvilága a jelenlevő anyagmennyiség összege (biomassza) hektáronként grammokban az 1956. esztendőben hónaponként

A szervezetek faja	IV. gramm/ha	%	V. gramm/ha	%	VI. gramm/ha	%	VII. gramm/ha	%
1		2		3		4		5
Oligochaeta	18,664	91,30	155,54	87,50	13,332	37,50	8,888	80,0
Chironomida	1,777	8,70	2,222	12,50	22,220	62,50	2,222	20,0
Összesen	20,442		17,776		35,552		11,110	

Az említett vízminták biológiai elemzése közben szembeötlő a planktonközösség különböző összetétele. Megközelítően 50 vízben lebegő, apró növényi eredetű fajt és alfajt (fitoplankton) és mintegy 60 állati eredetű fajt (zooplankton) mutattak ki. A fitoplanktonokból megtalálhatók az összes moszatok, melyek között a legszámosabbak a Diatomeae és Chlorophyceae fajok. A zooplanktonokat szintén több faj képviseli, de mennyiség és minőség szempontjából a túlsúlyban lévő csoportot a Rotatóriák képezik. Az összes planktonfajok szaporulata különböző vízrajzi és fizikai-vegyi változástól függ. Így a Duna folyam alacsony vízállása alkalmával inkább számosabbak az állóvizek planktonfajainak képviselői, míg a magas vízállás idején a folyóvizekre jellemző fajok uralkodnak (5,27—30).

Ha összehasonlítjuk a hal tápláléka termelékenységét a Duna említett folyóágaiban és a Duna folyam medrében, akkor határozottan állíthatjuk, hogy a folyóágak lényegesen gazdagabbak haltáplálékban. E jelenséget mindenféleképpen befolyásolják a kedvezőbb éghajlati feltételek, a víz kisebb szennyeződése, a víz gyengébb áramlása és a többi vízrajzi és természeti-vegyi körülmények.

A halgazdaság és halászat jelentősége szempontjából Vajdaság területén a folyók között a második hely a Tiszát illeti meg. Folyószakaszának hossza tartományunkban 151 km. Különböző vízállásnál a Tisza összterülete — az árasztott övezetekkel együtt megközelítően 12 665 ha nagyságú. Különféle vízrajzi, éghajlati, vízélettani és más tényező, egyes években a hal szaporulatának különböző lehetőségeit biztosítja. Mindez a kutatókat arra ösztönzi, hogy bővebben vizsgálják e folyó jellegzetességeit.

Jellegzetes vízállások a Tiszán az 1921—1940. évi és 1946—1965. évi időszakban (14,103)

Vízmérő állomás	Időszak	A vízmérce „O" magassági pontja	Legalacsonyabb vízállás	Közepesen alacsony vízállás	Közepes vízállás	Közepesen magas vízállás	Legmagasabb vízállás
1	2	3	4	5	6	7	8
Törökkanizsa	I.	73,56	—168	—118	167	604	878
Törökkanizsa	II.		—220	—154	128	590	792
Zenta	I.	72,80	—182	—100	197	650	886
	II.		—198	—133	150	597	780
Törökbecse	I.	71,87	—203	—112	177	558	756
	II.		—254	—149	128	505	691
Titel	I.	69,78	—47	37	290	590	781
	II.		—85	11	259	558	791

A Tisza folyó vízállásának alapjellegzetességei havonként az 1921—1955. évi időszakban (5,9)

Vízmérő állomás	A mérés idő.	Közepes vízállás (k. v.) hónaponként											
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Törökkanizsa	1921/50.	89	140	330	409	341	226	130	36	12	17	162	127
Zenta	1922/50.	129	172	341	429	371	260	180	82	52	61	192	154
Becse	1945/55.	112	142	254	312	211	171	148	49	—56	—86	12	89
Titel	1921/50.	202	257	350	419	402	366	296	234	186	169	236	225

Az érintett adatok és a sokévi méréseredmények alapján megállapíthatjuk, hogy a Tisza legmagasabb vízállása a tavaszi időszakban (áprilistól júliusig) jelentkezik. Ez időszak egybevág az ebben a folyóban élő halfajták legtöbbjének ívási idejével, és így a vízállás ilyen ingadozása kedvező hatással van a hal szabályos szaporodására.

A Tisza vizének középhőmérséklete, havonként kimutatva az 1950—1953. évig terjedő időszakban és 1957. évben

Hőmérséklet Folyó		A hőmérséklet összege fokokban (t°) havonként:											
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Átlagos számérték	a víz t°	47	47	116	325	517	688	755	668	601	441	239	82
A legkisebb	a víz t°	0,0	0,0	1,0	5,0	11,0	14,6	21,2	12,0	15,0	7,0	2,0	0,0
A legnagyobb	a víz t°	3,0	5,0	9,0	18	22,0	27,0	27,6	25,8	25,0	19,0	12,0	8,0

A Tisza vize hőmérsékletének fokozatos emelkedése összhangban van Vajdaság általános éghajlati változásaival. A hőmérséklet emelkedése április hónaptól kezdődik és az érintett adatok szerint a felszíni részeken kedvez a hal ívása és a halivadék fejlődése számára. Azonban a Tisza folyó árterében, ahol jóval sekélyebb a terület, még alkalmasabbak az éghajlati viszonyok, mert a víz lassabban folyik, de gyorsabban melegszik.

A Tisza folyó vizének vegyi összetétele

Hónap	I. keresztszelvény Martonosnál		II. keresztszelvény Adorjánnál		III. számú zentai keresztszelvény	IV. számú keresztszelvény a padéi révnél	
	IX.	XII.	IX.	XII.	XII.	IX.	XII.
1	2	3	4	5	6	7	8
A víz hőmérséklete C° fokokban	17	2,9	17	2,8	2,5	17	2,3
A víz PH értéke	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	8,0
Széndioxid mg/lit	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Oxigén (azonnal) mg./lit.	8,6	14,0	8,4	13,8	13,7	8,2	13,8
Száraz üledék a szűretlen vízben mg./lit.	210	272	200	206	285	184	307
Veszteség hevítésnél mg/lit.	53	35	44	77	75	45	97
Foszfátok, mg/lit.	0,08	0,02	0,14	0,016	0,065	0,14	0,048
Nitritek, mg/lit.	0,0	0,0	0-0	0,0	0,0	0,0	0,0
Nitrátok, mg/lit.	2,0	3,5	3,9	3,2	2,1	2,5	2,3
Karbonátok mg/lit.	2,74	2,35	3,59	2,74	2,35	1,99	3,13
Bikarbonátok mg/lit.	111	117	87,6	187	184	100	191
Hloridek mg/lit.	14,7	35,0	13,7	35,6	37,8	12,7	39,6
Szulfátok mg/lit.	34	22	25	24	24	30	20
Lúgosság HCl-ben mg/lit.	1,58	2,5	1,30	2,62	2,60	1,44	2,72
Befektetett káliummangán mg/lit.	13,5	22,2	14,8	22,5	23,5	12,4	26,7
Szilicium dioxid mg/lit.	10,0	18,0	8,0	34,0	21,0	4,0	20,0
Vas, mg/lit.	0,0	0,006	0,0	0,003	0,0038	0,0078	0,0
Karbonát keménység (DH)	4,42	6,94	3,64	7,32	7,28	4,03	7,62
Összkeménység (DH)	9,4	15,2	9,4	17,2	15,8	11,0	17,0
Kalcium, mg/lit.	21,5	42,4	16,8	43,2	41,6	15,2	44,8
Magnézium mg/lit.	9,72	10,2	12,6	15,5	13,1	17,4	15,0
Kálium mg/lit.	1,03	1,86	1,03	—	—	1,24	2,49
Nátrium mg/lit.	9,02	16,09	8,9	—	—	11,1	11,84
Posványosodási hajlam	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Az 1966-os esztendőben a Tiszából merített vízminták alapján megállapított Tisza-víz vegyi alapösszetétele, a hal élete és a halivadék fejlődése számára teljesen kedvező feltételekkel rendelkezett. Újabb vizsgálato alkalmával nagyobb fokú vízszennyeződést állapítottak meg a káros vegyszerek viszonylag nagyobb százalékának részvételével. A folyók minősége szerinti, vagyis szennyeződése szempontjából való osztályozásakor, a Duna mellett a Tiszát is a III. csoportba soroljuk. Csak egyes halfajoknak biztosít megfelelő életfeltételeket (mindenekelőtt a ponty és harcsa számára).

A legnagyobb vízszennyezők közé soroljuk: a városi csatornahálózat kiömlését, az ipari szennyvizet (elsősorban az élelmiszeripar szennyvizét), különösképpen a számos kenderáztató szennyvizét, amely szerves anyagokkal telített, ami a rothadás állapotában van. Mivel a szennyvíz előülepítés, szűrés és tisztítás nélkül kerül a folyóba, a szennyeződési százalék növekszik, ami csökkenti a hal életéhez és a halivadék szaporodásához szükséges alapvető természeti föltételeket.

A Tisza vizéből egyidőben merített vízminták élettani elemzése alkalmával az eredmény nagyjából megegyezett a Duna vízösszetételének elemzésével.

A planktonok közössége meghatározott sokoldalúsága mellett az összplanktontömeg viszonylagos gyérségét állapították meg, amiből a hal természetes táplálékának a szegénysége is következik. A nyílt folyóvizek többségénél az ilyen jelenség természetes, mert bennük szennyeződik legjobban a víz, ami teljesen megrontja a vízben élő összes szervezetek életfeltételének alapját.

Halászati jelentősége szempontjából Vajdaság harmadik helyen lévő folyója a Temes. Az államhatártól a Dunába való torkolatáig e folyó folyószakaszának a hossza 180 km. Középvízállásnál a folyó medrének területe eléri a 380 km-t, magas vízállásnál az árterület kiterjedése 3800 hektránál is nagyobb. A Temes kifejezetten síksági folyó, igen kicsiny eséssel rendelkezik, lassú folyású és sekély folyómedre van. Számos folyókanyarulattal, zöld partmenti részeivel, tavasszal magas vízállással, halászat számára kivételesen kedvező természeti feltételeket nyújt. Az utóbbi években, a Temes mind nagyobb számú sporthorgászt vonz, és mind jelentőségteljesebb helyet foglal el Vajdaság többi turisztikai-halászati létesítményei között.

A Temes folyó vízállásának alapjellegzetességei az 1921. esztendőtől kezdve havonként kimutatva

Vízmérő állomás	A mérés időpontja	Középvízállás havonként											
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Tomaševac	1921/50.	76	147	206	226	224	142	201	68	39	24	73	75
Gioganj	1921/55.	136	148	228	302	287	257	196	151	48	42	87	111

Az adatokból arra következtethetünk, hogy a Temes vízszintingadozása az év egyes időszakában eléggé kifejezett. Az éghajlati hatások mellett a folyó felső szakaszában, annak vízállását nagyban befolyásolja a Duna folyam vízállása, és így az össz vízingadozás hasonló jellegű, mint a többi Vajdaság területén lévő folyóé.

A Temes folyási szakaszának 85. kilométerénél az 1966. évben, vízmintákat vettek, és számos vegyi elemzést végeztek. Ezeknek az elemzéseknek az eredményei a víz vegyi összetételének szabályos voltát igazolják, elegendő oldott oxigént tartalmaznak a szennyezés tünetei nélkül.

Habár folyásának többi szakaszában (mellékfolyóinak a torkolatától lejjebb) kisebb a szennyeződés, a Temes vizét egészében vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a halgazdaság és a halászat szempontjából kielégítő feltételekkel rendelkezik. Ezt igazolják az élettani elemzések eredményei is, melyek szerint a vízben megtalálhatók a fito- és a zooplankton alapfajtái, amelyek alapvető haleledelek.

Vajdaság többi, nyílt halászati vizei közül jelentősek a Száva, a Boszut és a Bega folyó.

A Száva folyó Vajdaság déli részét határolja a Dunába való torkollásáig. Folyammedre az árterülettel együtt Vajdaság területén több mint 7000 ha. Jellemző ezekre az árterületekre, hogy állandóan víz alatt lévő völgyteknőkkel rendelkeznek, melyek a hal számára a párzási és ívási időszak alkalmával természetes és állandó keltetési helyként szolgálnak. Az ilyen völgyteknők összterülete 237 hektár. Alsófolyásában a Száva folyó legbővebb tavasszal, vizének vegyi összetétele, és élettani jellegzetességei pedig a többi folyóinkhoz hasonló.

*

A Boszut folyó 45 kilométernyi hosszúságban folyik Vajdaság területén át. Ennek a folyónak uralkodó vízjárási módját mesterséges úton szabályozzák azzal a zsilippel, amely a Száva folyóba való torkollatánál épült. Az igen kedvező vízjárási mód, és a folyómeder fenekén lerakodott termő szerves iszap által a halgazdaság és halászat számára igen kedvező feltételeket valósítottak meg. Az ilyen kedvező feltételeknek köszönhető a halgazdaság termelékenysége, amely a Boszut folyó vajdasági szakaszán átlag évi 65 tonna hal körül ingadozik.

*

A Bega kifejezetten alföldi folyó, átlagos esése kicsiny, sekély folyómedre és számos folyókanyarulata van. Bánáton ez a folyó egy hasonnevű csatornával 75 km hosszan folyik át. A Duna—Tisza—Duna vízrendszer felépítése alkalmával ennek a folyónak folyása jelentősen megváltozott. A Bega Vajdaság legszennyezettebb folyója, amely legcsekélyebb oldott oxigént tartalmaz. Folyásának egyes szakaszain különböző mérgező vegyületeket észleltek, amilyenek például az antilin-festékek,

higany, krómsók és mások. A csatornahálózat kiömlései és a nem tisztított szennyvizek állandóan emelik ennek a folyónak szennyeződési százalékát. A kedvezőtlen természeti viszonyok miatt, a hal természetes tápláléka, a fito- és zooplankton közösségek összetétele nagyon szegény. Ezek a tényezők kihatással vannak arra, hogy a Bega folyót Vajdaság halászati vizeinek leggyöngébb csoportjába sorolják.

*

Vajdaság nyílt vizei közül kisebb halászati jelentőséggel bír a Krivaja (hossza 65 km), a Jegrička (hossza 60 km) és a Mosztonga folyócska. Mindezek Bácska folyócskái, szűk és sekély folyómedrük van, és viszonylagosan kisebb mennyiségű vízzel rendelkeznek. Halgazdaság szempontjából ezeknek a folyócskáknak nagyobb jelentőségük nincsen, de egyes folyami szakaszai a sporthorgászás szempontjából jelentőssek. Ennek az ágazatnak fejlesztése céljából a sporthorgász egyesületekre jelentős feladat hárul.

A zárt vizek Vajdaság halászási vizeinek külön csoportját képezik. Ezek a vizek legelterjedtebbek a folyók partmenti részén, és az egykori folyószakasz maradványait képezik. Tartományunkban az összes tavak és csatornák, valamint a többi vízzel töltött völgyteknők a zárt vizek csoportjába tartoznak. Mivel ezeknek a vizeknek nagyobb gazdasági jelentősége van halgazdaság és halászat szempontjából, ezért az alábbiakban részletesebben foglalkozunk velük.

A Duna területéhez a következő zárt vizek tartoznak (5,47—48)

A létesítmény neve	Helymeghatározás	Területe ha-ban	Uralkodó vízállás	Sajátossága
1	2	3	4	5
Baracska	2—3 kilóméterre van Bezdántól	18	Egész éven át elegendő vize van	Nagyon jó, sporthalászati létesítmény.
Sebesfok	Délnyugatra Bezdántól	14	Egész éven át tartós vize van	Érdekes létesítmény sporthorgászás szempontjából.
Vajas-fok	Bezdántól kb. 1,5 km-re, délnyugat felé	7	Egész éven át tartós vize van	Alkalmas sport-idegenforgalmi halászat számára.
Szakállas-fok	5 km-re délnyugatra Bezdántól	5	Nem kiegyensúlyozott	A halászat szempontjából nincsen nagyobb gazdasági jelentősége.

1	2	3	4	5
Darálás-fok	4 km-re délnyugatra Bezdántól	4	Nem kedvező	Nincs jelentősége a halászás szempontjából.
„Ó-Duna"	Monostorszegnél a „Sziga" és „Kazuk" szakaszán	30	Egész éven át elegendő vize van	Alkalmas sporthalászásra.
Monostorszegi Kis-Duna	Monostorszegnél lévő DTD-csatornától délre a Franjo-révnél	178	Gazdag vízben egész évben.	Különösen jó sporthorgászati létesítmény.
„Sziga-Kazuk" halastavai	A „Sziga-Kazuk" szakasz keleti részén „Franjo" révnél		Egész éven át van vize	A terepe alkalmas halastó kiépítésére.
Kupuszinai Kis-Duna	Kupuszinától nyugatra az Ó-Duna felé	40	Állandóan víz alatt áll	Sporthorgászásra alkalmas.
Csendes-Duna „Kučka"	A kupuszinai Kis-Dunától az apatini szivattyú-telepig terjed	31	Egész éven át elegendő vize van	Sporthorgászatra alkalmas.
„Mariska-bara"	A kupuszinai Kis-Dunánál kezdődik és átvágja a „Kučka" szakaszát	5	Elegendő vízzel rendelkezik egész éven át	Sporthorgászatra alkalmas.
„Városgödör"	Az apatini vasútállomás közelében terül el	3	Bizonytalan a vízállása	Nincs halászati jelentősége.
„Rövidárok"	Apatintól 4 -5 km-re húzódik a „Harcsás-csárdánál"	9	Egész éven át víz alatt áll	Sporthalászati létesítmény.
Cigány-Duna	Apatin halászati központjától délre terül el	11	Egyes időszakokban majdnem teljesen száraz	Nincs nagyobb halászati jelentősége.
„Téglagyári gödrök"	Apatintól 3 km-re délre, a cigány-település közelében	20	Elenyésző vízmennyisége van egész esztendőben	Nincs halászati jelentősége.
„Riblja voda"	Apatintól 10 km-re, délnyugatra	9	Állandóan víz alatt áll	Lehetséges a halászat fejlesztése.
„Vajiške jame" (2 gödör)	A gombos—szondi út jobb oldalán	2	Bizonytalan vízjárási módja van	Nincsen halászati jelentőségük.
„Nagybara"	Szondtól 3 km-re délnyugatra	180	Víz alatt áll egész éven át	Lehetséges a halászat fejlesztése.

A Tisza területéhez tartozó zárt vizek (5,48—50)

A létesítmény neve	helymeghatározás	terület ha-ban	uralkodó vízállás	Sajátossága
1	2	3	4	5
„Budžak" a Tisza holtmedre	Csóka falutól 2 km-re, észak-nyugatra	54	Állandóan víz alatt áll	Számításba jöhet halastó kialakítására.
„Trstik" völgyteknő	Csóka-falu déli részén	100	Javarésze állandóan víz alatt áll.	Mostoha halászati lehetőségei vannak.
„Batka" a Tisza holtmedre	Ostojićevo falutól 3 km-re délnyugatra	28	Állandóan víz alatt áll	Jobban lehetne hasznosítani a halivadék kitermelésére.
„Kečkeler"	Idoš-falvától északnyugatra	260	Mocsaras földterület	Lehetőség kínálkozik halastó építésére.
„Knežev ribolov"	Makrin-falutól északra	3	Bizonytalan vízjárási módja van	Halászat szempontjából nincs nagyobb jelentősége.
„Poština Kopovo"	Törökbecsétől északnyugatra	45	Víz alatt áll egész éven át	Tekintettel, hogy az alábbi völgyteknővel összeköttetésben áll lehetőség nyílik kihasználásukra halastóvá alakításukkal tenyészanyag kitermelésére.
„Slana Kopovo"	Törökbecsétől északnyugatra	106 180	Ha víz alatt áll Ha száraz	
„Mézes" Tisza holtmedre	Becsénél a Tisza jobb partján	118	Jórésze állandóan víz alatt áll	Kihasználják sport- és gazdasági halászat számára.
„Gyöngysziget" a Tisza holtmedre	A Tisza jobb partján, Becse, Bácsföldvár, Csúrog háromszögében	350	Állandóan víz alatt áll	Érdekes halászati létesítménnyé lehet varázsolni.
„Mala Barica"	Törökbecsétől délre	50	Sűrűn kiszárad	Tekintettel vízállására nincs nagyobb jelentősége.
„Ajlaš" Tisza holtmedre	A Tisza jobb-partján a védő-töltések mögött	22	Nagyobb része állandóan víz alatt áll.	Érdekes sporthorgászás szempontjából.
„Rogozara" teknővölgy	Taraš helység mellett az északi oldalon	47	Nagyobb része száraz, kisebb része víz alatt áll. Sűrűn kiszárad.	Halászat szempontjából nincs nagyobb jelentősége.
„Okanj"	Elemér-helységtől 1,5 km-re, északra	313	167 ha állandóan víz alatt áll.	Lehetőségek kínálkoznak halgazdálkodásra.
„Vrbica" Tisza holtmedre	Mošorin falutól északkeletre a Tisza jobb partján	90	Egész éven át elegendő vize van	A sporthalászat számára megvannak a kedvező természeti lehetőségei.

1	2	3	4	5
„Čikoš" teknővölgy	Taraš helységtől délnyugatra	74	Egyes részei állandóan rendelkeznek vízzel	Meg kell vitatni kihasználási módját halastó létesítése és kitermelési módját.
Aradaci főcsatorna	Aradac helységtől délnyugatra	5	Egész éven át van vize	Halászat szempontjából nincs nagyobb jelentősége.
„Holt-Tisza" a Tisza holtmedre	Baloldalról, a Tisza torkollásánál a Dunába	42	Állandóan víz alatt áll	Kedvező feltételei vannak sporthorgászás szempontjából.
Ruszanda-tó	Melencitől északnyugatra	167	Állandóan vízzel telített tó	Külön figyelmet érdemel a halgazdaság fejlődési lehetőségei.
„Petra Bara"	Stajićevótól keletre és Écskától délre	30	Mocsaras terület	Halászat szempontjából nincs nagyobb jelentősége.
„Rizsrét", Jankov Most és Klek között	Északnyugatra Klek helységtől, a Bega zsilipjének bal oldalán	67	Nincs vize	Alkalmas halastó kiépítésére.
Žitište téglagödrei	Közvetlenül a falu alatt, nyugati oldalról	15	Részben víz alatt áll	Halászat szempontjából nincs nagyobb jelentősége.
„Budžak"	Adától 2 km-re, délnyugatra	70	Vízjárási módját szabályozni kell a Tiszával kapcsolatos zsilip és csatorna által	Lehetne kihasználni mint nem teljes halastavat a ponty tenyésztésére.
„Pána" a Tisza holtmedre	1,5 km-re Zentától északnyugatra	10	Állandóan víz alatt áll	Nincsen nagyobb jelentősége halászat szempontjából.
„Kanizsai-bara"	Kanizsától északra	6—7	Nagyon bizonytalan	Nincs nagyobb jelentősége.
Tőzegtelep Hajdújáráson	A Palicsi-tótól északra	7	Egész éven át vízzel rendelkezik	Alkalmatlan beható belterjes halivadék tenyésztésére.
„Kelebiai-bara"	Szabadkától nyugatra		Bizonytalan vízjárási mód	Nincs nagyobb jelentősége halászat szempontjából.
Csík	Bajmoktól Péterrévéig húzódik	165	Száraz időszakban egyes helyeken kiszárad	A sporthorgászatra az alsó szakasz alkalmas.
Vértó	A Palicsi-tó közvetlen közelében (keletre)	17	Részben kiszárad a nyár folyamán	Nincsen nagyobb jelentősége a halászat szempontjából.

A Temes folyóhoz tartozó zárt vizek (5,59—60).

A tárgy létesítmény neve	Helymeghatározás	Terület ha-ban	Uralkodó vízállás	Sajátossága
1	2	3	4	5
Csentai-tavak	Csenta helységtől 2 km-re, nyugatra	3,5	Állandóan víz alatt áll	Sporthalászati létesítmény.
„Čavoš"	Jaša Tomić helység közvetlen közelében	3	Vize van egész éven át	Sporthorgászásra alkalmas.
„Srebrenica" Ó-Temes	Surján helységtől déli irányban	9	Elegendő vize van egész éven át	Sporthorgászásra alkalmas.
„M. Odred"	Jaša Tomić helységtől 7 km-re	4	Elegendő vize van egész éven át	Sporthorgászatra alkalmas.
„Kut és Neolin" Ó-Temes	Boka falutól északnyugatra	45	Elegendő vize van egész éven át	Sporthalászati létesítmény.
„Freš" Ó-Temes	Szécsánytól keletre terül el	3	Egész éven át víz alatt áll.	Nincs jelentősége halászat szempontjából.
„Abacija" vagy „Halaštova bara"	Szécsánytól 2 km-re, nyugatra	15	Elegendő vize van egész éven át	Alkalmas sporthorgászásra.
„Jankov Tamiš"	Sutjeska helységtől délnyugatra	14	Állandóan víz alatt áll	Sporthalászati létesítmény.
„Pantin" és „Ciglanski vir"	Neuzina és a Temes töltése között	22	Vize van egész éven át	Sporthalászatra alkalmas.
„Hrvatsko Plandište"	Neuzinától délnyugatra	21	Java része víz alatt áll	Alkalmas sporthalászati szempontból.
„Kaljov"	Tomaševac helységtől keletre	60	Nyáron át majdnem teljesen kiszárad	Nincsen halászati jelentősége.
„Jer-csatorna"	Jaša Tomić helységtől délkeletre	5	Vize van egész éven át	Sporthalászatra alkalmas.

A partmenti folyami területek zárt vizein kívül ezektől a vízügyi létesítményektől távolabb számos tó van. Itt terülnek el mindenekelőtt Észak-Bácska tavai: a Kelebiai-, a Palicsi-, a Sós- és a Ludasi-tó, míg Bánátban a Medenjača, Ostrovo, Okanj, Belo jezero stb. helyezkednek el. Ezeknek a tavaknak az első csoportját sporthalászás (horgászás) céljaira, másodikat pedig a hal nevelésére és a halászat fejlesztésére használják. Ostrovo már halastóvá alakult az összes nélkülözhetetlen tárgyi felszereléssel, a többi természeti lehetőséggel rendelkezik, és lappangó vízgazdasági létesítményt jelent (műtárgyat), amelyet haltenyésztésre lehet felhasználni, nagyobb fokú anyagi befektetés nélkül. A bácskai tavak közül, a Palicsi tavon, annak felújítása után, végeztek újra halasítást

(úgynevezett „benépesítést") azzal a céllal, hogy biztosítsák az idegenforgalom mellett, annak halászati jellegét is, és ezzel emeljék annak jelentőségét.

*

Vajdaság zárt halászati vizeinek keretében külön hely illeti a Duna—Tisza—Duna vízrendszer csatornahálózatát. Ez óriási vízgazdasági létesítmény (műtárgy). Csatornahálózatának alaphossza 960 km, ami a halgazdaság és halászat szempontjából igen jelentős természeti alapot jelent tartományunkban. A vízállás ingadozása a főcsatornákban, a víz-

3. számú melléklet

A DTD vízrendszer területén lévő halastavak
(D. Đenadić kimutatása 3,604)

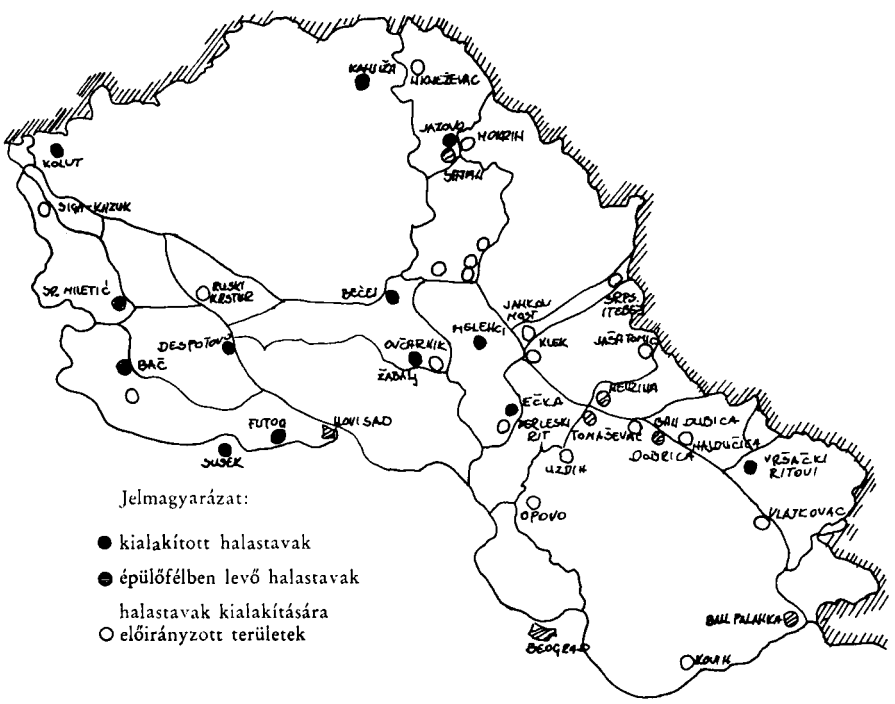

hozam és a víz napi hőmérsékletingadozása elenyésző. A csatorna mélysége 2,5—6 méter. A csatorna feneke és a parti övezet iszapos, ami biztosítja a hal élete és szaporodása számára szükséges természeti feltételek java részét. Mivel a csatornák mellett nincsenek árterek, amelyek a hal ívásának kedveznek, a csatornahálózatban csökken a hal természetes szaporodása, és így nélkülözhetetlen a rendszeres mesterséges halasítás.

A DTD vízrendszer területén 1977. évig 13 halastó létesült, melyeknek területe 7000 hektárnyi összterületet foglal el. Az épülő félben lévő halastavak elkészülése után, azok összterülete eléri majd a 10 000 hektárnyi nagyságot, aminek gazdasági jelentősége Vajdaság halgazdaságának fejlődése számára igen fontos.

A DTD vízrendszer csatornahálózata keretében kialakított és épülőfélben lévő halastavak mellett, még igen sok alkalmas terület van, amelyben halastavat lehet kialakítani. Ezeknek a területe 12 000 hektárnyira becsülhető. Az ilyen zárt vizek közül említésre méltóak a következők: Perleski-Rit, Ovčarnik és Hajdučica, Dubica és Ruski Krstur, Szaján és Mokrin, Opovo, Uzdin, Jaša Tomić, Kovin és más helységeknél. (Lásd a 3-as számú mellékletet.)

A főcsatorna hálózata vizének vegyi összetétele kielégíti a hal életkörülményeihez szükséges alapfeltételeket. Főleg vonatkozik ez a teljesen újonnan épített csatornaszakaszokra. Azonban a régi Bácskai megye Csatorna részei az utóbbi években mindinkább mérgező anyagot és mind kevesebb mennyiségű oldott oxigént tartalmaznak. A csatorna vizének fő szennyezői a csatorna mentén lévő nagyobb városok ipari létesítményei. Ezért a csatorna szakaszai legszennyezettebbek Cservenka, Kúla, Verbász és a többi ipari településnél, ahol időszakonként a mérgezett ipari hulladékvizek a csatornába ömlésekor a hal teljesen kipusztul.

Vajdaság halászati vizeinek kihasználása

A taglalt vízrajzi hálózat mint a halászat természetes fejlődési lehetősége, ahhoz a következtetéshez vezet, hogy ennek a gazdasági ágnak a kibontakozásához Vajdaság feltételei igen kedvezőek. Ezen a téren végzett kutatások azonban azt a tényt igazolják, hogy elégtelenül és észszerűtlenül használjuk fel a természetnyújtotta kapacitásokat, és nem törődünk eléggé a tenyészanyag állandó felújításával. Ezért ebben a tanulmányban különös figyelmet szentelünk a tartomány halászati vizeiben végzett halászás összes módozataira.

A halászati vizek kihasználási kerete háromféle lehet: halgazdálkodás, (halastavakban és nyílt vizeken való halászás, ahol a halkitermelés és a halászás a piac szükségleteit szolgálja), továbbá a sporthorgászás és a turisztikai halászás. Ezek az ágazatok úgy a nyílt mint zárt vizeken fejlődnek meghatározott természeti és társadalmi-gazdasági tényezők hatására. A halászásról szóló új törvény megjelenése előtt, e gazdasági ágazatokat űző egyének, (termelő halászszervezetek, halászszövetkezetek, ma-

gánhalászok és sporthorgászok) korlátlanul halásztak, és halászás közben felhasználtak mindennemű eszközt és szerszámot. A halászati vizek ilyen kizsákmányolási módja szervezett és rendszeres munkabefektetés nélkül a halállomány halivadékkal való állandó pótlása, és új területek behalasítása (az úgynevezett „benépesítése") nélkül Vajdaság vizeinek állandó elszegényesedési folyamatát idézte elő. A halászásról szóló új törvény megjelenése után, nagy erőfeszítéseket tettek, hogy ezt a gazdasági ágat a belterjes gazdálkodás fejlődésének irányába tereljék.

1. Halászás Vajdaság nyílt folyóvizeiben

A természeti térfogat és hektáronkénti halkitermelés áttekintése Vajdaság fontosabb nyílt halászati vizeiben (3,600).

Folyó	A terület hektárokban			Kapacitás tonnákban	Termelékenység hektáronként kilogrammokban kifejezve			A kihalászás térfogatának évi ingadozásai:
	folyómeder	áradási övezet felület	felület összesen (1—2)		folyó mederben	összes felület (1—2)	a termelékenység ingadozása az összfelületen	
Duna	13 397	27 499	40 896	573	42,7	14,0	8,7—19,7	356—805
Tisza	3 249	9 416	12 665	143	44,0	11,3	4,7—13,4	60—170
Temes	378	3 845	4 223	48	127,0	11,3	7,1—16,5	30—70
Száva	3 940	3 436	7 376	83	21,0	11,3	5,4—16,2	40—120
Boszut	200	—	200	65	325,0	325,0	175,0—450,0	35—90
Összesen	21 163	44 196	65 360	912	—	—	—	521—1 255

Már az előbbiekben megállapítottuk, hogy a hal természetes szaporulata a nyílt vizeken számos, igen különböző befolyással rendelkező tényezőtől függ (az árasztott terület nagysága és mélysége a víz idejének az árterületen való tartózkodása, a víz hőmérséklete és vegyi összetétele, általános éghajlati viszonyok stb.), melyek sokszor nincsenek, a tartomány összes folyóvizeiben teljes egészében képviselve. Ennek köszönhető a termelékenység ingadozása (a halkitermelés), melyet a felület mértékegységében fejezünk ki, ami a mellékelt ábrából világosan szembeötlő. A többi kimutatás összehasonlításakor megfigyelhető, hogy az évi lehalászás ezekben a vizekben 930—2100 tonna kifogott halmennyiség között mozog, ami mindössze 1800 tonnányi. (Meg kell jegyezni, hogy ehhez a számhoz hozzászámoltuk Vajdaság összes nyílt vizei átlagos hozamát.)

Az összhozam váltakozása mellett megfigyelhető a kifogott un. „nemeshal" mennyiségi arányának (halfajok összetétele) ingadozása is. Ezek

a meghatározott természeti tényezők eredői. A jellegzetes adottságtól függően, amely az ívási idő és az ikra keltési ideje alatt uralkodott, egyes halfajok szaporább avagy csekélyebb számban „népesítették be" (halszaporulat) a természeti környezetüket. Az apatini árterületen kifogott hal ilyen irányú elemzése az 1944—1960 közötti időszak halászatának a hal összetétele szempontjából az alábbiakat szemlélteti:

ponty	26,3%	ingadozás	13,3—37,3%
csuka	11,3%,	"	1,1—36,5%
harcsa	4,1%,	"	2,4—7,5%
süllő	2,6%,	"	1,2—6,4%
kecsege	0,4%,	"	0,1—2,9%
egyéb halfajok	55,3%,	"	28,1—68,1%

Hasonló változások és ingadozások jelentkeznek a többi nyílt halászati vizek halászásában is (3,601).

A termelés kerülete és a halászás ingadozása és változására való tekintettel, valamint a tervezés és meghatározott termelés megvalósításának lehetetlensége miatt, Vajdaság nyílt halászati vizeire, mint a halgazdaság biztos gazdasági termelőképességére alapozni lehet. Ezek a vizek azonban a sporthorgászás és a turisztikai halászás igen kedvező természeti alapját képezik.

Vajdaságban a sporthorgászás fokozottabban a második világháború után kezdett fejlődni. Párhuzamosan az általános társadalmi-gazdasági fejlődéssel — kisebb ingadozásokkal — a sporthorgászok száma is egyre növekedett.

A sporthorgászok létszámának alakulása Vajdaságban az 1950—1976. évi időszakban

Esztendő	A sporthorgászok létszáma	Esztendő	A sporthorgászok létszáma
1950.	4 517	1963.	14 228
1951.	5 936	1964.	15 819
1952.	5 632	1965.	18 220
1953.	6 426	1966.	20 069
1954.	4 489	1967.	22 259
1955.	7 254	1968.	20 091
1956.	9 221	1969.	19 093
1957.	10 472	1970.	20 301
1958.	10 791	1971.	18 770
1959.	9 431	1972.	18 241
1960.	9 838	1973.	18 438
1961.	10 762	1974.	19 143
1962.	13 478	1975.	19 290
		1976.	52 445

A jelentéktelen különbségek a sporthorgászok évi létszámában nem tükrözik azok tényleges csökkenését, vagy a sporthorgászok érdeklődésének csappanását. Ez mindenekelőtt egyes sporttársulatok kisebb fokú nemtörődömségére vall, melyek adataiból a szemléltetett adatokat közöltük. A legnagyobb eltérés a sporthorgászok összlétszámának adatában az 1976-os esztendőben figyelhető meg. Ezt az adatot Vajdaság Sporthorgász Szövetsége kérdőívének feldolgozása alapján nyertük, amelyben felölelték az összes tagságot, tekintet nélkül azoknak korhatárára (pionírok, ifjak és felnőttek csoportja).

A sporthorgászok száma Vajdaságban az 1966. esztendőben nyílt halászati vizeken helységenként (5, 19—20)

A Duna folyam halászati területe:

Helység	Felnőtt tagok	Ifjak	Összesen sport horgászok	Szervezetek száma
1	2	3	4	5
Apatin	652	123	775	
Bács	221	58	279	
Palánka	627	160	787	
Petrőc	123	60	183	
Beocsin	308	84	392	
Bezdán	391	28	419	
Monostor	187	41	228	
Gombos	255	84	339	
Vajszka	311	125	436	
Inđija	167	57	224	
Kupuszina	180	35	215	
Kovin	320	177	497	
Újvidék	4 402	1 304	5 746	
Hódság	406	151	557	
Pétervárad	303	95	398	
Pancsova	1 000	300	1 300	
Sremski Karlovci (Karlóca)	238	84	322	
Zombor	1 021	215	1 236	
Stara Pazova	60	30	90	
Szond	125	99	224	
Futak	186	184	370	
Beška	122	11	133	
Omoljica	493	257	750	
Gložan	152	100	252	
Fehértemplom	373	215	588	
Összesen	12 623	4 117	16 740	25

A Boszut folyó halászati területe

1	2	3	4	5
Šid	200	150	350	1

A Tisza folyó halászati területe

1	2	3	4	5
Ada	327	30	357	
Becse	721	217	938	
Bácsföldvár	250	82	332	
Zsablya	50	20	70	
Kanizsa	496	426	922	
Törökkanizsa	150	84	234	
Törökbecse	243	109	352	
Zenta	684	230	914	
Temerin	123	70	193	
Titel	192	154	346	
Csúrog	60	50	110	
Csóka	80	50	130	
Összesen:	3 376	1 522	4 898	12

A Száva folyó halászati területe

1	2	3	4	5
Ruma	118	49	167	
Sremska Mitrovica	588	306	894	
Mačvanska Mitrovica	106	38	144	
Összesen	812	393	1 205	3

A Temes folyó halászati területe

1	2	3	4	5
Jaša Tomić	180	129	309	
Kovacsica	109	202	311	
Szécsány	258	149	404	
Opova	150	50	200	
Összesen	697	530	1 227	5

A Bega folyó halászati területe

1	2	3	4	5
Zrenjanin	1 912	517	2 439	
Perlez (Perlasz)	51	121	172	
Žitište (Begaszentgyörgy)	200	46	246	
Sutjeska	50	10	60	
Felső Ittabé	225	65	290	
Szerbcsernye	50	10	60	
Összesen	2 488	769	3 257	6

A tevékeny sporthorgászok társadalmi-gazdasági összetétele Vajdaság SZAT községeiben az 1974. esztendőben (25, 40—54)

A község neve:	A tevékeny sporthorgászok száma összesen	Társadalmi-gazdasági csoportok: munkások (az össz munkavi-szonyban lévők)	egyéni mezőgazdasági termelők	diákok	egyetemi hallgatók	egyéb fogl.
1	2	3	4	5	6	7
Ada	450	378	20	50	—	2
Apatin	1 260	669	232	136	17	206
Bács	225	126	18	61	—	20
Palánka	1 700	1 053	17	525	29	76
Petrőc	517	203	163	131	3	17
Fehértemplom	350	300	4	10	—	36
Beocsin	440	343	—	97	—	—
Becse	2 207	1 255	311	329	98	214
Verbász	986	395	200	250	15	126
Versec	548	475	16	50	7	—
Zsablya	438	190	29	169	7	43
Begaszentgyörgy	203	55	80	46	5	17
Zrenjanin	2 053	849	89	566	48	501
Inđija	450	259	34	48	27	82
Kanizsa	760	233	84	274	7	162
Kikinda	600	380	23	190	7	—
Kovacsica	75	30	9	20	8	8
Kovin	360	230	44	52	10	24
Kúla	1 025	443	161	356	7	58
Törökbecse	348	280	20	—	40	8
Törökkanizsa	200	135	5	32	1	27
Újvidék	8 146	6 168	386	1 026	177	389
Opova	78	34	—	35	—	9
Hódság	915	695	40	123	29	28
Pancsova	597	120	50	383	27	17
Ruma	403	285	29	28	15	46
Zenta	629	447	8	42	12	120
Szécsány	264	130	18	23	13	80
Zombor	1 916	746	403	225	7	535
Szenttamás	1 198	280	423	380	17	92
Sr. Mitrovica	1 163	730	52	244	16	121
Stara Pazova	439	287	22	68	12	50
Szabadka	1 816	575	480	451	110	200
Temerin	270	117	14	100	2	41
Titel	348	208	40	50	10	40
Csóka	286	204	5	67	—	10
Šid	212	119	25	30	8	30
Összesen	33 875	19 426	3 556	6 667	791	3 435

2. *Halgazdaság és halászat Vajdaság zárt halászati vizeiben*

Ennek a tanulmánynak megelőző részében már hangsúlyoztuk Vajdaság zárt vizei természeti teljesítőképességének jelentőségét. A legjelentőségteljesebb ilyen nemű létesítmény közé soroljuk a DTD csatornahálózatot, a csatorna hatáskörébe tartozó összes vizeket, és e területen kívül lévő számos tavat, amelyeket már régen halastavakká alakítottak. Ezekben a vizekben a gazdasági halászatnak elsőrendű jelentősége van, mert a zárt vizek halastavaiban az évi átlagos halkitermelés és halászat túlhaladja a 7000 tonna halmennyiséget. A halgazdaság fejlődési távlatterve szerint Vajdaság halastavaiban az 1980. esztendőben az előrelátott halkitermelés nagysága több mint 13 000 tonnányi halmennyiség, amelynek jelentősége az élelmiszer össztermelésében a lakosság szükségletei szempontjából rendkívül fontos.

Halastavak a Duna—Tisza—Duna vízrendszer területén

Sorszám	A munkaszervezet neve	Telephely	Kiterjedés hektárokban
1	2	3	4
	I. HALASTAVAK		
A. A Duna—Tisza—Duna csatornahálózathoz tartozó halastavak			
1.	„Ribartsvo" DTD Halgazdaság Újvidék	Szerbmilitics Jazovo (Hódegyháza)	360 100
2.	„EČKA" Halgazdaság Zrenjanin	Écska Melence	2000 200
3.	„Šaran" Halgazdaság Újvidék	Zsablya	370
4.	„Zemljoradnička zadruga" (Földművesszövetkezet) Despotovo	Despotovo	150
5.	„Poljoprivredno dobro" (Mezőgazdasági birtok) Palánka	Bács	670
6.	„Vršački ritovi" Poljoprivredno dobro (Mezőgazdasági birtok) Versec	Verseci rét	250
7.	PIK „Bečej" (Mezőgazdasági-ipari (kombinát) Becse	Becse	650
		Összesen	4750

B. A DTD vízrendszer területén, csatornahálózatán kívüli halastavak

1	2	3	4
1. „Ribarstvo" Ribarsko gazdinstvo DTD (A DTD Halgazdaság Újvidék)		Susek	100
2. „EČKA" Ribarsko gazdinstvo (Écska Halgazdaság) Zrenjanin		Törökkanizsa	400
3. „ŠARAN" Ribarsko gazdinstvo (Halgazdaság) Újvidék		Futak Kanizsa	200 250
4. „Ribarsko gazdinstvo Kolut" (Halgazdaság) Kolut		Kolut (Küllőd)	200
		Összesen	1150
		A + B = Összesen	5900

II. ÉPÍTÉS ALATT ÁLLÓ HALASTAVAK (3, 606)

A. DTD csatornahálózathoz tartozó halastavak

1	2	3	4
1. „Ribarstvo" DTD gazdinstvo (Halgazdaság) Újvidék		Jazovo (Hódegyháza) Tomaševac Neuzina (Nezsény)	600 300 —
2. „PD Vršački ritovi" (Mezőgazdasági birtok) Versec		Verseci rét	650
3. Poljoprivredno dobro Dobroca (Mezőgazdasági birtok Dobrica)		Dobrica	150
		Összesen	1800

B. A DTD vízrendszer csatornahálózatán kívüli halastavak

1	2	3	4
1. „Ribarstvo" DTD Ribarsko gazdinstvo (Halgazdaság) Újvidék		Banatska Palanka	350
		Összesen:	350
		A + B = Összesen	2150

A lappangó természeti lehetőségek és a halastavak kialakítására alkalmas helyek alapján ítélve a halászterületek nagyságát még 1200 hektárral lehet bővíteni.

A csatorna hálózatában különböző minőségű halfajtákat találunk. Évenként és a kihalászott mennyiség alapján megállapítható, hogy nagyon változékony a halösszetétel a csatorna egyes szakaszaiban. A bezdáni—becsei régi csatorna területén kifogott hal tízévi összhalászási szerkezetében az egyes halfajok százalékarányban kifejezve a következő: ponty 7,7%, süllő 1,6%, harcsa 0,2%, míg az egyéb halak (túlnyomó részben gyenge minőségű ún. „fehérhalak csoportja") 90,5%-ban vannak jelen. A kifogott halmennyiség ilyen kedvezőtlen szerkezete miatt nélkülözhetetlen a csatornahálózat rendszeres ún. „benépesítése" (halasítása) nemesebb a tenyészanyaggal a csatornán kívül álló nevelőtavakból. A felület egységére jutó kihalászott összmennyiség jóval nagyobb, mint a nyílt vizeken, mert a természeti feltételek is kedvezőbbek.

A halászat eredménye a természeti tényezők és a csatorna egyes szakaszai szennyeződési fokától függ, és évente mintegy 250 kg/ha körül ingadozik. A halfogás jóval szegényebb a csatorna újabb szakaszaiban, mert itt az ívás és halikra fejlődése számára mostohábbak a természeti feltételek. A csatorna mellett vagy annak hálózata mentén létesült halastavakban az évi halkitermelés eléri az évi több mint 6000 tonna súlyt.

Párhuzamosan a gazdasági halászattal a sporthorgászás és a sporthalászati turisztikai halászat is mind nagyobb jelentőséghez jut a DTD csatorna területén.

A sporthorgászok száma a DTD csatorna területén az 1966. esztendőben (5,21)

Helység	Felnőtt tagok száma	Ifjúsági tagok száma	Összesen sport-horgászok	A sporthorgász szervezetek száma
1	2	3	4	5
Verbász	488	190	678	
Versec	327	90	417	
Kula	174	55	229	
Szenttamás	300	100	400	
Szívác	141	28	169	
Turija	60	28	88	
Cservenka	126	26	152	
Összesen	1616	517	2133	7

A zárt vizeknek a halgazdaság és halászat számára lappangó, természeti teljesítőképessége keretében, rendszeresen fejtegettük e vizeket hovatartozásuk, a Vajdaságon át ömlő nagyobb folyók meghatározott víz-

gyűjtőterülete szerint. Ennek a csoportnak egyes vízgazdasági műtárgyait (létesítményeit) már felhasználják céljára vagy azokat jelentős sporthalászati létesítménnyé alakították át. Azonban Vajdaság számos tava az említett vízgazdasági műtárgyakon kívül szintén halászati jelentőséggel rendelkezik. Közülük néhánynak futólagos figyelmet szentelünk.

Bácska északi részében egy csoport tó létezik, melyek közül kettőt külön megemlítünk, a Palicsi-tavat és a Ludasi-tavat. A Palicsi-tóban a felújítási műveletek előtt különböző fajú édesvízű hal élt. Szám szerint a ponty és a kárász volt többségben, majd a csuka, compó, kecsege és más fajú halak következnek. Az 1961-ben a kifogott hal összmennyisége elérte a 27 000 kg-ot. Azonban a szulfátok hirtelen felhalmozódása és az oldott oxigén hiánya halpusztulást is idézett elő. 1971-ben bekövetkezett a teljes halpusztulás. A tófenék felfrissítése után a tavat újratöltötték vízzel, és ettől az évtől kezdve megkezdődött annak „benépesítése" (halasítása).

A Palicsi-tó közelében, tőle északkeleti irányban, a Ludasi-tó terül el. Felülete hozzávetőleg 3 km^2, átlagos mélysége pedig 1,5 m. Ennek a tónak a halállománya emberemlékezet óta fajokban nagyon gazdag volt. A halak közül megtalálható a csuka, a keszeg, a kárász, valamint ezeken kívül még a ponty, a compo és más halfajok. A tónak halászati és sporthorgászati jelentősége van.

Bánátban, Melencétől északra terül el Ostrovo-tó. Ezt a tavat régmúlt idő óta halastónak használták fel. Azonban a Duna—Tisza—Duna csatornarendszer megépítéséig ezen a tavon csak külterjes halgazdálkodás folyt. A halastó vizét egyedül a légköri csapadék és a rétegforrások újították fel. A csatorna építése révén lehetőséget teremtettek a halastó friss vízzel való ellátására, valamint a tó kiszárítására (melyet időről-időre a tófenék felújítása céljából végeznek). Így a külterjes halászati módról áttértek a belterjes gazdálkodási módra, valamint a fogyasztási tenyésztésre, az ún. „haszonhal" nevelésére, valamint a többi silány, értéktelen halfajta kiküszöbölésére. Megteremtették a nélkülözhetetlen létesítményeket, amelyek által biztosították a tenyészanyag felneveléséhez szükséges előfeltételeket. Kialakították a halastó szerves részeinek az alapját is, ami által a mai tógazdaság korszerű ivó, halivadék- és tenyészrészleggel rendelkezik. Továbbá felépült a telelő és az állandó jellegű merítőállomás. A tó közepén egy csatornát ástak, amely lehetővé teszi mind a hal könnyű kihalászását, mind a halastó fokozatos kiszárítását.

A külterjes halászat feltételei között a halastóban különböző folyami halfaj élt (kárász, csuka, ponty és az ún. „fehérhalak" különböző fajai). Ma a halastóban csak pontyot tenyésztenek. Tíz évvel ezelőtt, a hal évi átlagos kihalászása 20—25 tonna között váltakozott. A halastó — az összes kísérő létesítmények megépítése után, amikor majd a termelés is kibővül az évi kihalászása eléri a 250 tonna pontymennyiséget.

Megoldásra váró gazdasági kérdések, a további fejlődéshez szükséges intézkedések foganatosítása, valamint a halgazdaság és halászat további fejlődési távlatai Vajdaságban

A II. világháború után létesített halastavak, valamint e gazdasági ágazatban dolgozók óriási erőfeszítése ellenére a halgazdaság és halászat Vajdaságban még nem érte el fejlődésének kielégítő fokát. Az ezen a téren végzett számos megoldásra váró kérdést hoztak felszínre, amelyek gátolják vagy fékezik ezen gazdasági ágazatok fejlődésének gyorsabb ütemét. Vajdaság halgazdasága megoldásra váró kérdéseinek teljesebb belátása, valamint a további fejlődésének és lehetőségeinek mérlegelése céljából, az alábbiakban fejtegetjük a megoldásra váró, sarkalatos gazdasági kérdéseket, valamint a halászati vizek védelmezési kérdéseit és egyéb kérdéseket.

Vajdaság különálló sík terület számos sajátos természeti-földrajzi jellegzetességekkel. Egyikét e sajátosságoknak a nagy szikes és mocsaras területek és az ún. sekély „teknővölgyek" képezik. Természeti szempontból elenyésző vízépítészeti munkálatokkal azokat a legalkalmasabb halastóvá lehet alakítani. Gazdasági kutatások bizonyítják, hogy céltalan az ilyen területen mezőgazdasági talajjavítás foganatosítása földművelés és különböző növények termesztése céljából. Az ilyen tényállás nélkülözhetetlen szükségessége az emberi táplálékszükséglet fedezésére, de nem utolsósorban, a halgazdaság termelő ágazataitól várt kedvező, tényleges gazdasági haszon miatt számos tógazdaságot létesítettek. Azonban ebben a gazdasági ágban tapasztalható haladás, a termelés fejlesztése és a növekvő halhozam és a halastavak kiváló termelékenysége ellenére veszteségek keletkeztek. A terepkutatási munkálatok folyamán a szerző számos szakembert és más e gazdasági ágazatban járatos dolgozót hallgatott meg. A szakemberek közös megállapítása:

1. A halkitermelőknek az 1977. esztendőig nem ismerték el az „élelemtermelő" státust és így nem szereztek jogot a kedvezményes kamat melletti hitelre. (A haltermelők a hitelükre a bankoknak 12%-os, a többi élelmiszertermelők pedig mindössze 4%-os kamatot fizetnek.)

2. Míg a vágóhidaknak megtérítik a sertés- és marhahús árkülönbözetét, addig a halgazdaságok számára nem érvényes ez a kedvezmény.

3. Habár a hús ára már több ízben emelkedett, a hal ára nem változott, mert az amúgy is csekély halfogyasztás még jobban megapadna. (Mindenekelőtt ez annak a következménye, hogy lakosságunknál nem alakult ki a halfogyasztás szokása, így ez a heti étrendből is leginkább kimarad.)

A felsoroltakon kívül, a halászati szakértők más megoldásra váró, a termeléssel és termékeik értékesítésével kapcsolatos akadályokat soroltak fel. Hogy azonban az összes tógazdaság sarkalatos megoldásra váró termelési kérdését megoldjuk, a társadalom közbelépésével kellene megfelelő intézkedéseket foganatosítani, például: a kitermelt hal kilogrammsúly utáni árkülönbözet megtérítése a kiváló minőségű tejlesítményért járó

prémiumban való részesülés, valamint kezdeményes hitelek nyújtása. Ilyen feltételek között a halkitermeléssel foglalkozó szervezetek megszabadulnának az eddig fejlődésük elé gördülő akadályoktól, és felgyorsíthatnák fejlődésük ütemét.

A termelt hal értékesítésének problémája szintén jelentős. A fejletlen kereskedelmi hálózat, különösen vidéken, valamint a piac rendszertelen ellátása az év folyamán nehezíti a hal nagyobb mértékű fogyasztását. (A tógazdaságok java részében a kihalászás csak ősszel, októbertől decemberig tart, amikor nagyobb mennyiségben még vidéken is árusítják a halat.)

Ha Vajdaság halgazdaságának és halászatának fejlődési fokát összehasonlítjuk a fejlesztés természetes lehetőségeivel, akkor nagy aránytalanságokat figyelünk meg. Még igen sok a halastógazdálkodás számára alkalmas, de kihasználatlan vízterület, így tógazdaság létesítésére alkalmas hektárok ezrei még ma is tartományunk kihasználatlan területét képezik. A halászati vizek beláthatatlan terjedelmét még mindig elégtelenül és ésszerűtlenül használjuk fel, ezért törekvéseink a felsorolt területek tényleges kihasználására irányulnak. Ugyanakkor a halgazdaság és halászat további előmozdítása érdekében sürgősen végre kell hajtani ebben az ágazatban a megóvás és a szaporítás munkálatait, valamint cselekvően részt kell vállalni a fejlődési távlatterv határozatainak megvalósításában.

A halgazdaság keretében a mesterséges tógazdaságokban újabb erőbefektetésre van szükség, a termelékenység és a terület egysége szerinti termelés növelése céljából. Példaként a Zsablya melletti „Šaran" halgazdaságot említjük. Ez a munkaközösség a halkitermelés előmozdítása, a termelés fokozása és a hal minőségének fejlesztése érdekében a következőket tette:

1. Különleges etetőberendezést szerkesztett és szerelt fel a halastavaiban (a víz felszínén, különböző távolságokban). Így a haletetés módjában igen nagy jelentőségű ésszerűsítést valósítottak meg, mert a hal táplálékát nem dobják a tó fenekére, ahol annak egy része mindörökre elvész az iszapban. Országunkban itt vezették be először a vízszinti etetési módot. Az eddigi tapasztalat bebizonyította az előnyét és létjogosultságát. Ez a módszer alkalmazható Vajdaság többi tógazdaságában is.

2. A korszerű technológia, a termelésben való alkalmazása, és az igen eredményes munkaszervezés révén a hektáronkénti átlagos halkitermelés 850 kg-ról 1800 kg-ra emelkedett. A termőterület egysége szerinti — minden előzőt felülmúló — eredmény, egyben csúcsteljesítmény is mind Vajdaságban, mind pedig országos viszonylatban.

3. A termelt hal minőségének javítása céljából, nem használják többé a tiszta kukoricát mint haltáplálékot. Ezt a gabonafélét kisebb mértékben, egy különlegesen elkészített haltáplálék-keverék összetevőrészeként alkalmazzák. Az ilyen nemű tápanyag csökkentette a ponty zsírossági százalékát 20%-ról 10%-ra, ami által jóval nagyobb kereskedelmi forgalmat valósítottak meg e halfajta árusításában.

A többi mesterséges tógazdaságokon kívüli halászati vizeken, ahol a gazdasági halászat mellett a sporthorgászat és a sporthalászat, valamint a turisztikai halászás is képviselve van, ezen gazdasági ágazatok gyorsütemű és sokoldalú felvirágoztatásának érdekében, nélkülözhetetlen a szervezett hozzáállás, mind az óvóintézkedések, mind pedig a fejlődési távlat megvalósításának érdekében. A védőintézkedések közül a következőket említjük meg:

— a hal kihalászási tilalmát, ha kisebb a meghatározott nagyságtól,

— nemes fajú hal kihalászási tilalmát az ívási időszak időtartama alatt,

— egy halászra eső halmennyiség halászásának napi és évi korlátozását,

— az észlelt halfajok szaporodási helyének megállapítását, valamint megóvásuk céljából a természeti környezetünkben zárt terület létesítését,

— a halállomány eredményesebb védelme és a halászat természetes fejlődése érdekében meg kell szervezni az őr- és szakszolgálatot, valamint meg kell tenni egyéb védőintézkedéseket (5,68).

A haltenyésztés fejlesztése céljából foganatosított intézkedések közül a legfontosabbak:

— a halivadék mentése az árnak a folyómederbe való visszahúzódása idején (apadási időszak), és

— a „benépesítés (halasítás), melyet akkor alkalmaznak, ha a megfelelő halállományt nem lehet a hal természetes szaporodása útján biztosítani (5,70).

A rendszeres és szervezett munkálkodás sok szép példáját sorolhatnánk fel Vajdaság-szerte, melyeknek célja a halállomány óvása és előmozdítása. Egyeseket közülük meg kell említeni. A halászat előmozdításának községközi tanácsa 1976-ban a Palánka mellett elterülő Tikvara-tó benépesítése (halasítása) céljából 6 tonna halivadék átvitelét szervezte meg. A beszerzett nemes fajú egynyaras pontyivadékot a kanizsai tógazdaságban nevelték fel, és a Tikvará-ban honosították meg. Ugyancsak ebben az esztendőben szállították át és honosították meg a begecsi „Jama" tóban 14 tonna pontyivadékot. Így a felnőtt, kifogott hal helyét elfoglalta a halivadék és az ember mint döntő tényező mesterségesen megteremtette a halállomány legkedvezőbb feltételeit. A néhány millió megtermékenyített süllőikrának a Duna halászterületén való bebocsátása által számos süllőfészek alakult, melyek lényegesen gazdagították ennek a halfajtának „benépesedését.

Az ilyen irányú intézkedéseken kívül más jellegűeket is foganatosítottak Vajdaság területén a halgazdaság és halászat előmozdításának érdekében. Számos községben a halászati vizek őreit (csőszszolgálat) beiktatták a közszolgálatba, aminek a fő célja a hal tömeges tolvajlásának és irtásának megakadályozása, amit régebben robbanószerekkel (dinamit segítségével) és más halászati eszközökkel végeztek.

A felsorolt példák és a sporthorgászok, valamint a halászszervezetek hasonló tevékenysége Vajdaság halgazdasága és halászata sokoldalúbb,

szervezettebb fejlődéséhez vezet, ami végeredményben tartományunk halászati vizeinek halbőségét és a halállomány fajgazdagságát fogja eredményezni.

Összefoglalás

Ebben a szerény tanulmányban már kifejtettük Vajdaság halgazdasága és halászata fejlődésének megoldásra váró, sarkalatos gazdasági problémáit. Felsoroltuk az ágazatok fejlődésének természeti lehetőségeit, és rámutattunk a további fejlődés kínálkozó lehetőségeire. Ezért az összefoglalóban még egyszer, röviden kitűzzük a halászat, a sporthorgászás és a turisztikai halászat legfontosabb intézkedéseit és fejlődési irányát az elkövetkezendő időszakban.

1. A jól szervezett és fejlett tógazdaságokban megvalósított gazdasági siker alapján megállapítást nyert az újabb halastavak kialakításának gazdasági jogosultsága Vajdaság területén.

2. A halastavakban való halkitermelés korszerű technológiájának elsajátítására, valamint a választott halfaj azokban való nagyobb alkalmazkodó képességére nagyobb gondot kell fordítani. Gyökeresen meg kell oldani a halastavak sűrűbb lehalászását az év folyamán és rendszeresen el kell látni a piacot friss hallal. A fentebbiekkel párhuzamosan a kereskedelmi hálózatot országos viszonylatban is fejleszteni kell. Tudományos módon tanulmányozni kell a külföldi piac szükségleteit, hogy minél előbb lehetővé tegyük a kitermelt hal kivitelét.

3. A halastavakban foganatosított intézkedések keretében a halgazdaságok fejlesztése érdekében meg kell szervezni az élvonalbeli tógazdaságok értékes tapasztalatának átvételét és elsajátítását, (különleges etetőkészülék alkalmazása, vegyes élelemmel való etetés, ami által a hizlalt hal zsírtartalmának százalékát csökkenthetjük, több halfaj tenyésztése a mesterséges ivadéknevelő tóban, hogy ily módon jobban fejlődnek az alapfajok stb.).

4. Hogy a halgazdaságok java része saját erőfeszítése és befektetése mellett az eddigi gazdasági fejlődésük elé gördülő akadályoktól mentesüljön, a szélesebb társadalmi közösség közbelépése szükséges, mégpedig a kitermelt halmennyiség kilogramm-súlya utáni árkülönbözet-térítés, illetve a kiváló minőségű teljesítményért fizetett pénzjutalom (prémium) bevezetése, valamint a kedvező feltételek melletti hitelnyújtás érdekében.

5. A halászati vizek szennyeződésének csökkentése és a további szennyeződés megakadályozása érdekében egy különleges felügyelő-szolgálatot kell létesíteni, amely állandóan ellenőrizné a halászati vizekbe ömlő szennyvíznek a minőségét és a szennyeződés meggátlását.

6. A nyílt és a zárt halászati vizek óvásának és fejlesztésének külön figyelmet kell szentelni a jövőben, hogy megóvjuk és időben bepótoljuk a halállományt, nemesebb halfajokkal gyarapítsuk Vajdaság halászati vizeit.

Fordította *Lovászy Géza*

Irodalomjegyzék

1. B. Bukurov: Jezera i bare u Bačkoj, Zbornik Matice srpske 5, Novi Sad, 1953.
2. M. Stojić i A. Kukin: Hidrologija jezera Palić, „Vode Vojvodine", Novi Sad, 1975.
3. D. Milovanov: Hidrosistem Dunav—Tisa—Dunav. Vodoprivredno preduzeće Dunav—Tisa—Dunav, Novi Sad, 1972.
4. B. Bukurov: Dolina Tise u Jugoslaviji, Posebno izdanje Srpskog geografskog društva, Sveska 25, Beograd, 1948.
5. D. Djenadić i A. Polinski: Stanje ribarstva na rabolovnim vodama u Vojvodini, Novi Sad 1967.
6. D. Dukić: Zagađivanje voda u svetu i u nas, i problem vodosnabdevanja krajem XX veka. Srpsko-geografsko drutšvo, posebna izdanja, knjiga 39. Životna sredina i čovek, Beograd, 1973.
7. D. Milovanov, i ostali članovi radne grupe: Značaj zagađivanja i zaštita voda, Savet za zaštitu i unapređenje čovekove životne sredine, PK, SSRNV i Komitet za zaštitu i unapređivanje čovekove sredine IV-a SAPV problemi i mere zaštite i unapređivanje čovekove sredine u SAP Vojvodini, Osnovni materijal za savetovanje, Novi Sad, 1976.
8. D. Dugonjić: Preobražaj Palićkog jezera, „Zemlja i ljudi" broj 24, Beograd, 1974.
9. D. Dukić: Zagađenost reka i jezera u Jugoslaviji, Turizmologija, Posebna izdanja, broj 2, Beograd, 1977.
10. D. Dugonjić: Ludoško jezero, „Zemlja i ljudi" broj 23, Beograd, 1973.
11. G. Petrović: Hemijski tipovi stajaćih voda Panonske nizije „Zemljište i biljka", Beograd, 1956.
12. Andrej Prša: Prilog poznavanju riblje faune Palića, Zbornik Matice srpske, sveska broj 4, Novi Sad, 1953.
13. D. Mihajlović—Matić: Palićko jezero, Zbornik Matice srpske, sv. 9. Novi Sad, 1955.
14. B. Bukurov: Fizičko-geografski problemi Bačke, Srpska akademija nauke i umetnosti, Posebna izdanja, Odeljenje prirodno-matematičkih nauka Knjiga broj 43, Beograd, 1975.
15. M. Petrović: Bare u Bačkoj. Letopis Matice srpske. Knjige broj 149. Novi Sad, 1887.
16. B. Bukurov: Tri bačke doline: Krivaja, Jegrička i Mostonga. Glasnik Srpskog geografskog društva. Sveska XXX-2, Beograd, 1950.
17. M. Stojšić: Pojava suvišnih unutrašnjih voda na ravničarskom delu Vojvodine. Vodoprivredni glasnik, Sveska 51—54. 1968.
18. N. Markov: Plovne reke i kanali. Vojvodina. Izdanje inženjera i arhitekta Vojvodine, Novi Sad, 1924.
19. T. Rakičević: Velike vode na Dunavu kod Novog Sada. Zbornik Matice srpske za prirodne nauke, sveska br. 12. Novi Sad, 1957.
20. M. Matejić: Poplave 1924. i 1926. godine u severozapadnoj Bačkoj. Glasnik Saveza vodnih zajednica N.R. Srbije, 1954.
21. N. Kočiš: Režim reke Tise, Vodoprivreda. Sveska br. 1. Beograd, 1949.
22. V. Dugonjić: Ludoško jezero. Glasnik Srpskog geografskog društva sv. 34. broj 1. Beograd, 1956.

23. D. Djenadić: Ribarstvo u Hidrosistemu Dunav—Tisa—Dunav. Hidrosistem Dunav—Tisa—Dunav. Izdanje vodoprivrednog preduzeća Dunav—Tisa—Dunav, Novi Sad, 1972.
24. M. Bajić: Ostrvo kod Melenaca. Zbornik radova PMF. 3. Novi Sad, 1973.
25. SAP Vojvodina. Pokrajinski zavod za statistiku. Statistički bilten 30. Novi Sad, marta 1976.

Rezime

Ribarstvo i ribolov Vojvodine i prirodne mogućnosti za dalji razvoj

Prirodni uslovi za razvoj ribarstva i ribolova u Vojvodini su veoma povoljni. Hidrografsku mrežu pored većih rečnih tokova Dunava, Tise, Save i Tamiša čine druge manje reke, brojna jezera i veliki Hidrografski sistem Dunav—Tisa—Dunav. Vojvodina je veće ravničarsko područje u našoj zemlji, sa brojnim posebnim fizičko-geografskim karakteristikama. Jednu od ovih specifičnosti čine velike slatinaste i močvarne površine i plitke podvodne depresije, koje u prirodnom pogledu uz minimalne hidrotehničke radove predstavljaju najpogodnija mesta za uzgoj ribe.

Zahvaljujući izloženim pogodnim prirodnim uslovima odnosno velikim otvorenim i zatvorenim ribolovnim vodama stvorene su mogućnosti za razvoj privrednog ribolova, sportskog ribolova i ribolovnog turizma. Međutim, i pored povoljnih prirodnih uslova ove ljudske delatnosti još nisu dostigle zadovoljavajući stepen razvoja. Ribarstvo se sukobljava sa nizom problema, pre svega, ekonomskog karaktera, a sve veća zagađenost ribolovnih voda usporava razvoj sportskog ribolova i ribolovnog turizma.

Da bi se racionalno iskoristili povoljni prirodni uslovi i doveo u sklad sa ovim uslovima stepen razvoja pomenutih grana preduzimaju se različite mere zaštite i unapređenja ribarstva. Među ovim merama po značaju se ističu: gradnja novih ribnjaka i uvođenje savremene tehnologije proizvodnje ribe, sistematska borba protiv zagađivanja ribolovnih voda, spasavanja riblje mlađi sa plavnih terena posle povlačenja vode u rečna korita i rad na poribljavanju zatvorenih ribolovnih voda. Uz primenu navedenih i drugih mera ostvariće se uslovi za povećanje ribljeg fonda kvalitetnijih vrsta riba i riblje populacije u celini.

Summary

Fishing and sport-fishing in Vojvodina and natural possibilities for its further development

Natural conditions for the development of fishing and sport-fishing in Vojvodina are very favourable. The hydrographic system beside the major courses of rivers (Danube, Tisa, Sava, Temeš) consists of some other smaller rivers and a number of lakes as well as the big hydrographic system of Danube—Tisa—Danube. Vojvodina is one of the widest plains of our country with

outstanding phisical and geographic characteristics. The big marshy and swampy terrain and shallow depressions are also part of these specific characteristics. They could be the most favourable places for bringing up fishes only by performing small hydrotechnical works.

According to the above mentioned natural conditions that are the open and closed fishing waters, there are great possibilities for improving natural and sport fishing and fishing turism. Although the natural conditions are favourable the activities concerning these conditions haven't reached the required level.

Fishing runs into a lot of obstacles; first of all into problems of economic nature, but the waterpollution is also obstructing the development of fishing and sport-fishing.

In order to exploit the conditions rationally and to coordinate it with the development of the above mentioned branches measures are taken to protect and advance fishing. These measures are the following by the order of importancy:

— construction of new fish ponds and introducing new technology into bringing up fishes

— to fight against water-pollution (systematically)

— the solvage of young fish at the flooded areas when the water withdraws to its original riverbed

— the stocking of closed waters with fish.

By applying the following methods the extention of fish fund and of the number of quality fish as well as the total fish population can be achieved.

Radoslav J. Šubić

BÁCSKA FALUSI LAKOSSÁGÁNAK MIGRÁCIÓJA MINT AZ AGROTECHNIKA FEJLŐDÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYE

I. BEVEZETŐ

Bácska Jugoszlávia legjelentősebb mezőgazdasági vidéke, amely a legtöbb mezőgazdasági terméktöbbletet termeli. Éppen ezért Bácskában jut a legnagyobb mértékben kifejezésre az agrotechnika fejlődése, és ennek következtében a földműves lakosság migrációja.

A háború utáni társadalmi-gazdasági változásokkal, valamint a föld társadalmasításával létrejöttek a korszerűbb és a belterjesebb mezőgazdasági termeléshez szükséges alapvető feltételek. Jugoszláviában Bácska területét hasznosítják legnagyobb arányban mezőgazdasági termelésre, s itt előretört a korszerű, különösképpen az öntözéses termelés. Az eddigi, aránylag egyoldalú gabonatermelési jelleget fokozatosan meg kell szüntetni, hogy mielőbb korszerűsödjön a mezőgazdasági termelés, s megfelelő helyet és szerepet kell biztosítani az állattenyésztésnek mint a legdinamikusabb mezőgazdasági ágnak.

Bácskában 20 község (város és nagyközség) van 163 településsel; a 8956 négyzetkilométernyi területén 1971-ben a 325 221 háztartásban 987 284 lakos élt, s ebből 478 664, vagyis 48,48 százalék férfi volt. Egy négyzetkilométerre átlag 110 lakos jutott, egy háztartás pedig átlag 3,03 lelket számolt. A népsűrűség növekedőben van, de nem minden községben szaporodik a lakosság száma. Jelentős a faluból a városba, különösen a gazdaságilag fejlett központok felé irányuló migráció.

A magánszektor Bácskában 1972-ben a földterület 60,21 százalékát, míg a szántóföldek 63,43 százalékát birtokolta. A társadalmi közösség közvetlen érdeke, hogy ilyen nagy földterületen nagy teljesítményű mezőgazdasági termelést szervezzen meg. Jelentős társadalmi intézkedések történtek a magánszektor termelésének fejlesztésére, azonban a pozitív eredmények ellenére az nagymértékben lemarad a társadalmi szektorban elért eredmények mögött.

II. BÁCSKA MEZŐGAZDASÁGÁNAK JELLEGZETESSÉGEI

Bácska mezőgazdasági földterületeinek nagyarányú felhasználása, a messze földön híres termékenysége és kedvező összetétele rendkívüli természeti adottságot képez, amely korszerű agrotechnika és technológia alkalmazásával jó alap a mezőgazdasági termelés fejlesztésére.

A természeti adottságot és az agrotechnikát belterjesebben használja ki, illetve alkalmazza a társadalmi, mint magánszektor. Ezért a társadalmi szektoron összehasonlíthatatlanul magasabbak a terméseredmények. A társadalmi közösség érdekei és haladása megköveteli, hogy Bácska természeti adottságai magasabb termelékenységgel és korszerűbben legyenek kihasználva, ami azt jelenti, hogy a mezőgazdasági magánszektornak meg kell közelítenie a társadalmi szektorban elért termelési eredményeket. Ez azonban elképzelhetetlen a birtokok felaprózottsága és a hagyományos termelési, illetve gazdasági viszonyok közepette. Emiatt új, korszerűbb módozatokat kell keresni a magántermelők társulása és a magán-, illetve a társadalmi szektor közötti különböző társastermelési viszony megteremtésére.

A társadalmi szektor a mezőgazdasági földterület 36,93 és a szántóföld 36,56 százalékával rendelkezik. Ez az arány rendkívül kedvezőtlen a belterjes és nagy termelékenységű társadalmi felhasználás szempontjából. A falu szocialista átalakításának folyamatában a birtoklási arány fokozatosan változik a mezőgazdaság társadalmi szektora javára. Ez a folyamat azonban aránylag lassú, és ezért lehetővé kell tenni annak felgyorsulását. A társadalmasítás és a szocializálás megvalósításához megvannak a leglényegesebb feltételek, s azok felhasználásával kell társadalmilag és gazdaságilag irányítani a kívánt folyamatokat, hogy a jelenlegi magánszektor 2000-ig fokozatosan és túlnyomórészt társadalmivá váljon. A jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatokat, a magántermelők életkorát és más lényegbevágó tényezőket figyelembe véve ez a számítás teljesen reálisnak tűnik. A század végén fennmaradó, jelentéktelen számú gazdaságból álló magánszektornak szorosabb gazdasági-termelési kapcsolatra kell lépnie a mezőgazdaság társadalmi szektorával annak céljából, hogy azzal egyforma szintű eredményeket érjen el. E folyamat megvalósulása érdekében a társadalmi közösségnek megfelelő feltételeket kell teremtenie.

1. Az agrotechnika és a technológia tökéletesítése

Bácskában a technológia minden mezőgazdasági ágazatban nagyjából azonos. Emiatt a termelékenység növelése is azonos tendenciát mutatott. Bácska mezőgazdaságának műszaki fejlődésében azonban eltérő volt a leglényegesebb tényezők hatása a mezőgazdasági termelés fejlődésének különféle szakaszaiban és szféráiban. A vidék mezőgazdasági termelé-

sének korszerűsítésében különösen jelentős tényező volt a gépesítés. Az új energetikai bázis alapján fejlődtek, tökéletesedtek a gépi termelési sorok egyes mezőgazdasági ágazatokban, és azok jelentős mértékben csökkentették a termeléshez szükséges emberi munkát.

Összehasonlításképpen említjük meg: Bácskában valaha egy ember lófogattal naponta fél hektár földet szántott fel mindössze 18 centiméter mélyen. Ma egy ember traktorral naponta 5—10 hektárt szánt fel a munkagép erejétől függően. A fenti adatokból megállapítható, hogy tíz-húszszorta megnövekedett a teljesítmény. Ezen túlmenően is reális az a törekvés, hogy tovább növeljék a vontatógépek erejét, ami elkerülhetetlenül növelni fogja az emberi munka termelékenységét.

Bácskában a búza — az egyik hagyományos, legelterjedtebb növényi kultúra — vetésére valaha például összehasonlíthatatlanul több emberi munkára volt szükség, az aratásról nem is szólva. Ezt a következő adatok szemléltetik legjobban: valamikor a négy ló vontatta kévekötő, amelyet két ember látott el, naponta 2 hektáron végezte el a munkát, a kévék keresztberakása 1 hektáron másfél napot (másfél ember), a behordás és a kazalbarakás 2,5 napot igényelt (2,5 ember); a cséplést pedig 24 ember végezte. A cséplőgép napi teljesítménye 150 métermázsa búza, illetve 5 hektárnyi termés cséplése volt, s ezen felül a szérűből a szalmát is el kellett hordani, és kazalba kellett rakni. Ma az Universal kombájnnal egy ember óránként egy hektárnyi búzát arat és csépel, míg a mag elszállítása hektáronként másfél órát igényel (a szalmát bálákba kötve később szállítják el). Az Universal arató-cséplő ugyanolyan teljesítményre képes a kukorica betakarításakor, mint a búza és más gabonafélék aratásakor.

A gabonafélék termesztésében a magas szintű termelékenységet a termelési folyamat teljes gépesítésével érték el. Segítségével jelentős mértékben csökkent a termeléshez szükséges emberi erő, és munkaerő-fölösleg keletkezett a növénytermesztésben.

Az ipari növénytermesztésnek gépesítési foka Bácskában sorrendben a második helyen van. Amíg az Universal kombájnnal a napraforgó szedésében jobb eredmények születnek, mint a búza aratásában, addig a cukorrépa betakarítása három szakaszban folyik három gép segítségével: 1. répaszedés — egy ember — egy hektár — egy óra, 2. répafejezés — egy ember — egy hektár — egy óra, 3. rakodás — három ember — 1 hektár — három óra.

A korábbi időszakhoz viszonyítva az ipari növények termesztésének jelenlegi gépesítési rendszere nagy haladást jelent a termelékenység növelése és az emberi munka csökkentése terén, mint ahogyan az a gabonafélék esetében látható.

A belterjes takarmánynövények termesztése Bácskában a gépesítés és a termelékenység tekintetében a harmadik helyen áll. Nagy fogyatékosság a föld megmunkálásához szükséges teljes gépsor hiánya. Ez az állattenyésztés hátrányos helyzetének következménye, ami csökkentette az érdeklődést, és nem hat ösztönzőleg.

Bácskában a főzelékféle termesztésében legalacsonyabb a termelékenység, legkisebb arányban gépesített, s ennek következtében az még mindig aránytalanul sok emberi munkát igényel. A gépesítés kérdése szoros kapcsolatban van a beérés problémájával. Ezt a kérdést ma már sikeresen oldják meg világszerte és nálunk is. A nagyvilágban zöldbab-, borsó-, uborka-, paradicsom- stb. betakarító kombájn van, s már hazánkban is alkalmazzák azokat.

A bácskai ültetvények jelentéktelen száma és tipizáltságának hiánya miatt a gyümölcs- és szőlőtermesztés problémáival nem foglalkozunk.

Bácska állattenyésztése a pozitív hagyományok és a kétségtelen haladás ellenére — amely főleg a társadalmi szektorban ment végbe —, még mindig nem érte el a lehetséges és kívánatos szintet a termelés technológiája, a komplex gépesítés és a munka termelékenysége tekintetében. Kivételt képeznek a társadalmi szektorban levő, egyelőre kevés számú farmok, amelyeken tovább lehet fejleszteni a technológiát, illetve növelni a termelékenységet és a termelést.

Bácskában 1972-ben a legfontosabb mechanizáció 13 636 traktorból és 2881 kombájnból állt. Amennyiben a megállapított átlag alapján terveznénk, akkor 100 hektáron szükség lenne 1,47 traktorra és 0,71 kombájnra, illetve 100 hektáronként összesen 160 lóerőre.

2. *A növénytermesztés*

Bácska mezőgazdaságában a növénytermesztés a legfőbb tevékenység, amely a társadalmi szektoron a mai jugoszláviai feltételek közötti legfejlettebb agrotechnika és a legkorszerűbb technológia alkalmazásával folyik. A magánszektor e tekintetben elmarad mögötte.

A fontosabb növényi kultúrák vetési struktúrájában évek óta a legnagyobb területet a kukorica- és a búzavetések foglalják el.

Kis területen termesztenek ipari és takarmánynövényt, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy még mindig nem eléggé belterjes a termelés, s ennek jellegére főképpen a magánszektor nyomja rá bélyegét. A haladás és az általános társadalmi érdek megköveteli a helyzet mielőbbi megváltoztatását. Szilárdabb és belterjesebb mezőgazdasági termelés biztosítására van szükség, a megfelelő társadalmi-gazdasági intézkedések és a korszerű agrotechnika és tehnológia alkalmazásával Bácska egész területén. E vidéken még mindig jelentéktelen földterületet öntöznek az arra alkalmas 490 000 hektáron, jóllehet ismeretes, hogy az öntözés sokban hozzájárul a mezőgazdasági termelés belterjesebbé tételéhez. Változtatni kell továbbá a növényi kultúrák vetésterületének jelenlegi arányán, több takarmány-, valamint ipari növényt és főzelékfélét kell termeszteni.

Bácskában korszerű vegyszeres növénytermesztés folyik. Az agrokémia alkalmazása intenzívebb, teljesebb és a társadalmi szektoron szakszerűbb, mint a magántermelőknél.

Bácskában 1972-ben összesen 31 124 vagon műtrágyát, vagyis hektáronként 441 kilogrammot használtak fel. Amennyiben Bácska egész vetésterülete a társadalmi szektorhoz tartozna, a számítások szerint évente 49 384 vagon műtrágyát, vagyis hektáronként 700 kilogrammot használnak fel. Ebben az esetben 18 260 vagonnal, azaz hektáronként 259 kilogrammal többet szórnának el belőle. Évezredünk végéig valószínűleg nem fog növekedni a hektáronként használt műtrágya mennyisége, hanem az összetételükben levő aktív anyagok koncentrációját fogják növelni.

A vegyi növényvédőszerek alkalmazása tekintetében Bácskában hasonló a helyzet, mint a műtrágya használata terén.

Bácska termékeny szántóin a korszerű agrotechnika és agrokémia alkalmazásával, valamint az emberi munkaerő befektetésével országos viszonylatban kiemelkedő eredmények születnek a növénytermesztésben. A magánszektor terméshozamok jóval elmaradnak a társadalmi szektorétól.

Amennyiben azonban Bácska összes szántóföldje társadalmi tulajdonban lenne, illetve annak termelési módját alkalmaznák a magánszektorban is, jóval nagyobbak lennének a terméshozamok és a termelés is.

Ha a növényi kultúrák vetésterületének jelenlegi aránya mellett társadalmi termelés folyna Bácskában, sokkal több mezőgazdasági terméket lehetne termelni:

— búzából	2 019 258	métermázsát
— kukoricából	8 139 153	”
— cukorrépából	665 782	”
— napraforgóból	224 418	”
— lucernából	1 005 531	”
— burgonyából	1 552 663	” stb.

A felsorolt adatok azt bizonyítják, mennyivel többet termel a társadalmi szektor, továbbá érzékeltetik, milyen lehetőségek vannak a nagyobb és belterjesebb termelésre Bácska növénytermesztésében.

Bácskában a búza, a kukorica és a napraforgó termesztését nagy mértékben gépesítették és leegyszerűsítették ezek termesztésének technológiáját. A területi egységenként befektetett munkát reálisan 10 órára lehet csökkenteni hektáronként a búza és a napraforgó esetében, míg húsz órára egy hektár kukorica termesztésében. Ilyen szintű termelékenység mellett, természetesen a fenti arányban növekszik a terméshozam is.

3. Az állattenyésztés a mezőgazdasági termelés belterjességének fokmérője. Jugoszláviában a 100 hektárra eső állatállomány száma nem kielégítő. A száz főnyi lakosságra eső átlag azonban már kedvezőbb. Az állattenyésztés belterjessége azonban hazánkban még mindig a reális lehetőségek szintje alatt van.

A kedvezőtlen gazdasági helyzet következtében a belterjes állattenyésztés rendkívüli feltételei Bácskában még közel sincsenek kihasználva. En-

nek következtében Bácska mezőgazdasági termelése sem eléggé belterjes, nincs a kívánatos és lehetséges szinten. Ezt a megállapítást megerősíti az alábbi táblázat:

A szarvasmarhák és a sertések száma Bácskában 1972-ben

Az ÖSSZES BIRTOKON			AZ ÖSSZES BIRTOKON		
ÖSSZESEN	üsző	tehén	ÖSSZESEN	tenyészkoca	hízó
206 647	91 811	73 460	869 670	89 405	359 475

A fenti táblázat alapján és Bácska mezőgazdasági földterülete nagyságának ismeretében kiszámítható az egy területi egységre eső állatállomány. Egy tenyészjószágot általában 400 kilogrammosnak számítanak. Bácskában 1972-ben a mezőgazdaság mindkét szektorában összesen 783 293 hektrányi mezőgazdasági földterületet tartottak nyilván (szántóföld, kert, gyümölcsös, szőlő, és legelő). Ugyanabban az évben Bácskában összesen 206 647 tenyészmarha volt. Ebből következik, hogy 0,27 szarvasmarha jutott egy, illetve 27 szarvasmarha száz hektárra, továbbá 89 405 tenyészkoca és 359 475 hízó volt, vagyis 0,14 sertés egy, illetve 14 sertés jutott száz hektárra a társadalmi és magánszektorban együttvéve.

Ha összeadjuk a tenyészmarhák és a sertések számát (27+14=41), láthatjuk, hoggy a mezőgazdaság mindkét szektorán 1972-ben összesen 41 tenyészjószág jutott 100 hektárra. A jugoszláv átlag ma 35 jószág 100 hektáron. Mint látható, Bácskában a jugoszláv átlagnál több jószág jut száz hektárra, azonban mégsem lehetünk elégedettek, ha figyelembe veszszük, hogy ez Jugoszláviának a mezőgazdasági termelésre legalkalmasabb vidéke.

Ezen a megállapításon nem változtatna lényegesen, ha a fentiekhez hozzáadnánk a juhok és a szárnyasok számát, amit ezúttal szándékosan figyelmen kívül hagytunk. Bácskában úgyszólván jelentéktelen juhtenyésztés folyik, a szárnyasok tenyésztése pedig a falusi lakosság mellékfoglalkozása. Ennélfogva a juh és a szárnyasok tenyésztése nem képez jelentős tételt e téma lényegének boncolgatásában. Annak ellenére, hogy a ló mezőgazdasági munkaerő, Bácskában nagymértékben csökken a száma, mert nem kifizetődő a tartása.

Általános érdek tehát, hogy társadalmi-gazdasági intézkedésekkel megszilárdítsuk az állattenyésztés helyzetét az országban és ezzel Bácskában is. A szilárd és a tenyésztésre serkentőleg ható jószágárak elősegítenék az állattenyésztés fejlődését, s hogy elfoglalja azt a helyet, amely a korszerű életben és a bácskai ideális feltételek között megilleti. A meglévő öntözőrendszerek intenzívebb használatával és újak kiépítésével Bácska kitűnő takarmánybázishoz jutna, ami a belterjes állattenyésztés legfontosabb feltétele. A bőséges takarmány hozzájárulna ahhoz,

hogy fokozódjon az üszőhizlalás és általában a hústermelés, valamint a tejtermelés stb.

Bácskában az állattenyésztés elmarad a növénytermesztés mögött, és ennélfogva kevesebb munkást foglalkoztat. Az összeírás összehangoltságának hiánya miatt nincs adat arról, hányan dolgoznak Bácska állattenyésztésében. Ezért számtani művelettel kell kiszámítani. A rendelkezésre álló adatok szerint Vajdaságban 1971-ben a mezőgazdaság társadalmi szektorában dolgozók 36 százaléka állattenyésztéssel foglalkozott. Ha ezt az arányszámot Bácskára alkalmazzuk, akkor láthatjuk, hogy a mezőgazdaság mindkét szektorában dolgozó 166 364 főnyi aktív lakosságból 59 890 személy az állattenyésztésben dolgozik. Az állattenyésztésben foglalkoztatottak számát kizárólag a társadalmi szektorban lehet pontosan kimutatni, a magánszektorban ez lehetetlen, tekintettel arra, hogy az állattenyésztés rendszerint mellékfoglalkozás. Emiatt a felsorolt adatok némi módosításra szorulhatnak.

A mai feltételek között a vizsgált birtokokon végzett számítások szerint az állattenyésztés társadalmi szektorában 91 szarvasmarha (üsző) és 171 sertés jut egy dolgozóra. Ugyanott a termelési folyamat műszaki szempontból még mindig nincs kellő mértékben tökéletesítve és gépesítve. A kedvezőtlen gazdasági helyzet és az állattenyésztés pillanatnyi távlatnélkülisége miatt a fiatalok nehezen és nem szívesen helyezkednek el az állattenyésztésben, s emiatt az e gazdasági ágban foglalkoztatottak életkora 35—50 év között mozog.

Amennyiben Bácskában az állattenyésztés 2,60-szorosára növekedne, akkor is elegendő volna a jelenleg ebben az ágazatban foglalkoztatottak száma. Az intenzív és megnövekedett termelés felölelné az állattenyésztésben fellelhető jelenlegi munkaerő-fölösleget, ami azt jelenti, hogy változatlan maradna a foglalkoztatottak száma és a lakosság e részének természetes szaporulata a mezőgazdaságon kívüli tevékenységben helyezkedne el.

Az élelmiszertermelés növelése iránti szükséglet, valamint a fogyasztásra kerülő élelmiszerek összetételének arányában mutatkozó javulás a világban és nálunk is megnövekedett, és intenzívebb mezőgazdasági termelést követel elsősorban az állattenyésztésben. A korszerű társadalom eme elvitathatalan és elengedhetetlen törekvése mellett kifejezésre jut egy jelentős ellentmondás. Állandóan csökken a termőterület, különösen a városi települések terjeszkedése, ipari létesítmények, csatornák, utak, távvezetékek stb. építése miatt.

A növényi kultúrák vetésterületi arányának változásával Bácskában növekedni fog az ipari növények, a jószágtakarmány, a főzelék- és gyümölcsfélék termesztése. Ily módon belterjesebbé válik a mezőgazdasági termelés és a termőföld kihasználása, s több kitűnő mezőgazdasági-élelmiszeripari terméket fognak előállítani annak érdekében, hogy pozitív értelemben vett változások következzenek be a fogyasztott élelmiszerek aránya terén.

4. *A foglalkoztatottak száma a mezőgazdasági termelésben.* Bácska

mezőgazdaságában a foglalkoztatottak számának bizonyos sajátosságai vannak. A mezőgazdasági termelés általában munkaigényesebb, mint sok más mezőgazdaságon kívüli tevékenység. Mint ahogyan az eddigi elemzésekből kiderül, Bácskában a mezőgazdasági termelés gépesítésének tényezői csökkentették a területegységenkénti, illetve jószágonkénti munkaigényt. A munka termelékenységének növekedése a mezőgazdasági termelésben és a foglalkoztatottak számának csökkenése eltérő ütemben és különböző szinten történt a különböző mezőgazdasági ágazatokban. Amennyiben Bácskában a mezőgazdasági termelés dinamikusabban fejlődne, intenzívebben csökkenne a foglalkoztatottak száma, a munkaerő-fölösleg pedig a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben helyezkedne el, a faluról a városba igyekezve. Ez a folyamat nem fejeződött be, hanem folytatódik a haladással összhangban és állandó jellege van, s meggyorsítható az agrotechnika tökéletesítésével és a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek fejlesztésével.

Bácska mezőgazdaságának belterjesebbé tételében a munka termelékenységének növekedésére és a munkaerő-szükséglet csökkentésére az agrotechnika fejlődése gyakorolta az alapvető hatást. Ebben a folyamatban jelentős tényező volt továbbá a bácskai szántóföld termékenysége, a jószágtenyésztés növekedése, illetve a hektáronkénti hozamnövekedés és a tenyészjószág gyarapodása.

III. BÁCSKA FALUSI LAKOSSÁGÁNAK MIGRÁCIÓJA

1. A megráció mint a gazdasági fejlődés következménye. Bácska gazdaságának fejlődése jelentős társadalmi változásokat hozott, ami a munkaerő és a lakosság összetételének megváltozásában nyilvánul meg. A strukturális változásokat a munkaerőnek és a lakosságnak a faluról a városba, illetve a mezőgazdaságból a gyáriparba és más tevékenységekbe való migrációja okozta. A munkaerő átömlése a mezőgazdaság hagyományos szektorából a korszerű szektorba a modern gazdasági fejlődés törvényszerűsége. Ezzel párhuzamosan a korszerű gazdálkodásban a munkaerő szakképesítése is folyik.

Bácskában 1970-ben és 1971-ben 24 044 személy változtatott lakhelyet, nagy többségük a faluból a városba távozott. Az 1961—1971-es időszakban Bácskából ideiglenes külföldi munkára 22 043 személy ment, vagyis az aktív lakosság 5,22 százaléka. Ez azt jelenti, hogy az említett tízéves időszakban évente átlag 2 204 személy ment dolgozni külföldre. Bácskában a lakosság természetes szaporulata 1971-ben 13 községben pozitív (3271 személy), 7 községben pedig negatív volt (—155 személy), összesen 3116 fő.

A felsorolt adatok alapján megállapítható, hogy Bácskában a faluról a városba több személy távozott, mint amekkora a lakosság természetes

szaporulata. Évenként átlag 912 személlyel kevesebben mentek Bácskából külföldi munkára, mint amekkora a természetes szaporulat. A gazdasági fejlődés folyamatában a termelési kapacitások és a munkaerő-tartalék közötti területi összehangolatlanság megszüntetése nálunk a munkaerő klasszikus migrációjával történik. Ez az összehangolás azonban a termelési kapacitások kihelyezésével is megoldható, amennyiben annak megvannak az indokolt gazdasági feltételei, beleértve az egyes gazdasági régiók közötti megfelelő munkamegosztást is. A mi gazdaságunkban más és korszerűbb megoldások egész sor akadályba ütköztek. Bácska gazdasági programjának összehangolásakor a jövőben a célszerű megoldásokat mindkét módszer megfelelő alkalmazásában kell keresni.

A mezőgazdaságból a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekbe irányuló gazdasági migráció a legmunkaképesebb lakosságot öleli fel. Ezzel párhuzamosan folyik a földműves lakosság korosztály és nemek szerinti szelektálódása is. Ez az elöregedést és a nők számának növekedését hozza magával a mezőgazdasági munkaerőnél. Azonban mint ahogyan a gazdaságon kívüli tevékenységekben sem mellékes, hogy milyen minőségű az oda áramló munkaerő, ugyanúgy a mezőgazdaság és annak fejlődése szempontjából sem mellékes, hogy milyen munkaerő marad keretében.

2. *A munkalehetőséget nyújtó központok felé irányuló migráció.* Bácska mezőgazdaságában nagy munkaerő-tartalék van. Az agrotechnika tökéletesítésével a tartalék munkaerő-fölösleggé válik, amely a mezőgazdaságból és a faluról a munkalehetőséget nyújtó központokba igyekszik, a gyáriparban és más tevékenységekben kínálkozó munkalehetőségek után kutatva. Bácskában ez a migráció spontán, s számos pozitív és negatív következményei vannak.

A mezőgazdaságból és a falvakból való távozás és a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben való elhelyezkedés felöleli Bácska földműves háztartásainak minden kategóriáját a magántulajdonban levő mezőgazdasági birtok nagyságára való tekintet nélkül.

Az agrárterületek lakosságának megfogyatkozása nem csak Bácskára és Jugoszláviára jellemző, az egy univerzális folyamat, amelyen keresztülmegy minden ország minden társadalmi rendszerben.

A népszámlálás adatai szerint Bácska földműves lakossága az összlakosság számához viszonyított 46,51 százalékról 33,58 százalékra csökkent az 1961—1971-es időszakban.

Bácskában a falusi lakosság zöme főleg két okból szűnik meg földművesnek lenni: a) örökre elhagyja a mezőgazdaságot és a faluról a városba távozik, b) a mezőgazdaságon kívül helyezkedik el, azonban megtartja a magántulajdonban levő mezőgazdasági birtokát, mint kiegészítő jövedelemforrást. Eközben a volt földművesek gyakran továbbra is a faluban maradnak, vagy csak ott vannak, s a városban dolgoznak.

A falusi településeken az urbanizáció, a városiasodás folyamata megy végbe és növekszik a társadalmi életszínvonal. Ily módon csökkennek a különbségek a falusi és a városi életfeltételek között. A korszerű közle-

kedési hálózat lehetővé teszi, hogy a munkaerő a faluról utazhasson a munkalehetőséget nyújtó központokba, a gyáriparban vagy más tevékenységekben levő munkahelyére. A munkaerő a következő okokból utazik lakóhelyétől a munkáltató központig: az elhelyezkedés és a nagyobb jövedelem, illetve a gazdasági helyzetének javítása céljából a felaprózott mezőgazdasági birtoknak, mint kiegészítő jövedelemforrásnak a megtartása miatt, továbbá mivel nincs lehetősége a városban lakásproblémájának a megoldására stb.

Bácskában a következő községekből megy a legnagyobb számú munkaerő lakóhelyén kívül dolgozni: Temerin, Zsablya, Titel, Kishegyes, Hódság stb. A statisztikai adatok alapján nem lehet pontosan megállapítani, hogy a településén kívül foglalkoztatott munkaerő a tágabb értelemben vett község kereteiben vagy szélesebb gravitációs területen dolgozik-e. Temerin, Zsablya és Titel mindennap utazó munkásait földrajzi helyzeténél és közelségénél, valamint gazdaságának összetételénél fogva főleg Újvidék, Vajdaság legnagyobb munkáltató központja fogadja be.

A munkaerő napi migrációja ma minden város fejlődésének kísérő jelensége. Amennyiben az abszorpciós központ iparilag fejlettebb, abban az esetben intenzívebb a munkaerő ingázása. Ily módon a mezőgazdaságban mutatkozó munkaerő-fölösleg nyomást gyakorol a városokra és a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek fejlődésére. A munkaerő és a foglalkoztatási lehetőség közötti egyensúly létrehozása céljából a városokba irányuló bevándorlás mellett tanúi vagyunk a munkaerő ingázásának, amely a korszerű gazdasági folyamatok és fejlődés sajátos formája.

3. A faluról a városba irányuló migráció és a munkáltató központok kommunális problémái. Az urbanizáció a társadalmi-gazdasági fejlődés szerves folyamata, s az emberiség nagyon jelentős és összetett problémájává vált. A lakosságnak a faluról a városba irányuló átözönlése világszerte egyre intenzívebbé válik a legújabb korban is, és egyes nyugati országokban a kritikus pontig jutott.

Ettől a problémától nem mentesek a szocialista társadalmi berendezésű országok sem, jóllehet azok oldják meg legsikeresebben.

Az urbanizáció mint az iparosiasodás, az agrotechnika korszerűsödésének és más tényezőknek a következménye, Jugoszláviában valamivel enyhébb formában veti fel ezeket a problémákat.

Szerbia háború utáni iparosodása meggyorsította az urbanizációt és a háború előtti 17,5-ről 1971-ig mintegy 36 százalékra növelte a városi lakosság arányszámát. A háború utáni időszakban Szerbia városi lakossága több mint kétszeresére növekedett, s a városok befogadták a köztársaság abszolút lakosságnövekedésének mintegy 90 százalékát.

Szerbia urbanizációjának szintje a tetszetős növekedés és a hatalmas fejlődés ellenére sincs kellő szinten. A köztársaságban Kosovo urbanizációjának volt legnagyobb üteme, azonban e téren mégis elmarad szűkebb Szerbia mögött. Az urbanizáció üteme Vajdaságban volt a legsikeresebb.

A falusi lakosság spontán migrációját a faluról a városba az agrártúl-

népesedés és a lakosság földművelő jellegének megszűnése okozta. A városba irányuló migráció olyan méreteket öltött, hogy szabály szerint meghaladta a társadalom lehetőségeit, mind a foglalkoztatás, mind a lakáskérdés megoldása terén.

Az 1948—1971-es időszakban egyre növekedett a városi lakosság, száma, ugyanakkor csökkent a falusi lakosság. Ezt az alábbi táblázat is bizonyítja:

Bácska városi lakosságának arányszáma az 1948—1971-es időszakban

	1948.	1953.	1961.	1971.	Az urbanizáció növekedésének mutatószáma (1971/1948)
A VÁROSI LAKOSSÁG ARÁNYA %-BAN	44,29	44,72	47,31	52,10	117,63

Bácskában a városi lakosság kisebb arányban növekedett, mint Vajdaságban. Ez az arány Szerbiához viszonyítva kicsiny.

A felépítményhez tartozó létesítmények fejlettségi szintje és száma Bácska településein külön jelentőséggel bír az urbanizáció tekintetében. A bácskai községeket korszerű szárazföldi úthálózat és vasút köti össze. Vízi úttal csak négy község: Szabadka, Topolya, Kishegyes és Temerin nincs összeköttetésben.

Bácska falusi lakosságának migrációs folyamatai elsősorban a munkáltató központok felé irányulnak. Minél nagyobb és vonzóbb a központ, annál nagyobb nyomást gyakorolnak rá. A vonzóerőt főleg a következők képezik: a megélhetés biztonsága, a munkalehetőség neme, a jövedelem mértéke, az utódok távlatai, a magasabb életszínvonal stb. Ezek szerint a falusi lakosság a legnagyobb nyomást azokra a központokra (Újvidék, Szabadka) gyakorolja, melyeknek a legnagyobb városrendezési-kommunális problémái vannak. Ennek következményeit nem mérték fel idejekorán, s így azoknak spontán jellegük volt. A jövevények által gyakorolt nyomás (az amúgy is szegényes felépítményre) lelassította a tipikus városi problémák megoldását. Emellett Bácska városi lakosságának növekedését nem kísérte a felépítmény megfelelő ütemű építése, új munkahelyek megnyitása, a lakáskérdés megoldása stb. Emiatt annyira kifejezett az eltérés a városok népessége és társadalmi-gazdasági funkcióik között, s ezt legjobban a migrációra kényszerülők érezték meg.

4. A külföldre irányuló gazdasági migrálás. A munkaerő ésszerű foglalkoztatásának időszaka, amely az egész országra jellemző volt, Bácskában sajátos jelleget öltött. A mezőgazdaság gazdálkodási feltételeinek szakadatlan romlása miatt igyekezett a földműves lakosság nagy számban

munkát találni a másodlagos és harmadlagos tevékenységekben. A természetes szaporulat mellett más vidékek lakossága is nyomást gyakorolt a városokra. A helyzetet súlyosbította, hogy kevés beruházást eszközöltek a gazdaságban, s hogy nagyon alacsony foka volt a termelőerők felszereltségének. Ezenfelül a reform megkövetelte a munkaerő ésszerű kihasználását, minek következtében nem csak megszűnt az új munkaerő alkalmazása, hanem még a foglalkoztatottak száma is csökkent, különösen a mezőgazdaság társadalmi szektorában, ahol ma is munkaerő-fölösleg van. Bácskában, Vajdaság alkotó részében, jegyezték fel a foglalkoztatás csökkenésének leghosszabb időszakát, s ez megerősíti e vidék már említett sajátosságát. A foglalkoztatás problémái évről-évre nőttek és egyre összetettebbé váltak. Ezek voltak a legjelentősebb okok, amelyek miatt Bácskában megnövekedett a munkakeresők száma.

Bácskából 1969-ben, 1970-ben és 1971-ben ment el a legtöbb munkás külföldi munkára. Többségük Nyugat-Németországban, Ausztriában, Franciaországban, Hollandiában, Svédországban, Svájcban stb. dolgozik. Főleg férfi és fiatal, 20—35 éves munkaerőről van szó, és több mint 50 százalékuk falusi származású.

Külföldi ideiglenes munkavállaláson főleg férfiak vannak. Foglalkozás szerint legtöbbjük gyáripari vagy ehhez hasonló munkás, valamint földműves stb. Érdekes adat az is, hogy a külföldi munkán levő személyek 21,44 százaléka eltartott volt.

A Tartományi Foglalkoztatási Intézet dokumentációja szerint az 1971-es népszámlálástól 1974. december 31-éig Bácskából külföldi ideiglenes munkavállalásra ment még: 1972-ben 2905, 1973-ban 3821, 1974-ben 149 személy, összesen 6875-en.

A szakképzett dolgozók külföldre való távozása miatt nagy károkat szenved hazánk, mert elmenetelükkel kárba vész a képzésükre és szakképesítésükre költött pénz.

IV. BÁCSKA FALUSI LAKOSSÁGA MIGRÁCIÓJÁNAK SZABÁLYOZÁSA

A lakosság munkába állítása az elsődleges, másodlagos és harmadlagos tevékenységekben sokban függ a termelőerők fejlődésétől. A gazdasági fejlődés folyamatában a fejlett, illetve a fejlődő országokban az aktív lakosság száma a legnagyobb mértékben az elsődleges tevékenységekben (mezőgazdaság) csökken, s legnagyobb mértékben a harmadlagos (szolgáltatások) és a másodlagos tevékenységekben (gyáripar) növekszik. Az aktív lakosság összetételében történő változások a gazdasági fejlettségtől és egyes országok fejlődési útjának sajátosságaitól függnek.

Hogyan alakult Bácska aktív lakosságának összetétele az 1961—1971-es időszakban, az alábbi táblázatból látható:

Bácska aktív lakosságának foglalkozás szerinti összetétele 1961—1971-ben

A TEVÉKENYSÉG	1961	1971
Elsődleges tevékenység	49,98	38,40
Másodlagos tevékenység	15,93	19,33
Harmadlagos tevékenység	20,35	24,64

A táblázat adatai azt mutatják, hogy Bácskában tízéves időszak alatt (1961—1971.) 11,58 százalékkal csökkent az aktív lakosság száma az elsődleges tevékenységekben, viszont a másodlagos tevékenységben 3,40, a harmadlagos tevékenységben pedig 4,30 százalékkal növekedett. Az említett csökkenés ellenére Bácska aktív lakosságának még mindig igen magas az arányszáma az elsődleges tevékenységben, viszont kifejezetten alacsony a harmadlagos tevékenységben.

A jelenlegi és a további gazdasági fejlődés alapján Bácskában csökkenni fog az elsődleges tevékenységben foglalkoztatottak száma, ugyanakkor növekedni fog a fejlődéssel összhangban a másodlagos és a harmadlagos tevékenységben.

Az agrotechnika szakadatlan korszerűsítése és a termelékenység növekedése következtében a mezőgazdaságban és Bácska falvaiban csökkenni fog a munkaerő-szükséglet. E folyamat mellett, melynek ütemére kihatással van a másodlagos és harmadlagos tevékenység fejlődése, a termelés társadalmasításával jelentős munkaerő-fölösleg jelentkezik, amely ma Bácska mezőgazdaságában tartalékként szerepel. A munkaerő-fölösleg állandó nyomást gyakorol, és felvetődik a kérdés, merre kell irányítani migrációját. A társadalmi közösség kötelessége biztosítani az össz gazdaság tervszerű és összehangolt fejlődését, s nemkülönben e probléma egyidejű megoldását biztosítani oly módon, hogy a mezőgazdaságban jelentkező munkaerő-fölösleg migrációját a kívánt irányba terelje.

1. A másodlagos és harmadlagos tevékenység fejlesztése a városi településeken. A gazdasági fejlődés foylamatában az iparosításnak sokoldalú funkciója van, többek közöt tehermentesíti a mezőgazdaságot a munkaerő-fölöslegtől és lehetőséget teremt zavartalan fejlődéséhez, megteremti továbbá az előfeltételeket a harmadlagos tevékenységek fejlesztésére is. Az említett pozitív hatása ellenére, mint ahogyan az már megállapítást nyert, mégsem tehermentesítette Bácska mezőgazdaságát a munkaerő-feleslegtől.

A gyáripar és kooperánsaink fejlesztése a városi települések fejlődésének alapvető feltétele. Ebből következik, hogy a gyáripar létesítése a városokban a társadalmi-gazdasági fejlődésre gyakorolt rendkívül nagy hatása ellenére negatív hatást fejt ki a környezet fejlődésére. E tekintetben Bácskában még nem fordultak elő nagyobb hibák. A gyáripar fejlődése sok munkaerőt igényel, és ezt különösen a mezőgazdaságból meríti, amely Bácskában a legnagyobb munkaerőforrás. A mezőgazdasági munkaerő-fölösleg a gyáriparban látja távlatát, s ez készteti migrációra, mi-

közben nagy arányban növeli a városi lakosság számát. A lakosság számának növekedése Bácska nagyobb városaiban a fejlődési folyamat logikus következménye, amely összefüggésben van a gazdasági és szociális fejlődéssel. Ez az urbanizáció korszerű szakasza, és a termelés, valamint a lakosság területi koncentrációjára való törekvés. A társadalom érdeke, hogy ezt a folyamatot és a migrációt tervszerűen szabályozza. Az egyik legfontosabb tényező a gyáripari létesítmények megfelelő elhelyezése. A gyáripar fejlesztését össze kell hangolni az egész gazdaság fejlődésével, s ugyanígy a munkaerő mezőgazdaságból való migrációját is társadalmilag és tervszerűen szabályozni kell a gyáripari létesítmények megfelelő elhelyezésével.

Bácskában a harmadlagos tevékenység fejlődése szoros kapcsolatban van a műszaki haladással az urbanizáció fejlődésével, valamint az életfeltételek és az életmód változásával. A másodlagos tevékenységek a legnagyobb mértékben az egyéni munkát igénylik, s ezzel lehetővé teszik nagyobb számú munkaerő, főleg nők foglalkoztatását. Ennél fogva a szolgáltatási tevékenységek a fejlődés jelentős tényezőjévé váltak és lehetővé teszik Bácska mezőgazdasága munkaerő-fölöslegének elhelyezését. A gazdasági reform előtt a gyáripar és az agrotechnika fejlődésével összhangban a harmadlagos tevékenységek is nagyarányú fejlődésen mentek keresztül munkát adva a volt földműves lakosságnak. Ez a folyamat ma lelassult a gyáripar és a mezőgazdaság fejlődésével való közvetlen összefüggés hatására.

A városokban nagy hiány mutatkozik az úgynevezett új kisipari tevékenységet végző személyekből. A fejlett iparral rendelkező társadalomnak megnövekedett szükségletei vannak a különleges szolgáltatások iránt, s ez jó alkalom a mezőgazdasági munkaerő-fölösleg szakképesítésére és elhelyezésére, s kiváltja Bácska városaiba irányuló migrációjukat, ahol a munka mellett megtalálják a korszerű életfeltételeket is.

2. *A falusi települések városiasodása és a kisebb gyáripari kapacitások fejlesztése.* Bácska falusi lakosságának élete lényeges változásokon ment keresztül, és bizonyos formáiban a városihoz hasonlóvá vált. A korszerű agrotechnika alkalmazásával lényegesen megváltozott a mezőgazdasági termelés módja, és változáson ment keresztül a falusi lakosság anyagi és szellemi kultúrája. Az említettek életmódjának megváltoztatására kihatással volt a város is. Az egyik lényeges változás a munka hivatásszerűvé válása. A klasszikus faluban a hagyományos földművelésben nem volt munkamegosztás, ugyanaz a személy mindenféle munkát végzett. A szocialista viszonyok bevezetésével és a technológiai folyamatok alkalmazásával bekövetkezett a munka hivatásszerű megoszlása és a meghatározott munkaidő bevezetése; a mezőgazdasági termelés pedig mindinkább ipari jelleget kapott. E viszonyoknak köszönve növekedett az életszínvonal és szabad időhöz jutottak a földművesek, s azt mindinkább úgy használják ki, mint a városban élők.

A mezőgazdasági munkaerő-fölösleg által a városokra és a másodlagos, valamint harmadlagos tevékenységekre gyakorolt hatását Bácskában a

falusi települések gyorsabb városiasításával és a kisebb gyáripari kapacitások falun való fejlesztésével lehet csökkenteni. A falusi települések intenzívebb urbanizációja csökkentené a falusi és a városi települések lakóinak életmódja közötti különbségeket. Ilyen feltételek között, amennyiben a falusi és a mezőgazdasági munkaerő helyben jutna munkához, nem törekedne mindenáron a városba. Ehelyett szívesebben maradna a falun, a legrosszabb esetben ingázna.

Azonban a foglalkoztatást a falun is meg lehet oldani megfelelő módon. A termelési kör mindaddig nincs bezárva, amíg nem épülnek szárítók, a nagyobb helységekben pedig gabonatárolók és hűtőházak. Enélkül nincs sem korszerű élelmiszeripar, sem élelmiszer-kereskedelem. Bácskában ideális feltételek vannak az agráripari komplexum megszervezésére, melynek vállalnia kellene kisebb gyáripari létesítmények felépítését a falun a termelésének bővítését célzó gazdaságpolitikával összhangban. A kisebb gyáripari kapacitások, elsősorban az élelmiszeripar mint például az élelmiszeripari féltermékek és késztermékek, a zöldség feldolgozása, mely nem tűr hosszú várakozást és szállítást, a korszerű készételtermelés stb. Felesleges bizonyítgatni, hogy mindezzel a falusi munkaerő-felesleg foglalkoztatása mellett teljes gazdasági indokoltság és pénzügyi eredmény valósítható meg.

3. A mezőgazdasági termelés fejlesztése a városok környékén. Bácskában a városok korszerű fejlődése jelentős és sokoldalú hatást gyakorolt a város környéki lakosságra. Elsősorban innen folyt a mezőgazdasági munkaerő-felesleg vándorlása, s a klasszikus mezőgazdasági termelés részben a korszerű szükségletek hatása alá került.

A város környéki zóna fogalma alatt a nagyobb város, illetve gyáripari központ körüli területet kell érteni, amely mezőgazdasági termékekkel látja el a fejlődésben levő város lakosságát.

A lakosság számának növekedése, az intenzív társadalmi-gazdasági fejlődés és a korszerű táplálkozás nagyobb igényeket támaszt a mezőgazdaság iránt és azt új feladatok elé állítja. Ebben a folyamatban a mezőgazdaságon belül a termelés differenciálódása és szakosítása megy végbe. Bácskában egyes mezőgazdasági szervezetek hozzáláttak főzelékfélék, gyümölcs, hús, tejtermékek stb. termeléséhez. Üvegházak épültek korai főzelékfélék termesztésére, gyümölcsösöket telepítettek, szarvasmarha-, sertés- és baromfifarmot létesítettek a fejlődésnek és a korszerű szükségleteknek megfelelően.

A város környéki (különösen Újvidék, Szabadka és a többi nagyobb bácskai város körüli) településeken önállóan is megkezdődött a főzelékféle és a gyümölcs belterjes termesztése. Ily módon Bácska nagyobb városai körül mezőgazdasági termeléssel foglalkozó különleges körzetek jöttek létre, amelyekben a kis magánparcellákon nagyobb számú kézi munkaerőt alkalmaznak.

A lakosság számának növekedése, a városok és a gyáripar fejlődése, a mezőgazdaság belterjesebbé válása, valamint a különféle táplálékok

iránti szükséglet diktálták és gazdagították Bácska élelmiszeripari ágazatainak fejlődését. Azzal párhuzamosan korszerűsödött a hűtéssel kapcsolatos tartósítás rendszere, s ezzel létrejött a főzelékfélék, a gyümölcs és minden más, feldolgozásra és emberi tápláléknak szánt mezőgazdasági termékek megőrzéséhez és feldolgozásához szükséges műszaki alap.

Az utóbbi időben a termelők belátták a zárt helyi (fóliasátras) főzelékféle-termesztés előnyét. Termesztésében ugyanis nemcsak a terméseredménynek és a minőségnek tulajdonítanak nagy fontosságot, hanem a termesztés időtartamának is. Ezért manapság egyre inkább megvalósul az egész évben, folyamatosan történő és az évszakoktól független főzelékféle-termesztés.

Az üvegházakban folyó termelés ipari jellegű főzelékféle-termesztés, mert szünet nélkül folyik benne a termelési folyamat. A zárt helyiségben folyó főzelékféle-termesztés általában véve nincs gépesítve, s ezért több kézi munkaerőt követel, amelynek költségei még a termelési költségek ötven százalékánál is magasabbak. Emiatt olyan rendkívül alacsony a termelékenység az üvegházakban. Egy dolgozó például 650—750 négyzetméternyi területen termeszt paradicsomot, 250 négyzetméteren uborkát, 600 négyzetméteren paprikát stb., a termelési költségek struktúrájában az emberi munka költségei a paradicsom esetében 35, az uborka és a paprikatermesztésben 52, illetve 51 százalékot tesz ki.

Újabban az üvegházakban a földmegmunkálást kistraktorokkal és más mezőgazdasági gépekkel végzik. A kipufogó gázok okozta ártalom elkerülése végett villanymotor üzemeltetésűek. Ilyen és hasonló gépekkel 10 százalékra lehet csökkenteni a termesztéshez szükséges emberi munkaerőt. A földmegmunkáláson kívül egyéb munkafolyamatokat, a vetést, az öntözést, a szállítást stb. is lehet gépesíteni a főzelékféle termesztésében, de mindezek ellenére ez a termelés a legmunkaigényesebb.

Mindegyik szakosított mezőgazdasági termelés, de különösen a főzelékféle termesztése az értékes piaci áru előállítása mellett nagy lehetőséget nyújt a munkaerő-felesleg áthelyezésére a mezőgazdaságon belül. A fentiekből kitűnik, hogy a főzelékfélék termesztése még mindig sok emberi munkát igényel, s ez lehetőséget nyújt annak a munkaerőnek a foglalkoztatására, amelyet a korszerű agrotechnika bevezetése Bácskában kiszorított a klasszikus mezőgazdasági termelésből. Ugyanakkor csökkenne a munkanélküliek által a városokra, valamint a gyáriparra és a harmadlagos tevékenységekre gyakorolt nyomás, s a szervezett termelés sokoldalú társadalmi haszonnal járna.

Sajnos az e téren kínálkozó rendkívüli feltételeket és lehetőségeket Bácskában nem használják ki eléggé, jóllehet nyilvánvalóak a többtermelés iránti igények. Ez utóbbiakat igen gyakran megerősítik olyan termékek indokolatlan behozatala, amelyeket jobb szervezéssel, megfelelő tervezéssel nálunk is lehetne termelni, mégpedig többet és jobb minőségűt, s ahelyett, hogy behoznánk, még exportálhatnánk is.

Olyan, nagy agrárkomplexumok létrehozására kell törekedni, amelyek képesek arra, hogy tervszerűen és összehangoltan, valamint az élelmi-

szeripar teljesítőképességének szükségletei és a piaci kereslet alapján megszervezzék a termelést, és részben megoldják a munkaerő-fölösleg átömlesztését Bácska mezőgazdasága keretében. Ez jelentős társadalmi haszonnal járna.

V. ÖSSZEFOGLALÁS

A mezőgazdaság fejlődése Bácskában jelentős társadalmi változásokat hozott, amelyek a munkaerő és a lakosság összetételének megváltozásában jutnak kifejezésre. A strukturális változások kiváltották a munkaerő és a lakosság migrációját a falvakból a városokba, illetve a mezőgazdaságból a gyáriparba és más gazdasági tevékenységekbe. A munkaerő vándorlása a hagyományosból a korszerű gazdaságba a társadalmi fejlődés törvényszerűsége.

Bácska mezőgazdaságában nagy munkaerő-tartalék keletkezett az agrotechnika korszerűsödésével. A munkaerő-fölösleg a mezőgazdaságból és a faluról a munkáltató központok felé vándorolt a gyáriparban és más tevékenységekben keresve munkát. Bácska földműves lakosságának arányszáma az 1961—1971-es időszakban 46,51-ről 33,58 százalékra csökkent.

Bácskában a falusi lakosság zöme főleg két okból szűnt meg földművelő lenni: a) véglegesen elhagyta a mezőgazdaságot és a faluról a városba költözött, és b) a mezőgazdaságon kívül állt munkába, azonban megtartotta mezőgazdasági birtokát, s ily módon a valamikori mezőgazdasági magántermelő gyakran a faluban lakik, s naponta utazik a városba, illetve az első-, második- vagy harmadrendű munkáltató központokba.

A munkaerő napi migrációja ma már minden város fejlődésének kísérő jelensége. Amennyiben az abszorpciós központ fejlettebb, különösen a gyáripar tekintetében, akkor kifejezettebb a napi migráció.

A mezőgazdasági munkaerő-fölösleg nyomást gyakorol a városokra és a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekre. A jövevények által végzett nyomás intenzitása egyenes arányban növekszik a munkáltató központ nagyságával és vonzóerejével.

A munkaerő ésszerű alkalmazásának időszaka, amely az egész országra jellegzetes volt, komolyan érintette Bácskát, Jugoszlávia legfejlettebb mezőgazdasági vidékét. Ennek egyik következménye volt 29 073 személynek, az aktív lakosság 5,22 százalékának a migrációja, azaz ideiglenes külföldi munkára való távozása. Legtöbbjük az 1961—1971-es időszakban talált munkát más országokban. Az 1971-es népszámlálástól 1974 végéig Bácskából 6875 személy távozott külföldi munkára. Ideiglenes külföldi munkavállaláson főleg fiatal, 20—35 éves férfi munkaerő tartózkodik. Társadalmi közösségünk fejlődése érdekében ezt a problémát úgy kell megoldani, hogy munkalehetőséget teremtünk a hazatérők szá-

mára a gazdaság átállításával, új gazdasági létesítmények építésével és a mezőgazdaság korszerűsítésével.

A mezőgazdaság korszerűsítésével, a korszerű agrotechnika és agrokémia alkalmazásával, az emberi munkaerő-szükséglet állandóan csökkent, ugyanakkor megkétszereződött a legfontosabb növényi kultúrák terméshozama. A termelési és műszaki megoldások elégtelen fejlettsége következtében a növénytermesztés példájára az állattenyésztésben is munkaerő-fölösleg keletkezik, amelyet a mezőgazdasági termelés és különösképpen a nem kielégítő állattenyésztés bővítésével kell foglalkoztatni.

Az élelmiszer iránti állandó és növekvő kereslet következtében növekedni fog a mezőgazdasági termelés a szükségletekhez és a gazdasági érdekekhez idomulva. Az élelmiszer-, az energia- és a nyersanyagtermelés fejlesztése hazánk egyes vidékeinek, így Bácska gazdasági fellendülésének is a legjelentősebb előfeltételei közé tartozik. Ezért társadalmi közösségünk kötelessége feltételeket teremteni a szilárd, folytonos és korszerű mezőgazdasági termeléshez, valamint a munkaerő-feleslegnek a mezőgazdaságból más tevékenységekbe való áttéréséhez.

A munkaerő-tartalékok felhasználásának tervezése kiemelkedő jelentőségű a teljes foglalkoztatottság és a munkaerő hatékony kihasználása tekintetében. Mivel ez általános társadalmi érdek, magától értetődő, hogy társadalmilag irányítani kell a migrációt, és meg kell teremteni a mezőgazdasági munkaerő-fölöslegnek a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekbe való irányítását.

Fordította *Kalapis József*

IRODALOMJEGYZÉK

1. Popis stanovništva i stanova 1971. — Stanovništvo SR Srbije prema ekonomskim obeležjima — Republički Zavod za statistiku, statistički bilten br. 90, Beograd, septembra 1972.
2. OECD: „Low Income in Agriculture and Economic Growth" — Apendix, Table 9.
3. A. P. Borzunov, B. V. Vlaszov: „Promislenoszt na seljo" — Izdateljsztvo „Znanie", Moszkva, 1971.
4. Popis stanovništva i stanova 1971. — Stanovništvo SR Srbije prema vitalnim i migracionim obeležjima — Republički zavod za statistiku, statistički bilten br. 96. Beograd, februara 1973.
5. Pokrajinski zavod za statistiku: „SAP Vojvodina između XIV i XV Konferencije SK 1968—1972." — Novi Sad, 1973.
6. Dr. Petar J. Marković: „Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka period 1900—1960" — Zadružna knjiga, Beograd, 1963.
7. Zavod za ekonomiku i privredni razvoj, Subotica: „Regionalni razmeštaj proizvodnih snaga i uslovi razvitka pojedinih područja SAP Vojvodine u narednom periodu" — kivonat a tanulmányból, Subotica, maja 1973.

8. Zsaklin Bozsjo-Garnye — Zsorzs Sabo: „Ocserki po geografii gorodov" — Izdateljsztvo „Progresz", Moszkva, 1967.
9. Akademija nauk SSSR. Nacionalni komitet szovjetszkih geografov: „Problemi szavremenoj urbanizacii" — Sztatisztika, Moszkva, 1972.
10. Glavnaja redakcija szocijalno-ekonomicseszkoj literaturi: „Markszisztics-ko-leninszkaja teorija narodonászelenija" — Izdateljsztvo „Miszl", Moszkva, 1971.
11. Republički sekretarijat za urbanizam, stambene i komunalne delatnosti SRS: „Prostorni plan SR Srbije" — II element — Ekonomske komponente organizacije uređenja prostora, Beograd, 1973.
12. Popis stanovništva i stanova 1971. — Prvi rezultati popisa stanovništva i stanova SAPV. — Pokrajinski Zavod za statistiku, statistički bilten br. 5. Novi Sad, maja 1971.
13. „Priručnik radnih normi i normativa za poljoprivrednu proizvodnju" i izdanje Saveza zemljoradničkih zadruga AP Vojvodine, Novi Sad, 1950.
14. Pokrajinska Geodetska uprava, Novi Sad — Statistički podaci geodetskih uprava opština Bačke za 1972.
15. „Priručnik o organizaciji rada u seljačkoj radnoj zadruzi" — Zadružna knjiga, Beograd, 1949.
16. Dr. Bogdan Rajkov, dr. Svet. Otašević: „Optimalizacija rada i korišćenje mašina u ratarskoj proizvodnji" — Studija Poljoprivrednog fakulteta, Novi Sad, 1973. (kézirat).
17. Dr. Petar Marković i drugi: „Aktuelna pitanja ekonomskog položaja i daljeg razvoja jugoslovenske poljoprivrede" — Beograd, mart 1973.
18. Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka: „Ljudski faktor i problemi zaposlenosti" — Beograd, 1969.
19. UN. Economic for Europe: „Economic Survey for Europe 1968" part. III. The European Economy in 1968, ch. III. Determinants of Labor Suplly in Europe 1950—1965.
20. Dr. Mladen Friganović: „Socijalna geografija i stanovništvo sveta" — Zagreb, 1968.
21. Akad. H. Daszkalov, Doc. T. Murtazov: „Proizvodnja povrća u toplim lejama i staklarama (fordítás bolgár nyelvből) — Beograd, 1961.

Rezime

Migracija seljačkog stanovništva u Bačkoj kao rezultat razvoja agrotehnike

Posleratni nagli razvoj privrede u Bačkoj, naročito usavršavanje agrotehnike i agrohemije, prouzrokovalo je značajne društvene promene, koje se manifestuju u izmeni strukture radne snage i stanovništva. Strukturne promene uslovile su migracije radne snage i stanovništva iz sela u grad, odnosno iz poljoprivrede u industriju, tercijerne i druge delatnosti. Prelazak radne snage iz tradicionalnog u savremeni sektor proizvodnje predstavlja zakonomernost društvenog razvoja.

U poljoprivredi Bačke postoje velike unutrašnje rezerve radne snage nastale

usavršavanjem agrotehnike i agrohemije. Viškovi radne snage iz poljoprivrede i sela migriraju ka radnim centrima u potrazi za zaposlenjem u industriji i drugim delatnostima. Na taj način učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Bačke smanjilo se u periodu 1961—1971. godine sa 46,51 na 33,58 procenta.

U Bačkoj su najkarakterističnija dva vida deagrarizacije seoskog stanovništva: a) trajno napuštanje poljoprivrede i odlazak iz sela u grad, odnosno u centre zapošljavanja i b) zapošljavanje van poljoprivrede uz zadržavanje poljoprivrednog poseda, pri čemu bivši individualni proizvođač često ostaje da stanuje u selu a kao dnevni migrant radi u gradu. Dnevne migracije radne snage prate danas razvoj svih gradova usled nemogućnosti rešavanje stambenog problema u gradovima ili pak usled postepene urbanizacije sela prestaje interes za stanovanjem u gradu. Ukoliko je absorpcioni centar razvijeniji i atraktivniji, naročito industrijski, dnevne migracije radne snage su intenzivnije.

Period racionalnog zapošljavanja radne snage ozbiljno je pogodio Bačku, jednog od najznačajnijih poljoprivrednih centara u Jugoslaviji. Jedna od posledica je ekonomska migracija 29 073 lica, odnosno 5,22 procenta aktivnog stanovništva na privremeni rad u inostranstvo i to najviše u periodu 1961—1971. godine. Od popisa stanovništva u 1971. godini do kraja 1974. godine iz Bačke je otišlo u inostranstvo još 6785 lica, mahom muška radna snaga od 20—35 godina starosti.

U interesu progresa naše društvene zajednice ovaj problem treba rešiti stvaranjem uslova za zapošljavanje radnika povratnika i to skladnim prestruktuiranjem privrede, izgradnjom novih privrednih kapaciteta i modernizacijom poljoprivrede, stvaranjem agroindustrijskih kompleksa itd., s tim pre što se radi o najvitalnijem delu radne snage u čije je stručno usavršavanje uloženo značajnih društvenih sredstava.

Usavršavanjem poljoprivredne proizvodnje potreban ljudski rad se neprestano smanjuje, međutim viškovi radne snage mogu se zaposliti proširenjem poljoprivredne proizvodnje, naročito u nedovoljnoj stočarskoj proizvodnji i u povrtarstvu, koje iziskuje dosta ljudskog rada, zatim u sekundarnim i tercijernim delatnostima.

Usled permanentne i sve veće potražnje hrane, poljoprivredna proizvodnja će da raste prilagođavajući se potrebama i ekonomskim interesima. Proizvodnja hrane, energije i sirovine predstavlja najznačajnije uslove ekonomskog prosperiteta naše zemlje i njenih pojedinih regiona, između ostalog i Bačke. Zato naša društvena zajednica mora obezbediti uslove za stabilnu, kontinuiranu i savremenu proizvodnju u poljoprivredi, kao i transfer viška radne snage iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti.

Planiranje iskorišćavanja radnih rezervi ima prevashodan značaj za obezbeđenje pune zaposlenosti i efektivno korišćenje rada u privredi. Pošto je to opštedruštveni interes, logično je da se migracije društveno usmeravaju i obezbede uslovi za uspešan i planski transfer viška radne snage iz poljoprivrede u nepoljoprivredne delatnosti.

Summary

The migration of the village population in the Bačka as a consequence of the agrotechnical development

The immediately development of the economics in the Bačka in the years after the world war, especially the perfection of the agrotechnics and agrochemistry had the consequence an important social change, which manifested itself in the transformation of the structure of the working forces and the population. The structual transformations conditioned the fluctuation of the manpower and the population from the villages into the towns, from the agricultural into the industrial, from the tertial into other branches respectively. The fluctuation of the manpower from the traditional into the modern sectors of the production presents a lawfull conditioned social development.

In the agricultural production of the Bačka there is a lot of internal manpower reserve originated as a consequence of the agrotechnical and agrochemistry perfection. The surplus of the manpower from the agriculture and from the villages is migrating toward the greater industrial centers owing to find a job in the industry or in other kind of activities. In this way, the participation of the agricultural manpower in the total manpower to the population in the Bačka decreased in the period from 1961—1971 from 46,51 into 33,58%.

In the Bačka the two most characteristic forms of deagrarisation of the village population are: a) the desertion the agriculture and fluctuations into the towns, or into the greater centers of employment respectively, and b) the employment out of agriculture, with maintaining of landed property, when the former individual grower often remains to live in the village, but as a daily migrant, he has his employment in the town. The two migration of the manpower are followed newly by the development of the towns as a consequence of impossibility of the solving of housing conditions in the towns, or as a consequence of the successive urbanization of the villages, so there is no more interest of living in the towns. When the absorbtion centers are more developed and more attractive , especially the industrial centers, the daily migration of the manpower is more intensive.

The period of the rational employment of the manpower touched seriously the Bačka, one of the most important agricultural centers in Yugoslavia. One of the consequences of it is the economical migration of 29.073 persons, i.e. 5,22 per cent of active population into the temporary employment abroad respectively, above all in the periode between 1961 and 1971. Beginning from the national census in the year 1971, up to the end of the year 1974 from the Bačka went abroad 6.785 persons more, chiefly male manpower in the age between 20 and 35 years.

In the interest of the progress of our social community, this problem is to be solved with establishing of the employment conditions for them who are about to come back, namely by according changement of the economical structure, with building and establishing of new economical capacities and by modernization of the agricultural production, with building of new agroindustrial complexes, and so, so much the more, that it concerns the most vital part of the manpower, in whose professional education there were invested significant social resources.

With perfection of the agricultural production, the necessery human man-

power is successively diminishing, but the surplus of the manpower can be employed by enlargement of the agricultural production, especially in the insufficiently developed livestock-farming and in the truck-gardening, which require a lot of human works, furthermore in the secundary and tertial activities.

In sonsequence of a permanent increasing and more requirements of the food, the agricultural production will be enlarging, adapting himself to the necessities and economical interests. The foodstuffs production, the production of energy and raw materials present the most important conditions of economical prosperities of our country, and his individual regions, among other of the Bačka as well. Therefore our social community must establish the conditionds for a stabile, constant and modern agricultural production, and the removal of the manpower surplus from the agricultural into the not agricultural branches of the productive activities.

The contemplation of exploatation of the manpower reserves has a primar importance for the guarantee of the complete employment and effective exploatation of the working forces in the economics. As it presents generally a social interest, it is logical, that the migration and the fluctuation must be socially directed, owing to assure the conditions for a successfull and planned removal of the manpower surplus from the agricultural branches of the production into the not agricultural activities.

Tóth Lajos

AZ ÖNIGAZGATÁSI SZOCIALISTA VISZONYOK FEJLESZTÉSÉNEK JELENTŐSÉGE ÉS FELTÉTELEI AZ OKTATÁSI-NEVELÉSI INTÉZMÉNYEKBEN

Az önigazgatási szocialista viszonyok intenzívebb fejlesztése társadalmi fejlődésünk jelenlegi fokán elsődleges feladattá vált. Ezt a JKSZ X. kongresszusának határozatai is világosan alátámasztják. Az élet és a munka minden területén új viszonyokat kell kialakítani, illetve a kialakulóban lévő szocialista viszonyokat tovább kell fejleszteni az önigazgatás és a szocialista humanizmus szellemében.

A szocialista viszonyok kialakításáról nálunk az utóbbi évtizedekben sokat írtak és beszéltek. Ezt a kérdést már elméletileg, tudományosan is sokszor megvilágították, illetve érintették. Ebből a szempontból külön figyelemre méltóak Tito és Kardelj elvtárs beszédei, írásai. Ez a kérdés gyakran kerül az önigazgatási szervek üléseinek napirendjére a társultmunka-alapszervezeteiben, amikor a munkával és a jövedelemelosztással kapcsolatos problémákat vitatják meg. A mindennapi gyakorlat megnyilvánulásai és az ezzel összefüggésben lévő tévelygések arra figyelmeztetnek, hogy ezen a téren van még elég tisztázni való, s hogy ezzel a kérdéssel továbbra is tüzetesen kell foglalkoznunk.

E fogalom mélyebb elemzésének igénye nélkül vetem fel a kérdést: *mit értünk voltaképpen önigazgatási szocialista viszonyok alatt, mi képezi ennek a fogalomnak a lényeges jegyeit?* A szocialista viszonyok kialakításának leglényegesebb vonása az emberi kapcsolatok humanizálása, ami szoros összefüggésben van a munka felszabadításával, az ember elidegenedésének a megszüntetésével. Mi abból indulunk ki, hogy a szocializmusban az ember a legnagyobb érték — tehát az emberi méltóságot feltétlenül tiszteletben kell tartani —, és ennek a társadalmi rendszernek biztosítania kell az emberi értékek szabad kibontakozását, és az ember saját emberi „lényegéhez" való visszatérésének feltételeit.

Azonban nemcsak minőségileg új, a szocialista humanizmustól áthatott emberek közötti kapcsolatok kialakításáról van szó, hanem az embernek, a dolgozónak, az önigazgatónak alapjában véve megváltozott viszonyulásáról a társadalomhoz (a társadalmi érdekekhez), a társultmunka-alapszervezetéhez, a saját és dolgozó társai munkájához és ön-

magához: saját emberi értékeihez és szükségleteihez. Ebben a szerteágazó, de egymással kapcsolatban lévő viszonyulásokban kifejezéshez jut az önigazgatás lényegi megnyilvánulása: az önigazgató felelősségteljes magatartása és cselekvése, önállósága és a közösséghez való ragaszkodása. Mindez a dolgozó megváltozott helyének és szerepének a következménye a munkaszervezetben.

Az önigazgatási szocialista viszonyok kialakítása magasabb szinten — önigazgatási rendszerünknek megfelelően többek között feltételezi a dolgozók egyéni fejlettségének meghatározott szintjét, a demokratizmus és az egyenlőség elvének érvényesülését (ezeknek és más feltételeknek a részletesebb taglalására még visszatérünk). Ennek a folyamatnak az ismert kerékkötői: a bürokratizmus, technokratizmus — de a laza munkafegyelem és a „családiasság" is igen káros hatású lehet, ami szoros kapcsolatban van a vezetési struktúrának az önigazgatás mechanizmusában elfoglalt szerepével, illetve a munkásosztály hatalmának csorbításával.

Az oktatási-nevelési intézmények sajátos funkciójából eredő feladatok

Eddigi fejtegetésünkből is világosan kitűnik az önigazgatási szocialista viszonyok kialakításának és fejlesztésének óriási jelentősége az önigazgatáson alapuló szocialista társadalom építésében: ezek a viszonyok képezik e társadalmi rendszer alappillérét — lényegét. Az oktatási-nevelési intézményekben — elsősorban nevelési funkciójuknál fogva — ezeknek a viszonyoknak a fejlesztése különös jelentőségű. Ugyanis kitűzött nevelői céljaink között — az oktatás és nevelés minden fokozatán — fontos helyet foglal el *az önigazgatásra való előkészítés,* az önigazgatók számára szükséges személyiségjegyek fejlesztése. Ez természetesen nemcsak nevelő, hanem egyben oktató jellegű cél, illetve feladat is, mert magában foglalja a tudásszerzést és megfelelő jártasságok és készségek kialakítását.

Az iskola tehát nálunk (a többi oktatási intézménnyel egyetemben) egyben az *önigazgatók iskolája is.* Ennek az összetett feladatnak a megvalósítása —, ami az iskolábalépéssel kezdődik és az iskolai tanulmányok befejezésével sem ér véget, tehát *permanens jellegű* — feltételezi az önigazgatási viszonyok meghatározott fejlettségét. Elképzelhetetlen ennek a feladatnak a hatékony megvalósítása fejletlen önigazgatási viszonyok között elsősorban azért, mert ilyen viszonyok között nem valósulhat meg a nevelőmunkában annyira fontos egyöntetűség és összhang, nem jöhet létre a pedagógusok szükséges együttműködése, és nem hathatja át az iskola egész munkáját és életét az önigazgatás légköre és szelleme.

Az önigazgatási szocialista viszonyok magukban foglalják a közösségi szellem kialakulását, így azok nevelési szempontból más vonatkozásban is — általában a nevelés hatékonyságának szemszögéből — igen jelentősek. Hatékony erkölcsi és világnézeti nevelés pl. a pedagógus—

pedagógus és pedagógus—diák viszony humanizálása nélkül nehezen képzelhető el, ami végeredményben a jövő önigazgatói nevelésének szerves részét képezi.

A közösségi szellemből eredő egyöntetűség, a közös célok és feladatok megvalósítására irányuló összefogás, összehangolt tevékenység általában igen *fontos feltétele a hatékony oktatásnak és nevelésnek — az iskolai munka eredményességének.* A munka egyetlen területén sincs ennek akkora (ilyen többrétű) jelentősége, ezért most, az új társadalmi — s ezen belül jövedelmi viszonyok — kialakulásának folyamatában és az önigazgatási viszonyok intenzívebb fejlesztésének feladata előtt ennek az összetett és időszerű kérdésnek sokkal több figyelmet kellene szentelni, mind az oktatási-nevelési intézményeken belül, mind tudományos vonatkozásban, ami a kérdés elmélyültebb tanulmányozását, s tudományos kutatómunka megszervezését eredményezhetné.

Az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztésének problémája az iskola életében és munkájában

Ez a kérdés 1964 óta foglaloztat, és ezzel kapcsolatban több ízben is végeztem korlátozott jelentőségű (kizárólag a saját erőmre támaszkodó) kutatást.

1964-ben a szabadkai, majd az észak-bácskai iskolákban az emberi kapcsolatok romlását tapasztaltuk. Ez arra késztetett, hogy a rendelkezésre álló tudományos módszerekkel és eszközökkel megkíséreljem ezeknek a káros jelenségeknek a megnyilvánulási formáit és annak okait feltárni.* A Szabadkai Pedagógiai Intézet területén működő 56 általános iskolában akkor egyöntetű volt a vélemény, hogy az emberi kapcsolatok „fokozatosan romlanak" (kisebb vagy nagyobb mértékben), és ez a tantestületeken belüli csoportosulásban, egyesek teljes passzivitásában, kiélezett vitákban és ellentétekben, valamint az idő és az energia ésszerűtlen pazarlásában nyilvánul meg.

Megállapítottam, hogy ennek alapvető okai a munka szerinti serkentés elvének gyakori torz alkalmazásában, a munka minőségének teljesen szubjektív értékelésében rejlenek. A felmerülő problémák megoldásában s a negatív jelenségek kiküszöbölésében akkor is — az iskolaigazgatók mellett — több iskolában komoly szerep jutott az ún. haladó erőknek.

A kedélyek lecsillapodásához és a helyzet bizonyos fokú rendezéséhez azonban leghatékonyabban az „egyenlősdire" való fokozatos visszatérés járult hozzá. Ezt éppen most kell komoly tanúságként szem előtt tartanunk!

Az önigazgatásnak az iskolák életébe és munkájába történt bevezetése (1965) az önigazgatási viszonyok fejlesztését elsőrendű feladattá tette.

* Razvijanje socijalističkih odnosa u nastavničkim kolektivima, Nast. i vaspitanje, Beograd, 1964. br. 3—4.

Az önigazgatás megvalósítása az oktatási-nevelési intézményekben feltételezte, egyrészt a szocialista viszonyok fogalmának bővítését, korszerűbb és teljesebb felfogását és realizálását, másrészt a társadalmi igazgatás korában (1955—1965) már kialakulóban lévő ilyen jellegű viszonyok gyorsabb ütemű fejlesztését. A kiindulópontot ebben az esetben is a két személyi tényező — a pedagógus és a tanuló — megváltozott helye és szerepe képezte, éspedig nemcsak az oktatás folyamatában, hanem az iskola egész életében és munkájában.

Elsődleges feladat továbbra is a felnőttek közötti kapcsolat humanizálása volt, hogy ennek természetes folytatásaképpen megvalósulhasson a pedagógus—diák viszony humanizálása és a diákközösségek kialakítása, tehát a diák—diák viszony humanizálása is, és így fokozatosan létrejöjjön a „nagy" iskolai közösség. Ezzel párhuzamosan, illetve ennek a folyamatnak fontos feltételeként a pedagógus egyrészt oktató-nevelő munkájában mind önállóbbá válik, másrészt, mint önigazgató az iskola életének és munkájának, irányításának mind aktívabb tényezőjévé növi ki magát. A tanuló nemcsak tárgya, hanem egyben alanya is az oktatás és nevelés folyamatának, a diákönigazgatás keretei között tevékenyen vesz részt osztálya problémáinak megvitatásában és megoldásában, sőt küldöttei által — érettségi fokától függően — részt vállal az iskola egyes kérdéseinek megoldásában is.

Mindez az iskola minden dolgozójában és tanulójában fokozatosan új viszonyulást alakít ki az iskolával szemben és a munkával, a feladatokkal szemben is, fejleszti felelősségérzetüket és öntudatukat.

Ezeket az elméleti feltételezéseket a gyakorlatnak kellett igazolnia, alátámasztania. A hetvenes évek első felében végzett kutatásaim, amelyek elsősorban az önigazgatás keretei között megvalósuló iskolavezetési funkciók feltárására, tanulmányozására irányultak (Vajdaság területén és szűkebb Szerbiában) némileg lehetővé tették, hogy az e téren végbemenő folyamatokba is betekintést nyerjek, illetve megállapítsam a fejlődés ütemét, valamint a fejlődés rúgóit, hajtóerőit és akadályait.

Bár az egyes iskolák között ebből a szempontból jelentős különbségek mutatkoznak, alapvető globális következtetésképpen megállapítottam, hogy az elmúlt egy évtized alatt az önigazgatási szocialista viszonyok fejlődése *lassú ütemű volt*, és nem érte el a kívánt fokot. Különösen nem lehetünk elégedettek a közösségi szellem fejlődésével, a mikro- és makroközösségek kialakulásával. Viszont (viszonylagosan) eléggé magas szintű a munkafegyelem, bár a tanulók esetében (ezt más kutatások is alátámasztották) még gyakori az egyes tantárgyaktól és az iskolától való elidegenedés.

A tanuló nagyon lassan válik az oktatás és nevelés alanyává is, és (részben) ennek következményeképpen a tanár—diák viszony humanizálása, a kölcsönös bizalom és megbecsülés elvének érvényesülése nem juthat kellő mértékben kifejezéshez. Ez utóbbinál igen jelentős szerepet játszik a pedagógus beállítottsága és ez irányba tett erőfeszítései: következetessége és kitartása.

Ezeket az igen elgondolkoztató megállapításokat senki sem cáfolta a tanulmányozásommal felölelt több mint 300 pedagógus és iskolavezető közül, alátámasztásukra (vagy megcáfolásukra) ma már mégis újabb, átfogóbb kutatásokra volna szükség, amelyek eredményei szélesebb körű tájékoztatást és határozott útmutatást nyújtanának.

Az interjúk folyamán szó volt még a „bürokratizmus maradványairól" is, de szinte egybehangzó volt a vélemény a demokratizmus fejlődéséről, sőt túltengéséről is olyan értelemben, hogy egyesek „csak a jogaikat ismerik (és követelik), de kötelezettségeikről gyakran megfeledkeznek", ami az eszmei-politikai és erkölcsi öntudat hiányára vezethető vissza.

Az iskolán belül végbemenő folyamatok szoros kapcsolatban vannak társadalmi fejlődésünk alapvető folyamataival, törekvéseivel, és külön az oktatásügy átalakulásával, fejlődésével. Ez utóbbi pl. jórészt meghatározza az oktatási-nevelési intézmények önállósági fokát, munkájának tartalmát, irányultságát. Az érvényben lévő jövedelemszerzési és elosztási rendszer meghatározza az iskola anyagi helyzetét és (részben) a „belső" elosztás rendszerét is. Az iskolák munkáját meghatározó utasítások és követelmények, és a nekik nyújtott szakmai segítség hatással van az ott folyó munka minőségére, hatékonyságára. Ebből a szempontból különösen jelentős lehet a legújabb tudományos eredmények megismerése („átvitele") és alkalmazása.

Nem bocsátkozva az e téren kialakult helyzet részletes taglalásába, eddigi tanulmányaim alapján határozottan állítom: *az iskoláknak és általában az oktatási és nevelési intézményeknek nyújtott tudományos és szakmai segítség — bizonyos haladás ellenére — nem kielégítő sem ezen a téren, sem az önigazgatás alapján végbemenő átalakulás és az oktató-nevelő munka korszerűsítésének más területein sem.*

Az iskolákat előbb képessé kell tenni az önállóbb életre és munkára, fejlődésüket állandóan tanulmányozni kell, hogy ennek alapján a nekik nyújtandó segítség (közvetlen és közvetett úton, sokszor csak javaslatok, megoldási változatok formájában) is hatékonyabb legyen.

Azonkívül, olyan légkört és feltételeket kell biztosítani, amelyek az önigazgatás rendszerében lehetőséget nyújtanak, hogy az iskola dolgozói — elsősorban a pedagógusok — az oktatási politika kialakításának és megvalósításának aktívabb tényezőivé váljanak minden szinten, ami szükségessé teszi a technobürokratizmus maradványainak és újabb tűzfészkeinek a megszüntetését. Míg ez utóbbi megjegyzés mindenekelőtt az önigazgatási érdekközösségek és a képviselőházi rendszer működésére vonatkozik, az előbbit, a tudomány eszközeinek hatékonyabb igénybevételét egy manapság nagyon időszerű kérdés megoldásával kívánom illusztrálni.

A társult munkáról szóló alkalmazásról, illetve a munka szabad és egyenjogú cseréjén alapuló új jövedelmi viszonyok kialakításáról van szó, ami közvetlen hatással van az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztésére.

A hatvanas évek elejétől próbálkoztunk a munka szerinti jövedelemelosztás megvalósításával az oktatásban. Szabadka vállalta ezen a téren az úttörő szerepét. A fejlődés útját leghívebben így lehet ábrázolni: a kezdeti lendületet egyhelybentopogás váltotta fel, amely azután (1970 körül) zsákutcába torkollott, illetve egyenlősdihez vezetett. Ennek okait igyekeztem feltárni egyik írásomban* és az okok feltárásával lehetőség nyílott a helyes, elfogadható megoldáshoz vezető út felfedésére, meghatározására, amely a tudományra támaszkodik.

Az elmúlt hónapok „gyakorlatias" útkeresése a melléfogások és torzítások komoly veszélyét hordozzák magukban. Ennek a folyamatnak a hordozói és irányítói, az önigazgatásra hivatkozva, az iskoláktól várják a helyes, „saját körülményeiknek megfelelő" megoldásokat. Nem becsülöm le az iskolákban rejlő tartalékokat és alkotókészséget, és feltételezem, hogy egy-egy egészen elfogadható részmegoldáshoz is eljuthatnak, azonban erejüket meghaladó feladat a személyi jövedelmeknek a munka eredményességén és minőségén alapuló elvét egy rendszerbe foglalni. Mennyi idő és erő vész így kárba, és az ilyen erőfeszítések — még ha a múlt tapasztalatait bizonyos fokig figyelembe is veszik —, nem vezethetnek célhoz. Rég ismert igazság, hogy az összetett problémákat nem lehet mesterségesen leegyszerűsíteni.

A megvalósítandó feladat világosan áll előttünk: az alkotmány és a törvényes rendelkezések szellemében ki kell munkálni a jövedelemelosztás és a személyi jövedelmek kialakításának, meghatározásának olyan rendszerét, amely az elvégzett munka eredményein és minőségén alapszik, amely a pedagógusokat (és az iskola többi dolgozóját) állandóan jobb, hatékonyabb munkára serkenti, s amely az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztésének egyik alappillérévé válik. Az utóbbi az elvek valóra váltásának mindig nagyon fontos kritériuma lesz.

Ennek a kérdésnek a megvilágításával már voltaképpen a megfelelő feltételek biztosításának kérdésére tértünk át.

Az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztésének (további) fontos feltételei

Mint már kihangsúlyoztuk: a jövőben szükség lesz ezeknek a viszonyoknak az intenzívebb, gyorsabb ütemű fejlesztésére. Szocialista építésünk következő időszakának feltehetően ez lesz az egyik alapfeladata és központi kérdése. Ehhez — a felsoroltakon kívül — elsősorban a következő feltételeket kellene biztosítani az oktatási-nevelési intézményekben; illetve a következő folyamatok (akciók) megindítására és erősítésére volna szükség:

1. A demokratizmus elvének széles körű és következetes alkalmazására,

* A pedagógusok jobb, alkotóbb munkára való serkentésének lehetőségei. Oktatás és nevelés, 15. szám, 1976.

vagyis egy olyan légkör kialakítására, amely lehetővé teszi és egyben igényli a vélemények, nézetek szabad és őszinte kinyilvánítását, a vélemények harcát, az építő jellegű bírálatot. Ugyanakkor olyan légkör kialakítására van szükség, amely kizárja, szinte lehetetlenné teszi az üres szófecsérlést, a felelőtlen és ésszerűtlen fecsegést, az üres frázisok és jelszavak hangoztatását, az érvelés nélküli bírálatot és támadást, a lényegtelennek a lényeges fölé való kerekedését.

A demokratizmus alkalmazását össze kell tehát kapcsolni a *felelősség elvének* érvényesítésével: *az egyéni és közösségi (kollektív) felelősség* magasabb szintű megvalósításával. Enélkül elképzelhetetlen az önigazgatás mechanizmusának (az igazgatási és szakvezetési szervek, munkacsoportok, bizottságok) hatékony működése és az eredményes munka.

Mindenekelőtt az egyéni felelősség teljes megvalósítására van szükség minden (tehát erkölcsi-politikai, jogi és anyagi) vonatkozásban egyaránt. Ennek kell érvényesülnie az egyéni vélemények, bírálatok, javaslatok megfogalmazásánál és a döntéshozatalban is.

Emellett és ezen felül szükség van a közösségi felelősség kialakítására és fejlesztésére is, amely az egyéni felelősségek sajátos magasabb szintű szintézise. Magában foglalja a közösségi szellemet és az intézmény, valamint a szaktársak munkája iránt érzett felelősséget is, ugyanakkor cselekvésre és tettre késztet. Szoros kapcsolatban van az eszmei-politikai és erkölcsi öntudattal, ami egyben azt is jelenti, hogy a nevelés (illetve átnevelés) által fejleszthető.

2. *A tájékoztatás korszerű rendszerének kialakítására,* amely felöleli a tájékoztatás minden szükséges irányát, csatornáját, illetve funkcióját. Ezen a téren még ma is komoly lemaradás tapasztalható (ezt kutatásaim is alátámasztják).

Az iskolában sok információ összegyűjtésére, nyilvántartására, rendszerezésére és továbbítására van szükség: az oktató-nevelő munka eredményességéről, személyi és tárgyi feltételeiről, szervezeti formáiról, a tanulókról, a pedagógusokról, az iskola önigazgatási életéről — az önigazgatás szerveinek munkájáról, határozatairól, a döntések és határozatok megvalósításáról, az anyagi ügykezelésről, a szülőkkel folytatott munkáról, az iskola és a környezet kapcsolatáról stb.

Az iskola munkájával kapcsolatban sok a közvetlenül vagy közvetve érdekelt információkat igénylő tényező. Ugyanakkor az iskola irányába is áramlanak bizonyos információk: a pedagógiai intézettől, az önigazgatási érdekközösségektől, tmasz-októl, a munkaszervezetektől stb.

Jelenleg iskoláinkban az információáramlás gócpontja az igazgató és az igazgatóhelyettes: az ő belátásukon és erőfeszítéseiken múlik, hogy az iskola milyen információkkal rendelkezik, és kinek milyen tájékoztatást nyújt — az iskolán belül és az iskolán kívül álló szerveknek és személyeknek. Nekik ebben némi segítséget csak az osztályfőnökök (a szülők tájékoztatásában stb.) és a pedagógiai-pszichológiai szakszolgálat nyújtanak, ahol ilyen szakszolgálat létezik.

Az így szervezett és működő tájékoztatás nem lehet eléggé korszerű

és hatékony. Ezen a téren szükség van az informatika egyes elemeinek alkalmazására, egy ésszerű munkamegosztásra, az információk áramlását lehetővé tevő „csatorna-rendszer" kialakítására, és az információk célszerű felhasználására. Ez semmiképpen sem jelentheti az információk vég nélküli és szükségtelen halmozását, sőt ellenkezőleg: egy ilyen rendszerben válik igazán lehetővé az információk szelektálása, és azoknak mindig a megfelelő tényezőhöz való időbeni eljuttatása.

Ez csak egy korszerűen megalapozott iskolavezetés keretei között valósítható meg gazdaságos munkamegosztással és a szükséges szakszolgálatok létesítésével, illetve bevonásával.

Egy ilyen rendszer kiépítése — amely később a fontosabb információk feldolgozására (községi és tartományi szinten) igénybe venné a számítógép-központokat is, lehetőséget nyújt a komolyabb, szakmai (külön pedagógiai) szempontból elmélyültebb elemzések elkészítésére a munka és az elért eredmények sokoldalúbb kiértékelésére, és ennek alapján elősegítheti a munka hatékonyabb irányítását, valamint összehangolását.

Természetesen az oktatási központokban még összetettebb, szerteágazóbb tájékoztatási rendszer kiépítésére van szükség, de ott a lehetőségek is nagyobbak a felsorolt követelmények megvalósítására, külön a fontosabb információk feldolgozására saját számítógépük felhasználásával.

A korszerű tájékoztatás lehetővé teszi minden pedagógus (és más dolgozó), minden tanuló (és szülő) számára saját helyzetének és munkájának tárgyilagosabb felmérését, kiértékelését, és hozzájárul a helyes nézetek, álláspontok kialakulásához az iskola feladataival és problémáival kapcsolatosan, és végső soron érezhetően hozzájárulhat az önigazgatási szervek hatékonyabb működéséhez, a problémák eredményesebb megoldásához és a szocialista viszonyok fejlesztéséhez.

3. A küldöttrendszer tökéletesítése, a küldöttségek és a küldöttek tevékenységének minőségi fejlesztése. Eddig nálunk ezzel a kérdéssel elméletben főleg normatív vonatkozásban (az elvek és elvárások kimunkálásával) foglalkoztak, a gyakorlat oldaláról történő megközelítés pedig elsősorban a probléma szervezési, inkább formai oldalát ölelte fel. Igaz, az utóbbi időben egyes társadalmi szervek átfogóbb elemzésekre is vállalkoztak, tanácskozásokat szerveztek, néhány tudományos intézet pedig kutatómunkára vállalkozott az eddig elért eredmények kiértékelése és a felmerülő problémák, akadályok többoldalú megvilágítása céljából.

Iskoláinkban eddig a küldöttségek szerepével és a küldöttek helytállásával nem sokat foglalkoztak. Így nehéz bármilyen véleményt alkotni, és lehetetlen komolyabb következtetéseket levonni. Azt ami ezzel kapcsolatban kétségtelen, röviden a következőképpen lehetne összefoglalni:

Az önigazgatás egyik alappilléreként működő bonyolult képviseleti és döntéshozatali rendszer kiépítésének kezdeti fázisában vagyunk. Ebben a fázisban feltétlenül meg kell valósítani a küldöttrendszernek az önigazgatás mechanizmusában történő teljes beillesztését, hogy annak minden szempontból szerves részévé váljék, hogy a küldöttségek és a küldöttek tevékenysége szorosan kapcsolódjék az önigazgatási szervek

munkájához, hogy ezen a téren olyan összhang jöjjön létre, amely alapul és biztosítékul szolgálhat az általános (közös társadalmi), különleges (munkaszervezeti, iskolai) és egyéni érdekek érvényesítésére és összhangbahozatalára.

A küldöttrendszernek az önigazgatási elveknek megfelelő működése és hatékonysága jelentős mértékben függ a szervezési formák ésszerűségétől, a tájékoztatás módjától, de abban komoly szerepe van a személyi tényezőknek, elsősorban *a küldöttek képzettségének, rátermettségének, személyi kvalitásainak és nem utolsósorban politikai érettségének.*

A küldötteknek szorosan együtt kell működniük küldöttségeikkel, képessé kell válniuk az információk (jelentések, elemzések, továbbá javaslatok, megoldási módozatok) megértésére, önmagukban történő rendezésére, „feldolgozására", önálló nézetek és álláspontok kialakítására, és a döntéshozatalban való részvételre. Ehhez tudásra, széles körű tájékozottságra, értékelő képességre és erkölcsi bátorságra van szükség. Továbbá, informálniuk kell a küldöttségeket, az önigazgatás szerveit és (szükség esetén) a munkaközösségét munkájukról, tevékenységükről, a kapott információs anyagokról, valamint a döntésekről, határozatokról, amelyek meghozatalában maguk is részt vettek. Így kialakul a visszacsatolás termékeny gyakorlata, és ezáltal fejlődik a felelősség rendszere a társult munka alapszervezetében, és mindez érezhetően hozzájárulhat az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztéséhez.

A küldöttségekkel és különösen a küldöttekkel szemben támasztott követelmények elég nagyok, teljesítésük nem könnyű, ezért ebből a szempontból is mérlegelni kell, ki milyen szerepkörnek felel meg jobban.

Azoknál a küldötteknél, akik az oktatási érdekközösségekben vagy a képviselőházi rendszer valamelyik szervében képviselik munkaszervezetüket, dolgozótársaikat, községüket széles körű tájékozottságra van szükségük nemcsak oktatásunk mai helyzetéről, alapvető problémáról, a fejlődés akadályairól és távlatairól, az előrehaladás feltételeiről és stratégiájáról, hanem általában társadalmi fejlődésünk főbb irányvonaláról, az oktatásnak a társadalmi haladásban betöltött szerepéről, társadalmi közösségünk anyagi lehetőségeiről, a nemzeti jövedelem felosztásának szempontjairól és mércéiről — a munkásosztály érdekeinek figyelembevételével.

Ez képezné a szilárdabb alapot a hivatalos információk megértéséhez és „feldolgozásához".

Milyen alapvető információkkal kellene ezeknek a küldötteknek rendelkezniük? Mindenekelőtt ismerniük kellene az oktatás és külön a pedagógusok jelenlegi társadalmi és anyagi helyzetére vonatkozó adatokat (az összehasonlítás céljából legalább egy évtizedre visszamenően), továbbá az oktatáson belül kialakult arányokat: hogyan oszlik el a nemzeti jövedelemnek az oktatásra fordított része az oktatás egyes fokozatai között, és hogyan történik az eszközök elosztása az egyes fokozotokon (érdekközösségeken) belül. Milyen mércék szerint folyik ez az elosztás, és az egyes mércék alkalmazásának milyen következményei vannak az

iskolák életében, a kitűzött célok és feladatok megvalósításában. Milyen mértékben érvényesül a munka szabad és egyenrangú cseréjének elve, és a munka alapján történő jövedelemelosztás. Tudatában kellene lenniük az újabb terhek vállalásának következményeivel (egy érdekközösségen belül, illetve egy meghatározott területen, községben), hogyan oszlanak meg a folyamatban lévő oktatási reformból eredő terhek a községi és a tartományi (köztársasági) oktatási önigazgatási érdekközösségek között; hogyan érvényesül a szolidaritás elve a gazdaságilag elmaradt községeknek nyújtott segítségben stb.

Ezeknek (és más) feltételeknek a minél tökéletesebb biztosítása fokozatosan kizárná annak lehetőségét, hogy — kihasználva a küldöttrendszer összetettségét, gyorsabb bejáródásának személyi és tárgyi akadályait — egyes bürokrata és technokrata körök és személyek az emberekkel és a társadalmi eszközökkel manipuláljanak; saját akaratukat, elképzeléseiket minden alkalommal feltétlenül érvényesítsék. Az ilyen jelenségek elburjánzása — reális előrelátással ezzel a veszéllyel is számolni kell — nagy mértékben kompromittálhatná az egész küldöttrendszert, mint a demokratikus ügyintézés és döntéshozatal igen magas fokát, s ez semmiképpen sem járulhatna hozzá az emberi viszonyok humanizálásához, az alkotókészség és kezdeményezés kibontakozásához. Ellenkezőleg: puszta formalizmushoz, s a lendület lanyhulásához vezetne, és a dolgozók kedvét szegné az ilyen munkában való további részvételhez.

Éppen ezért most már nagy szükség volna az eddig elért haladás, és az e téren kifejezéshez jutó törekvések és jellegzetes jelenségek minél pontosabb, tárgyilagosabb feltárására. Ezáltal több lehetőség nyílna a további fejlődés tudatos irányítására, a káros jelenségek hatékony kiküszöbölésére ami egyben elősegítené a szocialista viszonyok gyorsabb fejlődését.

4. *A nemzetek és nemzetiségek közötti, egyenjogúságon alapuló, helyes viszony kialakítása,* a testvériség-egység szellemének erősítése szintén igen fontos feltétele s egyben alkotó eleme a szocialista viszonyok önigazgatási alapon történő fejlesztésének. Egymás megismerésén és megbecsülésén keresztül lehet eljutni a gazdag tartalommal kitöltött igazi nemzetközösség ilyen magas szintű megvalósításához. E fokozatok közül egyet sem lehet „átugrani", mert egyik a másikára épül. Ennek a szocialista viszonyok kialakítása és az idevágó nevelői feladatok megvalósítása szempontjából különös jelentősége van a két vagy több tanítási nyelvű iskolákban, amelyeknek egész életét és munkáját az egymás iránti megbecsülésnek és az együttműködés szellemének kell áthatnia.

Már említettem, hogy az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztésében az iskolában *jelentős szerep hárul az iskolavezetésre,* illetve annak egy korszerűbb változatára, melynek kialakulásában, fejlődésében nálunk egyelőre igen lassú haladás tapasztalható. Az iskola pedagógiai vezetésének az önigazgatás feltételei között fontos szerepe, funkciója van a munka követésében, megfigyelésében, a problémák és az akadályok feltárásában, illetve megoldásában és elhárításában, az akciók, különböző

tevékenységi formák és szervek munkájának összhangolásában stb. Ezenkívül bizonyos nevelői funkciója is van, amely a személyes problémák, az emberek közötti viszonyok, kapcsolatok és a konfliktusok megbeszélésében és megoldásában jut kifejezéshez, és így közvetlen vagy közvetett módon hozzájárulhat ezeknek a viszonyoknak, s külön a közösségi szellem fejlesztéséhez.

A társadalmi-politikai szervezetek közül ezen a téren komoly szerepet vállalhat *a szakszervezet iskolai szervezete és a Kommunista Szövetség alapszervezete:* a problémák nyílt feltárásával és megvitatásával, valamint az eszmei-politikai továbbképzés szorgalmazásával, az adott szükségletekhez való idomításával és megszervezésével. Az ilyen jellegű továbbképzést feltétlenül „életízűvé" kell tenni, az elmélet tükrében vizsgálni, bonckés alá venni a gyakorlatban felmerülő problémákat, ami a szervezési formák megválasztását illetően kellő rugalmasságot igényel.

Ezeknek a szervezeteknek a munkájában juthat hatékonyan kifejezésre a haladó erők ilyen irányú szerepe és aktivitása.

Az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztése végeredményben *az egész munkaközösség közös ügye,* ezzel a kérdéssel az iskola minden szervének és szervezetének, a saját hatáskörén belül, foglalkoznia kell, hogy kellő mértékben hozzájárulhasson a reá háruló feladatok hatékony megoldásához. Ezért ezt a kérdéskomplexumot mint állandóan időszerű, nyílt kérdést és központi témát kell számon tartani, de ugyanakkor nem szabad megengedni, hogy esetleg „elcsépeltté" váljék. Feltételezzük, hogy már a közeljövőben több lehetőség nyílik ennek a kérdésnek a komolyabb elemzésére, sőt tanulmányozására is az iskolákban.

Kétségtelen, hogy ez a probléma komoly hozzáállást és nagyobb elmélyültséget igényel. Megoldásához, illetve ezeknek a viszonyoknak az intenzívebb fejlesztéséhez biztosítani kell az alapvető feltételeket, amelyek közül csak néhányat (a legfontosabbat) említettük. Lehetne még tovább is sorolni pl. azokat, amelyeket a pedagógusban kell „biztosítani", illetve elérni: a kellő eszmei-politikai és erkölcsi színvonalat, a széles körű és korszerű pedagógiai műveltséget, a személyiség pozitív jegyeit stb., amelyek viszont szorosan összefüggnek a pedagógusok társadalmi és anyagi helyzetével és képzésük minőségével.

A szálak tehát összefonódnak, a kérdés bonyolult, ezért a megoldások sem lehetnek egyszerűek, egysíkúak.

Az önigazgatási szocialista viszonyok fejlesztése, mint már említettem, nemcsak az oktatási-nevelési intézmények ügye és problémája, de ezekben ez még nagyobb súlyú, még összetettebb. E tanulmányban szereplő megállapítások, felsorolt megoldási módozatok, de különösen a kérdésfelvetés módja többé-kevésbé társadalmi életünk más területein is elfogadhatók, alkalmazhatók lehetnek: bár a feltételek igen eltérőek, de sok a közös vonás és hasonló probléma is.

Egy állandó folyamatról van szó, amely sosem ér véget, de amelynek intenzitása és az e téren elért haladás üteme önigazgatási társadalmunk

fejlődésének mindig igen fontos fokmérője lesz. Ezért van itt olyan nagy mértékben szükség tisztánlátásra, tárgyilagosságra, őszinte bírálatra és önbírálatra, állhatatosságra és elvszerűségre. A felületes és egyoldaú értékelés, a nehézségek, fogyatékosságok esetleges elkendőzése viszont semmit sem old meg, lényegében csak lassítja, akadályozza a folyamatot.

Nagy és nemes célokat tűztünk magunk elé, megvalósításukhoz azonban óriási erőfeszítésekre, kitartó munkára van szükség.

Rezime

Značaj i uslovi razvijanja samoupravnih socijalističkih odnosa u ustanovama obrazovanja i vaspitanja

Autor u razmatranju te aktuelne problematike, koji istovremeno ima i teorijski i praktični karakter i značaj, polazi od pokušaja razjašnjavanja samog tog pojma. Zatim ukazuje na specifični položaj i specifične, prvenstveno vaspitne zadatke koje je svojstveno tim ustanovama u pogledu intenzivnijeg razvijanja tih odnosa.

Na osnovu toga daje jedan globalan prikaz situacije, postignutog nivoa i uočenih problema na tom polju u tim ustanovama — na osnovu rezultata svojih (ograničenih) istraživanja, sopstvenih iskustava, a imajući u vidu i rezultate tuđih istraživanja i konstatuje da je razvitak na tom polju u celini bio spor i nije još postignut očekivani nivo razvitka.

U poslednjem poglavlju svog rada navodi neke osnovne uslove za intenzivni razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa u obrazovno-vaspitnim ustanovama — široku i doslednu primenu principa demokratičnosti, izgrađivanje savremenog sistema informisanja, usavršavanje delegatskog sistema, razvijanje duha internacionalizma, osavremenjivanje pedagoškog rukovođenja u školama —, kao i potrebu za ozbiljnijim angažovanjem društveno-političkih organizacija i kroz njih svesnih snaga.

Iako se ograničio na ustanove obrazovanja i vaspitanja, neke njegove konstatacije i predložena rešenja mogu se u većoj ili manjoj meri primeniti, koristiti i na drugim poljima života i rada našeg samoupravnog društva.

Summary

The importance and conditions of development of the self-management socialistic relations in the teaching- and educational institutions

The author of the present discours regarding this current question, which at the same time has a theoretical and practical character and importance, sets out the test of the explication of the fundamental concept of the present problem. Hereupon he refers to the special position, and first of all, to the special educational duties, which are characteristic in the teaching — and educational

institutions, considering the more intensively development of the mentioned relations.

On this basis, he propounds a global description of the questioned situation, of the reached and established effects, and the observed prbolems in this regard, in these institutions — on basis of the results of their (restricted) researches, their own experiences, keeping in view the results of any strange experiments, — and he establishes, that the development in this regard, on the whole, is anyway contestable, and it is not reached the waited level of the development.

In the last chapter of his essay, he recounts some of the fundamental conditions for the more intensively development of the self-management socialistic relations in the teaching — and educational institutions — the wide-ranging and consistent application of the democratic principles; the building up of a modern system of the informations; the immediately perfection of the delegate system; the development of the general mentality of the internationalism; the modernization of the pedagogical management in the schools — just as the necessity for the more seriously engagement in the activities of the social-political organisations and through themselves the taking part in such social-political activities, which serve to the realization of their prograssive programmes.

Although the author of the present discours restricted his essay only to the problems of the teaching — and educational institutions, some of his constatations, and the proposed solutions might be, more or less, applicated in other regions of our all-day life and in the activities of our self-management socialistic society as well.

Bordás Győző

AZ ÚJVIDÉKI RÁDIÓ ÉS TELEVÍZIÓ MŰSORAINAK HALLGATOTTSÁGA ÉS NÉZETTSÉGE VAJDASÁGBAN

Az Újvidéki Rádió és Televízió mindössze néhány éve alakult műsor- és közönségvizsgáló osztálya 1977. április 17-e és 23-a között egyhetes felmérést végzett Vajdaság rádió- és tévéelőfizetői körében a hallgatottsági és nézettségi arányok megállapítása céljából. A rádió és televízió műsorainak fogadtatásáról szóló elemzés (a kutatásokat Dragana Džigurski, Kalapis Etel és Dušan Višekruna végezte, a szakvéleményezők pedig Djordjije Popović és Milan Timotić voltak) jelentőségét nagymértékben növeli a tény, hogy tartományunk több mint negyedévszázados rádiózása és a tízéves televíziózása történetében először készült hosszabb időt felölelő, nagy apparátussal készült kimutatás. Ez a felmérés természetesen nem teljes, de kétségkívül az első komoly kísérlet a hallgatottsági-nézettségi „térkép" megrajzolására és már csak azért is figyelmet érdemel, mert először kaptunk alapadatokat egy esetleges rádió-, illetve tévészociológiai kutatáshoz, amely megkezdése nemcsak Vajdaságban, de az országban is még mindig csak a jövő feladata. Kísérletek már vannak, de jelentősebb eredményekről mindeddig nem szólhatunk.

Tekintettel arra, hogy az említett elemzés a közönségnek a műsorok iránti érdeklődéséről tudósít elsősorban, a felmérés gyakorlati célt is szolgál, elsősorban a szerkesztőnek ad további útmutatást. Az újságnál az eladott példány; színházban, moziban az elkelt jegy, a rádió és a televízió esetében viszont a hallgatók és nézők száma a fontos. Csakhogy ez utóbbiak auditóriumát sokkal nehezebb kimutatni, mint a színházét, újságét stb. Mert tulajdonképpen ki is a néző, a hallgató? Annak tekinthető-e aki, mondjuk, bekapcsolja készülékét, de bármely oknál fogva a műsort nem kíséri teljes figyelemmel, mert közben társalog, esetleg más munkát végez. Ezen a helyen nem kívánunk belebonyolódni ebbe a kérdésbe, csupán maradjunk abban, hogy a közönséget vizsgáló személy feladata nem könnyű. Az újvidéki kutatók helyzetét pedig még az is bonyolította, hogy az itteni rádió és televízió műsorát hét-nyolc

nagyobb etnikai csoport kíséri figyelemmel. Ezt a tényt azért említjük, mert a jelzett felmérés ambíciói egészen addig terjedtek, hogy az összauditóriumon belül kimutassák a hallgatók nemzetiségi megoszlását is, tehát azt, hogy egy adott időpontban hány szerb, horvát, crnagorai vagy jugoszláv, illetve nemzetiségi, tehát magyar, szlovák, román és ruszin nyelvű hallgatott-nézett műsort, mikor anyanyelvük, vagy az adásnyelvek (rádiónk és televíziónk a külföldi hírszolgálatot nem is számítva, öt nyelven sugározza műsorait) valamelyikét. A felmérés természetesen nemcsak ilyen természetű adatokkal szolgált, hanem az eredmények alapján kirajzolódnak az adásperiódusok, a napi hallgatási vagy — igaz itt már kisebb mértékben — nézési maximumok és mélypontok, továbbá a legtömegesebb tömegtájékoztatási eszközeink közönségének kor-, nem-, végzettség- és szociális helyzet szerinti összetétele.

Mondani sem kell, hogy ennyi szempontot érvényesítő közönségvéleményezést csak komoly előkészületek után lehetett elvégezni. Alapul pedig mindössze két régebben (1976 májusában és szeptemberében) végzett arányaiban és jelentőségében is szerényebb felmérés szolgálhatott. Tekintettel arra, hogy az előző felmérések sok kérdést túlságosan leegyszerűsítettek, így ezt a legutóbbit kell az első jelentős felmérésnek tekintenünk annál is inkább, mert mind a rádió, mind a televízió esetében most már megrajzolhatók az első hallgatottsági-nézettségi grafikonok, amelyek ha ma még nem is, de a kutatások permanensé tétele esetében egészen megbízható adatokat nyújthatnak. E folytonosságra pedig szükség van, mert — elsősorban a televízióban — különböző típusú műsorhetek léteznek, s valamennyi elemzésére szükség van, ha pontos képet kívánunk kapni a hallgatók és nézők számáról. A cél, legalábbis az elsődleges cél az volt, hogy ezekre a kérdésekre kapjanak választ, de a véleménykutatást kihasználták arra is, hogy felmérjék a vajdasági hallgató és néző mennyire kíséri a fővárosi rádió, illetve televízió műsorát, s a figyelem kiterjedt a Vajdaság területére „bejövő" külföldi rádió- és tévéműsorok közönségére is, anélkül hogy itt pontosan regisztrálták volna melyik külföldi adóról van szó. Az elemzés kiterjedt a vajdasági helyi adók, lokális rádióállomásaink hallgatottságának felmérésére is.

A modern tömegtájékoztatási eszközök az ilyen elemzéseknek rendkívül nagy fontosságot tulajdonítanak, mert ma már jól tudják, hogy a hallgatók és nézők igényének különbözősége nemcsak az ízlések eltéréséből ered, hanem függ a közönség képzettségétől, eltérő kulturális szintjétől, érdeklődési körétől és a médiummal szembeni elvárásaitól, amely az ismeretterjesztéstől a művészi élmény keresésén át egészen a kikapcsolódásig, a szórakozásig terjed. Hogyan lehet eleget tenni ennyi különböző óhajnak? Miként lehet elérni a műsorszolgáltatás sokféleségét, vagyis azt, hogy minden néző és hallgató a nap bármely szakában igényének legjobban megfelelő adáshoz jusson? A műsorok készítőinek számolniuk kell ezekkel a tényekkel is, viszont az újításoknak, változtatásoknak csak akkor van értelmük, ha azok tudományos alapon történt

Rádióhallgatottság 1977. IV. 17-én 11.30 és 12.00 óra között

	A rádióhallgatók száma 000-ben	Százalékban	Az Ujv. Rádió I. műsora hallgatóinak száma 000-ben	Százalékban	Az Ujv. Rádió II. műsora hallgatóinak száma 000-ben	Százalékban	A Belg. Rádió I. műsora hallgatóinak száma 000-ben	Százalékban	A Belg. Rádió II. műsora hallgatóinak száma 000-ben	Százalékban	A helyi adók hallgatóinak száma 000-ber	Százalékban	A külf. rádióállomások hallgatóinak száma 000-ben	Százalékban
Összesen	259,8	23,8	68,1	6,2	13,4	1,2	28,9	2,6	12,0	1,1	129,8	11,9	7,6	0,6
Szerbek	126,2	20,6	0,4	—	8,9	1,4	23,9	3,9	4,9	0,7	82,0	13,4	6,3	1,0
Horvátok	13,1	16,7	—	—	2,2	2,8	1,4	1,7	0,3	0,3	9,2	11,6	0,1	0,1
Crnagoraiak	2,5	8,9	—	—	—	—	0,1	0,2	—	—	2,5	8,6	—	—
Magyarok	86,6	38,7	65,0	29,1	2,3	1,0	1,7	0,7	1,3	0,5	15,1	6,7	1,1	0,5
Szlovákok	7,9	18,3	0,2	0,4	—	—	—	—	—	—	7,7	17,8	—	—
Románok	8,8	19,3	—	—	—	—	0,6	1,3	1,9	4,2	6,2	13,5	—	—
Ruszinok	0,8	8,5	—	—	—	—	—	—	0,1	0,5	0,8	7,9	—	—
Egyéb nemzetiségűek	13,8	27,7	2,4	4,8	—	—	1,3	2,5	3,7	7,3	6,5	13,0	—	—

A televízió nézőinek száma 1977. IV. 17-én 19.30 és 20.00 óra között

	A tévénézők száma 000-ben	Százalékban	A BGD TV I. műsora nézőinek száma 000-ben	Százalékban	A BGD TV II. műsora nézőinek száma 000-ben	Százalékban	Az Ujv. TV nézőinek száma 000-ben	Százalékban	A külföldi TV-stúdiók nézőinek száma 000-ben	Százalékban
Összesen	574,4	52,7	525,1	48,2	16,0	1,8	16,5	1,5	16,8	1,5
Szerbek	341,7	55,9	332,2	54,4	8,1	1,1	1,4	0,2	—	—
Horvátok	39,5	50,3	36,9	46,9	2,6	3,3	—	—	—	—
Crnagoraiak	13,4	47,2	12,4	43,5	0,2	0,5	0,9	3,2	—	—
Magyarok	107,1	47,9	72,9	32,6	4,6	2,0	13,2	5,9	16,4	7,3
Szlovákok	16,9	45,3	18,8	43,3	0,4	0,9	0,4	0,9	—	—
Románok	22,1	48,2	21,6	47,2	0,1	0,1	—	—	0,4	0,8
Ruszinok	7,5	77,1	7,5	77,1	—	—	—	—	—	—
Egyéb nemzetiségűek	23,6	47,2	22,9	46,0	—	—	0,6	1,2	—	—

felmérések eredményeiből következnek. Nyilván ennek a felismerésnek a tudata is közrejátszott, amikor a közönségkutató osztály ankétot hirdetett, hogy jobb áttekintést kapjon műsoraink fogadtatásáról.

A kutatás metodológiája

Az újvidékiek *napi barométernek* nevezett vizsgálatai, bár hagyományos ankét által történtek, módszerükben mégis egyedülállóak. Rendhagyóak elsősorban azért, mert a nézők és hallgatók nemzetiségi megoszlásáról nyújtanak információt, sőt, kimutatják azt is, hogy Vajdaság nemzetei és nemzetiségei milyen mértékben hallgatják egymás műsorát, tehát a nem anyanyelvükön sugárzott adást. Csupán szemléltetésül, íme egy példa a kutatás első napjának eredményeiből:

Ilyen részletes kimutatás jelzi a vizsgált műsorhét minden félóráját. Többmillió adat. Ezeket kell majd a közeljövőben egészen részletesen feldolgozni.

A kutatócsoport naponta átlagban mintegy 1700 rádió- és tévéelőfizetőt kérdezett meg, hogy elvégezhesse az elemzést. Tekintettel arra, hogy nem ismeretes a vajdasági rádió- és tévéelőfizetők nemzetiségi megoszlása (a legutóbbi népszámláláskor a rádió és televízióval való ellátottság adatait nem gyűjtötték be) a kutatócsoport tagjai matematikai-statisztikai módszerrel számították ki az itt élő nemzetek és nemzetiségek arányát, mégpedig a következőképpen: először kiiktatták azokat a községeket (postákat), amelyekben 50-nél kevesebb rádió- és tévékészülék van, mert ezekben a községekben nincs meg a korrekt elemzéshez szükséges határérték. A mintavétel céljából alkalmas községeket ezután nyolc csoportra osztották olyképpen, hogy ezek nemzetiségi alapon képezhessenek vizsgálható egységet. Ezt úgy érték el, hogy egy-egy csoportba azokat a községeket sorolták, amelyekben a lakosság több mint a fele azonos nemzethez, illetve nemzetiséghez tartozik. Elkészült így a szerb-, a horvát-, a crnagorai-, a magyar-, a szlovák-, a román- és a ruszintöbbségű településjegyzék, a nyolcadik csoportba viszont azok a községek kerültek, amelyekben egy nemzetiség sem képez legalább 50 százalékos többséget. (A már említett 1976-os véleménykutatás alkalmával a szerb, horvát és crnagorai nemzet egy csoportot képezett.)

A nyolc csoporton belül felállították a községek nagyság szerinti sztrátumait is, s végül a következő kutatópontokat jelölték ki:

I. csoport	1. sztrátum	Újvidék
	2. "	Zrenjanin, Zombor, Pancsova
	3. "	Palánka, Sremska Mitrovica, Versec
	4. "	Csúrog, Melence, Hódság
	5. "	Erdevik, Ürög, Szerbcsernye, Banatski Karlovac
	6. "	Begaszentgyörgy, Szerbmilitics, Jasenovo, Banatsko Karađorđevo
	7. "	Szőreg, Bešenevo, Szanád, Gudurica

II. csoport	1.	"	Tavankut, Szonta, Bácsmonostor
	2.	"	Sot, Hrtkovci, Kisboszna
III. csoport	1.	"	Bačko Dobro Polje, Savino Selo, Lovćenac
IV. csoport	1.	"	Topolya, Zenta
	2.	"	Csantavér, Moravica
	3.	"	Bácskertes, Horgos, Palics
	4.	"	Mileševo, Martonos, Doroszló, Hertelendi
V. csoport	1.	"	Petrőc, Stara Pazova, Kovačica
	2.	"	Pivnice, Lalić, Hajdučica
VI. csoport	1.	"	Begejci, Vladimirovci
	2.	"	Nikolinci, Straža, Seleuš
VII. csoport	1.	"	Đurđevo, Kucura, Ruski Krstur
VIII. csoport	1.	"	Szabadka
	2.	"	Pétervárad, Rusko Selo, Banatsko Novo Selo

Mintavétel céljából tartományunk 480 000 rádió- és tévéelőfizetője közül komputer segítségével mindennap 667-et „sorsoltak ki". Az I. csoportból naponta 147 előfizető nevét dobta ki az újvidéki elektronikai központ gépe, a II-ből 70-ét, a III-ból, V-ből, VI-ból és VII-ből 60—60-ét, a IV-ből 120-ét, míg az utolsó, VIII. csoportból 80 előfizető neve került elő. Az így nyert címekre 170 — külön erre a célra kiképzett — egyetemi hallgató látogatott el. Munkájuk tabeláris kimutatása a következő:

Nap	A terv. látogatások száma	A megvalósított látogatások száma	Százalékban	Az anketáltak száma	A becslés szerinti rádióhallgatók és tévénézők száma
Április					
17-én	667	612	91,8	1693	1 089 008
18-án	667	624	93,6	1742	1 157 881
19-én	667	626	93,9	1746	1 245 803
20-án	667	614	92,1	1762	1 123 412
21-én	667	629	94,3	1687	1 230 860
22-én	667	617	92,5	1730	1 148 268
23-án	667	604	90,6	1660	1 094 111

A fenti számoszlopok közül az utolsó külön magyarázatra szorul. A hallgatók és nézők becslés szerinti számhalmazát matematikai egyenlettel kaphatjuk meg. Össze kell számolni egy-egy posta kérdőíveit, és azt meg kell szorozni az előfizetők számával, majd az eredményt el kell osztani az illető posta mintavételre kijelölt előfizetőinek a számával. Miután megvan minden sztrátum postájának eredménye, a kapott számot összeadjuk és hasonló művelettel, mint az egyes posták esetében. Előbb a sztrátum postáinak számával szorozzuk meg a kapott számot, majd az újabb eredményt elosztjuk a kiválasztott nézők számával. Így

jutunk el a feltételezett hallgatók és nézők számához. Kalapis Etel, a kutatócsoport matematikai-statisztikai szakértője — tőle idéztük a fenti számítási módszert is — a következőképpen konkretizálta a módszert:

— Tegyük fel, hogy azt vizsgáljuk hány szlovák nemzetiségű hallgatott előző nap rádiót. Az X posta területén összeadjuk azoknak a szlovák anyanyelvűeknek a számát, akik előző nap rádiót hallgattak, ezek számát megszorozzuk az illető postán nyilvántartott előfizetők számával, és elosztjuk a kikérdezettek számával. Miután minden sztrátum postájára megvannak adataink, az eredményeket összeadjuk, a nyert számot megszorozzuk a sztrátum postáinak számával, majd elosztjuk a sztrátum kiválasztott postáinak számával. A sztrátumok eredményeinek összeadásával kapjuk meg a kívánt eredményt, jelen esetben azt, hogy az adott napon hány szlovák anyanyelvű hallgatott rádiót, illetve nézett televíziót.

A hibaszázalék természetesen nem kicsi, de a valószínűség-számítással kapott eredmény mégis megközelítően pontosnak tekinthető.

Bár a felmérést végzők nemzetiségi összetételére nagyon ügyeltek, a hibaszázalékot nyilván növelte, hogy nem minden esetben sikerült az alanyt anyanyelvén kikérdezni, mert esetenként a véleménykutató nem beszélte a hallgató vagy néző anyanyelvét. Hogy miért ügyeltek erre az egyébként nagyon fontos tényre? Gyakorlati okokból, ugyanis a megkérdezettek 28 százaléka háziasszony, 14,2 földműves és gyári munkás, 10 százaléka pedig nyugdíjas volt. Iskolai végzettség szerinti megoszlás: 5,5 százalék írástudatlan volt; 11,2 százalék az ált. isk. három osztályát végezte el, 36,3-nak pedig általános iskolája volt. A szakképzett dolgozók százalékaránya 12,2, a középiskolát végzetteké 12,7, főiskolát és egyetemet végzetteké pedig 3,3 százalék.

Még egy kis statisztika. A napi barométer szerkesztői valóban elérték azt, hogy a véleménykutatásban a nemzetek és nemzetiségek arányosan legyenek képviselve. Az összegezés után kiderült, hogy a megkérdezettek 57 százaléka szerb, 7,9 százaléka horvát, 1,6 százaléka pedig crnagorai nemzetiségű. A nemzetiségek közül a magyar nézők és hallgatók százalékaránya 21,2, a szlovákoké 3,4, a románoké 3,0, a ruszinoké pedig 0,9 százalék volt. Összehasonlítás végett az 1971-es népszámlálás adatai szerint Vajdaság lakosságának nemzetiségi megoszlása a következő volt: szerbek 55,8%, horvátok 7,1%, crnagoraiak 1,9%, magyarok 21,7%, szlovákok 3,7%, románok 2,7%, ruszinok pedig 1%. A lakosság fél százaléka egyéb nemzetiségű, illetve jugoszláv.

Még csak egy adat. Vajdaság 608 000 háztartása közül 480 000-ben van rádió vagy tévékészülék; tehát tartományunkban rádiója minden harmadik-negyedik, televíziója pedig minden ötödik-hatodik polgárnak van. A rádióval és televízióval való ellátottság terén Vajdaság Szlovéniával és Horvátországgal együtt az ország legellátottabb területei közé tartozik.

Éppen az imént jegyeztük le, hogy a vizsgált héten a felmért közönség 42,6 százaléka, tehát Vajdaság lakosai közül majdnem félmillióan hallgatnak rádiót. Tekintettel arra, hogy a rádiónak vasárnap a hétköznaphoz viszonyítva sokkal nagyobb közönsége van, vizsgálódásunk során külön kell választanunk a vasárnapi és a hétköznapi műsorok hallgatottságát. Az Újvidéki Rádió esetében erre annál inkább szükség van, mert a vasárnapi műsorséma is jelentős mértékben különbözik a hétköznapitól.

Dragana Džigurski már többször említett felmérése arra derít fényt, hogy különböző hallgatási periódusok alakultak ki vasárnap és hétköznapokon. A hét utolsó napján a hallgatottabb periódus délelőtt 7.30 és 10.00 óra között, továbbá a déli órákban (ekkor éri el rádiónk a hallgatottsági maximumot) és a kora délutáni órákban van. Tizenhat órától már érezhetően csökken a hallgatóság száma, a sportmérkőzések közvetítése után pedig rohamosan csökken, és közelít a nulla felé. Pontosabban, ahogyan nő a tévénézők száma úgy csökken a rádióhallgatóké. Ezt a rádióról tévére való átpártolást egyébként hétköznapokon is észlelni, legkifejezettebben 19.00 és 20.00 óra között, bár e tendencia első jelei már délután 17.00 órától kimutathatók. A vasárnapi rádióhallgatottságot illetően meg kell jegyezni, hogy a déli órákban már rendkívül nagy a helyi adók hallgatóinak száma. A mérések azt mutatják, hogy a rádióhallgató közönség 50 százaléka ilyenkor már nem az úgynevezett nagy adók műsorát kíséri figyelemmel, hanem a helyi jellegűeket. A lokális adók műsorsémájából könnyen megállapítható honnan e népszerűség. Ezek az adók többnyire községi jellegűek, tehát helyi érdekű híreket sugároznak, közérdekű információkat adnak, s mindezt zömmel a vajdasági rádióhallgatók körében olyannyira kedvelt zenés üdvözletek közé építik. Persze nem csak a zenés üdvözletekkel kell a helyi adók népszerűségét bizonyítani. Ez nyilván téves lenne, de tény, hogy ezek a stúdiók megtalálták a szórakoztatás és az informálás közötti helyes arányt, s azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a rádiók is az illető község nemzetének és nemzetiségeinek a nyelvén sugározzák műsoraikat. Zömmel kettő, de vannak három adásnyelvű adóink is. Vasárnap a külföldi rádióállomások műsorát kísérők száma szinte elenyésző.

Most pedig nézzük meg közelebbről milyen volt a bennünket leginkább érdeklő Újvidéki Rádió I. műsorának hallgatottsága, vasárnap, 1977. április 17-én:

A műsor sug. időpontja	A műsor címe	A hallgatók száma
5.00	Tarka reggeli zenés műsor	7 000
7.45	Ruszin nyelvű faluműsor	19 000
8.30	Szlovák nyelvű gyermekműsor	26 000
9.00	Hírek — szlovákul	20 400
9.05	Szlovák faluműsor	20 400
10.00	Hírek	17 700
10.02	A Gyermekrádió hangjátéka	17 700
10.41	Gyermekzene	11 400
11.00	Vasárnapi hangverseny	21 700
11.30	Muzsikaszó — jókívánság	68 100
12.00	Hírek és külp. kommentár	63 800
12.10	Faluműsor	61 600
13.00	Román nyelvű faluműsor	20 900
14.00	Sport, zene, derű	12 800
18.30	Esti híradó	9 600
19.00	Széltében, hosszában a világ körül — szlovákul	6 700
20.00	Vasárnapi mozaik — románul	3 100
21.00	Hangos híradó — ruszinul	1 700
21.10	Ifjúsági műsor — ruszinul	1 700
21.30	Hírek, sportösszefoglaló	3 000
22.00	Zenebona	2 200
22.30	A hét dallamaiból	1 800
23.00	Hírszolgálat külföld számára angol és francia nyelven	1 100
23.30	Kis éji hangverseny	—
24.00	Hírek	—

A hallgatók számáról készült kimutatás először is a különböző napszakokra jellemző rádióhallgatási arányokról árulkodik. Ezek a periódusok egyenes arányban állnak az emberek napi élettevékenységének ritmusával. Ez érthető is hiszen a rádióhallgatásra szánt idő a szabad idő része.

Az Újvidéki Rádió vasárnapi programjának hallgatási periódusait különösen a délelőtti programban nehéz meghatározni, ugyanis valamennyi műsornak népes auditóriuma van. Nemzetiségi nyelvű falu- és gyermekműsorok a szokásos vasárnap délelőtti hangjáték és a Muzsikaszó — jókívánság című műsor szerepel ekkor az Újvidéki Rádió műsorán, tehát valamennyi olyan műsor, amely nagyobb érdeklődésre tarthat számot. A hallgatottsági maximum mégis fél 12-kor van, s tart egészen a magyar nyelvű faluműsor végéig, de ha a nemzetiségek számának arányához viszonyítjuk a nézettséget akkor e maximális nézettségi korhatár egészen a román nyelvű faluműsor végéig tolható ki. Ezután a hallgatottság aránylag gyorsan csökken, hogy este 8 és fél 9 óra között már elérje a rádióhallgatási mélypontot. Az esti fél 10-es magyar nyelvű híreknek és sportösszefoglalónak van aztán csak némi varázsa, ekkor ugrik, ha nem is nagyot a hallgatók száma. Mint a fentiekből is kiderül az Újvidéki Rádió esetében vasárnap a hallgatási periódusokat igen nehéz

Hétköznapokon viszont:

		hétfőn, 18-án	kedden, 19-én	szerdán, 20-án	csütörtökön, 21-én	pénteken, 22-én	szombaton, 23-án	összesen a hét folyamán	átlagban
5.00	Tarka reggeli zenés műsor	9 200	18 800	21 200	11 500	16 200	9 400	86 300	14 382
8.00	Hírek — szlovákul	12 400	23 400	11 800	11 000	12 900	10 000	81 500	13 583
8.05	Szlovák népi muzsika	12 400	33 400	18 000	11 000	12 900	10 000	107 700	16 282
8.20	Hírek és népi muzsika — ruszinul	11 100	22 300	8 450	10 400	10 600	—	62 850	12 570
8.40	Hírek — románul	9 900	21 300	5 100	9 800	8 200	10 000	64 300	11 716
8.45	Román népi muzsika	9 900	21 300	5 100	9 800	8 200	10 000	64 300	11 716
9.00	Hírek	11 600	28 600	6 300	6 000	4 400	14 200	71 100	11 850
9.02	Rádióiskola	11 600	28 600	6 300	6 000	4 400	14 200	71 100	11 850
9.30	Komolyzenei adás	11 600	28 600	6 300	6 000	4 400	—	52 900	10 580
10.00	Hírek	12 500	16 000	3 100	6 700	5 300	11 200	54 800	9 133
10.15	Magyar népi muzsika	12 800	12 500	12 300	7 900	9 000	7 800	52 900	8 816
11.00	Hírek	9 900	11 500	8 500	4 500	10 000	6 500	50 900	8 483
11.02	Rádióterefere	9 900	11 500	8 500	4 500	10 000	6 500	50 900	8 483
11.05	Műsoremlékeztető	9 900	11 500	8 500	4 500	10 000	6 500	50 900	8 483
11.20	Délelőtti hangverseny	8 500	12 700	4 900	3 500	8 300	5 000	42 900	7 150
12.00	Hírek	7 100	21 500	8 600	9 400	27 300	14 800	88 700	14 780
12.05	Színes dallamok	6 600	18 500	6 900	9 400	14 500	13 000	68 900	11 483
12.58	Hírek	6 400	17 400	6 100	8 000	7 000	2 600	47 500	7 916
13.00	Próza és zene — románul	4 700	17 900	5 800	3 600	7 400	9 600	49 600	8 166
14.00	Hírek	7 200	12 500	4 600	6 700	6 500	2 600	40 100	6 683
14.30	Hirdetőműsor	5 700	18 700	4 600	5 500	6 500	—	36 300	7 260
14.02	Rádióiskola	7 200	12 500	4 600	5 500	4 800	3 200	42 500	7 083
15.00	Hallottuk-láttuk, délutáni híradó	14 200	33 300	14 500	7 700	8 300	15 600	93 600	15 660
16.00	Hírek	7 400	12 500	20 300	14 400	15 500	8 000	78 100	13 016
16.02	Időszerű témák	7 400	—	20 300	5 800	—	—	33 500	11 166
16.15	Pop-top zeneműsor	7 000	—	21 300	4 900	—	—	33 200	11 030
16.30	Hangos híradó és zenés üdvözletek — ruszinul	6 800	13 800	20 000	7 300	13 500	8 100	69 500	11 583
17.00	Széltében hosszában a világ körül — szlovák nyelven	7 700	22 800	19 600	6 400	12 400	3 700	72 600	12 100
18.00	Hangos híradó — románul	4 300	4 000	3 200	2 200	8 000	1 300	23 000	3 833
18.30	Zenei műsor	8 700	8 600	3 300	—	6 000	6 600	34 100	6 820
21.00	Estéről estére (vendégmunkásainknak)	3 100	2 300	400	5 600	2 400	—	13 800	2 760
21.30	Hírek	2 600	3 300	00	00	1 900	4 500	11 300	1 883

meghatározni, a határokat szinte lehetetlen élesen megvonni. Elsősorban azért, mert a hallgatók számát mindig a potenciális közönség számarányához kell viszonyítani. A kimutatás továbbá fényt derít arra is, hogy a vajdasági nemzetek és nemzetiségek nem kis mértékben hallgatják az egymás nyelvén sugárzott műsorokat. Különösen vonatkozik ez a falurádió adásaira. Aligha lenne hihető például, hogy a vasárnap reggeli ruszin nyelvű faluműsort a Vajdaságban élő valamivel több mint 20 000 ruszin anyanyelvű közül 19 000-en hallgatták. Természetesen nem ült a jelzett időpontban minden ruszin anyanyelvű a készülék előtt. Ha azonban tudjuk, hogy többnyelvű környezetünkben az emberek egy jelentős hányada beszéli vagy legalábbis érti az itt élő nemzetek és nemzetiségek nyelvét, akkor már reálisnak tűnhet, hogy az adott esetben a ruszin nyelvű faluműsort 5300 ruszin nemzetiségű, 10 000 magyar anyanyelvű, valamint 2600 szerb és 1300 horvát kísérte figyelemmel.

Többször felhívtuk már a figyelmet, és most megismételjük, hogy a kis számoknál valóban nagy a hibalehetőség, s ezért majd csak számos hasonló jellegű felmérés mutatja majd meg egy napon, hogy valóban mennyire is pontosak ezek az adatok. A tájékoztatójellegeket azonban nem lehet kétségbevonni.

A fenti tények bizonyítására íme még egy példa: a vasárnap déli faluműsort a kimutatás szerint több mint 60 000-en hallgatták: a 44 000 magyar anyanyelvű hallgató mellett 13 000 szerb, 2000 horvát és néhányszáz ruszin hallgató. Felesleges szaporítani a példákat, hiszen bármely műsort is vesszük alapul, az a tapasztalat vonható le, hogy elsősorban a falurádió műsorait, valamint a népzenei adásokat igen nagy százalékarányban hallgatják más anyanyelvűek is.

Noha az Újvidéki Rádió II. műsora szerbhorvát nyelvű műsort sugároz, az adatok azt bizonyítják, hogy a szerb, horvát és crnagorai anyanyelvűek elsősorban a Belgrádi Rádió I. és II. műsort hallgatják és csak sokkal kisebb százalékban az újvidéki adást. Ennek oka a szokásokon túl valószínűleg a műsorkínálat is. A vajdasági nemzetiségi hallgatók közül is az anyanyelvi műsorukon kívül jelentős számban hallgatják a belgrádi szerbhorvát nyelvű adást is.

Behatóbb elemzést érdemelnének a Vajdaság területén működő helyi adók, hiszen mint azt már jeleztük is, hallgatóink száma igen nagy, olyannyira, hogy egészen komolyan vetekszenek a Belgrádi Rádió és az Újvidéki Rádió egyébként igen hallgatott I. műsorával. A vizsgált vasárnapon a helyi adóknak már reggel 8 óra körül több hallgatójuk volt, mint az Újvidéki Rádió I. és II. műsorának összesen, illetve ugyanannyi, mint amennyien (majd 40 000-en) ekkor a legnépszerűbb adót, a belgrádi I. műsort hallgatták. A helyi adók közönsége egészen a déli órákig nő, méghozzá rohamos gyorsasággal. Kilenc órakor már 86 500, egy órával később 120 000, délben pedig már 130 000 hallgatójuk volt. Érdekes, hogy a lokális rádiók hallgatóinak számcsökkenése is lassabb, mint az újvidéki és a belgrádi rádiók esetében: délután 3 órakor még

mindig több mint 30 000-es közönségük volt, tehát ismét annyi, mint a belgrádi I. műsornak, azaz több mint a két újvidéki adónak együttesen. A külföldi rádióállomások hallgatottsága nem túl nagy és a reggeli órák 3—4 ezertől (a rádióhallgató-közönség 0,2 százaléka, a napi 16 000-ig, másfél százalék) terjedt.

Az Újvidéki Rádió I. műsorának hétköznapi auditóriumát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy kimondott hallgatási csúcsidőszakok úgyszólván nincsenek, de különösebb mélypontok sem érezhetők. Ha mégis a hallgatottabb periódusokat kellene megkeresni, akkor azokat a reggeli 5 és 8 óra közötti időszakban lehetne megtalálni, ugyanis ekkor éri el a hallgatottság a 2—2,5 százalékot. Ez persze igen kis százalékarány, de tudnunk kell, hogy a vajdasági hallgató sok adó közül válogathat, úgyhogy például ugyanabban az időszakban (5-tól 8 óráig) a belgrádi adók hallgatottsága 3—4, a helyi adóké is 2—3 százalék között mozog. Így tehát a reggeli órák hallgatottsága tartományi szinten már 7—8 százalékos, ami európai átlagot közelít meg. Ismét csak visszatérve az újvidéki programra elmondhatjuk, hogy hallgatottabb periódusai a magyar nyelvű műsorának délben, majd 15 és 16 óra, valamint este 19 órakor van. Nyilván éppen azért mert ötnyelvű műsor váltogatja egymást az Újvidéki Rádió hullámhosszán, kimondott holt időről, azaz hallgatási mélypontokról nem is beszélhetünk. Viszont igen nagy az Újvidéki Rádió hallgatóinak a váltakozása, ami megint csak a nemzetiségi műsorok váltakozásával magyarázható.

A hallgatottsági felmérések alkalmával általában külön szokták választani a szombati és vasárnapi, sőt néha még a hétfői műsorok hallgatottságát, mert e két-három nap hallgatottsága bizonyos eltérést mutat, a többi hétköznapi adásnaphoz viszonyítva. Az Újvidéki Rádió esetében ilyen eltérésről csak vasárnap lehet szó, mert a hallgatóság hétköznapokon jelentősebb ingadozást nem mutat, illetve csak kedden van a kezünkben levő kimutatás szerint az átlagosnál jelentősebb közönsége. Egyelőre kérdés, hogy csak egy kivételes esetről van-e szó, vagy pedig különböző okok folytán a keddi műsoroknak valóban nagyobb számú hallgatóságuk van. Ezen a napon ugyanis már a délelőtti rádióiskola tudományos ismeretterjesztő adását majd 30 000-en hallgatták, s az érdeklődés nem csökken a Barangolás Zeneországban című adás alatt sem, ezt az adást gyermek-mesejáték (Svetislav Ruškuc magyar nyelven előadott Szívem krumpliból van című műsor követett), majd pedig egy gyermekopera volt műsoron (Ránki György: A győztes ismeretlen című) az előző adásokhoz képest alig csökkenő érdeklődés mellett. A délutáni híradó utáni Szempontnak is nagy, 17 000-es hallgatósága volt, s aránylag szép fogadtatása volt az esti rádiójátéknak (Miodrag Bulatović: A távolodó katona) is. Természetesen téves lenne végérvényes ítéletet mondani, de az máris megállapítható — a felmérés ezt bizonyítja —, hogy a mesejáték, opera, hangjáték, tehát a művelődési jellegű műsor vonzza

a közönséget. Többször megállapítottuk már, hogy a rádiójáték és hangjáték a legrádiószerűbb műfaj, s ezt a tételt alátámasztja ez az elemzés is.

E röpke kitérő után zárjuk le ezt a számok tükrében végzett röpke elemzést azzal, hogy rádiónk hullámhosszán a hétköznapokon a hallgatottsági listán az informatív-politikai adások vezetnek, ezeket a népzeneiek követik. A további sorrend: művelődés, szórakoztató zene, rádióiskola, komoly zene. Itt természetesen csak néhány alapműfajt vettünk figyelembe.

A televízió nézettsége

A televíziónézés arányainak megállapításakor az újvidéki kutatók hasonlóan jártak el, mint a rádió esetében. Hogy néhány tanulságot levonhassunk, íme az Újvidéki Televízió nézettségének az elemzett hétre vonatkozó adatai:

A műsor sugárzásának időpontja	A műsor címe	A nézők száma
1977. IV. 17-én, vasárnap		
8.00	Tévémagazin — románul	17 500
8.45	Magyar nyelvű tévémagazin	33 000
9.15	Százszorszép — magyar nyelvű gyermekműsor	41 600
9.50	Hírek — szerbhorvátul	41 600
16.57	Műsorismertetés — szerbhorvát nyelven	4 400
17.00	Ruszin nyelvű magazin	4 700
17.30	Szlovák nyelvű magazin	11 900
18.20	A nagy detektív — játékfilm	11 200
19.15	Jó éjszakát, gyerekek! — — szerbhorvát nyelven	10 800
19.30	Esti híradó — szerbhorvát nyelven	16 500*
20.00	Több, mint játék — sorozatadás, 1. rész (magyar nyelvű felirattal)	8 100*
21.05	Séta Walesban — riportfilm	8 800*
21.35	Tévéhíradó 3. kiadás	9 900*
21.55	Heti műsorkalauz — magyarul	10 700
22.05	Sporthíradó — magyar nyelven	11 500
22.40	Híradó magyarul	4 500
22.55	Műsorbejelentő	2 500

(Az *-gal jelölt nézőszám esetében az itt közölt adat csak arról tanúskodik, hogy a megkérdezettek közül, illetve a nézők felbecsült számában mennyien nézték a műsort az újvidéki csatornán, lévén, hogy a Belgrádi Televízió I. műsorával azonos programja volt. Csupán tájékoztatóul, íme néhány adat az újvidékiek híradóját a belgrádi csatornán több mint 525 000-en nézték, a Több, mint játék sorozatadást 513 000-en a riportfilmet 235 000-en, míg a híradó 3. kiadását 125 000-en.)

1977. IV. 18-án, hétfőn

16.10	Szerbhorvát nyelvű műsorismertetés	—
16.15	Sporthíradó — szerbhorvát nyelven	—
16.30	Heti műsorkalauz szerbhorvát nyelven	3 800
16.40	Szerbhorvát nyelvű híradó	5 100
17.10	Magyar nyelvű híradó	5 400
17.25	Műsorismertetés — magyar nyelven	4 300
17.30	Híradó a belgrádi stúdióból	7 800
17.45	Ne féljetek, mi itt vagyunk — ifjúsági műsor a szkopjei stúdióból	7 800*
18.00	Volt egyszer egy császár — gyermekműsor	3 300*
18.15	Literatúra — szerbhorvát irodalmi műsor	3 500*
18.45	Fiatalok fiataloknak — szerbhorvát nyelven	7 200
19.15	Jó éjszakát, gyerekek! — magyarul	11 200
19.30	Híradó, 2. kiadás — magyar nyelven	17 700
20.00	Sead Fetahagić: Valamennyi barátom, tévédráma — szerbhorvát nyelven	9 100*
20.45	Művelődési szemle — szerbhorvát nyelven	8 100
21.00	Műsorbejelentő	4 900

1977. IV. 19-én, kedden

16.35	Szerbhorvát nyelvű műsorismertetés	200
16.40	Szerbhorvát nyelvű híradó	200
17.05	Hirdetőműsor	4 500
17.10	Magyar nyelvű híradó 1. kiadás	3 500
17.25	Műsorismertetés magyar nyelven	2 500
17.30	Hírek a belgrádi stúdióból	9 700
18.15	Népszerű muzsika	7 600
18.45	Közlekedésbiztonság. Emberkézben a kormánykerék — sorozatfilm	7 700
19.15	Jó éjszakát, gyerekek! — magyar nyelven	11 000
19.25	Hirdetőműsor	20 600
19.30	Híradó 2. kiadás — magyar nyelven	20 600
20.00	Nyitott képernyő — külpolitikai szemle	72 300
20.15	Apja fia — magyar játékfilm szerbhorvát felirattal	73 200
21.45	Műsorbejelentő — szerbhorvátul	34 400

1977. IV. 20-án, szerdán

16.35	Szerbhorvát nyelvű műsorismertető	6 400
16.40	Szerbhorvát nyelvű híradó	8 500
17.10	Híradó 1. kiadás — magyar nyelven	6 400
17.30	Híradó a belgrádi stúdióból	7 400
17.45	Távcső — gyermekműsor szerbhorvát nyelven	7 500
18.15	Művészetek Jugoszlávia földjén — magyar nyelvű ismeretterjesztő adás, 1. rész	11 000
18.45	Táncoló Vajdaság — képfelvétel egy népzenei fesztiválról	20 300
19.15	Jó éjszakát, gyerekek! — magyar nyelven	24 300
19.30	Híradó, 2. kiadás — magyar nyelven	17 800
20.00	Szerdára választottuk — a Borussia—Dinamo (Kijev) mérkőzés helyszíni közvetítése, magyar nyelvű kommentárral	33 400*

1977. IV. 21-én, csütörtökön

15.35	Szerbhorvát műsorismertető	—
15.40	A Rijeka—Sloboda I. ligás bajnoki labdarúgó-mérkőzés közvetítése magyar nyelvű kommentárral. A szünetben magyar nyelvű hírek	1 400*
17.30	Híradó a belgrádi stúdióból	2 500
17.45	Pontos mérleg — gyermekműsor, szerbhorvát nyelven	2 500
18.15	Marxista nevelés. Marx társadalomelméletének alapjai — magyar nyelvű műsor	3 000
18.45	Homokóra, vetélkedő a zágrábi stúdióból	2 100
19.15	Jó éjszakát, gyerekek! — magyar nyelven	3 200
19.30	Híradó 2. kiadás — magyar nyelven	14 400
20.00	Meridiánok — külpolitikai szemle. Az emberi jogok és szabadság nálunk és a világban, szerbhorvát nyelvű műsor	12 100
20.50	Clayhanger — angol játékfilm, 2. rész szerbhorvát nyelvű felirattal	19 700
22.25	Nomus — képfelvétel az újvidéki zenei ünnepségekről	600

1977. IV. 22-én, pénteken

16.35	Szerbhorvát nyelvű műsorismertetés	4 000
16.40	Szerbhorvát nyelvű híradó	4 900
17.05	Hirdetőműsor	5 800
17.10	Magyar nyelvű híradó 1. kiadás	5 400
17.30	Híradó a belgrádi stúdióból	6 000
17.45	A kék kabát — gyermekműsor a zágrábi stúdióból	4 200*
18.45	Zenei klub '77 — fiatal énekesek és együttesek műsora a szarajevói stúdióból	4 200
19.15	Jó éjszakát, gyerekek! — magyar nyelven	5 900
19.30	Híradó 2. kiadás — magyar nyelven	17 300
20.00	A Veseli Vojvođani show-műsora	73 100
21.00	Egészségesen — testnevelési műsor szerbhorvát nyelven	21 600

Szombaton az Újvidéki Televízió nem sugároz műsort.

Tekintettel arra, hogy az Újvidéki Televízió csak 16.30 és 21.00 (22.00) óráig sugároz műsort és aránylag sok adást vesz át más stúdióktól nézettségi periódusait egyelőre nem lehet megállapítani. A műsoridőt nehéz úgy felosztani, hogy például az esti és délutáni híradókon kívül más műsorok, műsortípusok nézettségére is fény derülne, ezért itt nem periódusokról, hanem egyes műsorokról beszélhetünk az első komolyabb felmérés alapján természetesen sok esetben csak feltételes módban.

Az Újvidéki Televízió műsoráról beszélve valójában elkerülhetetlen a belgrádi adóval való párhuzamba állítása, mert jelenleg még a belgrádi I. műsor nagyban befolyásolja az Újvidéki Televízió nézettségét is. Az előzőekben már jeleztük, hogy az április 17-i újvidéki esti híradót menynyien nézték az újvidéki és mennyien a belgrádi I. műsoron. De más példát is vehetünk. Az éppen e híradót követő Sava Mrmak rendezte Több, mint játék sorozatadás 1. része a belgrádi adón szerbhorvátul, az újvidé-

kin viszont magyar felirattal futott. A műsorelemzők erről a sorozatadásról a következő adatokat jegyezték le: az újvidéki csatornán a műsort 6000-en, a közönség 2,6 százaléka nézte, a belgrádin viszont 57 700-an, azaz a megkérdezettek 25,8 százaléka. Nem szokott volna még hozzá a vajdasági néző saját adójához? Nyilván ebben is van valami, hiszen ha tovább elemezzük a nézettségi statisztikát, kiderül az is, hogy például a magyar ajkú nézők illetve a megkérdezettek 20—25 százaléka nézi a belgrádi híradót, csak 10 százalékuk az újvidéki magyar nyelvű műsort. Természetesen itt sem szabad gyors következtetéseket levonni, hiszen tudnunk kell, hogy az Újvidéki Televízió műsorainak vétele még nem mindenütt hibátlan, mert több leadó építése még várat magára. Az újvidéki híradó ugyanis minőségi szempontból kielégítő, legalábbis ezt bizonyítja az idei portoroži tévéfesztiválon elért eredménye. Az okokhoz sorolhatnánk továbbá azt is, hogy a vasárnapi magyar nyelvű híradónak nincs állandó terminusa, és azt is, hogy mind a magyar, mind a szerb híradóműsorok sokkal szerényebb káderekkel készülnek, mint a belgrádi adásoké. Tehát ezek nem tekinthetők csupán apró problémáknak.

A televízió műsorainál is érvényes a szabály, hogy nemcsak azok nézik, akiknek anyanyelvén készül a műsor. Íme egy példa: a vasárnap esti sporthíradót 6500 magyar anyanyelvű mellett 4800 szerb is megnézte. Ezzel kapcsolatos érdekesség: a hétfőn délutáni újvidéki szerbhorvát nyelvű sporthíradónak nem volt meg a korrekt elemzéshez szükséges nézőszáma.

A vasárnapi magazinműsorok és gyermekműsorok nézettsége igen magas, de az Újvidéki Televízió kétségkívül legnépszerűbb műsorai a játékfilmek, a szórakoztató adások és a külpolitikai jellegű műsorok.

Mint a fentiekből is látható, a televízióműsort nézettségi szempontból egyelőre valóban nehéz komolyabban elemezni. További elemzésekre, mérésekre van szükség, már csak azért is, mert televíziónknak két eltérő műsortípusa van, s jelenleg csak az egyiknek a nézettségi adatai vannak birtokunkban.

Felmérésre vár még a kor, nem és végzettség szerinti elemzés, amely tovább differenciálva a közönséget megközelítő pontossággal fogja kimutatni az igényelt műsortípusokat és azok sugárzási időpontját egyaránt. Ha már ezek a kimutatások is készen lesznek hozzá lehet fogni annak megállapításához is, hogy rádióink, tévéstúdióink összeségükben milyen kínálatot nyújtanak, és hogy ezen az összkínálaton belül azonos időpontokban milyen az egyes csatornák kínálata, milyen a műsorszórás, az azonos műsortípusok közötti választás lehetősége.

A műsorok rendszeres figyelemmel kísérése beindult, s lehet, hogy egyelőre ezt kell a legjelentősebb eredménynek tartanunk.

Rezime

Slušanost i gledanost programa Radio-televizije Novi Sad u Vojvodini

Odeljenje za istraživanje programa i auditorijuma Radio-televizije Novi Sad je od 17. do 24. aprila ove godine sprovelo anketu u kojem je istraživan odnos slušalaca i gledalaca prema programima onih radio i televizijskih stanica, čiji program dopire u Vojvodinu. Prvenstveno je istraživan auditorium Radio Novog Sada na jezicima narodnosti i Radio Novog Sada, Programa na srpskohrvatskom jeziku, Prvog i Drugog programa Radio Beograda kao i program lokalnih radija i inostranih stanica. Sprovedena je i anketa o gledanosti televizije, petojezičnog programa Televizije Novi Sad, Prvog i Drugog programa Televizije Beograd i inostranih televizija, bez mogućnosti identifikacije inostranih televizijskih (kao i radio) stanica.

Autor članka ukazuje na činjenicu da je u zadnjih godinu dana to treći pokušaj — za sada i najuspeliji — da se anketom, nazvanom „dnevni barometar" dođe do dragocenih podataka koje će poslužiti stvaranju uslova za početak stručno-sociološkog istraživanja ovih mas-medija u nas. Autor svoju analizu ograničava pretežno na istraživanje podataka vezanih za Prvi program Radio Novog Sada i petojezičnog programa Televizije Novi Sad.

Pored cilja ankete, članak analizira metode uzimanja uzorka, koji je zbog specifičnosti teritorije sa koje je uzimana, jedinstveni metod pokazao se kao vrlo uspešan; bavi se problemom preciznosti podataka; a iz analiza koje se odnose na slušanost radija, odnosno gledanost televizije izvlači one vremenske intervale koje bitno utiču na životni ritam auditorijuma. Postavlja i redosled slušanosti-gledanosti programa Radio-televizije Novi Sad.

Radio difuzni sistem Vojvodine je danas nezamisliv bez lokalnih radio-stanica, čija je slušanost mnogo veća nego što bi se pretpostavljalo, a zato razloga ima više. Emisije se emituju na svim jezicima naroda i narodnosti u Vojvodini, daju veliki broj lokalnih informacija i imaju vrlo veliki procenat zabavno-muzičkog programa.

U Vojvodini televizijski program prati 65% ocenjenog auditorijuma, što je s obzirom na strukturu gledalaca veliki procenat. Međutim ako se izizmu programi informativno-političkog karaktera (dnevnici, vesti), muzičke emisije i sportski prenosi za ostale žanrove (filmove, televizijske drame, literarne, naučne i obrazovne emisije) se opredeljuje relativno manji procenat gledalaca nego što je to prosek u Evropi.

Autor posebno analizira programe radija i televizije nedeljom, a posebno programe radnim danima sa subotom.

Zusammenfassung

Wie oft das Programm des Rundfunks und Fernsehens Novi Sad in der Wojwodina gehört bzw. gesehen wird

Die Programm- und Auditoriumsforschungsabteilung des Rundfunks und Fernsehens Novi Sad führte in der Zeit vom 17. bis zum 24. April dieses Jahres eine allgemeine Meinungsforschung durch, worin die Bezihung der Hörer und

Zuschauer gegen die Programme jener Rundfunksender und Fersehensender geforscht wurde, deren Programme in der Wojwodina gehört, beziehungsweise gesehen werden können. Die Meinungsforschung bezog sich in erster Reihe aufs Auditorium des Rundfunk Novi Sad, das Programm in den Sprachen der Nationalitäten, weiterhin aufs Programm in serbokroatischer Sprache, aufs erste und zweite Programm des Belgrader Rundfunks, gleichwie auf die Programme der lokalen Rundfunksendungen, und zuletzt auf die Programme ausländischer Sendungen. Es wurde eine allgemeine Meinungsforschung bezüglich der Häufigkeit des Zuschauens des Fernsehens durchgeführt, vor allem das fünfsprachige Programm des Novi Sader Fernsehens, das erste und zweite Programm des Belgrader Fernsehens gleichwie der ausländischer Fernsehstationen, ohne jegliche Identifikationsmöglichkeiten der ausländischen Fernseh- und Rundfunkssender.

Der Verfasser deutet auf die Tatsache hin, dass es in dem letzten Jahr bereits der dritte Versuchwar — und zwar bisher der erfolgsreichste — durch eine allgemeine Meinungsforschung, sogenannten „täglichen Barometer" bis zu den wertvollen Angaben zu kommen, was zum Zustanderufen der Bedingungen zum Anfang einer fachlichen soziologischen Forschung dieses Mass Mediums bei uns beigetragen hatte. Der Verfasser betrachtet in seiner Analysis vor allem die Angabenforschung bezüglich des ersten Programms des Radio Novi Sad und des fünfsprachigen Programms des Novi Sader Fernsehenes.

Neben dem Zweck der Meinungsforschung betrachtet der Artikel ebenfalls die Methode der Musternahme, was wegen der charakteristischen Momenten dieses Gebiets, woher sie genommen wurden, als einheitliche Methode betrachtet werden kann, und die sich als recht erfolgreicher erwies. Er betrachtet das Problem der Richtigkeit und Präzisität der Angaben, und aus der Analysis die sich darauf beziehen, wie oft das Programm des Fernsehens gesehen wird und des Radios gehört wird, eine Konsequenz auszieht, in bestimmten Zeitintervalen auf welcher Weise diese Programme das Verhaltensrhytmus und die Lebensweise des Auditoriums beeinflussen. Es wurde auf die Reihenfolge der Häufigkeit aufgestellt, wie of die einzelnen Programme des Fernsehens gesehen, bezeihungsweise des Radios gehört werden.

Das Radiodiffusionssystem der Wojwodina ist ohne die lokalen Radiosender gar nicht wegzudenken, welche viel öfters gehört werden, als ob man es sich vorstelle, und dafür bestehen mehrere Begründungen. Die Sendungen werden in allen Sprachen der Völker und Nationalitäten der Provinz Wojwodina gesendet werden, sie geben eine grosse Menge der lokalen Nachrichten und besitzen einen grossen Prozentensatz Unterhaltungsprogramm.

In der Wojwodina schauen das Fernsehprogramm 65% des befragten Auditoriums zu, was doch die Struktur der Zuschauer anbelangt, als eine grosse Prozentenzahl zu betrachten ist. Falls aber die Programme des informations--politischen Charakters (Tagesschau, Nachrichten), musische Emissionen und Sportübetragungen ausgenommen werden, interessiert sich für die anderen Genres der Programme (Filme, Fernsehdramen, literarische Programme, wissenschaftliche und Erziehungsprogramme) relativ viel kleinerer Prozentensatz der Zuschauer, als es der europäscher Durchschnitt zeigt.

Der Verfasser betrachtet die Programme des Rundfunks und des Fernsehens voneinander abgesondert in Sonntagen und in anderen Werktagen.

Lévay Endre

EGY ÉRDEMES ÉLETÚT

a nyolcvanéves Garay Béláról

Minél gazdagabb és a tevékenység területén minél több vonalon megnyilatkozó egy művész élete, annál nehezebb olyan szándékkal megközelíteni, hogy a róla alkotott képet értékeinek, elért eredményeinek megfelelően dimenzionáljuk. Az írónál, a képzőművésznél, a zeneszerzőnél tartósan érzékelhető az, amit adott: alkotása évek múltán is kifejezi azt, amit a mester belé ágyazott. Másképp izgat a kérdés most: hogyan tudjuk újra befogadni, évtizedek után — a közben fellépő nemzedékkel együtt — újra átélni s felmérni az ábrázoló művész teljesítményét, melynek néhány kis töredékét a fotók és a lapokban megjelent kritikák őrizték meg, és talán a színházban, vagy a színész magángyűjteményében megőrzött műsorfüzet, plakát.

Ezen kívül nem maradna más az emlékezetnél, ha egy-két jelentős fejezetet nem őrizne meg önéletrajza és azok a munkák, melyeket mozgalmas életútján „útközben" megírt?

Garay Bélának, ha valamivel több mint egy évtized késéssel is, kortársa vagyok. Így a megközelítés már hitelesebb lehet; talán azért is az lehet, mert évtizedeken át magam is színházi ember voltam. Vele együtt dolgoztam — sokszor az irodalmi életben is — mint sok más szellemi munkás, alkotó- és ábrázoló művész Szabadkán és a Vajdaságban. A visszapillantás tehát nem csupán egy emberöltőé, mert Garay munkássága — írói tevékenységét is beleszámítva, hiszen sokoldalú tevékenységének ez is összetevő része — majd két emberöltőt átível: 1913-tól napjainkig több mint hatvan esztendőt, mert itt vannak évek, melyek kétszeresen számítanak. Akik a történelem viharos esztendeit, a két világháború éveit jegyzik, így számítanak.

1.

A századfordulóban az egész Duna-völgyében mozgalmasabbá vált a színházi élet. Fejlődése horizontálisan haladt tovább; a vidéki városok színházai minőségileg annyira felerősödtek, hogy a fővárosi társulatok

együttesük kiterebélyesítéséhez itt találták meg a legjobb erőforrásokat. Intézményesített tehetségkutatásról akkor még nem álmodott senki; a született tehetségre vagy rábukkantak valahol, vagy az egy-két felvillanás után elkallódott; belealakult a dolgos hétköznapokba és a „tisztességes" munka más területein kereste meg kenyerét.

Egy foglalkozás igazi jövőt akkor jelentett, amikor a tisztességes munka területén polgárjogot nyert. A színészet városi szinten már elnyerte ezt, amihez a színházak igényesebb programja és a felnövő műértő közönség, mint a már művészi élménynek minősített színpadi teljesítmény befogadója, sokban hozzájárult.

Ez a légkör tette lehetővé, hogy a szabadkai rendőrcsaládból származó Garay Béla állami vagy városi szolgálat helyett tizenhatéves korában színészi pályára lépjen. A nemzeti romantika szelleme még élt és hatott, a színházakban is: ezt az egykorú repertoárokból láthatjuk. A felforrósított szövegekből áradó polgári szentimentalizmus könnyeket csalt ki az emberek szeméből, a rendező vigyázott arra, hogy az érzelmesség a szomorújátékban maradéktalanul érvényesüljön: a színész igazi könnyeket ejtett.

A fiatal segédszínész ilyen légkörben lépett először a közönség elé. Ám a pálya iránti rajongásának nem csupán ezek voltak az eredői. A teátrum, a „festett világ" egy olyan külön világot jelentett számára, amely éppen azért, mert alkotói tevékenységek összesége hozza létre, szívét mindig új színekkel, szemét új fényekkel tölti be. Életstílusa is, fegyelme is, az emberek közötti belső — meghittebb — viszonyai is mások, mint a külső világé. Ifjú szemekkel mindezt maradéktalanul szépnek látta, és a már befutott színészek között olyan eszményképet keresett magának, akiben a színpad segítségével is alaposan kicsiszolt emberi erények példamutatóan érvényesülnek. Ahogy a „Kulisszák világában" című önéletrajzában vallja, ezt mindjárt az indulás évében meglelte: „Én eszményképemül Derenghy Istvánt választottam, aki kitűnő jellemszínész, komoly, intelligens, olvasott, józan életű ember volt. Akkor már negyven éve működött a pályán. Aranyszívű, segítő kolléga volt, aki szerette a fiatalokat. Sokat tanultam tőle . . ."

A Szabadkai Színház, mint a többi vidéki társulat, egyben vándorszínház is volt. Hol itt, hol ott játszott, ezért a fiatal színésznek már pályája kezdetén meg kellett szoknia a vándoréletet. Tőle a hivatása követelte meg az azonnali aklimatizálódást. Az új környezet nem lehetett számára elidegenítő, hanem éppen úgy fel kellett találnia magát benne, mint szülővárosának falai között, ahol a tizenévesekről még az anyjuk gondoskodott. Jó iskola volt, mert ilyen lendületes munkaütemben a színház minden újabb helyzetben többet és többet követelt meg tagjaitól, természetesen a fiatal színésztől is. Ez a lüktető, és folyton változó művészélet a fejlődésbe is belevitte a gyorsított tempót. Garay 1913 szeptemberében Eötvös József *Viola, az alföldi haramia* című színművében még mint segédszínész lépett fel, de néhány hónappal később — s ez volt

a felgyorsított ütem megnyilatkozása — Szigligeti Ede *Liliomfi*jában már a címszerepet játszotta.

A sok passable-darab mellett időnként a drámairodalom kiemelkedő alkotóinak művei is színre kerültek. A kis magánszínházaknak persze ez nem volt üzlet, mert egy operett, vagy egy népszínmű sokkal biztosabban megtöltötte a nézőteret, mint egy dráma, amely fölzaklatja a békés polgári lelkeket. Ha a szellemi élet pár vezetője, vagy az igényesebb teljesítményeket váró kritikus ezt szóvá tette, hiányolta, a válasz a színház felöl mindig egyformán hangzott: a társulatnak valamiből csak élnie kell. Így állt elő az a kényszer is, hogy a színész legyen ‚mindenes", aki mindent játszik: a szórakoztatás minden leleményes fortélyához ért. Jó komédiás. Tehát egyetlen műfajhoz nem szegődhet el.

Garay Béla igazi kibontakozása azokban az esztendőkben mutatkozott meg, amikor megismerkedett a nagy klasszikusokkal. Most már a rivaldafény varázsa nem tölthette ki képzeletvilágának minden rejtekét, mert közelebb lépett az irodalomhoz, amely a felfokozott érzelem mellett megkövetelte a megtévesztő fényeket leválasztó értelem jelenlétét. Kezébe került Ibsen, Schiller, Shakespeare, Gorkij, Madách, Katona József szövegkönyve, s mintha a világra néző új ablakok nyíltak volna meg a szeme előtt... Merészen vállalkozott ezekre a feladatokra is, és sokoldalúsága igazi Garay-dimenziókban akkor jutott kifejeződésre, amikor Ibsen, Shakespeare, Katona József drámáiban és Madách drámai költeményében a főszerepet alakította. Itt a szereposztás számunkra többet mond, mint a korabeli kritika, jóllehet az a képességeiről az elismerés meleg hangján szólt. A huszonéves Garay a legnagyobb színpadi művek magaslatára feljutott, ahol a színész a drámai cselekmény legnagyobb terhének a hordozója. Osvald, Rómeó, Bánk, Ádám; mindenki hord magában egy darab örök emberit, ami valahol és valamikor átlépi az idő határát. És ezt játszani, az ennek a pályának egyik legszebb korszakát jelentheti.

Színművészünk életében új fejlődési szakaszt jelentett az az idő amikor Szabadkáról elkerülve más színikerületekben tevékenykedett, de már nem csak mint színész. 1919-ben a Dunántúli Színikerületben Zalaegerszegen mint színigazgató dolgozik, s először jelentkezik mint tollforgató: kiadja és szerkeszti a zalaegerszegi Színházi Újságot. A színházi emberek érdeklődése fokozottabban feléje fordul, képességeit minden területen hasznosítani szeretnék. Egy évvel később már a Tiszántúli Színikerület színlapjain találkozunk Garay Béla nevével, aki itt három munkahelyet tölt be: színész, igazgatóhelyettes és rendező. A teljesítményéről feljegyzett adatok szinte hihetetlenül hangzanak, de minden kételyt eloszlat csodálatos munkabírása. Nem egész egy évad alatt tizenegy darabot vitt színpadra, s ezek közül nem egyben komoly szerepet is játszott.

Az első világháború után Szabadkától távol utolsó állomása Pécs volt. 1921 őszén szerződött a pécsi Nemzeti Színházhoz, ahol közel három esztendeig játszott. Pécsi szereplése idején az Ottani Nemzeti Színház színlapján Shakespeare, Echegaray, Madách, Katona József, Beaumarchais, Schiller és újra Shakespeare (Hamlet) drámaírók neveivel találkozunk.

Ezekben a darabokban ugyancsak az ábrázoló művész képességeinek teljes kifejtését megkövetelő szerepek eljátszására vállalkozott, és kivételes elismerést kapott azért az alakításáért, amelyet Szávay Gyula — Géczy István *Petőfi* című életképében a forradalmi költő felidézésével nyújtott.

1924-ben ez a korszak lezárult. Ez év elején „felkereste a szabadkai kulturális vezetők küldöttsége és kérte, térjen vissza szülővárosába, hogy a Népkörben vezesse a műkedvelést".

2.

A két háború között Szabadkán nem volt hivatásos magyar színház, a rendszeres színházlátogatáshoz szokott igényes közönséget viszont nem tudta kielégíteni a régi hagyományok alapján munkálkodó műkedvelő együttesek játéka. A huszas években nem egy ilyen együttes tevékenykedett Szabadkán; összetételük sűrűn változott, repertoárjuk maradt a régi. Így a műkedvelés a céhbeliek külön-külön aktivitása volt az egyleten vagy a testületen belül, tehát egy belső kiélési forma. Az ilyen becsukódás nem nyújtott termékeny talajt az olyan erőknek, akik erről a holtpontról kiindulva, kimozdulva innen a fejlődésnek szerettek volna utat nyitni.

A Népkörben nem voltak jelen a fennebb említett marasztaló hagyományok. Az utak nyitottabbak voltak az új vállalkozások felé; egy olyan színtársulat megszervezése felé is, amely a hivatásos színészek bevonásával az igényesebb közönség számára is tud színházi életet teremteni a városban. A Pécsről hazatért Garay Béla megbizatása az volt, hogy gyűjtse össze a még fellelhető erőket, és hívja fel az új, fiatal színjátszók figyelmét erre az egyelőre csak ígéretekkel teli megmozdulásra. A szélesebb megmozdulás, amikor már céljai is sokak előtt ismertté válnak, egyesíti az erőket.

Garay Béla szervező ereje itt hozta meg azt az eredményt, amelyet egy még megmukálatlan területen tőle vártak. Régi színészekkel kezdte, fiatalok bevonásával vitte tovább a munkát. Programját elfogadták, s ennek alapján sikerült egy társulatba tömöríteni mindazokat, akik készek voltak egy á l l a n d ó együttes megalakítására. Akik jelentkeztek, voltak azok között dolgozók, ifjúmunkások, kisiparosok, egyetemisták, értelmiségiek. A kezdeményezés visszhangja rövid idő leforgása alatt annyira felerősödött, hogy nemcsak Szabadkáról jelentkeztek újabb erők felvételre, hanem Vajdaság más városaiból is. A fiatalok mellett jelentkeztek a távolabb élő, vagy ezekben a hónapokban, években hazatérő idős színészek és neves műkedvelők, és közölték, hogy bármikor készek a vendégszereplésre.

Ment volna minden a maga rendjén, ha nem következik el 1927., 1928. és 1929. A politikai rendőrség ezekben az években három ízben tiltotta be a Népkör működését, s ennek következményeként a színtársulat munkája is hosszabb időre — 1927-ben hat hónapra — megszakadt. Az ilyen idő-

megszakítások mindig azzal a veszéllyel jártak, hogy a tagságnak az a része, amely a legszívesebben elkerüli a politikai hullámveréseket, szétszéled, s a szervezést majd lehet újra elölről kezdeni. Szerencsére az együttes összetétele erősebb volt, semmint a betiltások megtorpantották volna őket.

Nagyobb lendülettel a harmincas évek elején bontakozott ki a színházi élet a polgári színjátszás már igényesebb színtjén. A Népkör új színpadának megnyitása is lehetővé tette, hogy ezeken a deszkákon lépésről lépésre felszámolják a műkedvelő színjátszás elavult játékstílusát, amely a könnyű műfajban még érvényre jutott. Az egyesület színügyi bizottsága sokszor segített Garay Bélának programja megvalósításában, de voltak olyan mozzanatok is ebben az együttműködésben, amikor a passable-darabok számának emeléséhez éppen a bizottság régi tagjai ragaszkodtak, mert a drámairodalom nagy alkotásainak színrevitelét költségesnek tartották. És itt színházi kultúránk elmaradottsága is fékező erőként volt jelen, mert a harmincas évek második felében, amikor a Népkör színpadán egy-két komoly hangvételű színmű mellett a könnyű műfaj volt túlsúlyban, a Szabadkán vendégszereplő Dunabánsági Szerb Nemzeti Színházban Tanhoferék már Krležát játszották, és merész műsorukkal a fiatal magyar színházlátogatókra is hatottak.

A munka további szakaszában Garay jól látta ezt. Megérezte, hogy a fejlődés lépte a színház műsorában is előrelépést követel a társulat felfrissítésével, a Szabadkán még nem ismert neves színjátszók vendégfellépésével. Megelégedéssel fogadott ilyen vállalkozása Zilahy Lajos Tűzmadár című színművének bemutatása volt. A női főszerepre Becskerekről Juhászné Magyar Pirit hívta meg, s meghívására ugyancsak fellépett ebben a darabban Zsigmondy Chatry Ferenc jónevű színművész. Ezek az esztendők vendégjátékban mozgalmasak voltak. Új arcok jelentek meg a szabadkai színpadon, Zentáról Ferenczi Ibolya és Molnár Miklós, Bácstopolyáról Tilger Mihály, a középbácskai műkedvelő színjátszás rendezője s éveken át aktív tagja látogatott el Szabadkára.

Az újra és újra felmerülő munka intésére rögtön reagáló szervező, a fiatalok nevelésével foglalkozó és a gyermekszínház megalapítására is gondoló rendező s közben a sok műgondot követelő szerepet vállaló színész figyelme a vajdasági magyar drámairodalomra is kiterjedt. Azok a szálak, amelyek az írókhoz, költőkhöz, lapszerkesztőkhöz fűzték, arra is serkentették, hogy a színházi ember szemével és figyelmével kísérje drámairodalmunk termékeit. A vajdasági irodalomban abban az időben nagyon szűkös volt a termés. Szenteleky Kornél, Munk Artúr, Szántó Róbert, Vidor Imre, Radó Imre lapokban, folyóiratokban közzé tett színművei, egyfelvonásosai után esztendőkön keresztül alig találkoztunk drámairodalmi kísérlettel. Sem olvasója, sem előadója, sem nézője nem volt a vajdasági magyar drámának. Hogy is lehetett volna?

És mégis akadt valaki itt is úttörőnek.

A mi irodalmunk megszületése után Garay Béla volt az első, aki kísérleti műhelyében arra is gondolt, hogy ősbemutatóval lépjen a közönség

elé. A rendezésében megtartott első ősbemutató Szántó Róbert három gyfelvonásosa volt; évekkel később Radó Imre *A modell sír* című drámáját állította színpadra, s utána ismét majd egy évtizednek kellett eltelnie, amikor Cziráky Imre *Muskátli* című énekes vígjátéka bemutatásra került.

Az így megkezdett úton már úgy haladt tovább, hogy a szerb színészekkel régóta tartott barátságának gyümölcseként a magyar társulat színpadán megszólaltassa a szerbhorvát drámairodalom szerzőit. A szellem hanghullámain közelítő üzenet a fülünkben csengett. A Dunabánsági Szerb Nemzeti Színház műsorán minden évadban szerepelt egy Nušić-darab. Ez nem maradhatott ki a többi szerb színházak műsorából sem. Ezek után érthető, hogy a magyar színházlátogató közönség — a szerbhorvát nyelvet beszélők láthatták eredetiben — egyre nagyobb érdeklődéssel várta a Nušić-mű bemutatóját magyar fordításban is. Ez a mulasztás így sokáig veszteséget jelentett. A kisebbségi életben a haladó szellem egyre jobban érezhető hatására olyan légkörnek kellett elkövetkeznie, amely már nem csupán azt eredményezi, hogy a magyar közönség élvezettel nézi végig a szerb társulat előadását, hanem azt is, hogy ezek a művek magyar nyelven is elhangzanak a színpadon és gazdagítják az ember színházi világképét. Garay Béla első Nušić-fordítása nyitott ablakot a szerbhorvát drámairodalom felé azok számára, akik nem ismerték annyira a nyelvet, hogy egy Nušić-, egy Sterija-, egy Cankar-mű eredetiben igazi színházi élményt nyújthatott volna. Branislav Nušić *Átlagember* című szatirikus vígjátéka 1939-ben került bemutatásra a Népkör színpadán. Európa ege akkor már beborult, az egymás ellen úszító hangok Vajdaságban is felhangzottak, lám azért még így is volt jele a közeledésnek. A darabot maga Garay Béla fordította és rendezte. Ennek már előbb is visszhangja támadt. A szerbhorvát színészek már eddig is nem egy magyar előadást néztek meg az egyesület színpadán, s jelen voltak ezen a bemutatón is. Sőt, Vlada Savić — aki jól beszélte a magyar nyelvet — arra vállalkozott, hogy a magyar fordításban műsorra tűzött Nušić-darabban eljátssza a férfi főszerepet.

Még nyolc bemutató következett — köztük a fennebb említett Cziráky-darab ősbemutatója — s utána a Népkör színtársulatának a két háború között vállalt szerepe véget ért.

3.

A felszabadulás után a Magyar Népszínház azzal a feladattal alakult meg Szabadkán, hogy az egész tartomány színházkultúrájának művelője legyen. Már a neve is szerepet jelölt meg: N é p s z í n h á z, melynek a kezdet nehézségeinek leküzdése után az volt a távolabbi célja, hogy a népi kultúra fiatal hajtásaival a kultúra fogyasztására felnövő nép széles sorai között új színházi életet teremtsen. Akik ehhez a nagy kezdeményezéshez csatlakoztak, minden munkát vállaltak, a nehéz fizikai mun-

kát is, mert a romok között jóformán a semmiből kellett megteremteni mindazt, amit a színpadi játék, mint játék művészi fokon megkövetel. A fiatalok már az indulás pillanatában minden feladat elvégzésére készen álltak. Eredményt is mutattak fel, s ennek hívó szavára az induláskor még maroknyi társulat nemsokára kiterebélyesedett.

Garay Béla 1945 decemberében lépett fel először a Népszínház színpadán. Mint rendező és mint színész állt munkába az első évad harmadik hónapjában. A színlapon Zilahy Lajos *Fatornyok* című színművének bejelentését olvashattuk. A darabot Garay Béla rendezte, s ebben a férfi főszerepet játszotta. A színház ugyanakkor Zrenjaninból meghívta vendégjátékra Nyári Rezsőt, a bánáti magyar színjátszás doyenjét. A Zilahy-darabban Nyárai is fellépett és Barcay alakjának megjelenítésével igyekezett megközelíteni azt a játékszintet, amelyet a rendező érvényesített ennek a színpadi játéknak megkomponálásával.

1946 őszi évadjában már mint a Népszínházhoz szerződött rendezővel és színésszel találkoztunk az egymást követő színházi estéken. A társulat az első erőfeszítések után „belemelegedett' a játékba. Egy-egy estének a visszhangja nem múlt el nyomtalanul. Ezt a második és a harmadik évadban az is bizonyította, hogy Móricz Zsigmond—Fazekas Mihály *Ludas Matyija,* Heijermans *Reménye,* Nušić *Képviselője,* Kacsóh Pongrác *János vitéze,* tizenöt—húszszor és többször is színpadra került. És az együttes egyre jobban megközelítette azt a játékszintet, amelyről a színészi teljesítmény olyan témaként maradt meg a nézőben, hogy a nézők „. . . este a kályha mellett napokig beszélgettek róla".

Ezekben az években Garay Béla rendezői és színészi tevékenysége kétoldali gazdagodást jelentett. A színház új légköre, a minőségileg új repertoár nagyobb erőkifejtést követelve a mindig jelen való erényeit: a pontosságot, a fegyelmet, a kompozíció többrétűségének a keresését érlelte tovább a rendezőben, a sztereotíp mozgás és az üres szövegmondás helyett a műfaj által megkövetelt mozgásritmust és az ettől nem idegen, hanem vele rokon dikciót érvényesítette a játékban. Ez kivétel nélkül minden egyes színésznél oda hatott, hogy a játékból kikapcsolja hétköznapi lényét, ne engedje, hogy a színész helyett az lépjen a színpadra: ne önmagát adja, és nárciszi tetszelgéssel ne önmagának játsszon.

A jobb minőségért mindenkinek meg kellett küzdeni. Garay Bélának, a doyennak is. Ebben a küszködésben, a tanulásban, a tanításban a kölcsönös segítés elvének kellett érvényesülnie. Erről az 1947/48-as és az 1948/49-es repertoár — mint színházunk történetének leghitelesebb forrása — az ilyen értelmű elemzések során sokat mesélhetne még. Garay Béla ezekben az esztendőkben játszott is, rendezett is. Munkabírásának köszönhető, hogy mind a két tevékenységben megállta a helyét. 1947-ben öt darabot rendezett, 1948-ban nyolc művet állított színpadra olyan megmunkálással, hogy a vajdasági színházak zrenjanini találkozóján Branislav Nušić *A megboldogult* című vígjátékának rendezéséért díjat kapott. Két esztendővel később Branislav Nušić *A gyászoló család* c. szatirikus vígjátékát vitte színpadra, majd Ibsen *Kísértetek* c. drámája volt a kö-

vetkező szövegkönyv, amelyen dolgozott. Rendezésével autentikus Ibsen-i légkört teremtett a színen. Munkáját kiemelkedő teljesítménynek minősítették. Ezért az elismerés a legmagasabb helyről értkezett: a jugoszláv szövetségi kormány rendezői tevékenységének kivételes értékeiért *államdíjjal* tüntette ki.

A színházi életnek a kívánalomra hiperérzékeny membránja mindig időben jelzi a népszerű műfajok reneszanszának beköszöntését. Ha átmeneti is egy-egy ilyen újjászületés, hangjai mégis — sokszor két-három évadon át — ott zengenek a színfalak között, a nézőtér felett és természetesen a nézők fülében. A G. B. Shaw, Ibsen, Nušić, Strindberg, Macchiavelli műveinek előadása idején a látványos operettek, énekes, zenés népszínművek egész sora jelentkezett: Szirmai Albert *Mézeskalácsa,* Jakobi Imre *Leányvására,* Csepreghy Ferenc *Sárga csikója,* Szirmai Albert *Mágnás Miskája és* Kálmán Imre *Marica grófnője,* s mindennek betetőzéseként: *A piros bugyelláris.* Garay Béla mint rendező régi mestere volt a látványossággal és fülbemászó muzsikával hódító műfajnak. Megvolt a közönsége, és olyan hálás volt, hogy még a műfaj parodizálásán is kacagott. Egy pillanatig sem érezte azt, hogy a saját szentimentalizmusát kacagja ki. Az operettek közül nem egyet Garay rendezett; a *Leányvásárt* olyan látványosan, hogy a belgrádi Vidám Színház meghívta a *Vašar devojaka* szerb nyelvű előadásának rendezésére. Ez csupán csak játék volt a játékért, egy vidám hangulat megteremtése, semmi más, de teljesen kikapcsolódva jól mulatott rajta a belgrádi színházlátogató közönség.

Kvazimodo Braun István *Magdics-ügy* című pályadíjnyertes drámájának ősbemutatója 1953-ban színházi életünk kiemelkedő eseménye volt. Első drámánk, amely első díjat kapott, mindennapi valóságunk húsábavérében hasított. Garay Béla a darab rendezésekor a cselekmény légkörének robbanásig feszítésével erre helyezte a hangsúlyt. A feladat izgatta, a dráma rejtettebb részleteinek kibontására késztette, s önmagát felülmúlva a Topolyai Járási Népszínház színpadán már a társadalmi jelentésében — természetesen akkori erőinkhez mérten — a teljességet megközelítve vitte színpadra a díjnyertes művet.

1954 februárjában a nehéz küzdelmekkel teli pályáján hosszú utat megtett rendezőnk és színészünk elbúcsúzott a közönségtől. Színházi működésének 40. évfordulóját ünnepelte akkor táblás ház előtt. Az volt a kívánsága, hogy erre a jubileumi estére a színház Lillian Hellmann *Kis rókák* című drámáját tűzze műsorra. A színpadi művet ő fordította, s az az ő rendezésében került bemutatásra. A távolodás drámai játéka volt ez, Horace Güddens távolodása is attól a családi (és társadalmi) körtől, amelyben élt. Az idős Güddenst Garay Béla alakította.

Jóllehet a színházi emberek körében többen úgy vélték, hogy Garay Béla nyugalomba vonulása még korai, mert ereje teljében volt, és a színházi kultúra továbbfejlesztése terén sokkal több szakavatott emberre volt szükség, mint amennyi azokban az években — az ötvenes évek új nemzedéke még váratott magára — munkára készen állt. Ám az évődők

tévedtek. A Népszínházzal kötött szerződésének ilyetén megszakítása nem jelentette egyben azt is, hogy a maga régóta építgetett elefántcsonttornyába teljesen visszavonul. Garay Bélát nem ilyen fából faragták. Egy napig sem tudott meglenni aktív munka nélkül: anélkül, hogy ne éljen együtt a színházzal, s ne legyen állandó cselekvő részese színházi életünknek. További munkáját nemcsak Szabadkán fejtette ki, hanem Vajdaság más helységeiben is, ahol ígéretes szellemi törekvésekkel találkozott. Színdarabokat rendezett a Népszínházban, más társulatoknál is, és folytatta azt a nevelő munkát, amelyet még az ötvenes években megkezdett a művelődési egyesületekben a fiatal színjátszók között.

Mint aki előre látta, hogy további életútján milyen feladatok várnak rá, nem vágott neki üres kézzel, mert tudta, hogy követelményeink mindig többek, s előzetes fölkészülés nélkül egyiknek sem lehet eleget tenni. A fiatalok Szabadkán is egyre többet vártak, így a tartományunkban és másutt is: Topolyán, Kikindán, Zentán, Alsó-Lendván. Az esős őszi hónapokban, a fagyos télben is, amikor nemegyszer együtt jártuk a havas utcákat; amikor már majd kilelt az istenhidege, sokszor azon tűnődtem: az egész napi tanítás, fáradságos rendezői munka után, hogyan bírja egy ember ezt így állni, amikor már-már a hatvanadik életévét tapossa?...

Az elhangzott előadás a hozzá szükséges literatúra nélkül feledésbe merül, mégha a többszöri ismétlés igyekszik is belőle valamit rögzíteni. Garay kézikönyvekkel igyekezett ezen segíteni. 1950-ben megírta *A színjátszók kézikönyve* és *A színjátszás művészete* című kiskönyvét. Mindkettő olyan körültekintéssel kidolgozott munka volt, hogy jó kapaszkodót adott a kezdőnek. Két évvel később *A színpadi beszéd* című dolgozatával egészítette ki a tanfolyamok hallgatóinak tananyagát.

Ha ezt még nem is lehetett kimondottan tehetségkutatásnak nevezni, de több olyan megnyilatkozása volt a fiatal erők fölkarolásában, ami nálunk előhírnöke is lehetett a majdan kibontakozó s egyszer már talán intézményesített tehetségkutatásnak. Mert azok, akik a még alig ismert vidéki színpadokon, próbatermekben dolgoztak, ha még nem is programszerűen, de közös erővel azokat a forrásokat keresték, ahonnan egyrészt a színészutánpótlást lehet biztosítani, másrészt a helyi műkedvelő színjátszást a népszínművek marasztaló hagyományaiból kiemelve új, több felkészültséget igénylő közvetítő munkára, a közlés valóban vonzó formáinak érvényesítésére lehet alkalmassá tenni.

4.

A színpad kitűnő ismerőjét a sokáig magában melengetett élményei, az emlékeiből kisarjadt témák olykor arra ösztönözték, hogy maga is tollat fogjon, és színdarabot írjon. A vérbeli színészek asztalfiókjai ki tudja hány ilyen befejezett vagy befejezetlen kéziratot rejtegetnek, melyek közül talán soha egy sem kerül a nézőközönség elé. Nem egy emlékirat

arról beszél, hogy ezeket a szövegkönyveket inkább maguknak írják, talán azzal a titkolt reménnyel, hogy majd egyszer valaki fölfedezi bennük az igazi értéket.

Garay Béla soha nem vallott arról, hogy önmagának is írt, arról viszont igen, hogy színházainknak küldte kéziratait — egymás után. Műfordításokat.

Mint a Nušić-bemutató kapcsán említettük, Garay már a két háború között megkezdte a szerbhorvát színpadi művek fordítását. Később ezt a munkáját sokszor a repertoárok kívánalmai határozták meg, s nem úgy haladt tovább, hogy egy-egy színműíró a már a színpadokon élő munkáit sorra lefordítsa. Így Nušić után Žak Konfino két színpadi játéka következett, ezek után Ivan Cankar *Jernej, a szolga* című színművét ültette át magyar nyelvre. Dragutin Dobričanin *Közös lakás* című időszerű témát feldolgozó vígjátéka a hazai színpadokon nagy visszhangot keltett. Garay Béla Dobričanin művét mint futó darabot lefordította, és a maga rendezésében 1954 májusában vitte színpadra a szabadkai Népszínházban. Ezután még több mint tíz színpadi játékot fordított szerbhorvátról magyarra, az ifjúsági és gyermekszínpadok rendezőinek tizenegy szövegkönyvet adott a kezébe, és két darabot: J. Bacher *Tamás bátya kunyhója* című énekes színjátékát és Mark Twain *Koldús és királyfi* című színjátékát a szerzők azonos című ifjúsági regényéből ő alkalmazta színpadra.

Műfordítói munkássága ma sem szakadt meg. A vajdasági színtársulatoknak, az ifjúsági és gyermekszínházaknak újabb szövegkönyveket küld, s egy-egy társulat kérésére az általuk megjelölt szerző színművét ülteti át magyar nyelvre. Így a színházakkal való együttélése ma is termékenyítően hat: a munka melegével tölti be a nyolcvanéves doyen dolgozószobájának minden szögletét.

5.

Az író Garay Béla olyan területen tevékenykedik, amelyen nálunk előtte még kevesen jártak. Memoárjai, színháztörténeti kutatásai, az útközben készített apró feljegyzései tájunk színházi kultúrájának múltját tárja fel, olyan részletek leírásával, amelyek még az idősebb színházi emberek előtt sem voltak ismeretesek. Így egy kicsit színháztörténészeink előfutára is, ha könyveit nem is olyan szándékkal, és nem is olyan igénynyel írta, hogy ilyen minősítést érdemeljenek.

Ha kezünkben vesszük az 1953-ban megjelent első ilyen munkáját, amelyben *Az ekhósszekértől a forgószínpadig* címmel a szabadkai színház és a magyar színjátszás történetét írja meg, láthatjuk, hogy olyan könyvet adott az olvasó kezébe, amelynek fénye — ha felvillanásszerűen is — bevilágítja a mi égboltunk alatt kibontakozott színházi élet területeit. Mert nemcsak a gócok munkáját, hanem az ekhósszekeret is követni kellett itt, hogy színjátszóink lépteit felmérhessük.

Önéletrajzát *A kulisszák világában* címmel több mint tizenöt évvel később az ÉLETJEL MINIATŰRÖK szerkesztőségének felkérésére írta meg. Ez a kis kötet olyan adatokat, helyzetleírásokat, dokumentumokat tartalmaz, amelyek értékes forrásmunkát jelentenek a most fellépő, már tudományos felkészültségi szellemtörténészeink számára is. Hasonló érdeklődéssel veheti a kezébe az olvasó, a kutató Garay Béla egy másik kötetét, amely Színészarcképek címmel 1971-ben jelent meg. Az itt élt, itt játszott, innen indult színművészeink röpke arcképével valóban olyan könyvet írt meg, amely „... a Vajdaságban ritkán fellelhető".

Kortársunk, Garay Béla mindig munkával telt életútja ezzel még nem ért véget. Még mindig aktív. Dolgozik. Most került sajtó alá a *Festett világ* című műve, amely Szabadka, illetve már tovább lépve, a Vajdaság színházi életét dolgozza fel a XIX. század közepétől kezdve a századfordulóig. Magyar és szerbhorvát színészek portréi ezek, s bennük megtaláljuk itt is azokat az érintkezési pontokat, amelyek népeink művészeink életében mindig jelen voltak.

Újabb arcképsorozatot kapunk, hogy lassan kitölthessük vele a nagynagy tabló kitöltetlen képhelyeit.

De színházi életünknek is még mennyi feltáratlan fejezete vár feldolgozásra! És erre a kérdésre épp annak kell választ adnia, aki tanúja volt egy olyan időnek, amikor sok új gondolat termékenyítette meg a színészt, a rendezőt, a drámaírót, a színházi embert, s amikor talán éppen nálunk, vagy a közelünkben olyan csírák bújtak ki talajunkból, melyekből emberöltők után a szemünk láttára ért be a termés.

Irodalom

1. Garay Béla: *A kulisszák világában,* (Önéletrajz) Életjel Miniatűrök, 10.
2. Garay Béla: *Színészarckép,* Forum Könyvkiadó Újvidék, 1971.
3. Lévay Endre: *Korunk színházkultúrája,* HÍD, X. évfolyam, 1946. 293. 1.
4. Lévay Endre: *Egy nemzedék elindul,* Életjel Miniatűrök 26., 1974.
5. Krónikás: *A Magdics-ügy,* 7 NAP, 1953. okt. 11. VIII. évf. 41. sz. 6. 1.
6. Krónikás: *Kis rókák,* 7 NAP, 1954. márc. 7. IX. évf. 10. sz. 6. 1.
7. Lévay Endre: *Színházi krónika,* 7 NAP 1954. jún. 6. IX. évf. 23. sz. 6. 1.
8. Gerold László—Pastyik László: *A Szabadkai Népszínház magyar társulata,* A Hungarológiai Intézet Bibliográfiai Füzetei / 3. Újvidék, 1970. november.

Rezime

O životnom putu osamdesetogodišnjeg Garay Béle

Garay Béla, doajen mađarske glumačke umetnosti u Jugoslaviji 14. februara 1977. godine je napunio svoju osamdesetu godinu života. Na ovom polju ima iza sebe umetničku delatnost od preko pola stoleća, koja delatnost obuhvata

dve epohe istorijskog značaja. O ovima njegov životni put govori rečima svedoka vremena.

Pozorišna kultura je u decenijama neposredno pre prekretnice stoleća osnažila se i u gradovima, koji su se nalazili udaljenije od velikih kulturnih centara. U tadašnje vreme i u više teatara nalazimo na međusobnu povezanost umetnosti, koje su se međusobno povoljno uticale. Unutar kulisa, kao i izvan njih razvijala se jedna toliko raznolika duhovna delatnost, koja je posle prekretnice stoleća i ovde pripremila tlo za dopunu glumačkog naraštaja. Uglavnom tome se može zahvaliti, da između dva rata, kada u Vojvodini nije postojalo profesionalno mađarsko pozorište, pomoću profesionalnih glumaca, koji su živeli u ovim krajevima, reorganizovana amaterska glumačka delatnost je postigla toliko visoki nivo, da su time ostvareni kontinualni uslovi pozorišnog života. Između mađarskih i srpskohrvatskih glumaca u ovo doba su nastali takvi odnosi, koji su otvorili put prije svega prema srpskohrvatskom dramskom stvaralaštvu, a sa druge strane prema aktivnoj stvaralačkoj saradnji. Aktivnosti od važnosti za istorijat pozorišta kao i opšteg duhovnog života ovde su se ispoljavale u višestrukim momentima.

Nakon oslobođenja, kada su se počeli polagati temelji jedne nove pozorišne kulture, od profesionalnih glumaca, kao i od onih, koji su svoje talente razvijali u amaterskim družinama, osnovano je u Subotici Vojvođansko Mađarsko Narodno Pozorište (Vajdasági Magyar Népszínház). Njegov zadatak je prevazišao svoje snage; kao neophodna konsekvencija tome, organizovani su tečajevi za stručno osposobljavanje umetničkog glumačkog kadra, koji tečajevi su u sebi već nosili primarne znakove budućih istraživanja i pronalaženja talenata.

Garay-jeva literarna delatnost obuhvata istorijat subotičkog Narodnog Pozorišta, a prezentiranjem glumačkih likova, što je objavio u dve knjige, on je publikovao rad sa takvim dosada neotkrivenim konkretnim podacima i činjenicama iz te oblasti, koji mogu predstavljati koristan izvorni materijal onih naučnih istraživanja istorijata pozorišta, koji su pokrenuti već sa odgovarajućim naučnim tendencijama.

Zusammenfassung

Vom Lebensweg des achzigjährigen Garay Béla

Garay Béla, der Doyen der ungarischen Schauspielerkunst in Jugoslawien, feierte am 14. Februar 1977 seinen 80-ten Geburtstag. In diesem Bereiche hat er hinter sich eine künstlerische Tätigkeit von über einem halben Jahrhundert, welche Tätigkeit zwei geschichtlich wichtige Epoche umfasst. Davon spricht sein Lebensweg mit Worten eines Zeugen der Zeit.

Die Theaterkunst verstärkte sich in den Jehrzenten, unmittelbar vor der Jahrhundertwende auch in jenen Städten, die von den grösseren Kulturzentren mehr entfernt lagen. Zu jener Zeit finden wir sogar in mehreren Theatern die gegenseitige Verbindung verschiedener Kunstarten, die einander günstig beeinflussten. Zwischen den Kulissen, gleichwie ausserhalb deren, entwickelte sich eine so verschiedenartige kulturelle Tätigkeit, die auch nach dem Jahrhundertwende hier den Boden zum Nachwuch einer Schauspielergeneration vorbereitet

hatte. Hauptsächlich denen ist es zu verdanken, dass in der Zeit, zwischen den beiden Kriegen, als sich in der Wojwodina keine ungarische professionelle Theatergruppe bestand, mittels ehemaliger professionellen Schauspieler, die in diesen Gebieten lebten und arbeiteten die amateure Schauspielertätigkeit reorganisiert werden konnte, die so hohes künstlerisches Niveau erlangte, dass somit die kontienuellen Bedingungen des Theaterlebens gewährleistet werden konnten. Zu jener Zeit enstanden zwischen und ungarischen und serbokroatischen Schauspielern solche Beziehungen, die einerseits den Weg den serbokroatischen dramatischen Werken bannten, und anderseits zu einer schöpferischen aktiven Mitarbeit die Möglichkeit ermöglichten. Die Tätigkeiten, die theatergeschichtliche Wichtigkeit und die Wichtigkeit der Geschichte des geistlichen Lebens, meldeten sich hier in mehrfachen Erscheinungen.

Nach der Berfreiung, als die Grundsteine einer neuen Theaterkultur abzulegen begonnen wurden, wurde von den professionellen Schauspielern, gleichwie von denen, die ihre Begabungen und Fähigkeiten in Amateurtheatergruppen entwickelten, in Subotica das Ungarische Volkstheater der Wojwodina (Vajdasági Magyar Népszínház) gegründet. Seine Aufgabe aber übertraf seine Möglichkeiten; als unerlässliche Konsequenz deren, wurden Lehrgänge zwecks Vervollkommnung des Schaupspielernachwuchses organisiert, welche Lehrgänge bereits das Zeichen der künftigen Nachforschungen zur Entdeckung neuer Talente in sich bargen.

Die literarische Tätigkeit von Garay umfasst die Geschichte des Volkstheaters in Subotica, und mit Darstellung der ehemaligen Schauspielerpersönlichkeiten, die in Subotica tätig waren, welches Material er in zwei Bänden herausgeben liess, veröffentlichte er eine Arbeit mit solchen, bisher unentdeckten konkreten Angaben und Tatsachen aus diesem Bereiche, die als nützliche Quelle jener theatergeschichtlichen Forschungen werden können, die in der letzten Zeit mit entsprechender wissenschaftlichen Tendenz begonnen wurden.

Műhely

Azucki Ágnes

AZ ELADÁSI CSATORNÁK, MINT A MARKETING MIX ESZKÖZEI

A termelés mint társadalmi folyamat nem öncélú. Ez azt jelenti, hogy maga a társadalom megjelenésével egyidejűleg keletkezett a társadalmi szükséglet is.

A termelést az embereknek a termelt javak iránti szükséglete feltételezi, mert szükségletek nélkül a termelés felesleges, ezért az elméletben gyakran kihangsúlyozzák, hogy „a termelés a fogyasztás érdekében történik". E kiemelt tény alapján megállapíthatjuk, hogy a termelés és a fogyasztás között kölcsönös összefüggés van, azok feltételezik egymást.

Az árutermelők és az áruk fogyasztói között fennálló viszonyok a piac közvetítésével, vagyis a piac ökonómiai mechanizmusa által, a kínálat és a kereslet következtében alakulnak ki. A piac által azonban megnyilvánulnak maguk az árutermelők közötti viszonyok is a konkurencia különböző megnyilvánulási formáin keresztül.

Ezek a viszonyok néha túllépik a lojális konkurencia határait, és veszélyeztetik azoknak a termelőknek a gazdasági egzisztenciáját, akik nem képesek szembeszegülni vagy alkalmazkodni ezekhez a piaci viszonyokhoz. Ez a tendencia különösen a kapitalista árutermelési viszonyok között jelentkezik, ahol a termelőeszközök magántulajdonban vannak, a gazdaság viszont még nem tervszerűen irányított.

A piacgazdaság ilyen feltételei mellett a termelés problémája mindinkább az eladási problémáknak engedi át a helyét. Ezek a problémák magukat a termelőket piackutatásra ösztönzik, hogy így termelésüket a vevők szükségleteihez alakítsák, s ezáltal a termékeik értékesítését biztosítsák.

Ez a helyzet tette szükségessé, hogy a marketing mint tudományos diszciplína létrejöjjön, melynek mindenekelőtt az a célja, hogy egyidejűleg kielégítsék a vevők szükségleteit és a vállalat érdekeit is.

1. A kutatás célja

A kutatási tervezés első fázisa a *kutatás céljának* megfogalmazása. Ez a meglévő ismeretek és a feladatok figyelembe vétele alapján történik. A cél pontos meghatározásával tulajdonképpen a problémát kell pontosan körvonalazni, ami aztán megkönnyítené a tervezés többi elemének a pontosabb meghatározását. Mindennek a biztosítása nélkül előfordulhat, hogy a kutatási folyamat téves irányt vesz, vagy pedig a kutatás egyes fázisai a szükségesnél nagyobb mértékben elveszítik ésszerűségüket.

Ennek a munkának a célja meghatározni, hogy a munkaszervezetben a marketing mint gazdálkodási folyamat és tevékenység helyet kaphat-e az eladási csatornáknak mint a marketing mix eszközeinek és ezeknek a fejlesztésére irányuló intézkedéseknek a vizsgálatában.

2. Az adatok forrása és a kutatásban alkalmazott módszerek

A *kutatás céljainak* megfogalmazása után a folyamat következő szakasza annak a megállapítása, hogy *milyen adatokat kell összegyűjteni*, ez a kérdés pedig maga után vonja az adatgyűjtés módszerei meghatározásának problémáját is.

A kutatás során használt adatok származhatnak:

— primáris és

— szekundáris forrásokból.

A szekundáris adatok azok az adatok, amelyek valamely meglévő belső vagy külső forrásból nyerhetők, és amennyiben ezek elegendőek a kutatás kitűzött feladatainak megoldására, felesleges a primáris forrásokból eredő adatok pótló, illetve kiegészítő gyűjtése.

Ez a munka nagyobbrészt szekundáris forrásokból származó adatok alapján készült, melyek a következő szektorokból származnak:

— eladás, szállítás, számvevőség, termelés; és a következőkre vonatkoznak:

— az eladás nagysága és értéke,

— az eladás disztribúciója területek és termékek szerint,

— eladási árak,

— eladási csatornák,

— a vevők disztribúciója (megoszlása) a vásárlás nagysága szerint,

— a termékek önköltségi ára,

— a vásárlóknak a termékekhez való viszonyulása — minőség, leszállítási határidő, reklamáció stb. tekintetében.

A fentebb megjelölt adatok mellett e munka készítése során felhasználtunk más *hivatalos és nem hivatalos források*ból eredő adatokat is.

Hivatalos adatforrások a különböző statisztikai közlönyök, mint pl. a statisztikai évkönyvek, a szövetségi, a köztársasági és tartományi statisztikai hivatalok különböző közleményei stb.

Nem hivatalos forrásnak tekintendő a ZIT piacra vonatkozó publikációi.

A kutatásban különféle módszereket lehet alkalmazni éspedig:

— a komparatív módszert,
— a vizsgálat módszerét,
— a megfigyelés módszerét,
— a kísérletezés módszerét.

3. A marketingnek mint tudományágnak meghatározása

A marketing mint tudományos diszciplína az USA-ban jelent meg 1900-ban, és meghatározásában a marketinget mint operatív folyamatot tekintették.

Ebből a szemszögből vizsgálva megemlítünk néhány definíciót:

— „Marketing minden olyan akció vagy tevékenység, amely a termelők és fogyasztók közötti lehetséges kapcsolatot valóságossá tesz".
— „A marketing az áru vételének, eladásának, szállításának és raktározásának lebonyolítása".
— „A marketing magába foglalja azokat a szükséges és mellékes tevékenységeket, melyek a csereforgalom lebonyolítását szolgálják".

Korunk szerzői szerint e definíciók hiányossága az, hogy nem adják a marketing ügyviteli, filozófiai és tágabb értelemben vett gazdasági interpretációját. Ezeknek vagy a hozzájuk hasonló meghatározásoknak az elfogadása azt jelentené, hogy a marketing mint operatív folyamat a *csere, vagy a kereskedelem* fogalmával azonosítható. A marketing tárgykörét ismerve megállapíthatjuk, hogy a marketing vizsgálati körébe nemcsak a csere folyamata tartozik, hanem az elosztás és a fogyasztás fázisainak elméletét és gyakorlatát is felöleli.

A marketing a csere fázisában az eladás és a vásárlás folyamatát, az elosztás szakaszában pedig az árak területét öleli fel, míg a fogyasztásra vonatkozóan a marketing a következő kérdések megválaszolásával foglalkozik: a fogyasztónak hol, mikor, mennyi és milyen termékre, illetve szolgáltatásra van szüksége?

Ezáltal a marketing felöleli a termelés fázisát is, mert a termelés és fogyasztás különválasztásával a termelésre vonatkozóan nem lehet döntést hozni a fogyasztási szükségletek ismerete nélkül.

Éppen a marketing ilyen széles körű gazdasági értelmezése következtében sokkal elfogadhatóbbak azok a meghatározások, amelyek konceptuálisan és operatívan is a marketing egyetemes megközelítésére utalnak.

A marketing ilyen értelmezésével találkozhatunk a következő definíciókban:

— „A marketing a vásárlók felé irányuló források elemzése, szervezése, tervezése és ellenőrzése, továbbá olyan politika, tevékenység, mely a rentábilis ügyvitel mellett meghatározott vevők szükségle-

teinek és kívánságának kielégítését szolgálja." — KOTLER

— „A marketing egymással összefüggésben álló ügyviteli tevékenységek átfogó rendszere, mely az árak tervezését, meghatározását, a termékek és szolgáltatások promoveálását, disztribúcióját célozza, a jelenlegi potenciális vevők kívánságaival összhangban." — STANTON

Ezekben a meghatározásokban a marketing definiálásának következő általánosítható jegyeit állapíthatjuk meg:

— a marketinget FUNKCIÓNAK tekintik,

— a marketinget a fogyasztók meghatározott szükségleteinek kielégítésére irányuló, egymással összefüggésben álló tevékenységek RENDSZERÉNEK tekintik,

— a definíció kiemeli a fogyasztókkal, illetve a szükségletek hordozóival szembeni AKTÍV FELLÉPÉST,

— a marketinget ANALITIKAI-TERVEZÉSI TEVÉKENYSÉGNEK tekintik,

— a marketing a reprodukció KEZDETI, INTERMEDIÁLIS ÉS BEFEJEZŐ fázisát is érinti.

Viszont ezek a definíciók sem egészen teljesek, ebből pedig levonhatjuk azt a következtetést, hogy nem könnyű a marketing fogalmát körülhatárolni.

A marketing definiálásakor a legmegfelelőbb, ha kiemelünk 3 alapvető aspektust, amelyek többé-kevésbé magukba foglalják az összes eddigi meghatározási szempontokat. Ezek a következők:

— ügyviteli-filozófiai,

— rendszertani és

— funkcionális aspektusok.

„A marketinget meg lehet határozni mint specifikus rendszertani és funkcionális — ügyvezetési hozzáállást a mikro- és makroarányokhoz, a termékek és szolgáltatások iránti gazdasági és társadalmi szükségletek tekintetében a rentábilis ügyvezetés, illetve a rendelkezésre álló adottságok racionális használata mellett."

Ez a definíció a következőkre mutat rá:

— a marketing sajátos gazdasági tevékenységi filozófia,

— a marketing mikro és makro gazdasági tevékenységi rendszer,

— a marketing egy olyan funkció, amelynek megvannak a maga mikro és makro dimenziói,

— a marketing a gazdasági élet aktív rendszertani és funkcionális aspektusainak összessége,

— a marketing alapvető célja a jelenlegi és a jövőbeni individuális és társadalmi szükségletek kielégítése,

— a marketing mint üzleti filozófia, rendszer és funkció nem idealista, hanem REÁLIS CÉL, amely lényegében a szükségletek kielégítését képezi a rentábilis gazdálkodás és az adottságok racionális kihasználása mellett.

4. *A marketing mix eszközei*

Marketing mix annyit jelent mint a marketing elemeinek (termékek, árak, disztribúció és promóció) kombinálása oly módon, hogy a fogyasztó a legmegfelelőbb terméket, illetve szolgáltatást kapja meg hozzáférhető, illetve megfelelő áron, a legmegfelelőbb helyen és a legmegfelelőbb promóció mellett.

A marketing mix elsődleges tartalma, hogy a marketing elemeinek kombinálásával a fogyasztó a kívánt kombinációt kapja meg, ne csak az egyes elemeket.

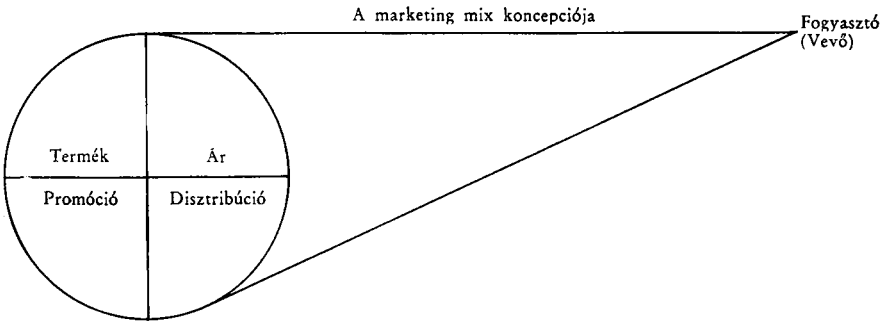

A marketing mix-et 4 p-vel is jelölhetjük, mivel négy angol szó kombinációját jelöli:

product — termék
price — ár
promozion — promóció
place — disztribúció

A marketing mix a marketing realizálásában szisztematikus hozzáállást követel meg, ezt viszont az eredményes marketing tevékenység biztosítása érdekében a szisztematikus hozzáállás operatív megvalósításával lehet elérni.

Mindezt a marketing funkció megszervezésével lehet realizálni. A marketing négy eleme között interfunkcionális, egymással összefüggő kapcsolatot kell teremteni, mert enélkül nem lehet kialakítani a marketing mixet, vagyis nincs lehetőség a szisztematikus hozzáállásra a marketing tervezése, realizálása és ellenőrzése alkalmával.

A termék a gazdasági szubjektumok és a fogyasztók érdekeinek és céljainak összekötő eszköze. A terméket az olyan fizikai, szolgáltatási és szimbolikus jegyek összességének kell tekinteni, amelytől a vevők szükségleteinek kielégítését várják, vagyis használati értéke van. Amennyiben a termékre vonatkozóan megfelelően döntenek, a munkaszervezet jelentős üzleti eredményeket érhet el anélkül, hogy megváltoztatná a marketing többi elemét. A gazdasági szubjektum az árak által alakítja ki a megvalósított értékek társadalmi elismerését, továbbá lebonyolítja

a cserét, és részt vesz a társadalmilag elismert és társadalmilag kialakított értékek elsődleges elosztásában.

Az árpolitikát nem szabad a marketing többi elemeitől függetlenül kialakítani és vezetni, hanem az általános kínálati és keresleti feltételektől, a munkaszervezet fejlődési érdekeitől függően, továbbá a fogyasztók szükségleteinek eredményes kielégítése figyelembe vételével kell kialakítani.

A munkaszervezet kiadásai és céljai kell, hogy kiinduló pontul szolgáljanak az árak mint a marketing eleme meghatározása alkalmával. A konzisztens egységet az áraknak a termelési promócióval és disztribúcióval való egybehangolási rendszere által lehet elérni.

A disztribúció azoknak a tevékenységeknek az összességét képezi, amelyek a disztribúció csatornák (illetve eladási csatornák és eladási utak) megválasztására, továbbá a terméknek a termelőtől a fogyasztóig történő eljuttatásának és figyelemmel követésének folyamatára irányulnak. E tevékenység a következőkből áll:

— a disztribúció csatorna (eladási csatorna) megválasztása és
— fizikai disztribúció.

A promóció mint a marketing eleme a termelő, illetve a termék felkínálója és a fogyasztók közötti kommunikáció folyamatát képezi, és az a célja, hogy kedvező álláspontokat alakítson ki a termékek és szolgáltatások iránt, és ezáltal közvetlenül kihat a munkaszervezet gazdasági eredményeire.

5. *Az eladási csatorna fogalma és szerepe a marketing mixben*

Az eladási csatorna megválasztásáról beszélve azoknak a tevékenységeknek az összességére kell gondolni, melyek felölelik a döntések meghozatalát arra vonatkozóan, hogy a disztribúció hány és milyen fázisát alkalmazzák az árunak a termelőtől a fogyasztóig való eljuttatása folyamatában. A társultmunka-szervezetnek döntenie kell arról, hogy igénybe vesz-e közvetítő szolgáltatásokat, illetve tevékenységeket, és hogyan fogja azokat megválasztani, miközben igen fontos, hogy megkülönböztessük a disztribúció fogalmát az eladás fogalmától, mivel ezt a két fogalmat gyakran azonosítják.

Tudni kell azt, hogy az eladás a promóció egy részét képezi, míg a disztribúció felöleli az arra vonatkozó határozathozatalt is, hogy az áru milyen fázisokon keresztül jut el a fogyasztóhoz, vagyis hogyan fogják megszervezni az áru eljuttatását a termelőtől a fogyasztóig.

A külföldi irodalomban, de nálunk is, az eladási csatornáknak igen nagy jelentőséget tulajdonítanak annál is inkább, mert a termelőktől a fogyasztóig az áru eljuttatásának a legrentábilisabb útját kell biztosítani, mind az idő, a hely és a használat tekintetében, és a legmegfelelőbb forma szempontjából.

Az eladási csatorna nagy jelentősége abban rejlik tehát, hogy a termékek és szolgáltatások olyan választékát biztosítja, amilyent a fogyasz-

tók igényelnek, mégpedig olyan áron, amit készek megfizetni. Az eladási csatornák nem egy állandó jelenséget képeznek, hanem egy dinamikus folyamatot, amely állandóan változik és egybe kell hangolni az objektív tényezőkkel, szükségletekkel a legmegfelelőbb formák meglelése érdekében, melyek az optimális üzleti eredmények megvalósítását teszik lehetővé. Ezeket az eredményeket MALEN szerint a következő alapvető célok által lehet megvalósítani:

1. az eladás maximálása,
2. a költségek minimálisra csökkentése,
3. az eladási csatornákkal a legjobb viszonyok kialakítása,
4. az eladási csatornák ellenőrzésének maximálása.

Ezek a célok az eladási csatorna összes részvevőinek közös céljai, mert csak így tudják elérni a legjobb, legkedvezőbb üzleti, gazdasági eredményeket.

Az árunak a termelőtől a fogyasztóig való eljutása folyamatában számos közvetítő vehet részt, akik jelentős funkciót töltenek be az áru forgalmazásában. A marketing csatorna ilyen sémáját, amely a termelők részéről jól felhasználható, Stile határozta meg, amint azt a következő vázlatrajz ábrázolja is:

A MARKETING-CSATORNA VÁZLATA (STILE)

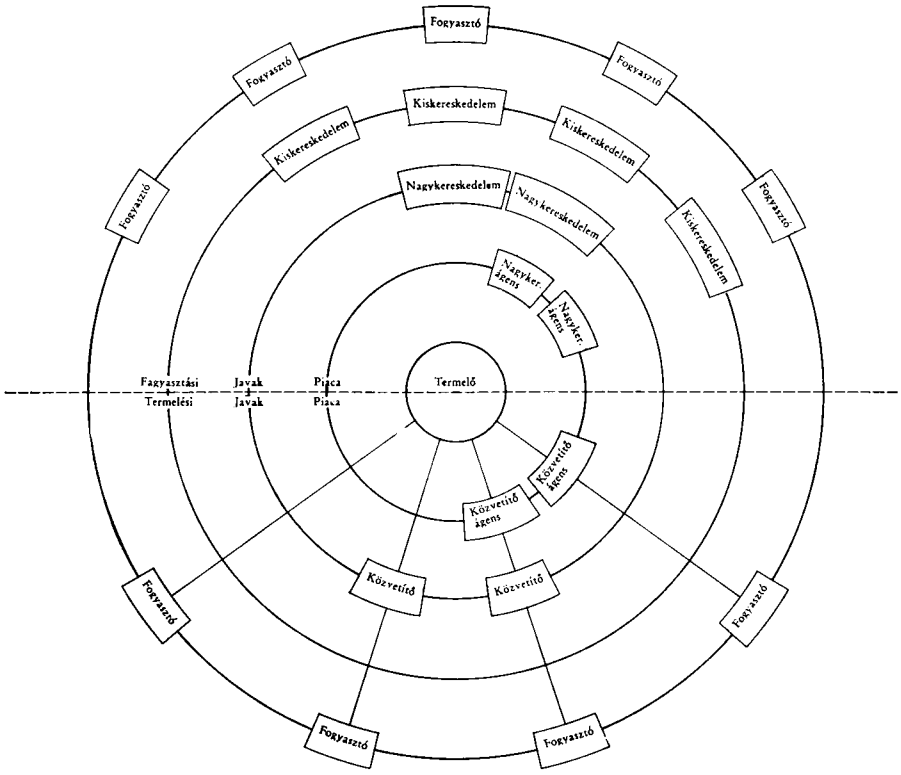

6. Eladási csatornák a társultmunka-szervezetben

Az eladási csatornák megválasztása a termékek elosztásában alkalmazható lehetőségek értékelését.

Az eladási csatornák esetében a központi kérdés lényegében az, hogy a termelőnek el kell döntenie egyedül fogja-e lebonyolítani a termék értékesítését a végső fogyasztóig, vagy pedig ezt a tevékenységet közvetítő szervezetnek engedi át. A folyamatos termelés érdekében a termelő a legeffektívebb eladási csatornák keresésére kényszerül. Erre a célra a leggyakrabban a következő eladási csatornák állnak rendelkezésére:

— RÖVID CSATORNÁK, melyeknek az a jellegzetessége, hogy a termelő és fogyasztó között közvetlen viszony áll fenn,

— KÖZÉP-CSATORNÁK, ebben az esetben az áru forgalmazása a termelőtől a fogyasztóig haladó vonalon a kiskereskedelmen keresztül valósul meg.

— HOSSZÚ CSATORNÁK, amikor az áru a nagykereskedelmen, majd a kiskereskedelmen keresztül jut el a végső fogyasztóhoz.

A fentebb megjelölt csatornákon kívül egyéb kombinációk is előfordulhatnak, amikor ügynökök, vagy közvetítők is bekapcsolódnak a folyamatba. Az ilyen esetekben az áru a termelőtől az ügynökön (vagy közvetítőn) keresztül jut el a nagy- és kiskereskedelembe, innen pedig a fogyasztóhoz. Egy termelő társultmunka-szervezetben az eladási csatorna megválasztása a következőkből áll:

a) a termékek értékesítésének folyamatában ki kell vizsgálni, hogy szükség van-e ügynök alkalmazására,

b) ki kell vizsgálni az egyes közvetítő hatékonyságát,

c) dönteni kell az egyes termékekre és az egyes piaci területekre vonatkozó eladási csatorna megválasztásáról.

a) Az értékesítés folyamatában alkalmazott közvetítők szükségességének a kutatásánál meg kell állapítani a következőket:

— szükség van-e az egyes termékek értékesítésében külön közvetítőket alkalmazni?
— kialakítható-e közvetlen eladási csatorna (termelő — fogyasztó) közvetítő igénybevétele nélkül?
— szükség van-e saját közvetítő csatornára, saját kereskedelmi hálózatra, vagy racionálisabb-e teljes egészében véve vagy csak külön az egyes piacokon vagy egyes termékek értékesítésében közvetítőt alkalmazni?
— kell-e, és milyen mértékben van szükség kombinált csatornák alkalmazására (közvetlen, saját és közvetítői csatornákra)?

b) Az egyes közvetítők szükségességének megállapítása

Az egyes közvetítők hatékonyságát — amennyiben szolgálataik igénybevétele elengedhetetlennek bizonyul — a következő kérdések megválaszolásával értékelhetjük:

— mekkora területet fed a közvetítő a potenciális vevő számához viszonyítva,

— vannak-e a potenciális közvetítőknek olyan vonalaik vagy termékeik, amelyek a mi termékeinkkel szemben nem konzisztensek,

— vannak-e olyan termékeik vagy vonalaik, amelyek a mi termékeinkkel konzisztensek,

— rendelkeznek-e megfelelő elárusító személyzettel és kellő figyelmet szentelnek-e az elárusító személyzet megválasztására, kiképzésére,

— készek-e közreműködni a termelő marketing programjának megvalósításában,

— rendelkeznek-e megfelelő álló- és forgóeszközökkel, továbbá menynyire eredményes az üzleti tevékenységük,

— képesek-e a megfelelő mennyiségű eladásra az általuk fedett területen,

— a vevőknek pozitív véleményük van-e a közvetítőkről,

— igénybe veszi-e a konkurrencia ugyanazt a közvetítőt és kedvezőbb vagy azonos-e a részesedése a mi termékünk eladásánál a konkurrens termékhez viszonyítva.

c) Az egyes termékek és az egyes piaci körülmények esetében alkalmazott eladási csatornákról való döntés

Az eladási csatornák megválasztásáról való döntés mindenekelőtt függ a termék és a piaci körülmények természetétől, a rendelkezésre álló eladási csatornáktól, a termelő financiális és káderügyi képességeitől, az egyes termékek egyes piacokon való eloszlásának bejáródott gyakorlatától, a termelők és közvetítők koncentrációjától.

A társultmunka-szervezet az eladási csatornát a piaci célokkal összhangban kell, hogy megválassza, vagyis ezeket tulajdonképpen összekapcsolhatja az eladási csatornákkal. Minden társultmunka-szervezet feladata, hogy állandóan, folyamatosan elemezze az eladási csatornákat, mert azok által mennek végbe az áru- és pénzforgalmi folyamatok a termelő — fogyasztó reláción, de ugyanígy az információ folyamatai is.

Az áru haladásának iránya a termelőtől a fogyasztó felé tart, míg a pénz a vevőtől a termelő felé halad, az információs folyamatok haladásának viszont két iránya van, mert tájékoztatják a fogyasztót a termékekről, azok tulajdonságairól, minőségéről, másrészt pedig a termelők számára igen fontos a termékek fogadására vonatkozó vélemények, információk.

7. *Az eladási csatorna megválasztása*

Eladási csatornáknak nevezzük azokat a piaci disztribúciós elosztási csatornákat, amelyek által lebonyolódik az áru forgalmazása, a termelőtől a fogyasztóig.

Üzleti tevékenysége során a társultmunka-szervezet kétféle eladási csatornát használ:

— közvetlen eladást és

— közvetett eladást.

A közvetlen eladás — a gyár üzletei útján történik, az ilyen eladási mód igen kedvező, mert jó alkalmat nyújt a piac, a fogyasztók igényeinek és szükségleteinek kutatására.

Az elárusító személyzet magasszakképzettségű, ez pedig elősegíti az eredményesebb eladást. A gyár üzleteiből az áru gyorsan eljut a fogyasztóhoz, mert nem fekszik semennyi ideig a különböző közvetítők raktáraiban. Ezenkívül a termelő az ilyen eladás útján jobban megismeri az eladási terület megosztottságát. A közvetítők viszont nem nézik jó szemmel az ilyen árusítást, mert a piacon konkurrenciának tekintik.

A közvetett eladás:

— kiskereskedelmi szervezetek és

— nagykereskedelmi szervezetek által történik.

A kiskereskedelmi szervezetek által az eladás ajánlatos, habár a gyakorlatban nem eléggé alkalmazzák, mivel lényegesen kihat az áru eladási árára, és tapasztaltabb, képzettebb kommerciális személyzetet követel.

Jellemző, hogy kiskereskedelmi szervezeteink nagy része kötve van a nagykereskedelmi munkaszervezetekkel az üzleti — műszaki együttműködésükről kötött önigazgatási megegyezésekkel. Ez megnehezíti az eladást a kiskereskedelmi szervezetek által és maga után vonja a kondíció növekedését, mert ilyen esetekben a fakturálás a nagykereskedelmi szervezeteken keresztül történik, ez pedig megnöveli a *kondíciót* (rabatt, superrabatt stb.).

A kiskereskedelmi szervezetek által az eladás a termelő szempontjából azért lényeges, mert ezek a szervezetek ismerik az árusítás területi realizálását, a termékek ára viszont alacsonyabb, mint mikor több közvetítő kezén megy át. Tehát az áru gyorsabban eljut a fogyasztóhoz.

A nagykereskedelmi szervezetek által az eladás a termelő számára fizikailag a legegyszerűbb. A nagykereskedelmi társultmunka-szervezet által a termelő megszabadul a raktáron levő árukészlettől, és az áru további értékesítésének gondját e társultmunka-szervezetekre bízza. Ez viszont veszélyt is rejteget a termelő számára.

Azáltal, hogy az eladási politikát a termelő a nagykereskedelmi szervezetre ruházza át, megfosztja magát az eredményes eladási politika vezetésének lehetőségeitől, mert fizikailag el van választva a piactól. Ezért a fejlett gazdaságú államokban a termelők, ahol csak tehetik, elkerülik a nagykereskedelmi vállalatok általi eladást.

8. Együttműködés az eladási csatornákkal és az eladási csatornák elemzése

Tekintettel arra, hogy az eladási csatornák az eladási politika eredményes megvalósításának fontos tényezői, a termelő és az eladási csatorna között feltétlenül egy állandó, folyamatos együttműködésnek kell kialakulni. Az eladási csatornán keresztül a termelők értékes ismeretekhez juthatnak a fogyasztók reagálásáról az újonnan kibocsátott termékekre. A fogyasztóktól és az eladási csatornáktól érkező, valamint a piacra vonatkozó információk összegyűjtésével lehetővé válik az eladási csatornák munkájában észlelt gyengeségek, az egyes termékek hiányosságai és az új termékek térhódításában felmerülő nehézségek elhárítása terén a rendszeres tevékenység. Arra kell törekedni, hogy az eladási csatornák teljes mértékben betöltsék funkciójukat, hogy az együttműködés mindkét fél számára hasznos lehessen.

Az eladási csatorna megválasztásakor hozott döntést nem szabad definitívnek, végleges megoldásnak tekinteni, hanem a termelőnek állandóan együtt kell működnie az eladási csatornával, és a kialakított viszonyokat állandóan tovább kell fejleszteni, formálni.

Emellett még mindig folyamatosan elemezni kell az eladási csatornát. Azokban a társultmunka-szervezetekben, amelyekben marketing szolgálat működik, az eladási csatorna elemzése nem képez nagyobb problémát. Mivel azonban vannak még olyan társultmunka-szervezetek, amelyekben nincs marketing szolgálat, az eladási csatorna elemzésével az eladási osztály foglalkozik.

9. Összefoglaló

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a marketing mint gazdasági-üzleti folyamat és tevékenység el kell, hogy nyerje az őt megillető helyét, vagyis az egész gazdasági rendszerben alkalmazni kell. Minden termeléssel foglalkozó tevékenységre vonatkozik az az elv, hogy „eladni, majd termelni", ezért egy szolgálat által kell koordinálni a termelés és forgalmazás összes funkcióit, hogy ezáltal kielégítsük a fogyasztók szükségleteit, de maximális jövedelmet valósítsunk meg, ami minden társultmunka-szervezet célja.

E funkció a legjobban a marketing szolgálat létesítésével valósul meg, mert jobban meg lehet ismerni, milyen termékek iránt nagy a kereslet a piacon (minőség, esztétikai kivitel, csomagolás, a fogyasztók mely kategóriái érdekeltek, mikor és milyen mennyiségben, a termékek milyen árak mellett elfogadhatóak a fogyasztók számára stb.).

Tekintettel a termékek sajátosságaira, melyek következtében azokat minél rövidebb időn belül piacra kell dobni, nagyon lényeges *az eladási csatorna megválasztása.*

A promóció mint a marketing mix eleme akkor hatékony, ha a többi elem is eredményesen funkcionál.

Ha a termékek rossz minőségűek, az árak túl magasak, a fogyasztók számára nem hozzáférhetőek és az eladási csatornák nem eléggé hatékonyak, a promóció sem adja meg a várt eredményt.

Mindebből világosan megállapítható, hogy a korszerű üzleti folyamatok lebonyolításához feltétlenül alkalmazni kell a marketing eszközeit és meg kell alakítani a marketing szolgálatot.

Fordította *Megadja Ida*

Rezime

Kanali prodaje, kao instrument marketing MIX-a

U socijalističkoj privredi, kanali prodaje kao instrument marketing mix-a dobijaju sve veći značaj zbog mogućnosti urednog i ravnomernog snabdevanja stanovništva i drugih korisnika potrebnim dobrima.

Kao značajan instrument, kanali prodaje, bez čega je nemoguće zamisliti prodaju u savremenoj privredi, obezbeđuju povećanje plasmana robe. Njihov značaj je nastao razvitkom proizvodnje i povećanjem uvoza i to najviše robe široke potrošnje.

Kako su robni fondovi postajali obimniji a asortimani raznovrsniji, kanalima prodaje se pridaje sve veći značaj, naročito zbog samostalnog položaja radne organizacije i njegove orijentacije na tržište, gde nastaje ocenjivanje uloženog tekućeg i minulog rada kao i priznanje vrednosti koja zavisi od kvaliteta, asortimana, pakovanja i sl.

Kanali prodaje sve više dobijaju punu satisfakciju zbog njihove uloge u distribuciji proizvoda do potrošača u pravo vreme, na pravo mesto po povoljnoj ceni, a normalno uz postizanje optimalnog finansijskog rezultata proizvođača.

Značaj kanala prodaje ogleda se i u aktivnom delovanju radne organizacije na tržište, samim tim i na potrošače, u ostvarenju neposrednog kontakta sa kupcima, u prikupljanju informacija o proizvodima koji se nude potrošačima.

Tom ulogom, kanali prodaje kanališu proizvodnju prema zahtevima potrošača, odnosno tržišta i obezbeđuju racionalno i efikasno korišćenje svih proizvodnih činilaca radne organizacije, odnosno cele privrede.

Kanali prodaje kao instrument prodajne politike mogu efikasno funkcionisati samo uz sinhronizovanu saradnju sa ostalim instrumentima marketinga a što čine: kvalitet, cena, propaganda itd.

Rad je većim delom usmeren na istraživanja, sagledavanja, i objašnjavanja ponašanja radne organizacije na tržištu, uz svesno delovanje svih instrumenta marketinga, kao i da se ocene odnosi između učesnika na tržištu usklađivanjem njihovih interesa.

Summary

Channels of Selling as Instrument of the Marketing Mix

In the socialistic economy, channels of selling have become increasingly important as instrument of the marketing mix because of the possibility of supplying the population and others with needed goods on a methodical and equal basis.

Channels of selling have proved to be a valuable instrument which assures an increase in the placement of goods. Due to the development in production and the increase in imports, especially widely used consumer goods, they have become indispensable for the present-day economy. According to the author, it would be impossible to imagine selling today without them.

As the availability of goods increased and the assortment became more varied, channels of selling gained in importance because of the independence of the firms and their orientation on the market, where the worker's contribution to the growth of the firm's capital assets are taken into consideration, as well as values dependent on quality, assortment, packaging etc.

Channels of selling have also made it possible that products be distributed to the consumer on time, at the right place and at a reasonable price; at the same time, the producer is assured of optimal capital gains.

Moreover, channels of selling enhance the effectiveness of the firm's ativity on the market as well as its impression on the consumer. In addition, they establish direct contacts with the buyers and enable the compilation of information about consumer goods.

In this role, channels of selling regulate the production according to the demands of the consumer, i.e. the market and assure rational and effective utilization of all the firm's productive factors, i.e. the entire economy.

Channels of selling function efficiently only if they are synchronized with the rest of the market instruments; this results then in quality, price, propagation etc.

The study deals for the most part with the research, recognition and explanation of the behavior of firms on the market, takes the operation of all market instruments into consideration and evaluates the relations between participants on the market according to their interests.

Külpolitikai szemle

Engler Lajos

HELSINKITŐL BELGRÁDIG

Európa kételyek és remények között

Ókontinensünk háborúkkal és hódításokkal, területi felosztásokkal és újraosztásokkal teli történelmében a nyílt versengéseket felváltó titkos diplomácia valamennyi eszközével évszázadokon át igyekeztek államok és államférfiak megtalálni a megegyezést, a biztonság megkötésének bűvös képletét.

Jobbára sikertelenül, mert évszázadokra visszamenőleg alig akad emberöltő, melynek során legalább két pusztító vihar ne pásztázott volna végig Európán.

Köztudott az is, hogy az immár történelmi jelentőségű értekezletre — amely Helsinkiben 1973. június 3-án kezdődött, majd Genfben 1973. szeptember 18-ától 1975. július 21-éig folytatódott — olyan körülmények között került sor, amikor kontinensünkön halmozódott fel a legtöbb fegyver és a legtöbb katona a világon, s amikor a tömbök közötti versengés és fegyverkezési hajsza ismételten semmi jót sem ígért e világtájnak, amelyen — hogy emlékeztessünk — a világtörténelem két legpusztítóbb háborúját előidéző szikra kipattant.

Érthető tehát, hogy a Helsinkiben 1975. augusztus 1-én befejeződött Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányát igen nagy reményekkel, de nem kisebb kétkedéssel fogadta a közvélemény, s a szakemberek körében is jobbára azt latolgatták, hogy a politikai csatatéren ki mit nyert vagy veszített Finnország fővárosában. Természetesen az sincs kizárva, hogy egyik-másik részvevőt is kizárólag ez, tudniillik a politikai tekintély növelésének lehetősége, s nem az általános érdek késztette tárgyalóasztalhoz, minek utána azt is várták, hogy a kitartó előkészítő munkával megszületett okmány megannyi más hasonló papíros sorsára jusson, hogy ellepje a por, és mielőbb feledésbe merüljön.

Nem így történt.

Az idő múlásával a záróokmányt egyre többen lapozgatják, egyre többször emlegetik, egyre inkább forgalomba kerül, s jelentősége már ma jóval túlnőtte Európa határait. E jelenség magyarázata kétségkívül abban rejlik, hogy az értekezlet részvevői, nevezetesen az Amerikai

Egyesült Államok, Ausztria, Belgium, Bulgária, Ciprus, Csehszlovákia, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Jugoszlávia, Kanada, Lengyelország, Liechtenstein, Luxemburg, Magyarország, Málta, Monaco, Nagy-Britannia, a Német Demokratikus Köztársaság, a Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, San Marino, Spanyolország, Svájc, Svédország, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Törökország és a Vatikán valóban rátapintottak Európa és a világ legégetőbb problémáira, s a hosszadalmas előkészületek során tett kölcsönös engedmények eredményeként született tíz alapelv, amelyen a záróokmány, „a békének és biztonságnak építménye" nyugszik, felöleli a részérdekeket, de ezeken túl az általános érdekek valamennyi közös nevezőit is.

A helsinki értekezlet részvevői ugyanis „megerősítve azt a célkitűzést, hogy elősegítik egymás között a jobb kapcsolatok kialakulását és biztosítják azokat a feltételeket, amelyek között népeink valódi tartós békében élhetnek" megegyeztek abban, hogy tiszteletben tartják:

- *a szuverén egyenlőséget*, a szuverenitásba foglalt jogokat, vagyis egymás területi épségét, szabadságát, valamint politikai függetlenségét, és ez annyit tesz, hogy valamennyi állam szabadon választhatja meg és szabadon fejlesztheti politikai, társadalmi-gazdasági és kulturális rendszerét;
- *tartózkodnak az erőszaktól* vagy az erőszakkal való fenyegetéstől, s minden olyan cselekedettől, amely az erőszak közvetlen vagy közvetett alkalmazásának minősíthető;
- *szavatolják a meglévő határok sérthetetlenségét*, „tartózkodnak minden olyan követeléstől vagy cselekménytől, amely bármely más résztvevő állam területe egy részének vagy egészének elfoglalására és bitorlására irányul";
- *szavatolják az államok területi épségét*, tiszteletben tartják az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányába foglalt erre vonatkozó határozatokat, s tartózkodnak minden cselekménytől, amely más állam területi épsége, politikai függetlensége vagy egysége ellen irányul — beleértve természetesen a katonai megszállást is, aminek törvényességét semmi körülmények között sem ismerik el;
- *síkraszállnak a viták békés rendezéséért*, azért, hogy az igazságot tárgyalások, kivizsgálások útján keressék, s a nemzetközi békét, biztonságot ne veszélyeztessék;
- vállalták, hogy *nem avatkoznak be más belügyeibe*, s ennek megfelelően tartózkodnak a más állam ellen irányuló fegyveres beavatkozástól, vagy az ilyen beavatkozással való fenyegetés bármely formájától, beleértve a terrorista, illetve felforgató tevékenység közvetlen vagy közvetett támogatását is;
- *tiszteletben tartják az emberi jogokat és alapvető szabadságokat*, beleértve a gondolat-, a lelkiismeret-, a vallás- és meggyőződésszabadságot „ami mindenkit megillet nemre, nyelvre, vallásra való tekintet nélkül", s az államok, amelyeknek területén nemzeti kisebbségek vannak,

maradéktalanul biztosítják a kisebbségekhez tartozó személyek jogát, a törvény előtti egyenlőséget csak úgy, mint a lehetőségeket, hogy éljenek valamennyi emberi jogukkal és alapvető szabadságukkal;

● az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának céljaival és elveivel összhangban *tiszteletben tartják a népek egyenjogúságát és önrendelkezési jogát,* kizárják ezen elv megszegésének bármely formáját, szavatolják, hogy valamennyi népnek mindenkor joga van ahhoz, hogy teljesen szabadon, belátása szerint külső beavatkozás nélkül határozza meg belső és külső politikai státusát, és ennek megfelelően valósítsa meg politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését;

● vállalták, hogy minden területen *az egyenlőség alapján fejlesztik a kölcsönös együttműködést,* s ezáltal elősegítik „a kölcsönös megértést és bizalmat, a baráti és jószomszédi kapcsolatokat, a nemzetközi békét, a biztonságot", arra törekszenek, hogy jobb, tartósabb alapokon szorosabb kapcsolatokat létesítsenek egymással valamennyiük javára;

● s végül vállalják, hogy *jóhiszeműen teljesítik mindazokat a kötelezettségeiket,* amelyek a nemzetközi jog általános elismert elveiből és szabályaiból erednek.

A helsinki záróokmány ezeket az elveket három úgynevezett kosárba foglalta, amelyek tartalmazzák az elvek megvalósítására vonatkozó kötelezettségeket is, s ezáltal elejét veszik önkényes magyarázásuknak.

□ Így az *ELSŐ KOSÁR,* amely a biztonság és leszerelés konkrét vonatkozásaival foglalkozik, kimondja, hogy valamennyi ország köteles a többi aláíró országnak előzetesen bejelenteni a nagyobb hadgyakorlatait, illetve nagyobb katonai mozgásait, s jóakaratának bizonyításaként meghívja hadgyakorlataira a többi ország megfigyelőit.

A leszerelésre vonatkozó létfontosságú kérdéssel kapcsolatban az okmány aláírói elismerik valamennyiük érdekeltségét a katonai szembenállás csökkentését és a leszerelés előmozdítását célzó erőfeszítésekben, amelyeknek az a rendeltetése, hogy kiegészítsék a politikai enyhülést és ezáltal is erősítsék kontinensünk biztonságát. Világosan felismerték tehát, hogy a biztonság politikai és katonai vonatkozásai elválaszthatatlanok, akárcsak az egyes államok biztonsága, az egész kontinens, sőt a világ biztonságától.

□ Az együttműködés kérdéseit részletező *MÁSODIK KOSÁR* többek között a gazdasági, a tudományos, a technikai és a környezetvédelmi együttműködés formáit taglalja, s felsorolja a különféle szervezetek, vállalatok, cégek, bankok, tudományos és oktatásügyi intézmények együttműködésének számos lehetőségeit, szorgalmazza az információcserét, az ipari kooperációt, a nemzetgazdasági tervek összehangolását, s ami a fejlődő országok szempontjából igen jelentős, hangsúlyozza a kis és közepes vállalatok eddiginél nagyobb mértékű részvételének szükségét az együttműködés megvalósításában.

Ide tartoznak a földközi-tengeri biztonsággal és együttműködéssel összefüggő kérdések is, tekintettel arra, hogy az európai biztonság közvetlenül és szorosan kapcsolódik a Földközi-tenger térségének biztonságához.

Jó néhány európai állam — köztük Jugoszlávia is — egyébként már a dokumentum megfogalmazásának első pillanatától kezdve hangsúlyozta, hogy a biztonság megszilárdításának folyamata nem korlátozódhat csupán Európára, hanem ki kell terjednie a Földközi-tenger térségére és a világ többi részére is.

A közlekedés, a szállítás, a turizmus terén való együttműködés fejlesztése úgyszintén jelentősen hozzájárulhat a jobb kölcsönös megértés megvalósításához, akárcsak a munkaerő-vándorlás gazdasági és szociális vonatkozásainak megoldása vagy a káderképzés terén való együttműködés.

□ A Helsinki óta legtöbbet emlegetett híres *HARMADIK KOSÁR* a humanitárius és egyéb területeken való együttműködést szabályozza igen részletesen. A harmadik kosár bevezető szövege megállapítja: „attól az óhajtól vezérelve, hogy elősegítsék a béke és a népek között megértés erősítését, valamint az emberi személyiség szellemi gazdagodását fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül, annak tudatában, hogy a kapcsolatok fejlődése a kultúra és az oktatásügy területén, a tájékoztatás területén, a tájékoztatás bővítése, az emberek közötti érintkezés, valamint a humanitárius kérdések megoldása hozzájárul e cél eléréséhez, azzal az eltökélt szándékkal, következésképp, hogy függetlenül politikai, gazdasági és társadalmi rendszerüktől együttműködnek egymással a célból, hogy jobb körülményeket teremtsenek a fent említett területeken, fejlesszék és erősítsék a meglévő együttműködési formákat, továbbá hogy olyan új utakat és eszközöket munkáljanak ki, amelyek e célok szempontjából megfelelőek, abban a meggyőződésben, hogy ennek az együttműködésnek úgy kell megvalósulnia, hogy teljes egészében tiszteletben tartják az államok közötti kapcsolatokat vezérlő elveket . . ." elfogadták a következőket — itt következnek az emberek közötti kapcsolatok biztosításának formái, többek között:

— a családi kötelékek alapján való rendszeres kapcsolatok lehetővé tétele,

— a családok újraegyesítésére vonatkozó elv, amely meghatározza, hogy rövid időn belül felül kell vizsgálni az erre vonatkozó ki nem elégített kérelmeket,

— a különböző államok polgárai közötti házasságkötés lehetővé tételére vonatkozó szakasz,

— az utazásokra, az egyéni és csoportos turizmus feltételeinek javítására, a fiatalok találkozására, a sport- és egyéb kapcsolatok bővítésére vonatkozó megegyezés.

● Az információk minden nemének szabadabb és szélesebb körű terjesztését, az erre vonatkozó együttműködést és az információcsere növelését serkentő célkitűzések felölelik:

— a szóbeli és nyomtatott információ terjesztése, hozzáférhetősége fejlesztésének kérdését,

— a tájékoztatás területén való együttműködés bővítésének problémáját,

— az újságíró munkafeltételeinek javítását, miszerint a záróokmányt

aláíró államok vállalják, hogy „jóindulatúan és ésszerűen időn belül bírálják el az újságírók vízumkérelmeit", hozzáférhetőbbé teszik számukra a hírforrásokat, megerősítik, hogy az újságírók „szakmai tevékenységük törvényes gyakorlásának következményeképpen nem utasíthatók ki és más módon sem büntethetők."

● A kulturális együttműködés és csere terén a záróokmányt aláíró országok maguk elé tűzték a célokat, hogy

— javítják a kulturális eredmények jobb megismerését célzó kölcsönös tájékoztatást,

— elősegítik, hogy egymás kulturális vívmányai mindenki számára hozzáférhetők legyenek,

— fejlesztik a kapcsolatokat a kultúra művelői között, és

— keresik a kulturális együttműködés új területeit és formáit.

● A harmadik kosár az oktatásügy és tudományos területen való együttműködés és cserék részletkérdéseivel zárul.

A záróokmány az értekezletet követő intézkedésekkel kapcsolatos megállapításokkal fejeződik be. A részvevő államok „abban a meggyőződésben, hogy az értekezlet célkitűzéseinek elérésére újabb egyoldalú, kétoldalú és többoldalú erőfeszítéseket kell tenniük" kinyilvánították eltökéltségüket „hogy az értekezletet követő időszakban kellően figyelembe veszik és teljesítik az értekezlet záróokmányának rendelkezéseit" és folytatják az értekezlet által megkezdett folyamatot.

E célból már ott, Helsinkiben elhatározták, hogy a következő találkozóra Belgrádban kerül sor 1977. július 15-én, ahol „az előkészítő találkozó dönt a külügyminiszterek által kinevezett képviselők találkozójának időpontjáról, időtartamáról, napirendjéről és egyéb feltételeiről".

S éppen ezzel a határozattal kapcsolatban merültek fel közvetlenül a helsinki értekezlet befejezése után az első lényeges nézetkülönbségek. Azok, akik úgy vélték, hogy a tömbök közötti versengés terén Helsinkiben elérték kitűzött céljukat — s ez elsősorban a jelenlegi határok szavatolására vonatkozik — nem nagyon igyekeztek a záróokmány többi szakaszainak megvalósításával, főleg a folyamatosságra vonatkozó határozattal kapcsolatos teendőkkel. Sőt, a folyamatosság elvének szükségességét is igyekeztek az idők során elsikkasztani. Mások ismét — akik e határok sérthetetlenségének elvét jobbára csak azért fogadták el, hogy a záróokmány többi részének megvalósításával ugyanazokat a határokat megnyissák saját eszmei befolyásuk szabad áramlásának céljaira — minden erejükkel a harmadik kosárba foglalt problémákra összpontosították eszmei-politikai tevékenységüket, s ezzel kapcsolatos hadjáratukat. Közös érdeküket mindkét fél abban találta meg, hogy együttes erővel háttérbe szorították a biztonság, a leszerelés, a gazdasági együttműködés leglényegesebb kérdéseit.

A Helsinkitől Belgrádig terjedő kétéves — rövid — időszakban a két irányzattól független országokra hárult a felelősségteljes nehéz feladat, hogy megvédjék Helsinki szellemét, s azt az egyedül helyes állásfoglalást érvényesítsék, hogy a záróokmány célkitűzései csak úgy ér-

hetők el, ha annak minden kosarát és szakaszát egységesen valósítják meg az értekezlet valamennyi részvevői.

Mert a politikai enyhülés éppen olyan elképzelhetetlen a leszerelés, a katonai téren megvalósítandó enyhülés nélkül, mint ahogy az emberi jogok és szabadságok valóra váltása sem lehetséges az igazságos gazdasági együttműködés problémájának megoldása nélkül.

Hogy a helsinki határozatok nem jutottak számos hasonló nemzetközi egyezmény sorsára, s hogy, mint mondtuk, a két év alatt nem lepte el ezeket is újjnyi por mint annyi más megbeszélést, szerződést és paktumot, ahhoz az említett országok tudatos erőfeszítésén kívül minden kétséget kizárólag a záróokmány életrevalósága is hozzájárult.

Az utóbbit az emberi jogok és szabadságok körüli ádáz vita mutatta meg legékesebben. A kimondottan politikai propaganda céljaiból tudatosan szított nagyméretű nyugati kampány felhívta ugyan az egész világ közvéleményének figyelmét a kétségkívül igen jelentős kérdésekre, de aztán csakhamar az is bebizonyosodott, hogy nemcsak az „ellenfél" táborában van kivetnivaló az erre vonatkozó helsinki határozatok megvalósítása terén, hanem mindenkinek odahaza is akad tennivalója bőven. A világ azonban tudatára ébredt, hogy a létfontosságú kérdések nem lehetnek sem a propagandahadjárat olcsó eszközei, de az is tisztázódott, hogy az általános, közérdekű kérdéseket sem kezelheti senki magánügyként, mint ahogy a negatív jelenségek bírálása sem jelenti okvetlenül a más belügyeibe való beavatkozást.

Ezt a megállapítást tartva szem előtt a nemzetközi közvélemény egyre határozottabban számonkéri a záróokmányba foglalt megállapodások valóraváltását, olyannyira, hogy ma már egyetlen ország kormánya sem kockáztathatja meg — elsősorban saját közvéleménye miatt — hogy nyíltan szembeszálljon a helsinki határozatokkal, még kevésbé azt, hogy a Helsinkiben megindult folyamatot megakadályozza.

Ezzel magyarázható, hogy már a június 15-én megkezdődött belgrádi előkészítő értekezlet iránt is óriási érdeklődés nyilvánult meg világszerte, jóllehet a küldöttségeket ezúttal nem államfős s nem is külügyminiszterek, hanem „csak" magas rangú diplomáciai funkcionáriusok vezették.

Már az előkészítő értekezlet első napjai során kitűnt, hogy valamennyi küldöttség teljes tudatában van felelősségének. Míg az értekezlet előtti időszakban a vendéglátó jugoszláv diplomácia rendkívüli erőfeszítésére s az el nem kötelezett és semleges európai országok minden igyekezetére szükség volt, hogy nyélbeüssék az éretkezletet — annyira kiéleződtek az ellentétek, különösen a harmadik kosár kérdéseivel kapcsolatban —, a Száva Központban valamennyi felszólaló már jóhiszeműségéről adott tanúságot. A nyílt plenáris üléseken valamennyien óvatosan kerülték a konfrontációt, s ezáltal nagyban megkönnyítették az előkészítő értekezlet munkáját. Természetesen a felszólalásokból hamarosan az is kitűnt, hogy a Helsinkitől Belgrádig eltelt alig két év alatt nem születtek látványos eredmények a záróokmányba foglalt határozatok meg-

valósítása terén. A jugoszláv—olasz úgynevezett osimói egyezmények aláírása, amellyel több évtizedes probléma oldódott meg közmegelégedésre; a Német Szövetségi Köztársaság és Lengyelország közötti egyezmény megkötése, amely lehetővé tette több ezer elválasztott család újraegyesülését, a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti közeledés, ami Európa egyik legveszélyesebb pontján enyhítette valamelyest a már sokszor kirobbanás előtt álló feszültséget, a legjelentősebb kézzelfogható eredményei a helsinki záróokmányba foglalt kötelezettségeknek.

De Helsinki szellemének elvitathatatlan győzelmei közé még számos, első pillanatra kevésbé jelentős esemény is sorolható: számottevően megnövekedett a nyugati és keleti országok közötti árucsere-forgalom, s a gazdasági, kulturális, tudományos és egyéb kapcsolatok is. Megemlíthetjük a néhány évvel ezelőtt még alig elképzelhető tényt, hogy Magyarország és Ausztria a vízumkényszer kölcsönös megszüntetésére készül. Jóllehet, egyes országok igyekeznek még kijátszani a nagyobb hadgyakorlatok előzetes bejelentésére vonatkozó határozatot azáltal, hogy egy nagy hadgyakorlat helyett több kis hadgyakorlat sorozatát tartják, ma már nem megy ritkaságszámba a katonai szakértők kölcsönös látogatása sem.

Még a legtöbb nézeteltérésre okot adó harmadik kosár problémái, a humanitárius együttműködésre vonatkozó különböző részletkérdések terén is jelentős haladásnak lehetünk tanúi: akik más szemére vetették a szembetűnő mulasztásokat, kénytelenek voltak saját problémáikat is — bizonyos fokig — rendezni, s a „megtámadott félnek" is minden erélyes visszautasítása ellenére alaposan fontolóra kellett vennie — mind a saját, mind pedig a nemzetközi közvélemény miatt — még a kétségkívül erősen eltúlzott bírálatokat is, s ezután a megfelelő intézkedések foganatosítása sem maradt el. Ennek következtében egy sokkal szabadabb idegenforgalmi áramlás észlelhető, s az információ terjedésének, hozzáférhetőségének és cseréjének javítása terén is történt haladás. Növekedett a kulturális és tudományos együttműködés számos ország között.

Sajnos, már a belgrádi előkészítő értekezlet során kitűnt, hogy a leszerelés, a fegyverkezési verseny megszüntetése terén mindeddig semmi sem történt. Az évekig dúló hidegháború és a tömbpolitikából eredő ellentétek és versengés nyomán a bizalmatlanság olyan mély szakadéka keletkezett, elsősorban a tömbökhöz tartozó országok között, amelyet a Helsinkitől Belgrádig eltelt rövid idő alatt nem is lehetett áthidalni. S aligha lehet mindaddig, amíg a problémát a tömbpolitika logikájából kiindulva — s nem valamennyi ország egyéni érdekével összhangban — igyekeznek megoldani.

A belgrádi előkészítő értekezlet előtti igen élénk diplomáciai tevékenység sikere — ennek oroszlánrésze is Jugoszlávia és a többi európai el nem kötelezett és semleges ország érdeme —, hogy az értekezleten végül mégis felülkerekedett a nézet, hogy a záróokmányt egységes egészként kell kezelni, mert bármely szakaszának előnyben részesítésével nemcsak

a kiegyensúlyozott okmány borulna fel, hanem európa népeinek érdekei is csorbát szenvednének.

Így azonban a belgrádi előkészítő értekezlet olyan kedvező légkörben folyt, amilyenre még a legderűlátóbbak sem számítottak.

S amikor a meghatározott időben, október 4-én a Száva Kongresszusi Központban összeültek a helsinki okmányt aláíró országok külügyminiszterei által kijelölt képviselők, már nyoma sem volt az előkészítő értekezletet megelőző feszültségnek és bizonytalanságnak.

A nagy nyilvánosság számára hozzáférhető plenáris ülések kedvező hangulata természetesen nem téveszthette meg a diplomáciai tárgyalások fortélyait jól ismerő újságírók nemzetközi hadát, hisz várható volt, hogy a valódi csata, a szívós vita, csak a zárt ajtók mögött folytatódó bizottságok ülésein zajlik le — mint ahogy az most napról napra a szófukar közleményekből is bebizonyosodik. S ha egy olyan hosszú távra tervezett folyamatnak ezúttal sem lesznek világraszóló, látványos eredményei, azért már most teljes biztonsággal állítható, hogy a belgrádi értekezlet beváltja a hozzá fűzött reményeket, s teljesíti feladatait, melyek közül a legfontosabbak, hogy

- a helsinki konferencia tükrében *felmérje a záróokmány összes ajánlásainak végrehajtását,*
- *lehetővé tegye a megállapodást az újabb intézkedésekről* és ajánlásokról, amelyek majd serkentik a Helsinkiben megkezdődött folyamatok további fejlődését, szem előtt tartva a biztonság, az együttműködés és az enyhülés folyomatának szükségességét, és
- a biztonsági értekezlet folyamatosságáról szóló elfogadott elvekkel összhangban *megállapítsa a folytonosság formáit és módozatait.*

Jelentős eredmény az is, hogy a helsinki értekezlet előkészítő szakaszában oly sok vitára okot adó földközi-tengeri térség problémái ma már egyenrangúan szerepelnek Európa együttműködésének és biztonságának többi létérdekű problémáival, mivel valamennyi részvevő ország magáévá tette azt az állítást, hogy a Földközi-tenger térségének biztonsága elválaszthatatlan kontinensünk biztonságától.

Nem kevésbé jelentős az sem, hogy a részvevő országok zöme magáévá tette azt az elvet, hogy nemcsak az európai országok egymás közti viszonyát, hanem a más világrész országaihoz való viszonyulást is a helsinki záróokmány szellemében kell rendeznie, s ez kétségkívül jelentősen hozzájárulhat a világbéke megszilárdításához.

Végezetül, de nem utolsósorban, hadd említsük meg azt, amit csaknem egyöntetűen megállapítottak a belgrádi értekezleten részvevő küldöttségek: az értekezlet légkörének ilyen alakulásában igen jelentős szerepe van a vendéglátónak, Jugoszláviának. Az el nem kötelezett önigazgatású szocialista Jugoszlávia ugyanis nemcsak az értekezlet megszervezéséből vizsgázott jelesre, hanem ami még fontosabb, a világ legidőszerűbb problémáihoz való viszonyulása is példamutató.

Pietro Ingrao

AZ 1956. ÉVI FORDULAT ÉS A SZOCIALIZMUSBA VEZETŐ OLASZ ÚT ELMÚLT HÚSZ ESZTENDEJE

— 20 év telt el a VIII. pártkongresszus óta, a „fordulat kongresszusának", „történelminek" minősítették; ezekkel a jelzőkkel csak az alapító és a lyoni kongresszust illették. Húsz év hosszú idő, különösen akkor, ha változásokban igen gazdag két évtizedről van szó. Úgy tűnik azonban, hogy a kongresszus mit sem vesztett jelentőségéből. Adhatunk-e ebben a pillanatban, hogy úgy mondjam, átfogó értékelést, amelyből — a jelentős elméleti és politikai újítások mellett — láthatnánk a korlátokat, rámutathatnánk a megtorpanások, valamint az objektív és szubjektív nehézségek okaira? A kongresszust nehéz időben tartották meg. Talán jó lenne éppen innen kiindulni: a kongresszus megtartásának időpontjától.*

— Egyetértek. A fejlődési szakaszok azon meghatározása mellett foglalok állást jómagam is, amely kiemeli a kongresszus megtartásának évét, 1956-ot — mint olyan fordulópontot, amikor világméretű változások és válságok sorozata fonódott össze. Akkor egy egész korszak ért véget. A nemzetközi élet minden jelentősebb szereplője előtt — a Szovjetuniótól az Amerikai Egyesült Államokig, Nyugat-Európától az úgynevezett Harmadik Világig — világossá vált, hogy a problémák mindinkább halmozódnak és így az alapvető kérdésekben történő döntéshozatal előtt találták magukat.

A Nyugat fő képviselője, az Egyesült Államok arra kényszerült, hogy szembenézzen a jelenkor két nagy igazságával: hogy megváltoztassa a szocialista és a Harmadik Világgal szembeni magatartását, mely addig

* Ez a beszélgetés Pietro Ingrao, az Olasz KP egyik legkiemelkedőbb vezetője és Roman Ledda a *Rinascita* című hetilap szerkesztője között folyt le az Olasz KP VIII. kongresszusának 20. évfordulója alkalmából. Ezen a kongresszuson fogalmazták meg az Olasz Kommunista Pártnak a szocializmusért folytatott harca stratégiájának kulcsfontosságú elemeit (az ún. szerkezetbeli változások stratégiáját). E stratégia irányvonalának folytatásaként jött létre később a „történelmi kompromisszum" koncepciója, amely szorosan kapcsolódik az ún. eurokommunizmusról folyó időszerű vitákhoz. A beszélgetést a *Rinascita* az 1977. január 21-én megjelent 3. számában tette közzé. (A szerk. megjegyzése)

elutasító és a nyílt szembehelyezkedés álláspontja volt. Szuez és Magyarország ebben az értelemben nagy kísértést jelentett az amerikai vezetők számára, ugyanakkor azonban felfedte a vezető körök tétovázását és rámutatott — ahogy én nevezném — a világméretű demokratikus fejlődéssel való leszámolás szándékára, beleértve az állami valóságon kívül a széles néptömegek tudatának új minőségét is. Az angol—francia csapatok szuezi partraszállása összefonódott a magyarországi szovjet beavatkozással, és drámaian megmutatta, milyen tét forog abban a pillanatban a világméretű játékban. Még mielőtt az Egyesült Államok pozitív közbelépésére sor került volna, Foster Dulles az Egyiptom ellen irányuló agressziót szándékozta támogatni, amelyet végeredményben mégis jóváhagyott.

A szuezi összetűzésben véglegesen megszűntek a régi gyarmatosító pozíciók, különösen Franciaországé és Angliáé, ekkor jelent meg csírájában az, amely a későbbiek folyamán a „bipolarizmus" elnevezést kapta. A harmadik világ felszabadító harca új lendületet kapott, az Egyesült Államok pedig mindinkább a neokolonializmus stratégiája felé közeledett. Végül megváltoztak a Nyugat politikájának alapelemei.

— *Térjünk rá a másik képviselőre, a Szovjetunióra és általában a kommunista mozgalomra. Februárban megtartották a 20. kongresszust, júniusban a poznani eseményekre, októberben pedig a magyar válságra kerül sor. Az események e drámai sorozata hogyan kapcsolódik a VIII. kongresszushoz?*

— A XX. kongresszus, Poznan, Magyarország, az elmúlt évtizedben felgyülemlett problémák kirobbanását jelentették, azokét, amelyekkel a kommunista mozgalom nem nézett szembe. Véleményem szerint a világ kommunista mozgalmának egy szakasza zárult le akkor. A politikai megrázkódtatások vihara megkérdőjelezte a stratégiát és a tanítások összességét: a világkapitalizmusnak mint pangásnak és mint progresszív elkorcsosulásnak az elemzését; a demokrácia és a szocializmus megcsontosodott és manipulatív értelmezését; a vezető állam és a vezető párt elvén alapuló internacionalizmus felfogását; a szocializmusba vezető átmenet és a szocialista tábor „monolitikus" vízióját, amelynek gyakorlati megvalósítása egyetlenegy „modell" szerint történik. Ezek a kánoni nézetek 1956-ban döntő vereséget szenvedtek.

Ebben a konjunktúrában végül, a III. Internacionáléból létrejött erőkön belül, mindinkább felszínre került egy kérdés, amelyet Togliatti a Nuovi argomenti című lapnak adott interjújában, valamint az 1956 júniusában a Központi Bizottságnak küldött jelentésében hangsúlyozott ki elsőként, amikor — még a kubai és algériai tapasztalatok summázása előtt — jelezte az olyan szocialista mozgalmak lehetőségét, amelyek élén nem kommunisták állnának. Ez a pozíció Togliattinak a policentrizmusról, illetve artikulációról — amely akkor, a század közepén terjedt a világon és a kommunista mozgalomban — kifejtett kulcsfontosságú, famózus nézeteinek, bizonyos értelemben, a másik oldalát jelenti. Azonban nemcsak erről van szó. Ez az állítás érzékenyen érintette a kommunista

pártok harizmatikus eszméjét, amikor a kommunista pártokat többé már nem tekintették minden esetben a forradalmi tudat hordozóinak és biztosítóinak. Véglegesen szakítottak a III. Internacionálé integralizmust hirdető elvével, elismerést nyert a más forradalmi hagyományok létezése.

Hangsúlyozom ez utóbbit, mert megfelelő értelmezéssel, jelentős hatással volt pártunkra az elkövetkező években is: ez tette lehetővé számára, hogy a kommunista mozgalom és a más haladó erők közötti válság idején is megtartsa kapcsolatait az európai és Európán kívüli térségekkel. Azokról a kapcsolatokról van szó, amelyek a kínai elvtársakkal való szakítást is túlélték.

Amint látod, a marxista kutatás hosszú ideig tartó pangása és a dogmatizmus nehéz korlátainak ledöntése után ismét felújult a munkásmozgalom általános stratégiájáról, a szocializmusba vezető különböző utakról, a kommunizmusba vezető út történelmi formáiról folyó elméleti vita és gyakorlati kezdeményezés. Mi — ezt kérkedés nélkül állíthatjuk — e fordulat jelentős képviselői voltunk. Ezért talált Togliattinak a Nuovi argomentinek adott interjúja akkora visszhangra, ezért lett nagy jelentőségű világviszonylatban is.

— *A XX. kongresszus ellenére sem lehet azt állítani, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egésze megfelelően és teljesen tudatában lett volna a robbanásszerűen felszínre kerülő kérdések fontosságának.*

— Nem feledkezhetünk meg a XX. kongresszus nagy érdemeiről, nemcsak azért, mert rámutatott Sztálin gaztetteire. A XX. kongresszus új irányt adott a koegzisztenciának, a parlamentarizmus szerepének a szocializmusba vezető úton, a munkásosztály szociális és politikai szövetkezésének. Ezekről a kérdésekről többet mondani akkor, azon a kongresszuson nem volt könnyű; és az is, amit minden hiányosságával együtt megállapítottak, megmaradt és hatott — egy új úthoz vezető ajtót nyitott meg. Másutt volt a gyönge pont: éppen a megállapítások újszerűsége és a Sztálin ellen irányuló romboló támadás indulatossága követelt következetes változásokat. Mégsem került sor a kelet országai politikai rendszerének a „reformjára" és a vezető csoportok sem változtak meg. A pillanatnyi helyzet veszélyesen és paradox módon vezető nélkül maradt, ezért a szélsőségesen politikai és állami centralizmusú országokban, hogy úgy mondjam, a „felülről" jövő kezdeményezés még inkább szükségessé vált.

A válság tulajdonképpen gyorsan bekövetkezett. Poznan és Budapest ebben az értelemben nemcsak jel, hanem tragikus következmény is.

— *Nézzük sorjában az egyes dátumokat. A XX. kongresszust februárban tartották meg, a Nuovi argomentinek adott interjú júniusban látott napvilágot, ezzel egyidőben fontos ülést tartott a Központi Bizottság, amely majd összehívja a VIII. kongresszust. Mi történt általában a pártban és a párt vezető csoportjában a februártól júniusig eltelt időszakban?*

— Tudod, hogy Togliatti, visszatérve a XX. kongresszusról, az in-

terjú előtt igen tartózkodó volt, véleményem szerint azért, mert Hruscsov kezdeményezését remélte, aki a változások folyamatát „vezette" volna; az is maradt mindaddig, amíg áprilisban összeütközésre nem került sor a Nemzeti Tanácsban, ahol néhány elvtárs a vezető csoportból az olasz és a nemzetközi sajtóban fellobbant témák megvitatását sürgette.

A pártban folyó egész vita drámai volt. Félreértésre és elszakadásra is sor került. Mai szemszögből nézve azonban, a vitát a gazdagság és a határozottság jellemezte. A kommunisták tízezrei ismét olvasták a klasszikusokat, elgondolkodtak az elmúlt harminc év történelmi jelentőségű eseményeiről, felülvizsgálták és szembenéztek az alapvető stratégiai problémákkal: és ez a vita, a maga módján, hatással volt a széles néptömegekre. Különös módon tapasztaltuk akkor a modern Olaszország új sajátosságát, hogy milliók vitáztak és milliók érezték át a nagy eszméket.

Azt mondtam: átérezték. Mert akkor, jobban mint bármikor, nem elvont vitáról volt szó. Véleményem szerint nem foghatjuk föl az 1956-os év és azon okok jelentőségét, amelyeknek köszönhetően a nehézségeket is leküzdöttük, ha nem látjuk, hogy az eszmei összetűzés összefonódott az új politikai kezdeményezésekkel.

Szükségszerű volt ez. 1953-ban megnyertük a törvényességért vívott csatát, de 1955-ben a Fiatban elvesztettük. Ezekben az években egyesek azzal vádoltak meg bennünket, hogy „maradi" párt vagyunk, azoknak a nagyvállalatoknak a modernségével szemben, amely — ahogy mondták — mindjobban meghódította a munkásosztályt. Azonban nem így volt. Az sem kétséges viszont, hogy miután győztünk 1948-ban az offenzíva ellen folytatott harcban, utat nyitva ezzel a demokratizmusnak — ahhoz a ponthoz értünk, amely minőségi változást követelt. Nem véletlenül ütközött nehézségekbe az ún. „frontális" stratégia. Nem volt véletlen Togliatti eredeti és jelentős törekvése, hogy a Sztálinnal kapcsolatos keserű tapasztalatokat egyesítse az új stratégia kidolgozásával.

— *A VIII. kongresszus jelentőségéhez értünk. Miért minősítjük ezt a kongresszust a párt életében újjáalakítónak, majdnem alakulónak?*

— Megmondom egészen tömören: a baloldal azon ereje voltunk — Nyugaton talán mindenkinél jobban — amely felismerte a kapitalista társadalomban bekövetkezett változásokat és ezek tükrében megindította a vitát egy új, a munkásosztály vezetése alatt álló hatalmi tömbről. Akkor végre jelentős lépés történt a munkásosztály lehetséges hegemóniája bázisának a kibővítésében. Ha elemezzük: 1948-ban siker koronázta a kapitalizmus megtorló intézkedéseit, mert a baloldalnak az Olaszország döntő rétegeivel — az új városi rétegekkel, a lombardia, piemonti és a velencei tájak vezető rétegeivel, a Dél legnagyobb részével — való kapcsolatai a II. világháború után nagyon gyengék és korlátozottak voltak. Kapcsolataink ezekkel az új rétegekkel, véleményem szerint, 1956-tól kibővültek és mi egészében kihasználhatjuk (mondhatnám

konkretizálhatjuk) a még Salernóban megfogalmazott politika újszerűségeit.

Mindez kevésnek tűnhet, de mégis sok. Mindazokat a kérdéseket, amelyek a VIII. kongresszust jellemzik (a felépítésbeni változásokért folytatott harc, a politikai demokrácia, a kommunista pártok autonómiája), a társadalommal szembeni álláspont megváltozásának tulajdonítom. Egészen egyszerűen: a VIII. kongresszussal kibővítettük a párt tevékenységi körét, megnyitottuk a kezdeményezésnek újabb „frontjait", azáltal, hogy bizonyos értelemben stratégiai átszervezésbe kezdtünk, és hogy határozott lépéseket tettünk a szocializmus általunk elképzelt víziójáért folytatott harc meghatározása és kidolgozása felé.

Szeretném, ha ismét elolvasnák a VIII. kongresszus programnyilatkozatát, amely kizárt mindenfajta képmutatást a politikai demokráciával kapcsolatban. Nem szeretném pillanatnyi helyzetünket mesterségesen későbbről keltezni. Azt szeretném hangsúlyozni, hogy a pluralizmusról vallott egyes állításaink gyökere és — egyes aspektusaiban — megfogalmazása már a *programnyilatkozatban* megtalálható abban a formában, ahogy ott a többség és a kisebbség dialektikájának megfogalmazása található. Ezek pedig nem véletlenül beiktatott frázisok, szólamok. Emlékszem, mennyit vitatkoztunk Togliattival az e megújító szöveg előkészítésén dolgozó bizottságban.

— *Mégis vannak előzmények. Nemcsak az antifasiszta forradalom kibontakozására és a „progresszív demokrácia" fogalmának az ellenállási mozgalom éveiben történt kutatására gondolok, hanem az Internacionálé VII. kongresszusának egyes szempontjaira, Togliattinak Spanyolországról írt egyes cikkeire is . . .*

— Bizonyos, hogy vannak előzmények. Akkor tulajdonképpen nem is véletlenül emeltük ki az ezekkel a hagyományokkal való kapcsolatainkat. A VIII. kongresszus válasza azonban mindezt túlhaladta. Addig az a nézet uralkodott, hogy a képviseleti testületek alkalmazásának és elismerésének a szocializmusba vezető haladás fázisában nagy jelentősége van, de nem úgy a szocialista hatalom gyakorlatában, amikor egy „monolit" szakasz kezdődik. Táborunkban tulajdonképpen a *Vulgata* (amely végül is érvényben volt) válaszolt a bennünket ért vádra, miszerint a totalitarizmus mellett foglalunk állást, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a kapitalizmus megdöntése olyan szociális és politikai egység feltételeit teremti meg, amely ezt a győzelmet vissza nem fordíthatóvá teszi, amely azonban törli a többség és a kisebbség, a politikai erők pluralizmusának, stb. kérdését. Az 1956. évi nyilatkozat világosan megmutatja a szocialista hatalom különféle formáit és ismét a népek megdöntött önigazgatását javasolja a népek teljes önigazgatásának, mint a szocialista társadalom és a kommunizmusba vezető átmenet eltörölhetetlen tényezőjének a megvalósításáig.

— *Beszélhetünk-e az európai tárgyalások kezdetéről? Togliatti erről a témáról Garaudyvel polemizál a Rinascita hasábjain.*

— Fokozatos munkával az utóbbi évekig sok eredményt értünk el.

Akkor, mi több, a nemzeti utat hangsúlyoztuk. Véleményem szerint, méghozzá minden provinciális gőg nélkül állítom, hogy a VIII. kongresszuson olyan magot hintettünk el, amelynek idővel európai jelentősége és visszhangja lesz. Végül is, a kommunista mozgalmat megrázó válság, az 1956-os fordulat idején meghatároztunk egy stratégiai magot, amely minden hiányossága ellenére is egy pólust, egy tájékozódási kiindulópontot jelentett az olasz határokon túl is — ezt külön is hangsúlyozni szeretném — a katolikus, a szocialista, a demokratikus erők számára, amelyek a sztálini mítosz csődje miatt elvesztették volna a szocializmus eszméjébe és a munkás-baloldalba vetett hitüket.

— *Amikor ma átolvassuk a VIII. kongresszus dokumentumait, az elméleti és stratégiai újítások gazdagsága tárul elénk. Ez rendben is van. Mai szemmel vizsgálva azonban találunk egy sebezhető pontot, amely ellentétben áll a többivel: a politikai folyamatok elemzése elég vázlatos. Hiányzik például egy egész rész, amely az államra vonatkozik. Meglepő, ha eszem előtt tartjuk az 1954. évi nápolyi kongresszust, a Kereszténydemokrata Pártról alkotott véleményt. Meglepő az Olasz Szocialista Pártot övező hallgatás is: mégiscsak itt volt Pralognan, valamint a közös akcióról szóló egyezmény feladása. Mi ennek a magyarázata?*

— A megjegyzés helyénvaló. Nyilvánvaló, hogy ezekben a hónapokban kommunistaellenes kampány hullámaival találtuk magunkat szemben. A Kereszténydemokrata Pártban azonban egy és más mégiscsak változott, illetve már megváltozott, a Fanfani-féle vezetőség a párt és az állam, a párt és a gazdaság vezetőinek egybekapcsolásán munkálkodott. Más szóval, a Kereszténydemokrata Párt ezekben az években újabb befolyásos eszközökhöz jut, új kapcsolatokat épít ki, és megerősíti szociális tömbjét. A VIII. kongresszus ezzel szemben még mindig a Scelbin-típusú Kereszténydemokrata Párttal polemizál és a pártról alkotott megkövesedett véleményét, vagyis a bekövetkezett változások belátására legkevésbé alkalmas nézeteket hangoztatja.

Figyelj! A politikai erők ilyen elemzése hiányának minden bizonnyal megvannak a gyökerei. Azt mondtam, hogy irányítottuk a megváltozott társadalomhoz való alkalmazkodást. Mások erre nem jöttek rá időben. Az út azonban nem volt rövid. Lenin tanítását követve kezdtünk megszabadulni a szertartásosan értelmezett munkás-paraszt sémáktól. De a változások egész sorának különleges elemzése a VIII. kongresszuson és később is, hozzávetőleges maradt. Különösen az új rétegekkel való kapcsolatok megteremtésére szolgáló eszközök mutatkoztak hiányosaknak.

Emlékezz csak! Akkor kétszeres vitát fejtettünk ki: a kapitalizmus mint a teljes termelési pangás kifejezője ellen, és a másik, az akkor gyorsan teret hódító „technikai-evolúciós" vízió ellen, amely szerint megoldódtak a kapitalizmus ellentmondásai. Nem foglalkoztunk eléggé a kapitalista fejlődés konkrét formáinak, egyes felépítésbeli változásainak, vetületeinek és politikai kapcsolatainak az elemzésével. A szerkezeti változások stratégiájának ezért, amely a VIII. kongresszus lényegét

képezi, vissza kellett térnie a valósághoz, el kellett nyernie a mozgalom elismerését, a tömegek tapasztalatának igazolását.

— *Szeretném, ha egy pillanatra visszatérnénk a politikai erők kérdésére. Az 1956-os eseményekről az azokban a hetekben írt kommentárokban, a szocialistáktól származó vélemények sorozata a Nenni és az Olasz Szocialista Pártban levő többség által elfoglalt álláspontok újbóli elismerését követelte. Őszintén szólva, nem a pártbeli patriotizmus miatt, de nekem ebben a megállapításban nem tetszik valami. Abban a módban, ahogy a szocialisták az említett témával kapcsolatos problémákat felvetik, még ma is a nem teljes, nem meggyőző analízist látom. Hogyan vitáztak és működtek akkor?*

— Ami a Szovjetunió elemzését illeti, a baloldal késett, és ezt a lemaradást, a harcnak abban a hónapjaiban, nem volt könnyű behozni. Ebben az elemzésben, véleményem szerint, valamiféle be nem fejezettség maradt, amely egyébként akkor a sorainkban is uralkodott: hogy tömören fogalmazzak, ez volt az a vélemény, amely megkülönböztette a szovjet társadalom „szerkezetét", amelyet már a szocialista átalakulás folyamatában láttunk, és a politikai-állami „fölépítményt", amelyre mint a sztálini hibák és degenerációk megtestesülésére tekintettünk. Számomra nem meggyőző ez a különválasztás egy olyan társadalomban, amelyben a gazdaság és az állam olyan szoros kapcsolatban van. Mindenesetre bekövetkezett, hogy a társadalmi közösség konkrét ellentmondásai elkerülték a figyelmünket. A szocialista kritika rámutatott véleményünk egyes fogyatékosságaira, és igaza volt akkor is, amikor a bíráló jellegű kutatást ki akarta terjeszteni a lenini tanításra is, amely végeredményben gazdagabb és összetettebb volt, mint amilyennek akkor, a sztálini dogmatizmusban tűnt.

Ennek ellenére sem állítanám, hogy a szocialisták elemzése és polemizálása akkor, 1956-ban helyes irányban folyt. Úgy tűnik, álláspontjuk inkább az „elmarasztaló ítéletek" meghozatala felé hajlott, mintsem, hogy pozitív értelemben megmozgassák a tömegeket és a vezető csoportokat, amelyek megismerték a sztálini korszak tapasztalatait. A Szovjetunióban és világviszonylatban is az elmúlt harminc év alatt mégis csak kialakult valamiféle kapcsolat Sztálin és a széles néprétegek között. Mert bármennyire is véresek, kínosak voltak Sztálinnak a vezetői abszolút hatalmát megerősítő módszerei, ez a kapcsolat a hosszú antifasiszta, kapitalista- és imperialistaellenes harc során erősödött meg, amelyet az emberek milliói éltek meg, akik átérezték öntudatuk szintjének, szervezettségüknek és harciasságuknak az átalakulását. Nemcsak a nagy mítosszal való kapcsolatbül fakadt a tömegeknek a Sztálinnal való szakítással szembeni ellenállása, hanem mert jelen volt a tömegeknek egy, demokratikus tényezőket tartalmazó politikai kialakulásáról, növekedéséről alkotott tudata; de jelen volt az attól való félelem is, hogy Sztálinnal együtt egy világtörténelmi jelentőségű elméleti és gyakorlati örökséget is likvidálnak. Szem előtt tartani e történelmi folyamatok összetettségét, szólni a tömegekhez és helyes irányba vezetni őket, nem je-

lentett kétszínűséget, elkendőzést vagy — hogy Salvadorinak a Gramsciról írt nemrégi cikkében használt frázisával éljek — a „katolikus bölcsesség" ravasz módszerét. Ellenkezőleg, ez a sztálinizmus *tényleges kritikájának* az átélését jelenti, hatni a meggyökeresedett felfogásokra, nemzetközi akciót indítani, s közben nem riadva vissza attól sem, hogy a Kelet országaihoz, népeihez, kádereihez szóljunk.

Nálunk Olaszországban nyilvánvalóvá vált, mennyire fontos a munkásság és a nép egységének megőrzése, amely a baloldal erejének jelentős tényezőjét képezte; megmagyarázni a tömegeknek a sztálini kritika *osztálylényegét*, konkrétan rámutatni arra, hogy a sztálini látóhatárokon túl a szocializmusba vezető *más* utak is léteznek; Sztálint nem azért bírálták, hogy felhagyjanak a szocializmusért folytatott harccal, hanem hogy hatékony és helyénvaló legyen az a harc. Lehet, hogy tévedek, de az Olasz Szocialista Párt akkori vezető csoportja elhanyagolta ezeket a döntő szempontokat, és talán éppen akkor történt meg (vagy jutott felszínre) a munkás és néprétegek bizonyos különválása, mert a tömegek nem látták világosan annak az értelmét és azt az irányt (még akkor is, amikor az helyes volt), amiről akkor az Olasz Szocialista Párt beszélt.

Számunkra sem volt egyszerű a kérdés. A pártban érezhető volt a szektásság, amely a káderek széles körében, a vezető csoportokban, néha pedig csak a tehetetlenségben és a passzív ellenállásban nyilvánult meg.

A párt, egészében véve, lényegében mégis egységesen érkezett a kongresszusra — annak ellenére, hogy nagy viharokkal, az ellenfél támadásaival kellett szembenéznie, amely sok év után először, tüntetéseket szervezett székházunk előtt. A kongresszus a vezető garnitúra megújítására és kicserélésére adott ösztönzést. Az ellenfél ezt vagy nem vette észre, vagy csupán a rágalmazásig jutott el. Pedig ezek olyan változások voltak, amelyek következtében szervezeteink élére új generáció került. Elérkezett talán az az idő, hogy elgondolkozzunk ezekről a megújulásokról, amelyet akkor „folyamatos megújulásnak" neveztünk, hogy jobban felmérhessük a nehézségeit, bonyodalmait és akadályait. Hogy pártunk mai tevékenysége és még sok megoldatlan problémánk érthetővé váljon, véleményem szerint ismernünk kell pártunknak az ötvenes évekbeli történetét.

— *Vizsgáljuk csak meg közelebbről. Az 1956-os év egyik jellemzője az értelmiségiek erős csoportjainak a vitában való részvétele. Az előbb mondtad, hogy a harcosok tízezrei vitáztak egy kommunista pártban addig még nem tapasztalt módon. Az értelmiségiekkel folytatott vitának azonban volt egy sajátossága, mert — véleményem szerint — ez a vita a párt és az értelmiség kapcsolatának az elevenjére tapintott.*

— Egyszerűnek, banálisnak vagy szokványosnak tűnhet, mégis engedd meg, hogy emlékeztesselek: az „új pártról" szóló elmélet Togliatti mély, ösztönös megérzése volt, amely a III. Internacionálé hagyományaihoz viszonyítva újdonság volt és a kiptalista társadalom változásai-

ról szóló elmélkedésekből fakadt. Megváltozott valami a párt jellegében, ha igaz az, hogy a párthoz való csatlakozás inkább a szocializmus felé haladás programjának megvalósításán, mintsem ideológiai elemeken alapult.

A VIII. kongresszus új utat nyitott nemcsak azon módszer alapján, ahogyan elvetette a vezető pártról és a vezető államról szóló elméletet. Jelentősnek tartom a szakszervezetnek mint „átviteli" szervnek sztálini felfogásával való szakítást (amelynek azonban nem volt nagy visszhangja a kongresszuson). Ily módon szakítottunk a „teljességre törekvő" párttal, amely abszorbeálja és magába foglalja a polgári társadalom minden elemét. Engedelmeddel el kell mondanom, hogy ebben a határozatban már fellelhetők annak a tézisnek a gyökerei, amit ma „pluralizmusnak" nevezünk. Többet mondok: amikor elismertük a szakszervezet autonómiáját (vigyázat, annak a szakszervezetnek, amely a sztrájkra való jogot is beleértette ebbe az autonómiába) bizonyos módon még egy csapást mértünk arra az övezetre, amelyet az előbbiekben a párt „karizmatikus" víziójának neveztem, amely a forradalmi tudatnak a csupán párton belül történő prejudiciális megoldására törekedett.

Laikus dolog tehát az osztályöntudat kialakításának a komplex víziója. Az ösztönös erők útján elindulni egyet jelentett az értelmiségi réteggel fennálló kapcsolat problematikájának heveny megnyitásával. Mégpedig két irányban. Egyszerűbben: ha a vezető pártcsoport többé már nem „karizmatikus" és nem tartja kezében a doktrína monopóliumát, vita kezdődik, és a marxizmuson, illetve a párton belül el kell ismerni különböző „iskolák" létezését. És egy komolyabb téma: akkor, amikor a sztálinizmus bírálata olyan gorombán megkérdőjelezte a párt jellegét és doktrínáját, egész sor kérdés vetődött fel a párt szerepéről, a párt és a kultúra kapcsolatáról és magáról a marxizmus „tanáról". Most, évek hosszú sora után, úgy tűnik, nyugodtan állíthatom: a jórészt pártbeli értelmiségiekkel folytatott akkori heves összetűzések mögött nemcsak a sztálini bűncselekmények miatti felindulás, hanem ezek az alapvető problémák rejlettek.

Természetesen ezek közül az értelmiségiek közül szerintem sokan igen zavaros módon összekeverték az elméleti kutatás problematikáját a legközvetlenebb politikai agitációval, hogy végül félrelökjék azt a maguk által hangoztatott „szigorúságot", és hogy egyoldalú erőltetettségbe és egyszerűsítésbe torkolljanak: tulajdonképpen nem sikerült világos és egységes következtetésekre jutniuk. A pártvezetőség helyesen reagált ezekre a konfúziókra; de talán későn vette észre, hogy az agitáció mögött alapvető problémák rejlenek, amelyeknek éppen a foganatosított újítások adtak erőt és érthetőséget. Gyakran oly módon mentettük meg a helyzetet, hogy a vitába teljes súllyal bevetettük a vezetőség tekintélyét. Olyan benyomást tettünk, hogy bizonyos különbség van a felvilágosult vezetőség és a tagság „egyszerű tömege" közt, ami alapjában véve egyik oka volt annak, hogy a párt régi és Togliatti új pártjának víziója között félúton megálltunk.

— *Ezek szerint nem véletlenül került sor a funkcionáriusokat ért heves támadásokra...*

— Igen, de fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy az anarchista ösztönösség újbóli felvirágzása, a funkcionáriusok elleni támadások, nem adtak-e újabb ösztönzést annak a bizonytalanságnak, amelyre már céloztam. Mivel nem tisztáztuk véglegesen a vezetőség és a tagság viszonyának a kérdését, az a határ volt ez, amely közvetlenül is bizonyos bizalmatlanságot keltett. Bizonyos, hogy egyes válaszaink hiányossága gyöngítette hatásunkat a szocialisták körében és a katolikus lakosság azon részére is, amely forrongásban válságban volt. Nem állítom, hogy könnyű lett volna ennél többet tenni. A baloldal soraiban keletkezett szakadék megkönnyítette a kereszténydemokrata vezetőség manővereit, amely abban nyilvánult meg, hogy ily módon hozzáférkőztek a baloldal központjához.

— *A kérdés tágabb az értelmiség és a párt kapcsolatánál.*

— Ez nyilvánvaló. A párton belüli viszonyokat a demokráciát és a meg nem értés problematikáját is érinti. Világos, hogy akkor, 1956-ban nem volt könnyű pozitív irányvonalat adni a pártban folyó vitáknak, különösen, ha szem előtt tartjuk a nemzetközi téren folyó heves összetűzéseket és a tét jelentőségét. Úgy tűnik azonban, hogy a nyilvános állásfoglalásra és a meg nem értés nyilvános támogatására adott válasz túl szigorú volt. Nem értettem egyet Onofri véleményével, de szerintem az akkori válaszok végsőkig megtorlóak voltak. Giolittinak sem volt könnyű szavazással kinyilvánítani a kongresszussal szembeni véleménykülönbségét; a dolgok akkor lényegesen különböztek a maiaktól. Röviden: szenvedélyesen, kritikai hozzáállással szabadon vitáztak akkor, de az elégedetlenséget nyilvánosan is kinyilvánítani — még a kongresszusi előkészületek idején is — még olyan dolog volt, amely a párttal való viszonnyal kapcsolatban kényes kérdéseket vetett felszínre. Nyíltan meg kell mondanom, hogy számomra nem meggyőző érv az éles vita szükségessége, mert az eltérő álláspontok már akkor az elszakadás, különválás állásfoglalásai voltak. Szerintem ezek téves álláspontok voltak. Hogy a különválás szükségszerű volt-e, vagy magából a dolgok természetéből fakadt-e, erről nem vagyok meggyőződve.

— *A VIII. kongresszushoz fűződő utolsó dátum 1958-ból származik: „a Gramsciról szóló első kollokvium", amelyet a kongresszusi programnyilatkozat jelentős elméleti következményének lehet tekinteni. Togliatti „Gramsci leninizmusa" címmel jelentős beszámolót tart. Igen időszerű vita sűrűjében vagyunk. Togliatti ekkor jelentős elméleti és gyakorlati vállalkozást visz végbe. Milyen irányban?*

— Úgy tűnik, az egésznek az volt az értelme, hogy Gramscinak mint teoretikusnak és mint a forradalom stratégiájának visszaállítsák a nemzetközi jelentőségét. Ezt a tételt kapcsolatba kell hoznom a szocializmus felé vezető, már korábban említett utak újbóli tanulmányozásával, valamint a párt autonómiájának ismételt hangsúlyozásával. Igazad van,

amikor azt mondod, hogy a „Gramsciról szóló kollokvium" szorosan fűződik az 1956-os eseményekhez.

Vigyázat! Szerintem Togliatti sohasem vett részt azokban a törekvésekben, amelyek Gramscit a „nagy értelmiségi" szerepére akarták redukálni, amelyeken belül azonban kezdetben megkísérelték elhallgatni Gramsci Börtönnaplójának a leleplezéseit. Togliatti — és értjük ennek politikai okait — Gramscinak a nemzeti történelembe való bekerülésén munkálkodott, a leninizmus olaszra való „fordításában" betöltött szerepét hangsúlyozta. Lehet, hogy túlzok, de a római kollokviummal Gramsci mind teljesebben bekapcsolódik a világméretű elméleti és stratégiai vitába.

Nem tévesztheet meg bennünket ebben az értelemben, hogy Togliatti meggyőzően, erősen hangsúlyozta a Lenin—Gramsci kontinuitást. Benne egy kézzel foghatóan polemizáló hangulat tükröződött Gramsci egyes túlzottan egyoldalú írásai ellen, amelyet a szakszervezeti és „spontán" áramlatok hoztak magukkal, és amelyek éppen 1956-ban állították szembe a Gramsci-féle „tanácsok koncepcióját" Lenin „pártiasságával".

— *Pontosan ellenkezően attól, ahogyan ma egyes tárgyalófeleink teszik.*

— Látod, én általában komolyan kételkedem azokban a módszerekben, amelyek egyes idézeteket választanak ki bizonyos szövegből, magát az idézetet így elszakítják keletkezésének pillanatától, attól a történelmi szakasztól, amelybe tartozik. Ez a kétkedés sokkal inkább igazolt, ha olyan személyiségekről van szó, mint Gramsci, Lenin vagy Trocki, akiknél az elméleti reflexió és az értelmezett kategóriák definíciója összefonódik a politikai kezdeményezésekkel. Lebontani a rendszerbeli általánosítás elemeit, amelyek sokszor csonka alakban némely (a szó szerencsésebb értelmezésében) politikai manőverezésre használt szövegekben találhatók — úgy tűnik, nem is olyan egyszerű és erre ügyelni kell. Ellenkező esetben megkockáztatjuk azt, hogy keservesen csalódjunk.

— *Ezzel kapcsolatban mondd el véleményed a Salvadori cikke — amely Gramscit teljes egészében a leninizmus keretei közé helyezi — kapcsán fölmerült vitáról.*

— Az említett okok miatt Salvadori értelmezése számomra nem meggyőző mert megfosztja Gramsci kutatásait az időtől, az igazi, „történelmi" időtől, helyi sajátosságoktól, a nyugati proletár forradalmak előtt és után. Gramsci — maga az erről való elmélkedés, és úgy tűnik, ezek az események annyi mindent feltételeznek századunkban (nemcsak a fasizmusra, hanem az akkori vereségnek az Egyesült Államok és Németország irányvonalára tett általános követelményeire gondolok). Véleményem szerint ez még egy ok arra, amiért a Börtönnaplóban feljegyzett vizsgálatok nem zárhatók olasz határok közé.

Gramsci ebből a perspektívából elemezte az államot (a gazdaság és a politika kapcsolatát) a fejlett kapitalizmus államaiban, az állam és a tömeg új kapcsolatának a hatására kialakult politika formáit, amely kibővítette a hegemónia Lenin által használt fogalmát. A „pozíció-harc"

stratégiájának nemcsak egyes mondatokban, hanem a *Börtönnapló* egészében megadott elemzése és javaslata szerintem nem tekinthető csupán „a téli palota elleni támadás" receptje szerinti hatalomátvétel egyszerű bevezetőjének.

De erről sokkal részletesebben és jobban megokolva már szó volt a Rinascitában és másutt is. Inkább azt emelném ki, mit is jelentett az Olasz Kommunista Párt megalakításában és hagyományában Gramsci „újítása". Gramsci „sorsa" váltakozó, a művéhez való hozzállás pedig igen összetett volt még sorainkban is. Félreértések elkerülése végett ezt jól emlékezetünkbe kell vésnünk, hiszen bizonyos dolgok csak ma válnak érthetővé. Igaz azonban az, hogy a II. világháború után a Gramscihoz való viszonyulás eredményeképpen a párt, a káderei, akarom mondani az olasz kommunizmus „világa" számára az állam vizsgálatának már olyan szempontja, az átmeneti időszak politikai formáinak olyan kutatása alakul ki, hogy az, még ha elméletileg nem is fogalmazódott meg, a káderek ezreit irányította, és hatással volt társadalmunk csúcsaira is. Butaság volna a szakszervezetek mai értelemben vett autonómiájáról szóló felfogást Gramscinak tulajdonítani, vitathatatlan azonban, hogy az olasz kommunisták nézeteik forrását többek között Gramsci feljegyzéseiben, a „társadalmi" és „politikai" közötti dialektikus víziójában lelték meg.

Egyes dolgok, hogy Gramsci szavaival éljek, „általános véleménnyé" váltak, természetesen az általános vélemény minden hiányosságával és némely esetben ellentmondásaival együtt. És talán nem ez az a folyamat, amelyben egy bizonyos hagyomány él? És nem értelmezik-e ily módon az olasz munkásmozgalom és az olasz kommunisták egyes ismertető jeleit?

— *Jómagad is azt írtad, hogy nem tulajdoníthatjuk Gramscinak mindazt, amit ma állítunk.*

— Így van. Gramsci és mi közöttünk a huszas és harmincas évek jellegzetes és jelentős eseményeivel egyenértékű történések állnak. Mindenekelőtt a munkásosztály és a reprezentatív demokrácia intézményei — ideértve a parlamentet is — közötti új viszonyt hangsúlyoznám, amely a fasizmussal való összetűzésben megerősödött; tulajdonképpen ez az a kapcsolat, amely az antifasiszta harcban bontakozott ki a formális politikai egyenlőség visszaállítása és a szociális egyenlőtlenségek elleni kapitalistaellenes harc között. A fasizmus nagyon nyomasztó volt: aszerint, ami volt, amit felfedett, azért mert a tömegeket a küzdőtérre kényszerítette. Bevallom: nem sikerül egy szintre hoznom a liberális korszak reprezentatív intézményeit és a 70-es évek intézményeit — a szakszervezeti mozgalom mai arányaival, a középosztály hatalmas tömegeinek új szervezeti szintjével, a politikai pártok társadalmi bázisának bővülésével és a tömegkommunikációs eszközök formáival, amelyek mind szervezettebbek és összefüggőbbek, és amelyben a tegnap még a történelem margójára száműzött kontinensek is fejlődnek.

Végezetül Gramsci — és mi közöttünk a sztálinizmus egész tapasz-

talata állt. Nemcsak a bizonyos bűntettek általunk való elítéléséről beszélek. Itt is alapvető fogalmak megkérdőjelezéséről van szó. Lelepleződtek előttünk azok az ellentétek, amelyek a hatalomátvétel után is, nemcsak a munkásosztályok szövetségi rendszerében, hanem magában a munkásosztályban is megnyilvánultak; ezért mindinkább bebizonyosodott, hogy a munkásosztály egysége nem adott, hanem szüntelenül újra bizonyítandó vívmány, amely szüntelenül a forradalmi politikai közvetítés nehézségei elé állított bennünket. Ezért vetődött fel olyan élesen a szocializmusba vezető átmenetben a politikai akarat formálódásának a kérdése és azoknak az intézményeknek a problematikája, amelyeknek — a különböző nemzeti helyzettől függően — a charismákon és a jakobinus felhatalmazásokon kívül ezt meg kell valósítaniuk.

Ebben az esetben a hegemónai fogalma az uralkodás fogalmához fűződik. Az állam kényszerű formájának alakja és méretei hatással vannak a hegemónia tartalmára és jellegére. Önkényhez folyamodni az osztályellenséggel való összetűzésben, nemcsak csökkenti a munkásosztály hegemóniájának lehetőségét a többi réteggel szemben, hanem megkérdőjelezi a munkákosztálynak a szabadságra való jogát is, valamint felveti a jog kérdését magában a munkásosztályban is, a munkásosztály egységét tehát — hogy Gramsci szavaival éljek — törékennyé, „bürokratikussá" teszi. Ha jól emlékszem, e téma alapos áttekintése már Gramsci 1926-ból származó híres levelében megtalálható. Különbség mutatkozik azonban a huszas évek második felének kezdete, valamint a harmincas évek végén és a még később bekövetkezett drámai fejlemények között, amelyeket a kommunista mozgalom a saját bőrén tapasztalt, és amelyek ismét elemző vita tárgyává tették a fogalmakat, a politikai formákat, a munkás-intézményeket. Éppen ebben az értelemben folynak a mi kutatásaink. Ezért nem lehet Togliattit és az ún. togliattizmust a sztálinizmus egyik változatára, vagy pedig elvtelen taktikázásra leegyszerűsíteni. Ellenkező esetben nem lehet megérteni, hogyan ért el az olasz munkásmozgalom megállapodott, szilárd támaszpontokat. És az sem tetszik nekem, hogy egyesek még ma is abba a hibába esnek, hogy nem tesznek különbséget az elméleti vita és a politikai harc között — amiről egyébként már az 1956-os évvel kapcsolatban szóltam.

— *Mire gondolsz?*

— Egészen konkrét dologra gondolok: arra a próbálkozásra, hogy jelenlegi elméleti kutatásaink hiányosságaiból és szükségszerű problematikusságából előre eldöntött ítéletet következtessenek ki. Ez az út a tévelygésekbe vezet. Az elmúlt évek tapasztalatából okulva megtanultuk, hogy az elmélet és a gyakorlat kapcsolata nem lineáris és nem egyértelmű.

A harc néha, még mielőtt elméleti megfogalmazást nyerne, új utak felé mutat; és fordítva, léteznek olyan elméleti előlegezések, az elemzés olyan eszközei, amelyek kerülő utakon jutnak a mozgalom tudatáig, sokszor ellentmondásos, vitatható módon, ezért állandóan tökéletesíteni kell. Furcsának találom éppen ma, 1977-ben — a szerzett tapasztalatok

után —, hogy esetleg csak egyetlen politikai szervezettől követelünk határozott választ a jelentkező nagy, új elméleti kérdésekre. A kultúra és a politikai szervezetek dialektikája összetettebbé vált, azért is — mondjuk ki —, mert a kutatás gazdagabbá és szabadabbá vált. Az olasz marxisták időszerű elmélkedései (azok, amelyekben az Olasz Kommunista Párt harcosai és azok, amelyekben a többi marxista vonul fel) nem egyszerűsíthetőek le csak egyetlen változatra és nem sűríthető be csak egy párt keretébe.

— *Itt felvetődik a politikai munkáspártok jellegzetességeinek kérdése.*

— Pontosan. Ez a kérdés már 1956-ban felvetődött, és akkor, úgy tűnik, nem néztünk ezzel szembe. De ennél a pontnál a beszélgetés még inkább elhúzódna és megerőltető lenne olvasóid számára. Egy találó politikai megjegyzéssel zárnám a beszélgetést. Úgy tűnik, egyesek választás elé szeretnének állítani bennünket: vagy párt-egyház lenni, ha kell, akkor egy olyan kúriával, amely ha nem is kényszerít dogmát, de az igazsággal teremt kapcsolatot; vagy közvetítő-párttá válni, amely napról-napra a kritikátlan legkülönfélébb szociális érdekek között közvetít, anélkül, hogy bármiféle kulcs vagy álláspont szerint megértené az okokat és összehangolná őket. Mi — mint munkás- és népmozgalom — nem engedhetjük meg, hogy letérítsenek bennünket arról az útról, amely tudományos választ keres a társadalmi bajokra, de amely tisztában van azzal, hogy az intézmények milyen gazdagságára, a közvetítés milyen összetettségére, milyen politikai és szociális formákra van ma szükség, éppen azért, mert tömegtudományról van szó, olyan „politikáról", amelyet milliók tettek tudatosan magukévá. A politikai munkáspárt annál életrevalóbb és termékenyebb, minél inkább tudatában van azon formák összetettségének, amelyek keretei között ma a racionális társadalmi változások végbemennek.

Fordította *Vereckei Valéria*

Szimpozion

Molnár Irén és dr. Ana Tot

RICARDO—MARX—LENIN ÉS AZ IDŐSZERŰ KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS

A Crna Gora-i Tudományos és Művészeti Akadémia, társadalomtudományi osztálya 1977. október 26—28-áig tartotta meg közgazdasági tárgyú tudományos tanácskozását. A szimpozion székhelyéül, Herceg-Novi Tudományos-Tanácskozási Központját választották. A tudományos tanácskozás keretcíme Ricardo—Marx—Lenin és az időszerű közgazdasági gondolkodás volt. Az értekezletet David Ricardo A közgazdaság és adózás alapelvei című könyvének, Marx A tőke első kötetének és Lenin Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka korszakalkotó műveinek évfordulója alkalmából tartották. Ezeket a műveket dr. Branislav Šoškić akadémikus bevezető beszámolójában külön méltatta, és átfogóan elemezte.

A szimpozion jelentősége abban is megnyilvánul, hogy ez az első akadémia által szervezett közgazdaság tárgyú országos tanácskozás. Természetesen fontos tanácskozásokat szerveznek évente az ország közgazdasági szaktársulásai és más intézmények, de eddig az akadémiák nem mutattak nagyobb érdeklődést e téma iránt. Lehet, hogy nem is volt megfelelő káderük (közgazdasági tagjuk) ahhoz, hogy maguk szervezzenek tudományos értekezleteket és így erőteljesebben hassanak a közgazdaságtudományok fejlesztésére. Ezt a körülményt elsőnek dr. Dušan Čalić a zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagja hangsúlyozta.

A közgazdaságtudományok sokrétűségére vall az a tény is, hogy a határterületeket művelő más ágazati kutatók is részt vettek a tanácskozáson. Jogászok, szociológusok, politikológusok, de filozófusok is értekeztek a központi témáról, persze saját kutatási szempontjukból megvilágítva a problémakört.

A tudományos értekezletre belföldről és külföldről több mint száz beszámolót terjesztettek elő. Hazánkon kívüli országokból beszámolóval vettek részt (a tanácskozás programja szerint):

Dr. A. G. Milejkovszki, Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, Moszkva;

Dr. Thomas Curtis, Tampa, Florida, USA;
Dr. Severin Žuravicki, Varsó, Lengyelország;
Dr. A. W. Coats, Nottingham, Nagy-Britannia;
Dr. Herbert Majsner, Berlin, NDK;
Dr. Alekszej Anyikin, Közgazdasági Intézmény, SZU Tudományos Akadémiája, Moszkva;
Dr. Joana Robinson, Cambridge, Nagy-Britannia;
Dr. John Itvel, Cambridge, Nagy-Britannia;
Dr. Sorika Sava, Bukarest, Románia;
Dr. Irina Oszjadcsaja, Moszkva, Szovjetunió;
Dr. Georg Maćešić, Talahasi, Florida, USA;
Dr. Peter Hess, Berlin, NDK;
Dr. V. A. Martinov, Moszkva, SZU.

A külföldi részt vevők közül külön érdekességet jelentett a cambridgei Joana Robinson jelenléte és beszámolója. Robinson asszony a közgazdasági gondolkodás történetében már kiérdemelte helyét, és előrehaladott kora ellenére vitájával ma is magára vonta a figyelmet. Ezúttal a munka értékelméletéről mint analitikai rendszerről beszélt.

A széles témakört felölelő tanácskozás szervező bizottsága, hét csoportra osztotta a beszámolókat, amelyeket mindig vita követett. A feldolgozott problémakörök a következők:

1. A klasszicizmus eszmei és módszerbeli jelentősége és hatása az időszerű közgazdasági elméletre;
2. A munkaértékelmélet a kutatások és bírálatok szemszögéből;
3. A gazdasági fejlődés problematikája a klasszikus közgazdaságtan és a marxizmus szemszögéből;
4. Az egyenetlen gazdasági fejlődés problémája és a monetáris elméletek (adópolitika) elemzése a mai államok gyakorlatában;
5. A fogyasztáselméletek, a világpiac elemzése a klasszikusok műveiben, valamint a mai világgazdasági fejlődés;
6. Az akkumuláció és a realizáció problematikája a mezőgazdaságban és a nemzetközi monopóliumoknál (Ricardo, Marx és Lenin nézetei);
7. Marx és Lenin tudományos elmélete és történelmi-dialektikus módszere a proletariátus diktatúrájáról, a társadalmi osztályokról a szocialista önigazgatású termelési viszonyok közepette.

A tudományos tanácskozásra minden köztársaság és tartomány egyetemi vagy más tudományos központja elküldte képviselőjét. Ez a tény is a maga módján bizonyítja az akadémiák létjogosultságát, továbbá annak szükségességét, hogy azok behatóbban foglalkozzanak a közgazdaságtudományokkal is. Sajátos módon az elismerés, a szolidaritás és a bizalom megnyilvánulása volt ez, fiatal akadémiánk számára. Vajdaságból is jelentős volt a részvétel:

Az újvidéki részvevők közül a szimpozionon a következő témával szerepeltek:

dr. Momčilo Vukičević: A szükséglet jelensége a marxista közgazdasági tudományban;
Fuada Stanković: Az elosztás elmélete a polgári közgazdaságban Ricardótól a mai napig;
dr. Dragoje Žarković: Az időszerű ökológiai krízis gazdasági aspektusa;
dr. Jovan Miljuš: A teljes foglalkoztatottság problémája az önigazgatású szocialista társadalomban;
Đorđe Popov: Ricardó elmélete a komparatív fogyasztásról és a mai világgazdasági fejlődés;
dr. Aleksandar Raič: A politikai gazdaságtan fejlődéséről szóló marxista, történelmi-dalektikus módszer;
— Szabadkáról a Közgazdasági Kar küldte el képviselőit: Molnár Irén és Berényi Alfréd: Ricardó adópolitikájának időszerűsége;
dr. Rehák László, dr. Tot Ana, Molnár Irén, Žniderščič Ružica: A mai kapitalizmus újabb elemei — szociológia hozzáállás;
Borislav Martin, Branko Bjelić, Božović Radoman, Danica Drakulić: Az élő- és holtmunka viszonya, a marxizmus klasszikusainak műveiben;
dr. Tot Ana: A munka szerinti elosztás elvének megvalósítása az önigazgatású szocialista társadalomban.

Sikeres kísérletnek bizonyult, hogy a belgrádi Közgazdasági Kar egyetemistáinak marxista szakcsoportja szakdolgozattal szerepelt a tanácskozáson.

Érdekes megemlíteni még azt is, hogy a közgazdasági kategóriák és problémák interpretálásában a fiatalabb nemzedék szívesen alkalmazza a matematikai metódusokat és más kvantifikációs módszereket. Az idősebb szakemberi gárda viszont ezúttal is az eredeti forrásmunkák (Smith, Ricardo, Schumpeter, Marx, Engels, Lenin stb.) ismeretével és analizálásával tűnt ki. Azt a tényt azonban el kell fogadnunk, hogy a kibernetikai módszerek alkalmazásának nagy jövője van a társadalomtudományok területén is.

A Crna Gora-i Akadémia tervében szerepel, hogy bizonyos határidőn belül két-három kötetben megjelenteti e tanácskozás egész anyagát, és így a szélesebb nyilvánosság elé terjeszti ennek a tudományos rendezvénynek az eredményeit. A szimpozion záróülésén felmerült az a gondolat is, hogy jövőre valamelyik akadémia, amely erre külön érdeklődést mutat, esetleg a „házigazda", az ország többi akadémiájának a segítségével megszervezne egy újabb tudományos tanácskozást Friedrich Engels alapvető és korszakalkotó művének az Anti-Dühringnek 100 éves évfordulója alkalmából. Ezen az értekezleten a mű jellegének megfelelő közgazdászok, szociológusok, politikológusok és filozófusok közösen tárnák fel a mű jelentőségét és időszerű vonatkozásait.

Könyvszemle

Dési Ábel

DIALÓGUS A TÖRTÉNELEMMEL

Tito válogatott művei

Josip Broz Tito: Izbor iz djela 1—5. SVJETLOST, Sarajevo, 1977.

1.

Tito elvtárs válogatott műveinek ez a gyűjteménye egy történelmi életút összegezésének és összefoglalásának az eredményeként jelenik meg. Ez a gyűjtemény nemcsak válogatást ad egy történelmi életút dokumentumaiból és e formában összefoglalja, elemzi és értékeli korunk világtörténetének legfontosabb eseményeit, jelenségeit és politikai áramlatait, hanem egyúttal bepillantást ad a történelem műhelyébe, egy forradalmi életút páratlan ívű és tartalmú világtörténelmi jelenségébe.

Ma már általánosan elismert tény, hogy Tito elvtárs korunk egyik legkiválóbb forradalmára, államférfija és a második világháború egyik legkiválóbb hadvezére is. És ennek a történelmi életútnak az eredményeit és világtörténelmi jelentőségét ma már azok is elismerik, akik különböző politikai érdekek és korlátok miatt nem egyeznek ennek a történelmi életútnak az eredményeivel és világtörténelmi hatóerejével.

Ha a szocializmus történetét áttekintjük, akkor világosan láthatjuk azt is, hogy Lenin utáni korszaknak Tito a legkiválóbb forradalmára és államférfija. De nemcsak a szocializmus történetének, hanem a huszadik század világtörténelmének is az egyik legnagyobb alakja. Ennek a páratlanul nagy, egyedülálló teljesítménynek a jellegét és értékét az adja meg, hogy mindezt Tito mint egy kis nép forradalmi vezére vitte véghez. Ennek a ténynek a jelentőségét még jelentősebben emeli az a szubjektív életút, amelyet Tito mint ember és forradalmár megtett. Tito életútja a szenvedő nyomorgó proletariátus legmélyéről indul el, és végül is el tudott jutni e világtörténelmi jelentőségű történelmi szerepig és jelentőségig ez csak ennek az életútnak és pályának a páratlan teljesítményét és gazdaságát igazolja.

Ennek a világtörténelmi pályának a lényege az, hogy sikerült aktív és mindenütt ható történelmi tényezőként szerepelnie és kihatnia egész Európa történelmi folyamatainak a kialakulására. Jugoszlávia történelmi felemelkedése, világtörténelmi útja egybeesik Tito történelmi szereplésével és történelmi útjával. E kettő harmonikusan kiegészíti és áthatja egymást. Jugoszlávia történelmi útja is egy szakadatlan felfelé ívelés a történelem homályából. A történelem alatti élet minden nyomorúságát és szenvedését kellett átélni és végigszenvedni évszázadokon át, amíg ez a fejlődés eljutott a történelmi fordulópontig — a sorsdöntő 1941-ig. Épp ekkor, amikor minden reménytelennek és kilátástalannak látszott, ekkor indult meg a fejlődés a történelem mélyéből a történelem csúcsára, ekkor indult meg a forradalmi út, amely a mai világpolitikai tekintélyig ívelt. Eddig csak a nagy népek lehettek világtörténelem-alakítók és a nagy népek vezérei lehettek világtörténelmi szereplők (Nagy Sándor, Julius cézár, Napóleon, Lenin stb.). Tito életútja és teljesítménye azt mutatja, hogy egy kis nép nagy fia is lehet világtörténelmi személy és olyan egyéniség, akinek a tevékenysége messzemenően kihat korának minden áramlatára, eseményére.

Az emberi történelem nagy államférfiai rendszerint nagy hódítók voltak, akik világtörténelmi szerepüket rendszerint azzal vívták ki, hogy más népeket leigáztak, de ugyanakkor igen keveset tettek népük szabadságáért, művelődéséért és emberi méltóságáért. Lenin volt az első államférfi, aki népének történelméből csinált világtörténelmet, és ezt a lenini példát folytatja Tito is, aki egész eddigi életével és forradalmi tevékenységével azt bizonyította be, hogy egy kis nép is lehet világtörténelmi tényező, és egy kis nép forradalmi vezére is lehet általánosan ismert, nagyrabecsült világtörténelmi személyiség.

Jugoszlávia az utóbbi évtizedekben olyan világpolitikai és világtörténelmi tényező — bátran kimondhatjuk nagyhatalom — lett, ami egy ilyen kis nép számára azelőtt szinte elképzelhetetlen teljesítmény lett volna. Ezt a kiemelkedő szerepét nem azzal vívta ki, hogy más népeket meghódított és leigázott, nem azzal, hogy hatalmas energiaforrásai vagy ásványkincsei vannak — Jugoszlávia ezt a világtörténelmi szerepét kizárólag azzal érte el, hogy a maga társadalmi és történelmi gyakorlatában a legjobban értette meg a világtörténelem belső erőit és fejlődési tendenciáit. Az elsők között értette meg azt, hogy a világtörténelmi haladást többé nem lehet sem megérteni, sem befolyásolni az eddigi sablonok és receptek szerint.

A jugoszláv világtörténelmi példa tehát a történelmi gondolkodás és a történelmi cselekvés forradalmi egységén alapul. Ez pedig a történelmi fejlődés belső egységét, belső energiáját használja fel a maga történelmi gyakorlatában és ezzel összhangban igyekszik kihatni más népek és nemzetek történelmi gyakorlatára is. Egyúttal azt is láthattuk és ma is látjuk, hogy sokszor a nagyhatalmak cselekvései és tettei történelemellenesek voltak, és mint ilyenek már eleve kudarcra voltak ítélve.

Erre a legjobb példa talán a vietnami háború volt. Ez a háború azt

bizonyította be, hogy a világ legnagyobb katonai hatalma vereséget szenvedett egy kis nép elszántsága és egysége előtt. Sem a legmodernebb technikai, sem a legnagyobb harci haderő, sem a hatalmas bombázások nem tudták megtörni e kis nép erejét és élniakarását. Vietnamra több bomba hullott, mint a második világháború alatt a világ összes országaira együttvéve.

A nagyhatalmak önmagukban véve nem hatalmasok. A nagyhatalmak hatalmát csak akkor lehet megvalósítani, ha a kis népek e hatalom előtt meghódolnak és előre beismerik vereségüket és tehetetlenségüket.

A jugoszláv történelmi példa lehetővé tette azt is, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban megtört a sztálini korszakra oly jellemző vasfegyelem és vak engedelmesség korszaka. Az egykori Kommintern világpolitikai koncepciója csődöt mondott. A központi irányítás régi módja a receptadás kötelező elfogadása végleg döntő vereséget szenvedett.

Emlékezzünk csak rá: 1948-ban minden kommunista párt kórusban harsogta azt, amit Moszkvában kimondtak. Húsz évvel később az európai kommunista pártok túlnyomó többsége már határozottan szembefordult ezzel a politikai tendenciával és a csehszlovák események után szembekerült az eddigi irányvonallal. Az olasz, a francia és a spanyol kommunista párt e szembefordulása a moszkvai receptpolitikára súlyos csapást mért.

Ma már jól tudjuk, hogy mindez aligha lett volna lehetséges, ha a jugoszláv NEM nem következik be 1948-ban, és később a sztálini politika nem szenvedett volna oly súlyos vereséget. Ma már tudjuk azt is, hogy Tito fogalmazta meg a Sztálin vádjaira felelő leveleket és jugoszláv álláspontot. A történelem az ő előrelátásának adott maradéktalanul igazat.

Jugoszlávia világtörténelmi szerepe azt jelenti, hogy termékeny és hatásos dialógusra lépett a történelemmel. Ennek a világtörténelmi dialógusnak a nyelvét és folyamatát csak akkor tudjuk teljesen és igazán megérteni, ha ismerjük és megértjük Tito forradalmi életútját és tevékenységét. Az ő élete is csak ennek a világtörténelmi folyamatnak a keretében érthető és értékelhető igazán.

Jugoszlávia példája azt mutatja, hogy a szocializmus olyan reális világtörténelmi folyamattá vált, amelynek jellegét és kisugárzó mivoltát jelentősen befolyásolja a jugoszláv példa: az önigazgató társadalom jugoszláv példája.

Tito egész élete és tevékenysége ennek a történelmi folyamatnak, történelmi szükségszerűségnek a felismerését és aktív támogatását szolgálta; olyan történelmi teljesítmény ez, amelyet századunkban csak Lenin teljesítménye szárnyal túl.

Tito művei is teljes mértékben magukon viselik ennek a történelmi hivatásnak a meghatározó és alakító jellegét. Művei is ezért mindig a társadalmi és a történelmi gyakorlat folyamatában jöttek létre és ezért mindig egyformán tekintenek a megtett útra és a következő feladatok és megoldások konkretizálására, ezért is nélkülöznek minden száraz elvontságot és üres teoretizálást. A közvetlen valóság nyelvén szólnak a

dolgokról, ez a nyelv a tények és folyamatok közvetlen nyelve. Kritikus tudatként viszonyul a maga létéhez és e kritikai jellegét állandó társadalmi konkrétságából meríti.

Ez a gondolkodásmód teszi lehetővé, hogy a legfontosabb társadalmi és történelmi sorsfordulók alkalmával felismerje a legfontosabb feladatok jellegét, természetét, és történelmi távlatokban adjon feleletet az előttünk álló kérdésekre. Ez a történelmi gondolkodás különösen kifejezésre jut a történelmi sorsfordulok és fontos határozatok alkalmával elmondott beszámolókban és a nemzetközi konferenciákon tartott beszédekben.

Tito elvtárs a szemünk láttára lett világtörténelmi személy. A háború előtti években illegális pártmunkás volt. Forradalmár, aki különféle álnevet viselt, akinek a tevékenységét és lakhelyét mindig csak néhány ember ismerte. A népi forradalom éveiben kezdetben csak forradalmi álnevét ismerték. Teljes nevét és néhány adatát csak 1944 nyarán ismerték meg. Életének és munkásságának fontosabb dátumait pedig csak jóval a háború befejezése után. Dedijer első Tito életrajza csak 1952-ben jelent meg Tito 60. születésnapjára.

Tito nemzetközi tevékenysége lassan és fokozatosan bontakozott ki. A hidegháború korszaka után, az ötvenes évek közepén ő már az új világpolitikai irányzat első hírnöke és megszervezője.

Ez a világtörténelmi diadalút azóta is tart. Mi abban a kivételes szerencsében és kiváltságban részesültünk, hogy kortársai és megfigyelői lehetünk e példátlan világtörténelmi szereplésnek és történelmi útnak. Tito a szemünk előtt tárta fel az önigazgató társadalom világtörténelmi feladatát és példáját, és ezzel elérte azt, hogy a jugoszláv társadalom fejlődésének egyik legfontosabb kérdése és megoldott feladata, állandóan gazdagodó és kiteljesedő eredménye világtörténelmi példa és modell lehetett. Ez azért volt lehetséges, mert a sztálini korszak mély válsága után bebizonyította azt, hogy a szocializmus nemcsak így lehetséges, hanem azt is, hogy ezekkel a jugoszláv példákkal és megoldásokkal szembe kell nézni többé kevésbé minden országnak, amelyik a szocializmus felé tart.

A jugoszláv példa — az önigazgató társadalom — van tehát hivatva arra, hogy visszaadja az emberiségnek a hitét abba, hogy a szocializmus tényleg megvalósítható, és hogy ez a történelem igazi távlata és megoldása.

Ezeket a gondolatokat ébreszti bennünk Tito válogatott műveinek az olvasása és tanulmányozása. Ezért kell olvasni, tanulmányozni újra átgondolni e műveket. És mindezt azért tesszük, mert ez közvetlen dialógus a történelemmel. Korunk történelme születik újjá a szemünk előtt; az események elemzése és bírálata megérteti velünk a mi történelmi helyzetünk és távlatunk lényegét is.

2.

Tito elvtárs válogatott művei azzal a céllal készültek a jubileumi évben, hogy összefoglalják és áttekinthető módon az olvasók elé tárják mindazt, amit a mai körülmények közt a legfontosabbnak és legaktuálisabbnak tartunk.

Ez a válogatás egyúttal két történelmi dátumot is fémjelez. Tito 85. születésnapját és 40 éves pártvezetői, forradalmi jubileumát is. De ez a válogatás egyúttal egy másik dátumot is feltár, Tito elvtárs több mint 50 éves közírói tevékenységét. E gyűjtemény időrendbeni első cikke 1926-ban íródott és jelent meg.

E válogatás 5 tematikus egységben (vagyis 5 kötetben) adja közre Tito válogatott műveit. Minden kötetnek 2—3 szerkesztője volt és egy recenzense. Ez a jól összehangolt csoportmunka lehetővé tette, hogy a viszonylag rövid idő ellenére is tematikus egységben és jó válogatásban kapjuk kézhez Tito életművének legfontosabb alkotásait.

E gyűjtemény megjelenését nagymértékben elősegítette és megkönnyítette az is, hogy folyamatban van Tito összes műveinek mintegy 50 kötetre tervezett kiadása. Ebből már meg is jelent 4 kötet, amely az 1939-ig terjedő időszakot foglalja össze. Az év végéig megjelenik még 6 kötet, amely a háború éveinek az anyagát is közli.

E gyűjtemény szerkesztő bizottsága alapos és nagy munkát végzett. Az összeállításból véleményünk szerint indokolatlanul maradt ki Tito elvtársnak a Kumroveci Pártfőiskolán tartott előadássorozata. Ezeknek az előadásoknak — véleményünk szerint — az első kötetben (a kongresszusi beszámolókat közlő kötetben) kellett volna megjelenniük.

A másik komolyabb észrevételünk az, hogy az önigazgatásról szóló kötet anyagában nem tudunk olyan világosan eligazodni, mint a többi kötet anyagában. Itt a címek csak az újságban megjelent változatok alapján kerültek közlésre, és hiányzik a megjegyzés, hogy hol és mikor hangzottak el. Ez a kötet a többihez viszonyítva a lazán összefüggő kisebb-nagyobb töredékeket fűzi össze. A többi kötet viszont a teljesebb nagyobb egységeket közli, és minden cím mellett pontosan közlik a beszéd elhangzásának a helyét és idejét is.

A közvélemény mindig a hely és időpont szerint, és nem az újságok sokszor önkényes címadása szerint tartja számon Tito beszédeit. Itt is helyesebb volna feltüntetni azt, hogy például ez a beszéd a szakszervezetek országos kongresszusán hangzott el ekkor és ekkor, itt és itt, vagy például ebben és ebben az üzemben vagy tudományos akadémián. Ezeknek az információknak a hiánya sokszor megnehezíti a tájékozódást és rendszerezést különösen a fiatal és a kevésbé tájékozott olvasóknál.

Végül úgy véljük, hogy ez az összeállítás sem használta ki teljesen a fenálló lehetőségeket. Egy ilyen összeállításban okvetlenül helyet kellett volna kapnia egy kötetnek, amelyik a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseivel foglalkozik. Ez a témakör részben már jelen van e gyűjtemény

5. kötetében, amelyik a jugoszláv külpolitikával foglalkozik. Mi úgy véljük, hogy a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseit mégis jobb volna egy külön kötetben is összegyűjteni és rendszerezni.

3.

A válogatott művek első kötete Tito elvtárs kongresszusi beszámolóit tartalmazza, továbbá azt a két beszámolót, amelyet a zágrábi pártkonferencián tartott 1928-ban, illetve az V. országos pártkonferencián 1940-ben. Ezután időrendi sorrendben következnek a párt V., VI., VII., VIII., IX. és X. kongresszusán elhangzott beszámolók.

A kötetnek ez az időrendi beosztása, továbbá a teljes anyagok közlése lehetővé teszi, hogy Tito pártvezetői és forradalmi tevékenységét áttekintsük az elmúlt 50 év folyamán. Ez az ötven év nemcsak egy időrendi kontinuitást fejez ki, hanem egy olyan korszakos egységet is, amely lehetővé teszi, hogy végigkísérjük Tito egész forradalmi életútját és tevékenységét az elmúlt 50 év alatt. Ez a kötet tehát az egész életút szintézisét és összegezését adja.

E kötet olvasásakor világossá válik, hogy hogyan és miért is lehetett Tito elvtárs a párt vezetője, hogy kiváló eszmei, szervezői és erkölcsi sajátságai hogyan jutottak kifejezésre már ezekben az években is. A háború előtti pártkonferenciára készült beszámolókat olvasva (az 1928-as és 1940-es beszámolókra gondolunk) is tisztán láthatjuk, hogy a fogalmazás, végiggondolás, a lényeg világos, érthető és tömör kifejezése egy olyan forradalmárt mutat be, aki nagyon tisztán, világosan látja a dolgokat, és ezt ugyanilyen tisztán, világosan ki is tudja mondani. Nemcsak a való helyzetet látja és a konkrét feladatokat, hanem a történelmi távlatot is.

E beszámolók tárják fel a legtisztábban azt a forradalmi harcot és utat, amelyet a párt megtett az utóbbi évtizedekben, és megvilágítják egyben a jövő távlatait és a történelem meghódításának a távlatát és útját is. Egy világtávlatokban gondolkodó és cselekvő forradalmárnak a legszebb és a legnehezebb feladata mindig az volt és az lesz, hogy a történelem embertelen és tőlünk idegen erőit az ember és az emberiség hasznára fordítsa. A történelmi időnek, a történelmi cselekvésnek ez a humanizálása csak a történelmi méretű és tartalmú forradalmi cselekvésben valósítható meg.

A jugoszláv társadalmi fejlődés mindig az új és a megújuló forradalmak jegyében alakult. A népi forradalom évei után jött a mi második forradalmunk, amely a sztálini korszak legyűrését a sztálini dogmatizmus elleni harcot jelezte az 1948—1955-ig terjedő években. Hogy ez a harc sikerrel járt, bizonyítja az a tény is, hogy 1955-ben a szovjet delegáció a kibékülés és a rehabilitáció szándékával jött Belgrádba.

A mi harmadik forradalmunk az önigazgató társadalomért való harc, amely még a sztálini dogmatizmussal való harc éveiben indult el. Ez a korszak még tart, és az új alkotmány és A társult munkáról szóló törvény meghozatalával csak a legfontosabb útjelzőket rakta le.

A jugoszláv társadalom fejlődésének az útja az önigazgató társadalom fejlődésének az útja. Ez a történelmi út jelzi számunkra a történelem meghódításának az útját, a szocializmus megvalósításának és konkrét kifejlesztésének a világtörténelmi példáját és modelljét is.

A párt ötödik kongresszusának a beszámolója az első összegezése a háború utáni útnak és feladatoknak. Ez nemcsak egy győztes forradalom eredményeit összegezi, hanem a békés újjáépítés korát és feladatait is. A béke éveinek ez a szép programja már egy történelmi válságkorszaknak az árnyékában kezdődik el. Ebben az évben, 1948-ban kezdődik Sztálin jugoszlávellenes hadjárata és az a világméretű kampány is, amelyet az akkor még sztálinista nemzetközi munkásmozgalom folytat Jugoszlávia ellen.

A következő kongresszus 1952 novemberében ülésezik. Ez már a válságból kivezető utat tárja fel. Jugoszlávia kibírta a négy éves sztálini hadjárat minden veszélyét és ostromát. Nemzetközi helyzete is megszilárdult és két évvel korábban, 1950-ben meghozták az önigazgatásról szóló törvényt. A párt ezen a kongresszuson veszi fel új nevét és a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége lesz. Ez a névváltozás is ki akarja fejezni azt a különbséget, amely fennáll közte és a többi kommunista párt között.

A harmadik, háború utáni kongresszus, a VII. 1958-ban ülésezett. Ez a kongresszus nemcsak a párt életébe hozott sok új és jelentős változást, hanem a jugoszláv társadalom történetébe is. Az előző években meghalt Sztálin, az új szovjet vezetőség pedig eljött Belgrádba, hogy a kibékülést, és a Jugoszláv Kommunista Szövetség rehabilitációját hozza meg. A sztálinista kiátkozás és kiközösítés után mindez nagyon jelentős eredmény volt nemzetközi viszonylatban is. A belgrádi deklaráció 1955-ben és a moszkvai deklaráció 1956-ban ma is a nemzetközi munkásmozgalom nagyon fontos dokumentuma. Ezek az évek nemzetközi viszonylatban is nagyon viharosak és változékonyak voltak. Az 1956-os év nemcsak az SZKP XX. kongresszusát hozta meg, hanem a lengyelországi és a magyarországi eseményeket is. Ez év őszén tört ki a szuezi háború is. Ezen a kongresszuson fogadták el a párt új programját is, amely azóta is a nemzetközi munkásmozgalom egyik legjelentősebb dokumentuma lett.

A következő kongresszus — sorrendben a VIII. — 1964-ben ülésezett. Ez a kongresszus előkészítette a gazdasági reformot, és a további gazdasági fejlődést, valamint megteremtette az európai színvonal felé vezető út előfeltételeit.

A IX. kongresszus 1969-ben egy válságos időszak után ülésezett. Ezt az időszakot a bürokrácia és a nacionalizmus elleni harc jellemezte. Az előző években törtek ki Európa-szerte a diáklázadások, és a nemzetközi

munkásmozgalom is szembefordult a prágai tavaszt elnyomó szovjet intervencióval.

Végül időrendben az utolsó kongresszus az új alkotmány meghozatalának és a munkásosztály előretörésének a jegyében ülésezett.

4.

A válogatott művek második kötete Tito forradalmi tevékenységének és publicisztikájának azt a részét közli, amelyik a munkásosztály és a kommunisták szövetségével foglalkozik.

E kötetben ugyanis helyet kapnak mindazon írások, amelyek e témáról szólnak és 1926 és 1977 között íródtak.

E kötet első cikke 1926-ban íródott és a kraljevicai hajógyárban uralkodó embertelen viszonyokról számol be. Tito itt nemcsak azt írja le, hogy mi és miért történik, hanem nyíltan azt is kimondja, hogy: „A munkásoknak maguknak kell a saját sorsukat a kezükbe venni, mert máshonnan nem számíthatnak segítségre." (8. old.).

E kötet bemutatja a munkásosztály forradalmi harcát a két háború közötti reakciós rendszerek éveiben a háború és a népi forradalom idején és a háború utáni békés újjáépítés korszakában.

A munkásosztály és a párt történelmi egységét és összeforrottságát Tito mindig a legfontosabb forradalmi feladatnak és állandó társadalmi gyakorlatnak tekintette. A párt harca és társadalmi feladata ezért mindig a munkásosztály érdekeinek az állandó védelmében és kiteljesedésében volt. Ez az általános politikai elv ez a társadalmi gyakorlat a háború után mindig az önigazgató társadalomért való harc formájában fejeződött ki a legjobban.

Az önigazgatás megvalósítása és kiteljesedése a jugoszláv társadalmi fejlődésnek a legfontosabb feladata. Ennek a harcnak a jegyében folyik a párt és a munkásosztály egységét célzó harc is.

Ezt foglalja össze Tito a szerbiai társadalmi-politikai aktíva előtt elmondott beszédében is:

„Azt követeltem, és követelem ma is, hogy a munkásosztály közvetlen befolyást gyakoroljon a Kommunista Szövetségre és a társadalomra általában. Eközben azt kell hangsúlyoznunk, hogy a munkásosztálynak az egész országban egységes érdekei vannak, és nincs külön munkásosztály a köztársaságban és a tartományokban." (501—2. old.).

Tito elvtárs forradalmi eszméje és gyakorlata is mindig az volt, hogy a párt és a munkásosztály érdekei azonosak. A párt életének a válságos időszakai és nehézségei is mindig abból adódtak, hogy időnként a munkásosztály érdekei és társadalmi szerepe a háttérbe szorultak.

Ez mutatkozott meg az elmúlt években a horvát nacionalizmus által előidézett válságban és a szerbiai társadalmi politikai helyzetben is. Ezért

is tartja Tito oly fontosnak a munkástöbbséget a párt szerveiben, és ezért is hangsúlyozta és sürgette állandóan a pártvezetőségek felfrissítését munkáskáderekkel, illetve közvetlen termelőkkel.

A Kommunista Szövetség egysége csak a munkásosztály egységének az alapján valósítható meg. Ha tehát a munkásosztály mint egységes és hatékony társadalmi erő képezi a Kommunista Szövetség erejét és hatékonyságának az alapját, gerincét, akkor a társadalom fejlődése és az önigazgatás fejlődése is biztosítva van.

5.

A harmadik kötet a nemzeti kérdés és forradalom tematikáját foglalja össze. A kötet első írása 1936-ból való, az utolsó pedig 1977-ben keltezett.

Jugoszlávia életében és történelmében mindig a legfontosabb és legfájdalmasabb kérdések egyike volt a nemzetiségi kérdés. Ennek a kérdésnek a fontosságát a párt már igen korán felismerte. Ennek a felismerésnek a jegyében hirdette azt, hogy e kérdés helyes megoldásától fögg a szocializmus további sorsa is. Tito több alkalommal hangoztatta, hogy a népi forradalom győzelme jelentős mértékben köszönhető annak, hogy a párt már igen korán felismerte a nemzetiségi kérdés fontosságát és azt már az V. országos pártkonferencián helyesen oldotta meg. Ennek a kérdésnek a fontosságát ma csak akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, hogy a német és olasz, a bolgár és a magyar megszállók mesterségesen is szítani igyekeztek a nemzeti gyűlöletet. Horvátországban, Likában az usztasák halomra ölték a szerbeket. Aki életben maradt, azt pedig a legjobb esetben át akarták keresztelni pravoszláv hitről katolikusra. Boszniában a csetnikek ezt azzal viszonozták, hogy a horvátokat gyilkolták. A népi forradalom éveiben a nemzeti kérdés helyes megoldása azt eredményezte, hogy a testvériség-egység jegyében a partizánosztagokban együtt harcoltak a szerbek, horvátok és a mohamedának a megszállók ellen.

A forradalom eszméje és történelmi folyamata egybeforrott a népi és a nemzeti felszabadító harccal. Mivel a fasizmus eszméje a nacionalizmuson és szélsőséges kapitalista kizsákmányoláson alapult, így hát az ellene vezetett harc is egyidőben volt népi felszabadító harc és egyben a kapitalizmus megszüntetését célzó népi forradalom is.

E harc éveiben született meg az egység, amely nélkül ma már el sem tudjuk képzelni a további történelmi fejlődésünket.

A nemzetiségi kérdést sehol sem lehet megoldani a másik nemzet rovására. Ha az egyik nemzet a maga életét és társadalmi fejlődését nem látja biztosítottnak, akkor szükségszerűen jönnek létre a sértett nemzeti öntudatból, a nacionalista kilengések, túlzások és a más nemzet életébe

való beavatkozás tendenciái. Így jön létre az a láncolat, hogy az egyik nacionalizmus táplálja és elősegíti a másik nacionalizmust.

A nacionalizmus elleni harcot ezért egyforma következetességgel kell végigvinni mindig és mindenhol. Minden nemzetnek a maga nacionalizmusával kell felvennie a harcot. Ha minden nemzet a maga nacionalizmusa ellen folytat eredményes harcot, akkor ennek az eredményeként egy történelmi folyamatban elhalványul és végül el is tűnik majd a nacionalizmusnak a mai formája, embertelen mivolta.

A párt egész eddigi forradalmi útja azt is bebizonyította, hogy a nacionalizmus sohasem vert mély gyökeret a munkásosztályon belül. A nacionalizmus mindig a kispolgárságnak, a hivatalnoki és középosztálynak volt a társadalmi betegsége. Ezért ha a munkásosztály egységére alapozódik a párt egész forradalmi irányvonala, akkor a nacionalizmus nem terjedhet el.

6.

E gyűjtemény negyedik kötete az önigazgatás kérdéseiről szól. A kötet első írása a jugoszláv történelmi fejlődés egyik legfontosabb dokumentuma. Tito elvtárs a szkupstina ülésén 1950. július 26-án terjesztette be az önigazgatásról szóló törvény javaslatát, és ennek a javaslatnak a megindoklásában vázolta fel e törvény történelmi jelentőségét, amely határkövet jelentett a jugoszláv társadalom fejlődésében.

A történelmi fejlődés fényében ma már teljes jogú igazságként, nagyjelentőségű tényként kell értelmezni ennek a beszédnek a bevezető szavait, amelyben Tito arról beszélt, hogy a szocialista fejlődésünk egyik legfontosabb törvényéről van szó.

Hét évvel később az önigazgató országok kongresszusán 1957-ben Tito már elmondhatta, hogy a gazdasági fejlődésünk nehézségeit azért is sikerült olyan eredményesen leküzdeni és túlhaladni, mert a munkásosztály öntudata és az önigazgatásban való részvétele lehetővé tette, hogy a legnagyobb problémákat is sikeresen megoldjuk.

Az önigazgatás első lépéseit, első nehézségeit elemezve Tito igen helyesen meglátta azt is, hogy az önigazgatás a munkásosztály legnagyobb történelmi iskolája. És hogy a dolgozók társadalmi tapasztalata és öntudata csak növekedni és erősödni fog az önigazgatás társadalmi gyakorlatában, mert ennek a gyakorlatában a munkásosztály nemcsak új tapasztalatokkal fog gazdagodni, hanem állandó serkentést, állandó ösztönzést is kap műveltségének és tudásának a gyarapítására.

Az elmúlt két évtized társadalmi eseményei azóta bebizonyították, hogy a társadalmi önigazgatás nemcsak a legjobb serkentő és irányítóerő, hanem olyan tényező is, amely állandóan biztosítani tudja a törté-

nelmi fejlődésnek, a haladásnak a folytonosságát és biztos garanciát jelent a társadalmi válságok és megrekedések ellen.

Az önigazgatás fejlődése messzemenően bebizonyította azt, hogy a munkásosztály társadalmi szerepe és társadalmi aktivitása adja meg a társadalom szocialista fejlődésének a legbiztosabb mércéjét és garanciáját. Ezért is mondhatjuk el, hogy a proletárdiktatúra fogalma a jugoszláv társadalom fejlődésében a társadalmi önigazgatás formájában konkretizálódott. A társadalmi önigazgatásban valósítja meg a munkásosztály a maga uralmát a maga szabadságát és társadalmi felelősségét. Az önigazgatás társadalmi folyamatának az a célja és értelme, hogy a társadalom teljes egészét áthassa, behatoljon minden részébe, pórusába, és átformálja azt.

Ennek a történelmi útnak, történelmi példának a kialakításában és társadalmi irányításában mindig döntő szerepe volt Titónak, aki a társadalmi önigazgatás eszméjének a kezdeményezője, serkentője ellenőrzője és állandó gondozója volt. Jugoszláviában ezért az önigazgatás eszméje és Tito forradalmi tevékenysége egyet jelent.

7.

E gyűjtemény utolsó, ötödik kötete Jugoszlávia külpolitikájával foglalkozik, amely a függetlenség és az el nem kötelezettségért folyó harcban jutott kifejezésre. Ez az a harmadik út, amely tagadja a nagyhatalmak külpolitikai rendszerét, és igyekszik világméretekben egy olyan külpolitikai vonalat kialakítani, amely független a nagyhatalmi politikától. E politika általános alapelve, hogy minden népnek, minden országnak magának kell kialakítani a maga érdekeinek és lehetőségeinek megfelelő politikai rendszert és szabadon, önállóan kell megvalósítania a maga társadalmi és politikai berendezését.

Ez a politika nem a passzív egymás mellett élésnek, nem a dolgok néma tudomásulvételének a politikája, hanem a harmadik világ országainak az együttműködését, kölcsönös segítségét feltételezi. Amikor Jugoszlávia ezt a politikai irányvonalat meghirdette és megalapozta, akkor ez számára nemcsak lehetőség volt, hanem egyben bizonyos történelmi kényszer, történelmi szükségszerűség is. Jugoszlávia mint szocialista ország nem tartozhatott a kapitalista világrendhez, de a saját útját járva egyben súlyos ellentétbe kényszerült a többi szocialista országgal. Így kénytelen volt a politikai önállóságnak és önrendelkezésnek ezt a politikai vonalát kiépíteni és általános politikai rendszerré fejleszteni. Amikor a harmadik világnak ez a politikai irányvonala az 1955—56-os években megszületett, és megformálódott Tito, Nasszer és Nehru személyes megbeszélései és tanácskozásai alkalmával, akkor még csak egy történelmi kezdeménye-

zés volt, amelyről a nagyhatalmak propagandája azt jósolta, hogy erőtlen és izolált jelenség fog maradni.

De a történelem azóta bebizonyította ennek az irányvonalnak nemcsak a helyességét, hanem életrevalóságát is. Az el nem kötelezett országok első konferenciáján Belgrádban 1961-ben még csak 26 állam volt jelen. A következő találkozón Kairóban (1964-ben) már 47 ország képviselője vett részt. A harmadik konferencián Lusakában ez a szám 54-re emelkedett. Míg az el nem kötelezettek negyedik találkozóján Algerban 1973-ban már 75 ország képviselője hirdette e politikának a létjogosultságát.

Ez a gyorsan növekvő taglétszám egyúttal azt is jelezte, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetében is többségbe kerültek ezek az országok, és hogy nélkülük egyetlen fontos dokumentumot, határozatot sem tud megszavazni és meghirdetni a világszervezet. Ezt a növekvő tendenciát csak megerősítette a colombói értekezlet, ahol már 86 ország képviseltette magát.

Ez a politikai irányvonal azóta is erősödő és terjedő tendenciát mutat. Ennek a politikai irányvonalnak az igazságát és történelmi szerepét ma már tisztán látják azok is, akik néhány évvel, vagy évtizeddel ezelőtt még kételkedtek benne, vagy több-kevesebb szkepticizmussal tekintettek erre a politikai koncepcióra, amely a történelmi fejlődés folyamatában megerősödött és világtörténelmi tényezővé és hatóerővé vált.

8.

Tito elvtárs válogatott műveinek e gyűjteménye mintegy 2700 oldalon ad válogatást Tito eddig ismert és hozzáférhető műveiből. Habár ez a válogatás sokban módosítható és gazdagítható, kiválóan alkalmas arra, hogy a teljes művek hiányában mindenki számára áttekinthetően és világosan adja közre Tito legfontosabb eszméit és gondolatait. Ez a válogatás tehát a jól megszerkesztett és hasznos kézikönyv szerepét hivatott betölteni azok számára, akik a jugoszláv társadalmat, korunk eseményeit, jelenségeit és a szocializmus mai helyzetét, valamint történelmi fejlődésének távlatait akarják megismerni, megérteni.

Ez a válogatás társadalmunk és történelmünk fejlődésének egyik legfontosabb dokumentuma, olvasókönyve és történelmi útjelzője is egyúttal.

Ružica Žnideršič

A. V. NECENKO: A SZABAD IDŐ SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI PROBLÉMÁI A SZOCIALIZMUSBAN

(Szocijaljno ekonomicseszkie probljemi szvobodnovo vremeni pri szocializme) Kiadó: Leningrádi egyetem, 1975.

A mű a szabad idő alakulásának és felhasználásának kérdésével foglalkozik és az íróját Lenin-díjjal tűntették ki. A leningrádi vállalatokban végzett szabad idő kutatások eredményeinek feldolgozásával kevésbé ismert kérdéseket vitat meg, így például a különböző szociális összetételű munkáscsoportok esetében a munka tartalmának és jellegének hatását vizsgálja, hogy milyen mértékben befolyásolja a szabad idő tartamát és struktúráját, a heti ritmust, a napi beosztást, valamint tanulmányozza azokat, melyek a szakképzettség és szabad idő viszonyát változtatják meg.

A munkában jelentős helyet foglal el a szabad idő szociális-gazdasági szabályozása és intenzív felhasználása. Maga a munka öt részből tevődik össze: a bevezető, a szabad idő tanulmányozásának jelentőségére vonatkozó elméleti és módszertani ismeretek a szabad idő növelésére, szabályozására vonatkozó alapvető elvekkel. A bevezető részben a szerző a szabad idő kérdéskörének jelentőségét taglalja, hogy a szabad idő szabályozása (irányítása) szorosan összefügg a bővített újratermeléssel és a társadalmi élettel általában. A szabad idő problematikájának felvetése egész sor olyan kérdést ölel fel, mely sokban hozzájárul azoknak a feltételeknek a kialakításához, melyek az emberek állandóan növekvő anyagi és szellemi igényeit hivatottak szolgálni. A szabad idő fejlődésvonalának és törvényszerűségeinek tudatos felhasználása és felismerése nagy jelentőséggel bír a társadalmi munka termelékenységének növelésében és a teljes idő forrásainak meglelésében, valamint az *inproduktív* intézmények, vállalatok rendszerének és módszereinek tökéletesítésében, valamint a városrendezési és migrációs problémák megoldásában.

A szabad idő kérdéseinek konkrét szociális és gazdasági kidolgozásának elméleti és módszertani alapját a szociaológusok fektették le munkáikban

a szovjet hatalom kezdeti szakaszában. A munkán kívüli idő és a szabad idő tanulmányozásához sokban hozzájárult Sz. G. Sztrumilin és G. A. Prudenszkij munkássága, akiket joggal tekintenek a szabadidő-tanulmányozás megalapítóinak. Munkáik eredményeképp a mai gazdasági és filozófiai tudomány elméleti fegyvertárába a társadalmi fejlődés fokának specifikus mutatóiként kerülnek be a szabad idő, a munkán kívüli idő és a társadalmi szabad idő fogalmai. A szabad idő kategóriájának mennyiségi és minőségi vizsgálata alkalmassá teszi a fejlett szocialista társadalmat jellemző társadalmi-gazdasági viszonyok legfontosabb tényezőinek és jelegzetességeinek megvilágítására. A szabad időben lejátszódó társadalmi élet formáinak, alapvető tartalmának, összetételének, tendenciájának és lehetőségeinek tanulmányozása közben a szerző arra törekszik, hogy felfedje megnyilvánulásának szociális, gazdasági természetét és azokat a szociális következményeket, melyeket előidéz. A könyv felsorakoztatja a kutatási eredményeket, melyet elemi szociális csoportokban végeztek, s melyek a szabad idő kihasználásának és alakulásának általános törvényszerűségeit és jellegzetességeit tárják fel. A szociális gazdasági irodalom első ízben foglalkozik a hét minden napjára vonatkozó foglalkozások kiértékelt beosztásával, ugyanakkor a munkások napi beosztását is tárgyalja.

Az első fejezet kifejti a szabad idő tanulmányozásának elméleti és módszertani alapjait. A szerző módszertani különbséget tesz munkaidő és szabad idő fogalma között, majd megállapítja, hogy a szabad időt nem a társadalom szabja meg, hanem felhasználása elsősorban magától az egyéntől függ. A szabad idő keretének, tartalmának, szociális jellegének tanulmányozását, a marxizmus—leninizmus elveinek megvalósítását dialektikus-történeti szempontból vizsgálja, és a termelőerők a megfelelő szociális-gazdasági viszonyok, valamint a társadalom szellemi élete terén bekövetkezett változások és fejlődés eredményének tekinti. A szabad idő tartalmának olyan jellegzetességeit sorakoztatja fel, melyeket a marxizmus megalapítói fejtettek ki, akik az általánosra fordították a figyelmet, vagyis arra, ami minden társadalomban jelen van, azonban ez az általános sem leplezheti a szabad idő alakulásának és felhasználásának folyamatában azokat az elvi különbségeket, melyek a kapitalizmusban és szocializmusban mutatkoznak meg. A szabad idő tartalmi karakterisztikájából következik a szabad idővel kapcsolatos fogalmak meghatározása, amely szerint a szabad idő az a terület, mely az emberi képességek kivirágzását teszi lehetővé. Ha a munkaidőt a gazdaság megteremtője lényegének tekintjük, akkor a szabad idő csak gazdaság, mely szabad aktivitásra, a munka eredményeinek használatára nyújt lehetőséget. A szabad idő elméleti és módszertani tanulmányozása más a kapitalizmusban és más a szocializmusban. A termelési viszonyok alapját a szocializmusban a termelőeszközök társadalmi tulajdona képezi, a termelés célja pedig az egész társadalom és a közösség minden egyes tagja számára anyagi és szellemi javak biztosítása, végérvényesen megszűnt más munkájának kizsákmányolása. A munkanap rövidítése, a szabad idő növelése

egyike azoknak a feltételeknek, melyek nélkül a jövő társadalma elképzelhetetlen, amikor majd a munkatevékenység alapmotívumát a társadalom jólétét szorgalmazó öröm és alkotókedv képezi. A munka jellegének ilyenfajta megvalósítása a munkaidő és szabad idő közti különbségek fokozatos megszűnéséhez vezet. Figyelembe véve a szabad idő fentebb említett jellegzetességeit és azokat a kiemelt különbségeket, melyek a kapitalizmusra és kommunizmusra vonatkoznak, a szerző a szabad idő következő meghatározását adja. A szocializmusban a szabad idő a szabad tevékenység objektív valósága, mely a szabad munkán alapszik a társadalom minden tagjának fizikai, szociális és intellektuális szükségleteit elégíti ki, és sokoldalú fejlődésüket segíti elő.

A munkások szabad idejének tanulmányozása nehéz és összetett feladatot jelent, azonban lehetőséget nyújt arra, hogy megismerjük a társadalmi folyamatokat, a termelésen kívüli viszonyok törvényszerűségeit, valamint lehetővé teszi fontos gyakorlati és új módszertani megoldások és ismeretek elsajátítását.

A könyv második fejezetében a szerző rámutat a szabad idő formálásának, célszerű felhasználásának törvényszerűségeire és azokra a tényezőkre, melyek a szabad idő nagyságát és struktúráját befolyásolják. A komplex kutatás 1820 megkérdezett munkástól kapott adatokra támaszkodik, akik a Szvetlana szövetkezetben dolgoznak, köztük igen nagy a magasan szakképzett és szakképzett munkások száma. Ugyanakkor a szövetkezetben a termelést magas technikai szint, a teljes gépesítés, automatizáció, elektronikus berendezések, számítógépek alkalmazása jellemzi. A kommunista építés szakaszában a párt nagy jelentőséget tulajdonít a szabad idő észszerű felhasználásának. A nagy tett — a kommunizmus felépítése elképzelhetetlen az ember sokoldalú fejlődése nélkül — mondta L. I. Brezsnyev a párt XXIV. kongresszusán.

A szabad idő legteljesebb felhasználását érintő problémakör aktualitása különösen a tudományos-technikai forradalom által növekedett, s mivel a párt szem előtt tartja a néptömegek érdekeit, és figyelemmel kíséri a gazdaság hosszú távú fejlesztését, ezáltal lehetőség nyílik a szovjet emberek munkaaktivitásának és képességének sokoldalú fejlődésére. Figyelemre méltó, hogy az egész rendelkezésre álló idő felhasználási viszonyai, összetétele és jellege egészében, mint ahogy egyes alkotórészei a szabad idő is nemcsak az emberek különböző élettevékenységeit, szellemi és anyagi életük módját tükrözik vissza, hanem szükségleteik kielégítési fokát is.

Az időmérleg mutatóinak elemzése nagy tudományos és gyakorlati jelentőséggel bír, lehetőséget nyújt különböző csoportok időhasználatának megállapítására, a munkások ilyen vagy más jellegű szükségleteinek kielégítése terén, ugyanakkor elősegíti a munkán kívüli idő tartalékainak és hiányosságainak rendezését, valamint a szabad idő felhasználásának új, hatékonyabb módszereit irányozza elő.

A szovjet dolgozóknak a szocializmus elegendő időt biztosított gyermeknevelésre, továbbtanulásra, általános műveltségük növelésére, pihe-

nésre az egészség és a fizikai erőnlét megőrzésére. A társadalom szociális-gazdasági összetételének megváltozása, a társadalmi viszonyok új formái, a kölcsönös segélynyújtás és a társadalomnak az emberek szellemi igényeinek kielégítésére vonatkozó irányvonala kiszélesítette az emberek látókörét, és felébresztette szellemi igényeit, művelődési és tudásigényét. A szabad idő értékes vívmány a társadalom gazdasága és minden munkás szellemi felemelkedésének szociális fejlődésének lehetséges tényezője. Következésképp a szabad idő kialakítása kollektív munka útján valósul meg, és a szocializmusban tudják, hogy hol és hogyan kell kihasználni.

Brezsnyev szerint a szabad idő: „Nem a társadalom előtti felelősség szabad ideje."

A második fejezet a társadalom szociális szemszögéből vizsgálja a szabad idő felhasználásának jellegét az ötnapos munkahéten belül.

A harmadik fejezet. A munka tartalmának és jellegének hatása a szabad időre címmel a munka összetettségének viszonylatában vizsgálja a szabad időt. A tudományos-technikai forradalom behatol az élet területére, hatására a munka jellege, feltételei, és különböző osztályhoz tartozó emberek életszínvonala, oktatása, műveltsége, kultúrája általános életfeltételeinek kiegyenlítése válik lehetővé. Ennek megfelelően a fontos feladatok egyike az összgazdasági és szociális tényezők hatásának vizsgálata, a munka tartalmában és jellegében bekövetkezett változások tanulmányozása, valamint összetettségének hatása a szabad idő időtartamára, összetételére és tartalmára. A konkrét vizsgálatok — melyeket különböző munkacsoportoknál végeztek, és a munka összetett jellegét tartották szem előtt — azt mutatták, hogy az időmérleg változásaiban a fő szerepet elsősorban a munka tartalma és a munkaerő fejlettségi foka játsza.

A munka tartalmának mennyiségi változásai, a szellemi és fizikai munka összekapcsolása révén, alkotótartalommal kívánják megváltoztatni a munka és szabad idő szociális gazdasági jelentőségét.

Ezeket a nagy változásokat a szabad idő dialektikájára vonatkozóan annak idején már Marx is előrelátta és hangsúlyozta, hogy a termelés alapját nemcsak a közvetlen munka alkotja, mely magával az emberrel valósul meg, s nem az az idő, amíg dolgozik . . . egyszóval személyiségének fejlődése.

A szocializmusban fennálló mennyiségileg egyenlőtlen munkaformák, a közvetlen társadalmi és személyi, szellemi és fizikai, szakmunka és képesítéshez nem kötött munka, a munka valóságos egyenlőtlenségének maradványait tartják fenn, következésképp pedig az életszínvonal feltételeinek egyenlőtlenségét is. Ezeknek a szempontoknak alapján megállapíthatjuk, hogy ami az emberek szükségleteinek fejlettségi fokára, illetve különböző szociális csoportok esetében kifejtett kötelezettségekre vonatkozik, lényeges különbségek tapasztalhatók az igények kielégítésének lehetőségeiben és formáiban. A különbségek az élet szociális, kulturális feltételeivel, a regionális és ágazati jellegzetességekkel, a munka és pihenés rendszerével csak fokozódnak. A kommunista építés első sza-

kaszában a termelőerők fejlődésével és a szocialista termelő viszonyok tökéletessége folytán hosszú távú célt jelent az életszínvonal emelése, az élet kulturális feltételeinek javítása, az emberek gazdasági szociális és művelődési egyenlőtlenségének túlhaladása, és az egész társadalom egyenlőségének megvalósítása. A szerző véleménye szerint a fő hangsúly a szabad idő összetételének racionalizálásának, valamint formáinak és kihasználási lehetőségeinek gazdagításán van. A szabad idő eltérő összetétele és tartalma nem a munka összetettségében bekövetkezett változások mechanikus folyamata, és nem függ a munkás szakképzettségétől. Ez a kapcsolat sokkal összetettebb és sokoldalúbb, egész sor objektív és szubjektív tényező befolyásolja. A fent említett tényezők vizsgálata azt bizonyítja, hogy a munkás szabad idejét munkájának összetett jellege határozza meg, s ez jelöli ki helyét a munkásosztályon belül ebben vagy bármelyik más szociális csoportban, egyszóval irányadó tendenciaként van jelen. Ez azt jelenti, hogy a szabad időben történő foglalkozás kiválasztása, ennek nagysága nem zárja ki azokat a tényezőket, melyek ezt a kapcsolatot módosítják, annak ellenére sem, hogy a munkaidőhöz specifikus munkaaktivitás kapcsolódik.

A szabad idő problémája napjaink egyik égető kérdése. A társadalom gazdaságának legfontosabb forrása a munkás termelő erejének fejlettsége, és csak akkor gazdagság, ha a személyiség sokoldalú fejlődését teszi lehetővé a termelők szabad asszociációja. A munka szocialista megszervezésének célja, hogy a munkaidő individuális alapjának extenzív és intenzív nagysága és a munkahasználat valójában akkora legyen, hogy lehetővé tegye a munkaerő számára a bővített reprodukció rendes feltételeit, vagyis a szabad idő teljes és tartalmas kihasználását. Necenko szerint a szakképzettség foka és a munka intenzitásának szintje közti különbségek viszonyát, valamint a szabad időre gyakorolt hatásukat is ki kell értékelni. A szocializmusban a munka normális intenzitása alatt a munkában az az erőkifejtés foka értendő, mely biztosítja a munkás szellemi és fizikai képességeinek teljes és effektív kihasználását, valamint fejlődését, anélkül, hogy károsan hatna szervezetére és károsan befolyásolná a termelés elért optimális szintjét. Napjainkban a tudomány eddig még nem dolgozta ki a munkaintenzitás szintjére vonatkozó szakképesítési-professzionális struktúrák alapvető kritériumait és mutatóit. A munka intenzitásának a szabad idő kihasználásának tartalmára és jellegére gyakorolt meghatározott hatásában a vezető szerep nem az ember fiziobiológiai, hanem szociális funkcióját illeti meg. A munka intenzitásának a termelésben betöltött helye és szerepe, valamint a munka tartalma és jellege nemcsak a munkás munkájának specifikus jellegét, hanem az idő kihasználásának formáit és a munka irányvonalát is meghatározza.

Az utolsó fejezetben a szerző összehasonlítást végez a szabad idő tartalma és összetétele között Leningrád vezető iparában dolgozó munkások két alapcsoportjában szerzett adatok alapján. Függetlenül a különböző munkafeltételektől a csoportok közül mindegyik különböző szerepet játszik a termelésben és társadalomban.

A szerző kihangsúlyozza, miszerint a tervszerű szocialista gazdaság óriási előnyt biztosít olyan tudományos megoldások számára, melyek a társadalmi termelés követelményeinek megfelelően segítik elő a szabad idő bővítését, szabályozását és a személyiség sokoldalú fejlődését. A szabad idő irányításának fő célja a tömegek figyelmének felkeltése különféle munkatevékenységek és a szabad idő minél ésszerűbb kihasználása iránt, ez pedig csakis az emberek életszínvonalának kiegyenlítésével, az egyén és az egész társadalom közvetítésével válik lehetővé.

A szabad idő szabályozása alatt a társadalomnak különböző szociális munkáscsoportok szabad idejének nagyságára, összetételére és tartalmára vonatkozó irányvonalát értjük, melyet az emberek optimális szociális-gazdasági, anyagi és szellemi igényeinek kielégítése útján lehet megvalósítani. A munka eredményességének és a személyiség fejlődésének legjobb biztosítása a szociális folyamatok tervszerű irányítása, melyek a szabad időben és a mindennapi tevékenységben valósulnak meg. A szocialista építés gyakorlata hazánkban a szabad idő növelésének és szabályozásának két módját ismeri, éspedig:

— először — a munkaidő tartalmának rövidítését a munkatermelékenység növekedése alapján,

— másodszor — az életmód ésszerűsítését.

A munkaidő tartalmának csökkenésére jellemző: a munkanap tartalmának rövidítése, a munkahét és a munkaév rövidítése.

Necenko a szabad idő kategóriájának vizsgálatát a társadalmi-gazdasági viszonyok egyik legfontosabb tényezőjének tekinti és bebizonyított tényekkel, és a kutatások alapján megállapított általános törvényszerűségekkel igyekszik megvilágítani annak alakulását és kihasználását a megfigyelt szociális csoportokban. A szerző megállapítja, hogy a szabad idő a társadalom gazdagsága, értékes vívmánya, szociális fejlődésének és minden ember szellemi felemelkedésének lehetséges tényezője.

Fordította *Ágoston-Pribilla Valéria*

Fejős I. István

POLGÁROK RÉSZVÉTELE A BÍRÁSKODÁSBAN VAJDASÁG SZOCIALISTA AUTONÓM TARTOMÁNY TERÜLETÉN

A kiadvány eredeti címe: Učešće građana u suđenju na teritoriji Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine.
Szerzők: dr. Tihomir Vasiljević, dr. Ljubiša Lazarević, dr. Momčilo Grubač, mr. Vladimir Kuhajda. Kiadó: Zavod za naučno istraživački rad Pravnog fakultetu u Novom Sadu, 1975, 229. oldal.

Tartalom. Bevezető: I. rész: A polgárok bíráskodásban való részvételének jogi szabályozása Jugoszláviában; A polgárok bíráskodásban való részvétele jogi szabályozásának fázisai a jugoszláv joggyakorlatban; Az ülnök fogalmának meghatározása. II. rész: A polgárok bíráskodásban való részvételének megvalósítása; 1. fejezet: A részvétel szervezési-politikai oldala. 2. fejezet: A részvétel intézményének működése Vajdaság SZAT bíróságainak gyakorlatában.

Az utóbbi időben, az igazságszolgáltatás reformjával kapcsolatban igen sok szó esett a polgárok részvételéről a különböző bíróságok munkájában. Mindezek az álláspontok jórészt személyes tapasztalatokon alapultak, kellő áttekintés, adatok, kimutatások nélkül. Nem volt egy átfogó kutatáson alapuló, megbízható adatokon nyugvó elemzés, amely a kérdés megoldását lényegesen előbbre vitte volna. Ezt a hiányt pótolja az a munka, melyet az újvidéki jogtudományi kar büntetőjogi tanszéke folytatott egész Vajdaság területén 1969—1973 között. A kutatás eredményét az 1975 végén megjelent tanulmány összegezi. Az alábbiakban megkíséreljük kiragadni — a könyv jelentőségére való tekintettel, kissé bővebben — a főbb gondolatokat.

A mű bevezetőből és két részből áll. A bevezető többek között, néhány általános észrevételt, dilemmát, elméleti fejtegetést tartalmaz.

A szerzők először az intézmény természetével foglalkoznak. Szerintük a polgárok részvétele a bíráskodásban politikai elv (a dolgozókat, polgárokat mind szélesebb körben vonják be a hatalom gyakorlásába, illetve a társadalom irányításába), de egyben büntetőeljárási intézmény is. Az ülnökrendszer tehát nemcsak jogi, hanem (nagyobbrészt) politikai

természetű is. Ez a megállapítás volt a további kutatások kiindulópontja. Az intézményt, a kiindulópontul szolgáló megállapítással összhangban, kettős értékelés tárgyává kellett tenni. Egyrészt politikai, másrészt jogi szempontból. Az írók megállapítják, hogy az ülnökrendszer, a polgárok bíráskodásba való bevonásának célja, az igazságszolgáltatás demokratizálása volt. Ez viszont — egy sokkal nagyobb törekvés — az egész társadalom demokratizálásának egyik megnyilvánulási formája volt. A cél érdekében minden társadalmi rétegből a polgárok jelentős számát be kellett volna kapcsolni a hatalom gyakorlásába. A szerzők vizsgálat alá vették, vajon ezek a célkitűzések megvalósultak-e, milyen mértékben; vajon az ülnökrendszer úgy működik-e, ahogyan azt bevezetéskor eredetileg elképzeltek, beváltotta-e a hozzá főzött reményeket stb. Az írók ugyanakkor nem felejtették el megvizsgálni ezt az intézményt eljárási szempontból sem. A kérdés szintén az volt, hogy az mennyire vált be, csak most az eljárásjogi szempontokból szemlélve. Többek között azt is meg kellett állapítani, hogy az ülnökrendszer mint eljárásjogi intézmény, mennyire biztosítja a törvényes kereteken belül — a széles néptömegek igazságról és igazságosságról alkotott fogalmának és felfogásának az érvényesülését, nemzeti egyenjogúságát stb.

A kérdések fontossága ellenére e téren az utóbbi 30 évben nem végeztek semmilyen rendszeres kutatást. A megfelelő szervek sem fordítottak kellő figyelmet erre az intézményre, nem kísérték fejlődését, nem foglalkoztak problémáival. A kritikai értékelések is elmaradtak. Itt nem egyéni hanyagságról, ennél sokkal többről, a közigazgatási szervek olyan munkamódszeréről, munkastílusáról van szó, amely alkalmatlan e jelenségek rendszeres követésére. Ezek a szervek ugyanis ahelyett, hogy rendszeresen követnék az egyes jelenségeket, nagy időközönként adatokat, véleményeket gyűjtenek az érintett problémakörről. Az adatok összegyűjtése kérdőívek vagy jelenségek alakjában történik. Ily módon azonban még a legjobb esetben is, csak a meglévő helyzetről kaphatnak úgy-ahogy kielégítő képet. Az ilyen adatszerzés alkalmatlan mélyebb elemzésekhez. Az elemzések el is maradtak, az észlelt hibák gyökerét sok esetben nem sikerült felfedni. Nem történtek intézkedések a hibák tartós kiküszöbölésére. A nagy nehezen begyűjtött adatok legtöbbször felhasználatlanul az irattárban porosodtak. A társadalmi-politikai szervezetek végeztek ugyan kutatásokat, de szervezetlenül minden összehangolás nélkül, kis területeken. Tudományos kutatásokat csak egyes személyek végeztek, és főleg magiszteri szakdolgozatok formájában tették közre. Ilyen körülmények mellett nem is csoda, hogy a vélemények, értékelések a már említett módon, személyes tapasztalat, általános benyomás stb. alapján születtek. Ezek a vélemények a legtöbb esetben megfeleltek ugyan a való helyzetnek, de nem lehetett őket bebizonyítani.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az ülnökrendszer tanulmányozásánál nem az a nehézség, hogy nincs mit értékelni. Tapasztalat, pozitív-negatív adat stb. van bőven; a probléma az, hogy ezek hiányosak, rendezetlenek, nincsenek feldolgozva és kiértékelve.

A szerzők szerint, mivel az intézmény sorsának alakulását senki sem kísérte rendszeresen figyelemmel, nem is lehetett kritikai elemzés alá vetni, létjogosultságának, indokoltságának megállapítása céljából. Sokan ezt a témát „tabunak" tartják, gondolván, hogy az ülnökök részvétele a bíróság munkájában politikai rendszerünk egyik elengedhetetlen, sőt megváltozhatatlan megnyilvánulása. Egyben szem elől tévesztik, hogy társadalmunk dinamikus fejlődésen megy keresztül; változnak a körülmények, az igények. Ilyen helyzetben egy intézményt változtathatatlannak kikiáltani nagy hiba lenne — figyelmeztetnek a szerzők.

A szerzők szerint a kutatás tárgya: hogyan valósul meg Vajdaság területén a polgárok részvétele az általános hatáskörű, valamint gazdasági bíróságoknál. A kutatás közvetlen célja: tiszta képet kapni a jelenlegi helyzetről, távolabbi cél: amennyiben hiányosságokra derül fény, kikutatni ezek okát. Meg kell állapítani, vajon „veleszületett" vagy csak a helytelen gyakorlat következménye-e a tapasztalt hiba; egyben kísérletet kell tenni olyan megoldások felkutatására, melyek az észlelt hibát tartósan kiküszöbölnék.

A kutatás módszeréről csak annyit, hogy kérdőívek segítségével történt. Különböző kérdőíveket juttattak el a bíróságokhoz, a közvádlóságokhoz, az ülnökökhöz, az ügyvédi kamarákhoz stb. Így sikerült átfogó képet kapni az ülnökök tevékenységéről. Nyomon kísérhették a részvétel egész folyamatát az ülnökök megválasztásától, azok díjazásáig, és elemezhették a hivatásos bírákhoz, társadalmi-politikai közösségekhez való viszonyukat.

Maga a tanulmány 2 részből áll. Az első rész a polgárok részvételének jogi szabályozásával, a részvétel szabályozásának fázisaival és az ülnökök fogalmának meghatározásával foglalkozik. Ez a rész lényegében történelmi összefoglaló az ülnökrendszer fejlődéséről a jogszabályok tükrében, annak bevezetésétől (1945) napjainkig. Röviden foglalkozik az ülnök fogalmának meghatározásával is. Mint kiderül, tételesjogi meghatározás ugyan nincs, de így is nyilvánvaló: ülnök az, aki a bíráskodásban nem hivatásszerűen vesz részt, ellentétben a hivatásos bíróval, akinek az a hivatása. Az első rész végül a részvétel terjedelmének tételesjogi meghatározásával foglalkozik.

A második rész tartalmazza tulajdonképpen a kutatás anyagát. Két nagy fejezetre oszlik. Az első fejezet a polgárok részvételét szervezési-politikai szemszögből elemzi.

A szerzők először is az ülnökválasztást veszik vizsgálat alá. Az ülnököt a községi képviselő-testület választja. Minden nagykorú polgárt meg lehet választani. A gyakorlatban azonban kerülik bizonyos funkciókat végző személyek megválasztását (pl. a rendőrség tagjait), továbbá nem választják a társadalmi könyvviteli szolgálat tisztviselőit, a bíróságok dolgozóit és a különböző vallási felekezetek papjait. Másokat azért nem választanak ülnöknek, mert bizonytalan a részvételük a bíróság munkájában pl. a szállításban alkalmazott munkások, a kórházi személyzet, az erdőcsőszök, a katonai személyek stb.

Az ülnökök számát a társadalmi-politikai közösségek és szervezetek, a Szocialista Szövetség, helyi közösségek közös megegyezése alapján határozzák meg. Nagyobb viták nem szoktak lenni, mert az ülnöki tisztség iránti érdeklődés elenyésző. A bíróságok ezért nagy számú ülnök megválasztását szorgalmazzák remélve, hogy ily módon mindig lesz elegendő számú ülnök, akik készek lesznek megjelenni a tárgyalásokon. A kutatás folyamán kiderült, hogy olyan lépéseket kellene foganatosítani, melyeknek egyrészt az lenne a célja, hogy magasabb képesítési szintű legyen a megválasztott ülnökkáder, másrészt az ülnököket olyan szakképesítésű személyek közül kellene választani, akik lehetővé tennék az ítélőtanácsok szakemberekből való összeállítását. E tekintetben említésreméltó a pančevói Gazdasági Bíróság megállapítása: „Az a véleményünk, hogy továbbra is fáradozni kell az ülnökkáder színvonalának emelésén, illetve olyan ülnököket kell választani, akik a tárgyaláson való részvételükkel hozzá fognak járulni az igazságszolgáltatás jobb működéséhez." A verseci Községi Bíróság szerint. „A választások alkalmával különösen arra kell ügyelni, hogy az ülnökök között lehetőleg minél több különböző foglalkozású egyén legyen. Ez lehetővé tenné a sajátos összetételű tanácsok megalakítását, amikor arra szükség van."

Eléggé lesújtó a szerzők azon megállapítása, mely szerint a polgárok körében nem mutatkozik nagy érdeklődés az ülnökség iránt, sőt nem ritka eset, hogy egyesek méltatlankodnak amiért megválasztották őket. Érdeklődést a megválasztásuk iránt főleg azok a személyek mutatnak, elsősorban a nyugdíjasok, akik az ülnöki tisztség útján kívánják a jövedelmüket növelni, habár az ülnöki díj nagyon csekély. Ez a Novi Kneževac-i bíróság véleménye. Hasonlóan vélekednek Sremska Mitrovicán is: „... valamivel nagyobb érdeklődést csak a földművesek mutatnak a várható napidíj miatt."

Érdekes egy pillantást vetni azokra az adatokra, melyek az ülnökök azon készségét tükrözik, hogy továbbra is vállalják ezt a funkciót. A megkérdezettek 83,65% szeretné ha újraválasztanák, 10,54% nem kívánja újraválasztását, a többinek mindegy. (Ez egy kissé mintha ellentmondana az előbbi állításnak, mely szerint nincs érdeklődés az ülnöki tisztség iránt.)

A tanulmány egyik legérdekesebb részét képezik azok a válaszok, melyeket az ülnökök arra a kérdésre adtak, hogy miért vállalták ezt a tisztséget. A szerzők csoportosították a válaszokat. Egyik csoportba tartoznak azok, akik polgári kötelességüknek tartják („Ülnöknek lenni nemcsak elismerés, hanem, felelősségteljes kötelesség is ..."). Másokat a tanulás vágya fűt („Továbbra is ülnök szeretnék maradni, mert az ember így sok mindent megtanulhat." „Az így szerzett tapasztalat jól jön a rendes munkámnál"). Vannak akik szórakozásból, időűzésből vagy azért válalják, hogy kapcsolatot teremtsenek az emberekkel („Szívesen jövök, agyonütöm az időt és emberek között vagyok." „Ez meglehetősen felélénkíti egyhangú életemet"). Esetleg egyszerű kíváncsiságról van szó

(„Első kézből értesülök az eseményekről." „Mert nagyon érdekes.") Sokan igazságérzetükre hivatkoztak („Érdekel a jog és az igazság.").

Az ülnökrendszer jelentős célkitűzése volt, minél több embert bevonni a hatalom gyakorlásába. A szerzők felvetik a kérdést: mi a jobb, minél több ülnököt cserélni, és így nagy számú polgár részére biztosítani a részvételt, vagy kevesebb személyt bevonni, kevesebbet cserélni, hogy a meglévők minél jobban beilleszkedhessenek a bíróság munkájába. A törvény nem tiltja a korlátlan újraválasztást, kérdés azonban, hogy ez helyes-e, egyezik-e az intézmény előbb említett céljával. A bíróságok a választásnál csak azokat a személyeket nevezik meg, akiket *nem* kellene újraválasztani, amiből következik, hogy a többit lehet, sőt újra kellene választani. (A bírók szempontjából ez felel meg jobban, mert ismerik az ülnököt, nem kell sokat vesződni az új ülnök tájékoztatásával stb.) A gyakorlatban új listák az ülnökválasztáshoz nem is igen készültek, hanem csak a régieket egészítették ki. Sok ülnök már évek óta viseli ezt a funkciót, állandóan újraválasztják. A felmérésben megkérdezett ülnökök közül csupán 2,89% volt első ízben választva, 56% másodízben, a többi pedig még többször került újraválasztásra (néhányan a felszabadulás óta ülnökök). A sokszoros újraválasztás miatt nem érvényesülhet teljes mértékben az előbb említett demokratikus elv, mert ezt a funkciót évekig rendszerint ugyanazok az emberek végzik. Ily módon az ülnökök, akik azért vesznek részt a bíráskodásban, hogy megakadályozzák a bíróságok elprofesszionalizálódását, maguk is szinte hivatásos bírók lesznek. Ez a gyakorlat semmiképpen sem helyeselhető, mert valójában ellentétes az ülnökrendszer szellemével — állítják a szerzők.

Jelentős kérdés — melynek a szerzők elég sok teret szenteltek, és számos táblázattal tették szemléltetőbbé — az ülnökök képzettségi struktúrája. Jellemző az alacsony képzettségi szint. Ez különösen a kisebb bíróságokon szembetűnő és ott, ahol a lakosság zöme földműveléssel foglalkozik. Az ülnökség úgy látszik kevésbé vonzó funkció, ezért magasabb képzettségű, magasabb beosztásokban levő egyének nem szívesen vállalják, szinte lebecsülésnek veszik, ha ülnökké választják őket, így természetesen rendszertelenül tesznek eleget a bíróság idézésének. A képzettségi struktúra igen alacsony szintű. A községi bíróságoknál az ülnökök csaknem fele (43% még az általános iskolát sem fejezte be, és az általános iskolát végzettekkel együttvéve az ülnökök 64,4%-át képezik. A kerületi bíróságoknál ez az arány valamivel kedvezőbb 60%). Sajnos van olyan bíróság is, ahol az ülnökök 98%-a még az általános iskolát sem végezte el. A magasszakképzettségű ülnökök száma nagyon alacsony, csupán 7,9%. Foglalkozásra nézve a községi bíróságoknál legtöbb a földműves; a kerületi bíróságoknál pedig a tisztviselő. Ez persze az átlagos kimutatás. Bíróságonként nagy eltérések lehetségesek pl. a Novi Sad-i Községi Bíróságnál az ülnökök 50%-a nyugdíjas volt. A szerzők megállapítása szerint túl sok a nyugdíjas. Ami ugyan még nem volna nagy baj, ha ezek képzettsége nem lenne igen alacsony szinten.

A földművesek százalékaránya (21%), a legnagyobb, mégis számuk aránytalanul kicsi a földműveléssel foglalkozó lakosság számához viszonyítva, még ott is, ahol a lakosság legnagyobb hányada földműves. Munkás szintén kevés van, de még a meglevők is ritkán vesznek részt a tárgyalásokon. Ezek az ülnökök ugyanis a bíróságnak „túl drágák", és nem is idézik őket.

A második fejezet címe: „A részvétel intézményének működése Vajdaság SZAT bíróságainak gyakorlatában". A szerzők ebben a fejezetben különösen a finanszírozás és az idézés módjával, valamint az ülnökök tényleges (aktív vagy passzív) részvételével foglalkoznak.

A polgárok bíráskodásban való részvételére nézve rendkívül nagy jelentőséggel bír a finanszírozás módja. A bíróságok évi költségvetéseikben előirányoznak bizonyos összeget erre a célra. Ezt a költségvetést a községi képviselő-testület hagyja jóvá. Mivel az igények rendszerint nagyobbak a lehetőségeknél, a kiszabott pénzügyi keret legtöbbször túl szűk, vagyis nincs elegendő pénz az ülnökök díjazására, költségeik fedezésére, egyszóval az intézmény zavartalan működésére. A pénz rendszerint nem elegendő arra, hogy minden ülnököt az előre megállapított sorrend alapján idézhetnénk, tekintet nélkül a várható költségekre. A szűk keretnek számos negatív következménye van. Egyik az, hogy takarékoskodás címén kerülik a nagyobb jövedelmű, vagy akár csak munkaviszonyban lévő ülnökök idézését. Ezek ugyanis „drágák" mivel meg kell téríteni elmulasztott keresetüket, az útiköltséget és a napidíjat (étkezési és szállás költségek). Amennyiben az ülnök lakóhelye megegyezik a bíróság székhelyével, a két utolsóra nincs joga. Az elmondottakból következik, hogy miért ülnek legtöbbször nyugdíjasok és háziasszonyok a tanácsokban: ok a „legolcsóbbak" nem kell megtéríteni elveszett keresetüket, és ha a bíróság székhelyén laknak — a legtöbbször persze ezeket idézik — meg az útiköltséget és a napidíjat sem. Ez az oka a nyugdíjasokból és háziasszonyokból összeállított tanácsok gyakoriságának. Tehát ezek nem azért vesznek olyan sűrűn részt a bíráskodásban, mert ők képezik az ülnökök zömét — hanem mivel a bíróságok így igyekeznek takarékoskodni — szögezik le a szerzők. A szűkösre szabott költségvetési keretnek további következménye, hogy az ülnökdíj összege nem felel meg az elmulasztott kereset és a kiadások összegének. Különösen akkor nem, ha az ülnök magániparos (vagy más önálló foglalkozású) és az elmulasztott keresetet nehéz megállapítani. Ilyenkor egy átalányösszeget állapítanak meg, mely rendszerint jóval alatta van a reális veszteségnek. A munkaviszonyban levőknél könnyebb a helyzet, de a díj legtöbbször ott sem kielégítő. Talán ez az egyik oka az ülnökség népszerűtlenségének. A nyugdíjasok és a háziasszonyok ülnöki díját szintén átalányösszegben állapítják meg. Ez az összeg rendszerint nagyon csekély (az egyik bíróságnál pl. 15 din. egy napra). Az ülnök semmilyen munkadíjra sem jogosult. Maguk az ülnökök az ülnöki díjat túl kicsinek tartják, szinte szégyellik átvenni, inkább nem is kérik. Meg kell azonban jegyezni, hogy nagy többségük az ülnöki díjat nem az el-

veszett keresetük pótlásaként fogják föl, hanem mint munkadíjat. A szerény juttatások bizonyára nem hatnak serkentőleg az ülnökre, kötelességének minél jobb, minél lelkiismeretesebb végzésére. Most már az is világos, hogy egyes ülnökök miért vesznek részt sűrűn, esetleg több tucatszor is, mások meg egyszer sem a tárgyalásokon. Így fordulhatott elő az egyik bíróságnál, hogy 4 ülnök annyiszor bíráskodott, mint 50 másik együttvéve. Ezt csak tetézi még az a tény, hogy ezek az olyan sűrűn idézett ülnökök rendszerint igen alacsony képzettségűek. A tárgyalás menetét legtöbbször nem is tudják követni, csupán jelenlevő személyek. Az ilyen ülnöktől a bíró semmilyen segítséget sem kaphat, de nem is vár.

Az ülnökrendszer egyik célja az is, hogy olyan egyénekből képezzenek tanácsot, akik szaktudásukkal megkönnyítenék az ügy lefolytatását, és segítenének a bírónak. (A megfelelő szaktudással rendelkező ülnök valóban értékes segítőtársa lehetne a bírónak). A gyakorlatban erre nem került sor több okból. Egyik, hogy legtöbb eset olyan, hogy nincs is szükség valamilyen meghatározott szaktudásra. A másik az idézés módja. Az idézést végző hivatalnok egy meghatározott napra és egy bizonyos esetben idézi az ülnököt. A legfontosabb ok azonban a bírák azon meggyőződése, hogy az ülnököktől nem sok segítséget várhatnak, tehát mindegy kit hívnak. Az ülnökök névsora a döntő; sorban idézik őket, hacsak a már említett takarékossági okokból el nem térnek ettől a sorrendtől.

A szerzők szerint elterjedt az a vélemény, hogy az ülnökök szerepe jelentéktelen (sokan gúnyosan „jobb és bal oldali alvóknak" nevezik őket). Ez abból is látszik, hogy minden bajért vagy sikerért a bírót teszik felelőssé. A hivatásos bírákat az sem érdekli kik az ülnökök, egyformán rossznak tartják valamennyit. Az ülnökök kijelentései („segítek a bírónak", „jelenlét a tárgyaláson" stb.) is arra utalnak, hogy ők maguk sem tartják részvételüket bírói tevékenységnek. Hogy elbíráljuk mennyire helyesek ezek az álláspontok, a szerzők szerint több kérdésre kellene választ találni. Az egyik ilyen kérdés az lenne, van-e az ülnöknek lehetősége megismerkedni azzal az esettel, melynek a tárgyalásán részt fog venni. Az aktív részvétel előfeltétele ugyanis az eset ismerete. A szerzők szerint erre az ülnököknek nincs módjuk. Elsősorban azért, mert nem is tudja előre, mely esetekben fog bíráskodni. Ha az idézést idejekorán megkapja, megérdeklődheti ugyan (habár ez igen ritka eset) milyen esetek lesznek, sőt az iratokat is megtekintheti, de kellő gyakorlat híján ezeken nem tud eligazodni. A döntő ok azonban, hogy az ülnök nem jogász, nem látja mi az eset lényege, melyek a döntő kérdések. Így, mivel az ülnök teljesen felkészületlen, csupán az események néma szemlélője lehet. Ezzel mindjárt feleletet kaptunk egy másik fontos kérdésre is, mégpedig arra, hogy mennyire aktív az ülnök a tárgyalás folyamán. Felkészültsége miatt a tárgyalás menetét sehogy sem vagy csak nagyon nehezen tudja követni. Ezért mindig a bíróra támaszkodik, fenntartja annak álláspontját, támogatja és végeredményben teljesen passzív.

Jelentős kérdés továbbá, hogyan vesznek részt az ülnökök az ítélet meghozatalában. A felmérés rámutatott egy olyan helytelen (és törvényellenes) gyakorlatra, amit eddig senki fel sem tételezett. Kiderült ugyanis, hogy számos esetben az ítéletet a bíró hozta meg egyedül, az ülnökök részvétele nélkül. Ők azt sem tudták milyen ítélet született, pedig az ítélethozatal az ő nevükben is történt. Máshol az is megesett, hogy az ülnökök előre aláírták az ítéletet majd elmentek haza, a bíró pedig később meghozta az ítéletet. Viszont az is igaz, hogy legtöbbször a bíró véleményét fogadják el az ülnökök is. Nézetkülönbségre ritkán kerül sor, akkor is legtöbbször a büntetés nagyságával kapcsolatban. Az ülnökök ugyanis rendszerint súlyosabb büntetéssel szeretnék sújtani a vádlottat, mint a bíró.

A felmérés alapján a helyzet röviden így foglalható össze:

1. A megvizsgált időszakban az intézmény politikai oldala meglehetősen el volt hanyagolva. A társadalmi-politikai közösségek képviselőtestületei az ülnökrendszerrel nem sokat foglalkoztak, csupán az ülnökök megválasztására szorítkoztak, de nem ritkán még ezt sem végezték el időre. A társadalmi-politikai szervezetek aktivitása a jelöltek listájának javaslatával kimerült.

2. Az ülnökök között nincs fontosabb tisztséget betöltő egyén. Az ülnökségnek nincs olyan tekintélye, mint a politikai funkcióknak. Közfelfogás, hogy ülnöknek lenni apró megbízatás, tehát csak kisembereknek való.

3. Az ülnökök képzettsége alacsony szintű, több mint fele általános iskolát vagy még azt sem végzett. Mindössze 8% végzett egyetemet vagy főiskolát.

4. Sokszor emlegetik, hogy a bíróság munkájában főleg nyugdíjasok és háziasszonyok vesznek részt. Ez alapjában véve igaz is. Ezek az ülnökök azonban nem azért szerepelnek olyan sokat, mert sok van belőlük (összesen 21%), hanem mert takarékosságból legtöbbször őket idézik be, és azok az idézésnek eleget is tesznek. Közülük is azokat hívják, akik „megbízhatók" vagyis rendszeresen eleget tesznek az idézésnek. Ezekről külön névsort is készítenek. Így fordulhat elő, hogy egyesek aránytalanul sokat bíráskodnak, mások pedig egyáltalán nem. A bíróságok az egészet formaságként kezelik. A tanácselnök bírónak mindegy ki van a tanácsban, mert azok segítségére úgysem számít.

Az itt említett gondolatok természetesen csak töredékek, és megközelítőleg sem képesek tükrözni a kutatás alaposságát, sokoldalúságát. A szerzők által kitűzött cél, a helyzet alapos felmérése teljes mértékben megvalósult. Ez a kutatás alapján íródott tanulmány világos képet ad az ülnökök részvételéről a vajdasági bíróságok munkájában. A kutatás nagyon pozitív vonása ez a sokoldalúság, szinte nincs olyan jelentősebb probléma, amelyet ne próbálnának sokoldalúan megvilágítani. A szerzők számos táblázattal és számadattal igyekeznek áttekinthetőbbé, érdekesebbé tenni a kutatás anyagát.

A tanulmány mentes a bő elméleti „körítéstől", az írók az elméleti

fejtegetéseket csak a lehető legszükségesebbre korlátozták. A könyv empirikus módszerrel összegyűjtött adatokat tartalmaz, megfelelő módon rendszerezve, a legszükségesebb elméleti útmutatásokkal ellátva. Ezért ez a könyv nagyobb horderejű elméleti munkák nagyszerű kiindulópontja lehet. A jövő mutatja majd meg, hogy ezt a kitűnő alapot hogyan sikerül elméleti és gyakorlati síkon gyümölcsöztetni.

A 2. SZÁM TARTALOMJEGYZÉKE

Jelena Milojević — A lakáspolitika megvalósítása VSZAT-ban

Györe Kornél — Vajdaság urbánus népessége iskolai végzettség szerint

Ivan A. Rankov — Gazdaságunk jelenlegi helyzete és eszközeinek állása

Vukašin Lončar — Forradalom és alkotótevékenység

Körmendi Ferenc — Esztétikai jellegzetességek a katasztrófa-elmélet tükrében

Bela Duranci — Szilágyi Gáborról

Dokumentum

Magyar László — A tinójárási telepítéskísérlet körülményei (Adalék Rigó János mozgalmi múltjához)

Hegedűs Antal — Bánáti új földesurak és jobbágyaik 1782-ben

Jelen és múlt

Dušan Popović — A politikai rendszer általános fejlődési irányai

Đorđe Milanović — Adalék a Vajdaság területén kialakult osztályharc történeti szintéziséhez a burzsoá Jugoszlávia idején, I. rész

Szimpozion

A politikai tudományok művelőinek országos tanácskozása (R. L.)

Jovan Đorđević — A szocialista önigazgatás politikai rendszerének vázlata és időszerű, kérdései

Najdan Pašić — Adalék a politikai tudományok fejlődéséhez hazánkban

Külpolitikai szemle

Aleksandar Magarašević — Az el nem kötelezettség titói értelmezése — a nemzetközi viszonyok átalakításának és rendezésének forradalmi elmélete és gyakorlata

Könyvszemle

Svetislav Stojakov — Dušan Popović a JKSZ forradalmi irányvonaláért

Lévay Endre — Észak-Bácska településeinek múltja és jelene egy társadalomrajz tükrében — Petkovisc Kálmán: A mostoha barázda

MUNKATÁRSAINK

Lektor: *Gombár Imre*
Angol nyelvű összefoglalók: *Šarčević mr. Suzana, Bede Béla, Azucki Lívia*
Német nyelvű összefoglalók: *Bede Béla, Šarčević mr. Suzana*
Francia nyelvű összefoglalók: *Bede Béla*

SZÁMUNK SZERZŐI

Fejes Szilveszter, a 7 Nap igazgatója
Molnár Irén, diplomás közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéd-gyakornoka
Dr. Rehák László, a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
Szenes György, nyugalmazott közgazdász, a szabadkai Gazdaságfejlesztési Intézet volt munkatársa
Ivić Blaško, diplomás agronómus, a szabadkai Közgazdasági Kar Gazdasági Intézetének munkatársa
Somogyi mr. Sándor, a közgazdasági tudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar Üzemszervezési Intézetének munkatársa
Dr. Milan Bajić, a földrajztudományok doktora, a Közgazdasági Kar újvidéki tagozatának tanára
Radoslav mr. Šubić, a földrajztudományok magisztere, középiskolai igazgató, Szenttamás
Dr. Tóth Lajos, a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára
Bordás Győző, a Híd folyóirat szerkesztője
Lévay Endre, nyugalmazott újságíró
Azucki Ágnes, diplomás közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar Gazdasági Intézetének tanársegéd gyakornoka
Engler Lajos, a Magyar Szó külpolitikai szerkesztője
Pietro Ingrao, az Olasz Kommunista Párt igazgatóságának tagja
Dr. Ana Tot, a közgazdaságtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
Dési Ábel, közíró, a szabadkai 7 Nap munkatársa
Ružica Žnideršič, diplomás közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéd-gyakornoka
Fejős I. István, az újvidéki Jogi Kar tanársegédje

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi fogadóóra minden nap 10—12 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Az előfizetés díja egy évre belföldön 50, külföldön 100 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.